

VÁRPALOTA IRODALMI KISTÜKRE
Várpalota rövid története

Írta és válogatta:
Könczöl Imre

Várpalota irodalmi kistükre

Várpalota rövid története

Írta és válogatta:
Könczöl Imre

Várpalota, 2015

*Jelen könyv célja az iskolai helyismereti oktatás segítése és a tudományos ismeretterjesztés.
A könyv kiadása jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.*

Az eredeti kiadás megjelenési adatai:
Várpalota, Városi Tanács, 1977.

A Várpalota rövid története című fejezet eredeti megjelenésének adatai:
Várpalota, Krúdy Gyula Városi Könyvtár, 1988.

Az újrakiadást szerkesztette,
a szöveggyűjteményt kiegészítő fejezet szövegeit válogatta és szerkesztette:
Budai László

A Könczöl-szövegeket gondozta:
György Judit

A könyv kiadását támogatták:

Várpalota Város Önkormányzata,
Talabér Márta polgármester,
Katona Csaba alpolgármester,
Dr. Szalai Mariann önkormányzati képviselő,
Galambos Szilvia önkormányzati képviselő,
Treuer Imre önkormányzati képviselő

ISBN 978-963-12-4479-3

Kiadja a Könyvtárpártoló Alapítvány
Várpalota, 2015.

Borítón: Könczöl Imre fotója, hátsó borítón: Palota mezőváros 1453. március 24-én kelt oklevele

Nyomdai előkészítés: *Valczer János*

Készítette: Valczer Z+J Kft., Várpalota. Felelős vezető: *Valczer Zita*
Print Invest Magyarország-H Zrt., Győr. Felelős vezető: *Ványik László*

Méret, terjedelem: 202 × 285 mm, 192 oldal

Készült 300 példányban

VÁRPALOTA RÖVID TÖRTÉNETE

I/1. KÖZÉPKORI VÁRAK ÉS TELEPÜLÉSEK

VÁRPALOTA a felszabadulás óta eltelt évtizedekben gazdasági és népesedési szempontból egyaránt számottevő helyé, a Veszprém megye délkeleti részén elterülő nagy jelentőségű iparmedence központjává vált. Egyike hazánk gyorsan fejlődő új városainak, de ugyanakkor gazdag történelmi múlttal is rendelkezik, a történelmi örökség és a szocialista alkotás ötvözeteként él és formálja a maga sajátos arculatát.

Mai természeti képe nem a legmegnyerőbb. Környékének jelentős része gyér füvet is alig nevelő sivár kőszivágy, légterében pedig a nagyipar és a bányá velejárójaként otthonossá vált a füst, a korom és a gáz. Ezt a kopár, sziklás, kietlennek tűnő területet azonban, melyből a mai Várpalota gyárai, füstölgő gyárkéményei, modern lakótelepei messzelátáson kiemelkednek, hajdan a Bakony déli nyúlványának az erdőrengetegei borították, délről pedig a Sárrét víztükrökkel tarkított ősi láp- és mocsárvilága övezte, s évezredek óta kedvelt tartózkodási helye volt az embernek. A nagy kiterjedésű város 16 447 katasztrális holdas határának csaknem minden részén kerültek elő olyan régészeti leletek, amelyek arról vallanak, hogy a korai kőkorszaktól kezdve hosszú évezredek át sokféle nép megfordult és megtelepedett ezen a földön, amelynek természeti adottságai nemcsak élelmet, halat és vadat, jó ivóvizet, hanem veszély idején védelmet, rejtékhelyet is nyújtottak az embernek.¹

Ez a magyarázata, hogy a neolitik-, a réz- és a bronzkor idején egyaránt lakott hely, a rómaiak pannóniai uralma alatt pedig már fejlett gazdasági élet, virágzó kultúra volt a mai Várpalota területén. Római eredetű a városban átvezető országút, ennek várpalotai szakaszán állhatott a rómaiak egyik őrtornya. Római mérnökök nyitották a bántai kőbányát, ők építették az Öskü felé eső határreszen ma is meglévő völgyzáró gátat, és a különböző helyeken előkerült épületmaradványok, szobrok, domborművek, edények, dísz tárgyak és egyéb leletek is hirdetik itteni életük emlékét. Legújabbban – 1973-74-ben – az inotai „halomdombok”-nál végzett ásatások során kerültek napfényre rendkívül értékes, ritka anyagot tartalmazó római kori sírok. A népvándorlás idejéből hun, avar, későavar, longobárd és Karoling-kori leletek egyaránt kerültek elő; legjelentősebb közülük a homokbánya területén 1933-ban feltárt longobárd temető, amelynek hazánkban páratlanul gazdag leletanyaga a pannóniai longobárd korszak régészeti feldolgozásának első alapjává vált, s a nemzetközi szakirodalomban „Várpalotai kultúra” néven ismert.²

A magyarok letelepedésének első szakaszáról, az első magyar falvak létesítéséről nincsenek írásos emlékeink, Anonymus krónikájából azonban tudjuk, hogy a honfoglaló seregeknek az a része, amely Ösbő és Őse vezetésével azt a feladatot kapta, hogy induljon Veszprém felé és hódítsa meg ennek a földnek összes lakosságát egészen Vasvárig, itt vonult át s három napig Pét mezején pihent. A régészeti leletek és a középkori oklevelek azt bizonyítják, hogy nemcsak átvonulóban jártak itt, hanem meg is telepedtek, több falut is létesítettek Várpalota mai területén. A honfoglalás után ez a vidék a meghódító sereget vezető Ösbőnek és fiának: Szalóknak és nemzetségének a birtoka lett. Erre utal a szomszédos (Ősi és Öskü neve és két 1271-ben kelt oklevél,³ amelyek arról szólnak, hogy a Szalók nemzetség tagjai megosztottak birtokaikon, s mindkét oklevélben említés történik

1 Magyarország régészeti topográfiája. 2. köt. Bp. 1969. 210-220. p.

2 Bóna, István: Die Longobarden in Ungarn. Die Grabfelder von Várpalota[...] = Acta Arch. Hung. VII. (1956.) 183-244. p. Bóna István: Ásatás Várpalotán. = Régészeti dolgozatok. 5. Bp. (1963.) 119-124. p.

3 Hazai Okmánytár. 1. köt. Győr, 1865. 40-41. okl. 51-54. p.

a mai Palota határát képező területről is. Később a Csákváron székelő Csák nemzetség Fejér megye jelentős részére kiterjedő hatalmas birtokához tartozott ez a rész is, amelynek sorsát azóta tudjuk okleveles adatok alapján nyomon követni, amikor Csák nembéli István fiai: Péter és István 1326-ban elcserélték itteni várukat a hozzá tartozó birtokkal és falvakkal együtt Károly Róbert királlyal.⁴ A régészeti leletek mellett az oklevelek adatai is azt tanúsítják, hogy a magyar középkorban hat település: Pét, Inota, Széhel, Tikolfölde, Réti és a már akkor is oppidiumként, kiváltságos földesúri városként szereplő Palota, valamint két vár állt a város mai határának területén. A települések a várbirtokhoz tartoztak, így történelmük és sorsuk évszázadokon át összefonódott a várak történelmével és sorsával.

Pét létezéséről van az első írásos emlékünkből, már 1082-ben szerepel egy oklevélben, mely szerint két malma volt itt a veszprémi káptalannak.⁵ A tatárjárás után nem sokkal, 1244-ben Keresztelő Szent János tiszteletére felszentelt templomát említik.⁶ Tudunk arról, hogy 1354-től 1399-ig hosszú pereskedés folyt egyes birtokrészek és a Pét vizén álló malmok tulajdonjogaért,⁷ s arról is, hogy Újlaki péti jobbágysai 1488-ban 8 Ft állami adót fizettek.⁸ A XVI. században, a törököknek ezen a vidéken való megjelenése után, a palotai vár szomszédságában lévő többi faluval együtt Pét is sokat szenvedett a vár ellen vonuló és a portyázó törökök támadásai, rablásai miatt. 1550-től kezdve hódolt falu, vagyis a palotai vár részére adott szolgáltatásokon kívül a törököknek is adózott, helyzetén azonban a behódolás sem változtatott.⁹ 1570-ben még feljegyezték 7 lakott és 2 lakatlan portáját, valamint 2 zsellérjét, 1588 után azonban már nem szerepel az adóösszeírásokban. Elnéptelenedett, elpusztult, 1617-ben már pusztaként említik,¹⁰ és Palota külterületeként az is maradt az 1930-as évek elejéig, a Nitrogénművek felépítéséig. Templomának romjai azonban még sokáig őrizték a hajdani falu emlékét, egy összeírás 1690-ben is megemlékezik róla, és egy 1776-ban készült térkép is jelöli a helyét.¹¹

Inota, amely római kori emlékekben is gazdag, szintén létezett már az Árpád-házi királyok korában. Eredetileg királyi birtok volt. Okleveles említésével 1193-ban találkozunk először, amikor III. Béla három szőlővel a fehérvári keresztes konventnek adományozta.¹² Ez az oklevél Jonata néven említi. Neve tehát a Jonata személynévből ered, vagyis téves az a feltételezés, hogy a rómaiak első állomását jelző kő „I.NOTA” feliratának az összeolvasásából származik. Az adományozást 1252-ben IV. Ince pápa is megerősítette.¹³ Az adományozás révén a falu lakosai kiváltságos helyzetbe jutottak, mert 1272-ben V. István elrendelte, hogy a fehérvári keresztes konvent jobbágysai minden vámtól és gyűjtéstől szabadok legyenek, és az ország zászlósurai se szállhassanak meg náluk erőszakkal. 1291-ben Inotai Györgynek nevezik az iváncsai földbirtokost,¹⁴ 1292 körül pedig egy inotai lakos, Zoch fia Sükösd mint tanú szerepel a Fejér megyei Berki birtokosai közt fennforgó ügyben.¹⁵ A XIV. században nem találkozunk a nevével, a X. században azonban többször előfordul, van amikor Molnosinota néven említik,¹⁶ malmai alapján így különböztetik meg az Isztimér közelében lévő mai Inotapuszta elődjétől. A XVI. században még 29 portát számláló falu – Péthez hasonlóan – a törököknek és a palotai várnak egyaránt adózott.¹⁷ Sok sanyargatásban volt része; 1588-ban az is megtörtént, hogy a törökök nyársba húzták a falu bíróját, a lakosságra pedig sarcot vetettek ki. Az örökös zaklatás miatt elmenekült a lakosság, és a XVI. század végére annyira elnéptelenedett, hogy az 1617. évi összeírásban már pusztaként említik.¹⁸ Csak a törökök kiűzése után népesedett be újra. Az első telepeseket az akkori tulajdonos, Zichy Imre hozta 1699-ben. 1765-ben új telepésekkel bővült a népesség, itt talált új otthont Polányi lakosságának az a része, amelyet a vallási üreggyel leplezett elnémetesítési törekvések idején kiüldöztek otthonából.¹⁹

4 Kumorovitz L. B.: Veszprémi regeszták. Bp. 1953. 76.

5 Hazai Okmánytár. 4. köt. Bp. 1891. 5.

6 Kumorovitz i. m. 305.

7 Uo. 185, 270, 304-306, 317. – Mályusz Elemér: Zsigmond-kori oklevéltár. 1. köt. Bp. 1951. 5675 reg.

8 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. 3. köt. Bp. 1897. 246. p.

9 Pákay Zsolt: Veszprém megye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531-1696.) Veszprém, 1942. 128-129. p.

10 Ila – Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 322-333. p.

11 Veszprémi Káptalani Levéltár Térképtára C. 18.

12 Csánki i. m. 2. köt. 332. p. – Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában. 1193-1542. = Fejér megyei történeti évkönyv 5. köt. Székesfehérvár, 1971. 185. p.

13 Érszegi i. m.

14 Árpád-kori Okmánytár X. 37; – Károly János: Fejér vármegye története. 1-5. Székesfehérvár, 1896-1904. 4. köt. 238. p.

15 U.o.

16 Körmendi Lt. Alm. V. lad. 5. n. 49.

17 Pákay i. m. 160. p.

18 Orsz. Lt. UetC 9917. p. 2

19 Inotai ref. egyház anyakönyve

Széhel neve ma csak egy dűlőt jelent Palota határában. Írásban és szóban sokan Szénhely és Szélhely formában emlegetik, s ezeket az elnevezéseket a köztudat – tévesen – a néhány évtizede külszíni fejtéssel bányászott ottani szén felfedezésével, illetve a határrész széljárásos voltával hozza összefüggésbe. Holott ez a határrész egy jelentősnek tekinthető ősi magyar település nevét őrzi, amelynek létezését oklevelek és régészeti leletek egyaránt bizonyítják. Először a tatárjárás évében, 1240-ben említi egy oklevél Zenel néven, és a XIV-XV-XVI. században gyakran találkozunk Zynil, Zenyel, Zenes, Zenhel alakokban előforduló nevével.²⁰ A törökök megjelenése után ez is hanyatlásnak indult. 1536-ban még 9 lakott és 5 lakatlan telkét, valamint 6 szegény jobbágyát jegyezték fel az adószedők, 1545-ben még lakott hely, 1559-ben azonban teljesen elpusztították a törökök. A korabeli iratokban még kétszer szerepel: 1578-ban és 1579-ben, s ezeknek külön érdekességük, hogy abban az időben, amikor az iskolák még ritkák voltak, a közeli Pere helység birtokosaként Széhel egykori iskoláját említik.²¹ 1579 után többé nem szerepel az iratokban. Arra is csak a régészeti leletek alapján tudunk következtetni, hogy hol feketett. 1963-ban egy ásatás alkalmával az Unió homokbánya melletti réten kora Árpád-kori falu házai kerültek elő kőből épített kemencékkel. Az egyik ház közelében kőből épült vasizzító kemencét is találtak, előtte mély, vassalakat tartalmazó gödörrel, s előkerült öt tűzhely, mintegy 10 kg-nyi vastartalmú anyaggal, amely arra enged következtetni, hogy lakói vasműveléssel foglalkoztak. A régészek szerint az előkerült település Széhel korai elődjének tekinthető, amelynek többi része a mai Berzsényi utca házai és kertjei alatt lenne feltárható.²²

TIKOLFÖLDE (az egyik oklevélben Tikolülése) a mai Kastély-domb, illetve a Loncsos aljában lehetett. Először 1271-ben a Szalók nemzetség birtokmegosztásával foglalkozó oklevélben szerepel a „Tikolföld a Várad erdővel” megjelölés.²³ Egy 1326-os oklevél szerint a bátorkői vár „Tykolfeldeu” területén áll.²⁴ 1356-ban Tikolülése néven említi egy oklevél.²⁵ A XIV-XV. században felerészben a fehérvári káptalan, felerészben Bátorkő birtoka,²⁶ de 1387-ben a veszprémi káptalannak is voltak itt részbirtokai.²⁷ A XV. században már egyetlen iratban sem fordul elő, a néphagyomány sem őrizte meg emlékét, neve is teljesen feledésbe merült, olyannyira, hogy eddig még a helytörténeti írásokban sem történt róla említés. Csak a régészeti leletek adnak némi támpontot annak megállapításához, hogy hol feketett. 1935-ben a 8-as műút építése során a Loncsos aljában, a mai KISZ lakótelep alatti részen előkerültek egy középkori templom alapjai több XI-XV. század közötti lelettel, majd 1965-ben az előbbi közelében egy középkori épület alapfalai, padlótléglái, embercsontok és egy griffábrázolásos faragott kőemlék, 1985-ben pedig a falu temetője. Az 1935-ös leletet Faller Jenő Széhel templomával azonosította, jelenleg azonban a régészek sokkal valószínűbbnek tartják, hogy Tikolfölde romjai kerültek elő, s Széhelt a homokbánya mellett feltárt faluval vélik azonosnak.²⁸

RÉTI is középkori település volt, első oklevélbeli említése Károly Róbert uralkodása idejéből ismert. A török időkben elpusztult, s később már csak pusztá volt, mint jelenleg is az inotai határrészen.

A várak és Palota korai történetéről számos egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó megállapítással találkozunk az irodalomban. Akadnak köztük olyanok, amelyeknek a történelmi hitelessége erősen vitatható, olyanok is, amelyeket az újabb kutatások eredményei megcáfoltak, de azért tovább élnek, sőt újratermelődnék, és olyanok is, amelyek születésük idején is tévesek voltak. Egy rövid történeti áttekintés kereteit meghaladná valamennyinek a felsorolása, cáfolata vagy helyreigazítása. Legfőbb feladatként csak arra vállalkozhatom, hogy a hiteles források, a korabeli oklevelek és a régészeti feltárások eredményei alapján az egyértelműen igazolható vagy valószínűsíthető történeti tényekről adjak áttekintést. A történelmi igazság azonban azt is megkívánja, hogy amennyire a keretek engedik, néhány nagyon elterjedt és sok zavart okozó tévedésre is rávilágítsak.

Bátorkő-Pusztapalota. Bátorkő az oklevelek tanúsága szerint a legrégebb vár Palota területén. A mai városközponttól 3-4 km-re, a Bakony meredek falú, keskeny, mély völgyében, egy kiugró sziklatömbön álló háromemele-

20 Kumorovitz i. m. 189, 304-306.; Csánki i. m. 252. p.

21 Ila – Kovacsics i. m. 364. p.

22 Magyarország régészeti topográfiája 2. köt. 4932.

23 Ld. 5. sz. jegyzet

24 Kumorovitz i. m. 76. p.

25 U.o. 189-190. p.

26 Magyarország régészeti topográfiája 2. köt. 495.

27 Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár 1. köt. 35. p. 353.

28 Ld. 26. sz. jegyzet

tes – romjaiban két emelet magasságig ma is meglévő – fellegvár mintegy másfél évszázadon át volt az egész környék központja. Építéséről semmi bizonyosat nem tudunk, csak valószínűsíteni lehet, hogy a Szalók nemzetség birtoklása idején IV. Béla rendelkezése nyomán épült, amely szerint: „Mivel a barbár népek és a tatárok vadsága országomat majdnem egészen elpusztították, attól félek, hogy az ország végső veszedelemre jut s óhajtom, hogy a megmaradt nép, mely isteni rendelés szerint uralmam alatt áll, gondoskodásom révén épségben megmaradjon. Miért is országom báróinak tanácsára elrendeltem, hogy a koronám alá tartozó alkalmas helyeken mindenféle erősségek és várak keletkezzenek, ahová a nép veszedelem idején menekülhessen.”²⁹ 1271-ben már állhatott, mert a Szalók nemzetség birtokmegosztásával foglalkozó két 1271. évi oklevél mindegyikében szerepel a vár létezésére utaló „Várad erdő” elnevezés.³⁰ Egyesek szerint egy 1288-ban kelt oklevél már név szerint is említi *castro Bacurku* néven, az Erzsébet királyné által kiadott oklevél elemzése azonban egyértelműen igazolja, hogy nem erről a várról van szó.³¹ Bátorokó néven 1326-ban említik először, amikor a Csákok a hozzá tartozó falvakkal és birtokokkal együtt elcserélik más várakért Károly Róbert királlyal. Ez az oklevél meghatározza azt is, hogy a vár „Tykolfeldeu” területén áll.³² Utána 1341-ben, majd az egész XIV–XV. században és a XVI. század első harmadában is gyakran találkozunk a nevével. Komolyabb szerepe 1350 után kezdődött, amikor Nagy Lajos király a Kont-családnak adományozta.³³ Kont Miklós, az ország egyik legnagyobb birtokosa, az Újlaki család megalapítója, Nagy Lajos legtevékenyebb diplomatája és több hadjáratának vezetője, aki 1356–1367-ig az ország nádora is volt, nemcsak birtokosa lett, hanem családja tartózkodási helyeként is ezt használhatta. Legalábbis erre utal, hogy 1364-ben egy nádori rendeletét is itt keltezte,³⁴ másrészt ő maga is használta a Palotai nevet és a XIV. századi oklevelek is Palotai Kont-ként említik.³⁵ Előfordul egy 1383-ból³⁶ 1394-ből,³⁷ 1409-ből³⁸ származó oklevélben is; ez utóbbiból tudjuk, hogy ebben az időben Keszi Balázs volt a várnagya, aki egyben Palotán is udvarnagyi tisztet viselt. 1426-ban Kont Miklós unokájának, Kont László macsói bánnak a fia: Újlaki Miklós, az ország egyik leghatalmasabb főura örökölte.³⁹ 1438-tól macsói bán, a várnai csata után országos főkapitány. Kezdetben Hunyadi János híve, mint erdélyi vajda Hunyadival együtt harcolt a török ellen, később azonban ellene fordult. Garai és Cillei szövetségeseiként nagy szerepe volt Hunyadi László kivégeztetésében. Mátyás királlyá választása után az ifjú király ellen forduló főurak vezére, és nagy sereggel vett részt a Mátyás elleni hadjáratban. A király győzelmei után azonban meghódolt és élete végéig hűséges híve lett Mátyásnak, aki ezt különböző kedvezményekkel is elősegítette. Megengedte, hogy Újlaki Bosnyákország királyává koronáztassa magát, fiának, Corvin Jánosnak is ő lett a keresztapja, és még halálos ágyán is meglátogatta a királyt.

1477-ben bekövetkezett halálakor fia, Újlaki Lőrinc lett az örököse. Ő is Mátyás híve volt: részt vett Bécs ostromában, majd a Frigyes császárral kötött béke előkészítésében. Mátyás halála után Corvin János trónigényét támogatta, elfoglalta számára a budai várat; Kinizsi és Báthori hadai azonban a Délvidékre szorították. Ulászló királlyá választása után árulással vádolták, feldúlták birtokait, ostrom alá vették várait, de később kegyelmet és újra országos méltóságokat kapott. 1511-13-ban nándorfehérvári bán, 1516-ban a kormányzótanács tagja, 1518-1524-ig, haláláig országbíró.

Az Újlakiak birtoklása idejére esik Bátorokó jelentőségének a megszűnése. Szerepét fokozatosan Palota veszi át, amelyet a magyar reneszánsz számottevő helyévé fejlesztenek. Bár az ország más részein is voltak váraik és hatalmas birtokaik, mégis Palotához kötődtek legjobban, amit az is mutat, hogy Palota városáról általában a Palotai, vagy palotai Bánfi (filius Bani) nevet is viselték.⁴⁰

29 Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 253. p.

30 Ld. 5. sz. jegyzet

31 Békefi Remig i. m. 256. p.; Venczel Gusztáv: Árpád kori új okmánytár 1860-1874. 12. köt. 470. p.

32 Kumorovitz i. m. 76.

33 Kumorovitz i. m. 170.

34 Pannonhalmi Főapátság házi lt. LV. W.

35 Orsz. Lt. Dl. 7886. V.ö. Mályusz i. m. 334. p. 3024.

36 Kumorovitz i. m. 786.

37 Mályusz i. m. 363. p. 3290.

38 Orsz. Lt. Dl. 9514. V.ö. Békefi i. m. 256. p.

39 Ld. 16. sz. jegyzet

40 Csánki i. m. 3. köt. 204., 208. p.

Bátorkő nevét az Újlakiak idejében is gyakran említik még az oklevelek, így 1436-ban,⁴¹ 1440-ben,⁴² – ekkor Felföldi Jakab a várnagya – 1442-ben,⁴³ 1444-ben,⁴⁴ 1465-ben,⁴⁵ 1492-ben⁴⁶ és 1497-ben,⁴⁷ tehát végig a XV. században. A XVI. században azonban már csak kétszer találkozunk a névvel, 1537-ben és 1539-ben, és mindkét oklevél lakatlan pusztavárként említi.⁴⁸ Feltehetően később is állt még, de többé egyetlen iratban sem fordul elő a neve, és Bátorkő néven a törökkori harcokban sem játszott szerepet. Arra is csak az 1960-as évek kutatásai adtak egyértelmű választ, hogy miként vált Bátorkő helyett Palota a környék és a várbirtok központjává.

Palota keletkezéséről és korai történetéről okleveles források alapján szinte semmit sem tudunk. Kaprinai István XVIII. századi történetíró Hungaria diplomatica [...] c. műve szerint István király létesítette, hogy fehérvári tartózkodása alatt ide jöhessen pihenni, ennek azonban semmiféle korábbi írásos bizonyítéka nincs. Palota neve csak 1397-ben,⁴⁹ 1400-ban,⁵⁰ majd 1409-ben⁵¹ fordul elő először az oklevelekben, Palota várát pedig az 1445. évi országgyűlés IV. cikkelye említi először, amely elrendeli az 1439 óta épült várak lebontását, öt várral azonban kivételt tesz, s ezek közül az egyik: Castrum Palota.⁵² Ennek alapján a Várpalota történetével foglalkozó művek (Faller, Szij, stb.) egyeznek abban a véleményben, hogy a vár építését 1440-ben kezdték és 1480 táján fejezték be. Uralkodó bennük az a vélemény is, hogy ezt megelőzően itt aligha volt település, az csak a vár felépülése után keletkezhetett.

Az 1960-as évek kutatásai lényegesen módosítják ezeket a véleményeket és addigi ismereteinket. Nagyobb arányú ásatás és falkutatás kezdődött a vár építéstörténetének felderítésére, és ez jelentős eredményeket hozott. Egész palotaegyüttes tárult elő a megbontott falak mögül, amely stílusjegyei alapján jóval korábbi a várnál, már a XIV. században létezett.⁵³

A falazások mögül és a feltöltések alól a palotaegyüttes négy épületét szabadította ki a kutatás, amelyeknek padlószintje több mint egy méterrel alacsonyabb volt a jelenleginél. Legnagyobb jelentőségű közülük a lakóhelyiségeket magába foglaló, középkori műemlékeink közt ritkaságnak számító palota, amely a mai déli szárny földszintjét foglalja el. Szélessége 9 méter, hosszából eddig 30 méter ismeretes, mert az a része, amely a Szabadság tér irányába kívül nyúlik a várfalon, egyelőre nem került feltárára. Itt került elő az egyik legértékesebb rész: a palota ülőfülkés ablaka, amelynek kávját egyik oldalon egy nőt, a másikon egy férfit ábrázoló falfestés borítja. Az ablak szomszédságában egy férfit ábrázoló festmény látható, és a terem belső falát is freskók borították.

A palotaszárny északi végződésétől néhány lépésnyire, a mai Táncsics utcai oldalon került elő a kápolnaszárny, benne a kápolnahajó, a sekrestye, a szentély és még két helyiség, a sekrestye és a szentély keleti fala már a jelenlegi várfalon kívül.

A harmadik feltárt épület emeletes volt, és a vár nyugati, tehát a Mező Imre [ma Újlaky – szerk.] utcai szárny földszintjén és első emeletén helyezkedik el. Emeleti terme alapján ítélve ez lehetett a palota lovagtermi szárnya.

A várudvar északi részén bontakozott ki a negyedik épület, amely két helyiségből áll. Ehhez kapcsolódva az északi sarkon, a vár mai falain kívül előkerültek egy XIV. századi őrtorony 7x7 méteres alapfalai. A torony kb. 30 méter magas lehetett, alkalmas volt az utak figyelésére és a palota bejáratát is védte.

A kutatás tehát olyan XIV. századi – a várnál jóval korábban épült s attól eltérő szerkezetű és kialakítású – palotaegyüttest tárt fel, amely gótikus világi építészetünk egyik legjelentősebb képviselője, freskói pedig középkori világi faliképeink ritka értékei közé számítanak.⁵⁴ Vagyis a Kont család – a bizonyára szűk és kényelmetlen – Bátorkő vára mellett, de annak további fenntartásával egy rangját és hatalmát kifejező fényűző palotát is építtetett, amely a településnek is névadójává vált. Ennek a palotának az épületeit felhasználva kezdődött az

41 Pannonhalmi Főapátság házi lt. LVII. XX. és LVI. Oo.

42 U.o. XV. Ee.

43 Orsz. Lt. Dl. 13683.

44 Kőrmendi Lt. Himfyana n. 457.

45 U. o. 461- 462.

46 U.o. Alm. lad. I. n. 8-9.

47 U. o.

48 Lukinich L: Podmaniczky oklevéltár 2. köt. Bp. 1941. 618-621. és 3. köt. 16, 20-21.

49 Kollányi Ferenc: Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis Anno 1397. = Történelmi Tár 1901. 100., 106. és 240. p. (Szij Rezső Várpalota c. művében 1364-et is említi, ez azonban tévedés.)

50 Csánki i. m. 214. p.

51 Csánki i. m. 208. p.

52 Csánki i. m. 210. p.

53 Gergelyffy András: Palota és Castrum Palota. = Magyar műemlékvédelem 1967-1968. Bp. 1970. 125-145. és Ld. 49. sz. jegyz.

54 Entz Géza: A Veszprém megyében végzett műemléki helyreállítások tudományos eredményei. = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 19676. 115. p.

1440-es évek elején Újlaki Miklós szabályos négyszögalakú, belsőtoronyos várának az építése, amelyet később többször megerősítettek és átépítettek, míg mai formája kialakult.⁵⁵

A település keletkezésének idejére ezek a kutatások nem derítettek fényt, arra azonban elegendő bizonyítékot szolgáltatnak, hogy kialakulásának a XV. század közepére – második felére helyezését ne tekintsük helytállónak. Ilyen fényűző palota nem állhatott a pusztaságban, olyan udvartartást, annyi tisztségviselőt, szolgát, őrséget stb. kívánt, amely a palota közelében lévő település nélkül elképzelhetetlen. A település régebbi volta mellett szól az is, hogy már 1464 előtt is oppidium,⁵⁶ kiváltságos földesúri város, 1476-ban vásárjoga is volt,⁵⁷ a megye harmadik adófizetője, s minek alapján nevezték Újlaki Miklóst az 1430-40-es években, dédapját, Kont Miklóst pedig már a XIV. században Palotai-nak, ha nem létezett ilyen nevű település! Régebbi voltát bizonyítja az is, hogy 1440 táján már állt a mai temető helyén a csak városokban megtelepedő szegény vagy szigorú (salvatoriánus) ferencrendiek kolostora,⁵⁸ amelyhez a város első irodalmi emlékei is fűződnek. 1456-ban itt tartották országos közgyűlésüket, Varsáni István, a rend magyarországi helytartója innen küldött levelet Rómába Kapisztrán Jánosnak,⁵⁹ itt élt a Teleki-kódex egyik írója: Sepsiszentgyörgyi Ferenc,⁶⁰ itt élte utolsó éveit és itt halt meg név szerint ismert első költőink egyike: Vásárhelyi András,⁶¹ s ennek a kolostornak a lakója volt egy ideig Tomori Pál is.⁶² Bizonyosnak tekinthető, hogy a magyar reneszánsz jelentős helyévé vált település nem egyik évről a másikra vált azzá, hanem már jóval a vár építése előtt is létezett.

Hány vár volt és hol feküdt Bátorokó?

Néhány 19. századi szerző könyvében is találunk vitatható megállapítást Bátorokó váráról,⁶³ az elmúlt fél évszázad legtöbb zavart keltő elméletét azonban Faller Jenő indította útjára 1936-ban megjelent „Hol feküdt Bátorokó vára?” c. helytörténeti füzetével. Elutasítva Bátorokó Pusztapalotával való azonosságát, azt próbálta bizonyítani, hogy a középkorban három vár volt Palotán, és Bátorokó a mai Kastélydombon feküdt. Fallernek jelentős érdemei vannak Palota helytörténetének megalapozásában, ebben a kérdésben azonban tévedett. Tévedése két fő okra vezethető vissza. Az egyik: meglepően *hiányos forrásismerete*. A Bátorokó történetéhez adatokat szolgáltató ma ismert 19 oklevélből *mindössze ötöt ismert*. Nem tud többek között a Szalók nemzetség birtokmegosztásával foglalkozó oklevelekről, amelyek először utalnak Bátorokó létezésére. Nem ismeri a vár fekvését is megjelölő 1326. évi oklevelet, amellyel a Csákok átadják Róbert Károly királynak, de nem tud a Palota későbbi története szempontjából oly fontos 1350. évi oklevélről sem, amellyel Nagy Lajos király a Kont családnak adományozta Bátorokót és tartozékait. Az 1440-1539 közötti évszázadnak pedig *egyetlen oklevelét sem ismeri*. Úgy tudja, hogy „Bátorokó, melyről 1440-ben hallunk utoljára, [...] lassan teljesen elpusztul”, holott ezt követően még hét oklevél említi, az utolsó 1539-ben. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Bátorokó történetéről rajzolt képe hiányos és történelmi tévedésektől terhes.

Tévedéseinek másik oka esetében mentségére szolgál, hogy füzetének írásakor még nem voltak ismertek azok a kutatási eredmények, amelyek alapjaiban módosították mindazt, amit Palota korai történetéről tudtunk. Faller még csak nem is sejtette, hogy füzetének megjelenése után három évtizeddel feltárássra kerülnek majd Várpalota központjában a Kontok – addig nem ismert – 14. századi pompás palotájának a maradványai. Mit sem tudva erről a hajdani palotáról, az ezt említő 1440 előtti okleveleket és mindazt, ami erre a palotára vonatkozik, merész fantáziával, minden bizonyíték nélkül egy másik, a középkorban még se Palotának, se Pusztapalotának nem nevezett épületre – Bátorokóra – ruházza át. Idézem: „A mai Várpalota története Pusztapalota történetéből indul ki, s így mindama följegyzések, amelyek 1440 előtti keletűek s Palotáról szólnak, azok kivétel nélkül a ma Pusztapalotának [...] nevezett erősségre vonatkoznak [...] Palota vára minden kétséget kizárólag 1440-ben kezdett csak épülni, így miután előzőleg még nem létezett, története sem lehetett [...] Világos tehát, hogy az

55 Várnai Dezső: Várpalota várának építési korszakai. = Magyar műemlékvédelem 1967-1968. 147-153. p.

56 Csánki i. m. 214. p.

57 U. o.

58 Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2. köt. Bp. 1924. 209. p.

59 Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése magyarokkal. = Történelmi Tár 1901.

60 Tímár Kálmán: Néhány ferencesrendi írónkról. = Irodalomtörténet, 1914.

61 Karácsonyi János i. m. 609. p. és Tímár Kálmán: Vásárhelyi András vértanú halála. = Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. 473. p.

62 Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei. Bp. 1881. 22-23. p.; Karácsonyi János i. m. 1. köt. 381. p.

63 Csánki i. m. 208. p.; Károly János: Fejér vármegye története 1-5. Székesfehérvár, 1896-1904. 4. köt. 192. p.; Békefi Remig i. m. 208. p.

1440-es évet megelőző, oklevélszerű följegyzések kivétel nélkül Pusztapalotára vonatkoznak [...] A Fajdas-hegy rengetegében meghúzódó [...] fellegrvár minden bizonnyal a 13. század végén vagy a 14. század elején épült, s a közeli Bátorokó-várral együtt [...] a hatalmas Konthok birtoka ez időben [...] Nem is építhette más e várat, mint a Konthok [...] Hogy természetesen maga a család is a várban lakott, azt bizonyítja a vár neve, mert mint tudjuk, csak azt a várat vagy várrészt nevezték ez időben palotának, ahol a várúr lakott, valamint az, hogy a Konth család is magát a vár után Palothai Konthnak nevezte [...] A vártól kapta a nevét egyébként a tőle délre fekvő kis község is.”

Mindaz, amit a Kontok palotájának feltárása óta tudunk és ezzel összhangban az okleveles források is egyértelműen azt igazolják, hogy *Faller alapvető kérdésben tévedett, amikor Bátorokót Pusztapalotává keresztelte át és bizonyítékok nélkül, csak feltételezés alapján ezen a néven tette meg Várpalota történetének kiinduló pontjává.* És mivel téves maga az alaptétel, tévesek az ebből eredő és erre épülő következtetések és feltételezések is. Egyebek közt Bátorokónak a Kastély-dombra helyezése. Ezt arra az érvre építi, hogy 1932-ben egy építkezés alkalmával „kb. 1,5 m mélységben a kastély körül hatalmas alapfalakra bukkantak, melyek föltétlenül az elpusztult Bátorokó falai voltak”. Csakhogy: ezeket az alapfalakat egyetlen régész sem látta és vizsgálta, nem maradt róluk sem rajz, sem fénykép, de még szakyszerű leírás sem, és ami ennél is fontosabb, elmaradt a régészeti kormeghatározás. Tehát még közvetett adatok sem valószínűsítik, hogy Bátorokó, vagy a Faller által is említett római őrtorony, esetleg valami egyéb épület romjai kerültek-e elő.

Mi akkor a történelmi valóság? *Hány vár volt Palota területén, és hol feküdt Bátorokó vára?* A meglapozatlan feltételezések helyett forduljunk a korabeli forrásokhoz, azok egyértelmű választ adnak a kérdésre. 1445 előtt több mint másfél évszázadon át egyetlen vár szerepel az oklevelekben: *Bátorokó*. 1445 és 1539 között egymással párhuzamosan kettő: *Bátorokó és Palota*. 1539 után ismét csak egy: *Palota*. Harmadik várat egyetlen korabeli irat sem említ.

Két várat örökítettek meg a palotai várnak a török korból ránk maradt rajzai is. Bár Bátorokó a török korban is állt még, az első ostrom után négy és hat évvel is említi oklevél, az Újlaki-vár déli szomszédságában, a Faller által megjelölt helyen egyetlen rajzon sem szerepel. Az Újlaki-vártól északnyugatra, a Bakonyban viszont valamennyi rajzon feltűnnek egy vár körvonalai, s ez nem lehet más, mint az oklevelekben szereplő Bátorokó. Mai tapasztalatunk is az oklevelekben említett két vár létezését erősíti. Évszázadok óta és jelenleg is két vár található Várpalotán: a város közepén az Újlaki-vár, a Várölglyben pedig a ma Pusztapalotának nevezett hajdani Bátorokó.

A kérdés tisztázását segíti az is, ha tudjuk, hogy mióta nevezik Bátorokót Pusztapalotának. Bátorokó utoljára 1539-ben mint elhagyott, lakatlan *pusztavár* szerepel egy oklevélben. Ezt követően 200 éven át *soha, semmilyen néven nem említi egyetlen irat sem*. Palotáról a török világ beköszöntése után elmenekült a polgári lakosság, a település csaknem másfél évszázadon át lakatlan volt, csak az egymást váltogató katonák éltek a várban. Bátorokó neve is feledésbe merült, a török kiűzése után az ide települő új lakosság és az új uraság sem ismerte. A Palota határában lévő pusztavár az újbóli benépesedés után mintegy fél évszázaddal, a lakosság és az uraság úrbéli perében kapott ismét szerepet.

A hozzá tartozó területet a lakosság és az uraság is magának akarta megszerezni. A lakosság azon a címen, hogy az mindig Palotához tartozott, az uraság pedig azzal az indokkal, hogy az önálló terep és Palotától különálló territórium. Ennek a pernek az iratában *1740-ben szerepel először a Pusztapalota név*,⁶⁴ majd a per során is így nevezték. Később ezen a néven említi néhány földrajzkönyv,⁶⁵ és ezen a néven vonul be az írók és költők (Kisfaludy Sándor, Jókai, Mikszáth, Eötvös Károly, Móra stb.) műveibe – minden történelmi alapot nélkülözve – Mátyás király váraként és vadászkastélyaként.

Összegezve: a korabeli források és a régészeti feltárások azokat a tudósokat igazolják,⁶⁶ akik Bátorokót Pusztapalotával azonosítják. A tényekhez való ragaszkodás és a történelmi igazság tisztelete Várpalota történetét is arra készíti, hogy velük értsen egyet. Joggal merülhet fel a kérdés: mi olvasható minderről a legelterjedtebb helytörténeti műben, Szij Rezső: *Várpalota c. könyvében?* Válaszként idézem Gergelyffy András megállapításait:

64 Zichy család lt. 887, 9276, 93.

65 Fényes Elek: Magyarország s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota[...] Pest, 1836. 1. köt. 435. p.; Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. 2. köt. 1855-1864., Römer Flóris: A Bakony. Győr, 1860.

66 Dornay Béla: Bakony. Bp. 1927. 107-110. p.; Gerő László: Magyarországi várépítéset. Bp. 1955. 130-132. p.; Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. 1. köt. Bp. 1959. 410. p.; Gergelyffy András: A várpalotai vár építési korszakai. = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 1967. 6. sz. 259. p.

„SziJ Rezső könyve hemzseg a téves adatoktól, melyeknek forrását nem jelöli meg. Időrendi táblázata és történeti következtetései éppen ezért – legalább is az általunk tárgyalt korszak tekintetében –használhatatlanok.”⁶⁷

I/2. VÉGVÁRI IDŐK – TÖRÖKELLENES HARCOK

A mohácsi csatavesztés után vége szakadt a Dunántúl jelentős helyévé vált város fejlődésének. A válságos idők már Újlaki Lőrinc 1524-ben bekövetkezett halálával megkezdődtek. Mivel gyermektelenül halt meg, egy régebbi szerződése értelmében vagyona Szapolyai Jánosra szállt volna. Özvegye, Bakács Magdolna azonban 1526-ban férjhez ment Móré Lászlóhoz, aki elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy a közben királlyá választott Szapolyaival s a hatvani országgyűlésnek a birtok átadására vonatkozó döntésével is szembeszegüljön.⁶⁸ Valóságos kiskirályként, vagy inkább rablólovagként rendezkedett be Palotán. Szemben állt Szapolyaival, de nem csatlakozott az ellenkirályhoz, Ferdinándhoz sem. A viszálykodást és a zűrzavaros időköt kihasználva, a két ellenkirály pártkereteitől függetlenül teremtette meg a maga rémuralmát Palota környékén. Megszállta az utakat, kirabolta az utasokat, sereggel támadt messze környék birtokosaira, gyűjtogatott, rabolt, bilincsbbe verette a foglyul ejtett nemeseket, és magas váltságdíj fizetésére kényszerítette őket. Pénzüik és kincseik megszerzése érdekében a kínzásoktól, sőt a gyilkosságoktól sem riadt vissza. Rengeteg kincset halmozott fel a palotai várban.

Szapolyai János az örökség megszerzése és Móré garázdálkodásainak megszüntetése érdekében tettekre szánta el magát. 1533-ban Laszki Jeromos vezetésével királyi sereget indított Palota ellen, amelyhez a Szapolyaival szövetséges török is adott erősítő csapatokat Haszán vezetésével. Móré és Palota erejét ismerve 50 felvidéki bányászt is hoztak magukkal a várfalak aláaknázására és felrobbantására. Móré keményen ellenállt az ostromnak, de amikor várnagya, Nagy Gergely elesett, gyermekeit és kincsei nagy részét befalaztatva azzal az ürüggyel, hogy segítséget hoz, kötélen leereszkedett a várfalon és megszökött. A vár elfoglalása csak akkor sikerült, amikor a bányászok aláaknázták és felrobbantották a falak egy részét.

A törökök, akik ekkor jártak először Palotán, Móré temérdek kincsét a saját zsákmányuknak tekintették, Palota lakosságának tekintélyes részét pedig rabszjóra fűzve Budára hajtották s onnan hajókon Törökországba vitték. Feldúlták és kirabolták a ferencrendi kolostort is, s megölték a kor magyar költészetének kiemelkedő képviselőjét: Vásárhelyi Andrászt és két rendtársát, Biai Pétert és Mocsolyai Andrászt.⁶⁹

A királyi birtokká vált Palotát Szapolyai János 1537-ben a Podmaniczky testvéreknek, Jánosnak és Rafaelnek adományozta,⁷⁰ akik hamarosan Móré nyomdokaiba léptek, rablásaikkal, fosztogatósaikkal rettegésben tartották az egész környéket.

A törökök terjeszkedése után Palota végvárrá, a végvári harcok egy-egy szakaszában Dunántúl egyik főerősévé vált. 1543-ban, amikor Fehérvár elesett, Palota alatt is megjelentek Szulejmán csapatai. Végigfosztogatták a környéket, s a vár ellen is támadást intéztek, de elfoglalni nem tudták. 1549-ben Velizán bég ostromolta, de ő is kudarccal távozott. 1552-ben Veszprém is elesett, az egész környéken a török az úr, Palota azonban szinte magányos szigetként továbbra is tartotta magát, állta a meg-megújuló ostromokat.

Különösen legendás harcok színterévé vált leghíresebb kapitánya, Thury György idejében, 1559-1566 között. Történelmi művek és szépirodalmi alkotások egyaránt hirdetik ennek a kornak a dicsőségét.⁷¹ Palota volt a környező magyarság oltalmazója, védőbástyája, és a török kézen lévő szomszédos várak veszedelme. Ezért határozta el Arslán budai pasa Palota elfoglalását és elpusztítását. 8000 emberrel és erős tüzérséggel vonult Palota ellen. 1566. június 5-én kezdte meg az ostromot, a maroknyi védősereg azonban hősiiesen ellenállt. Romhalmaz a vár, a felmentő királyi sereg késik, Thury is úgy érzi, hogy az elcsigázott, sebesült katonákkal legfeljebb még egy rohamnak tud ellenállni, s Arslán fel is készült már a döntő támadásra. A Bakony északi szélén portyázó előőrsei azonban a Győrből fáért küldött szekereket felmentő seregnek vélték s jelentették Arslánnak, aki megijedt és az éj leple alatt elvonult Palotáról. A felmentő sereg csak három nappal később érkezett meg. Arslán életével

67 Gergelyffy: A várpalotai vár építési korszakai. = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1967. 6. sz. 274. p.

68 Szerémi György: Magyarország romlásáról. Bp. 1961. 50-51, 74-75.; p.

69 Ld. a 61. sz. jegyzetet

70 Ld. a 48. sz. jegyzetet

71 Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Bp. 1962. 313-316. p. SziJ R.: Várpalota a török világban. Bp. 1966. – Huszár Pál: Thuri György szerepe a dunántúli végvári harcokban. Várpalota, 1974. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. é. n. 57-152. p.

fizetett kudarcáért, a szultán fejét vetette. Az ostrom után Thury lemondott a kapitányságról. Később Kanizsa kapitánya lett, s ott halt hősi halált.

Thury György várkapitányról él – és az utóbbi időben mintha terjedőben lenne – Várpalotán egy tévhit: költőként, tudósként emlegetik, aki a harcok szünetében bibliafordítással foglalkozott. Mint annyi más tévedésnek, ennek is Singer Ábrahám helytörténeti füzeté⁷² a forrása. Ő emeli Thuryt koszorús költővé és bibliafordítóvá: „Egy a hős a költővel, a költő a tudóssal, aki Wittenbergában tanul és kiválóan kedveli a héber nyelvet is [...] Feltehető, hogy a Wittenbergában az ő halála után 1598-ban megjelent Új Testamentum héber fordítása Palotán készült”. Nehéz eldönteni, hogy tájékozatlansága, vagy rosszul értelmezett lokálpatriotizmusa-e a forrása ennek a valótlanságnak? Ismert ugyanis, hogy Thury kapitány nem járt iskolába, sem írni, sem olvasni nem tudott, s az is, hogy az irodalomtörténetben szereplő névrokona, életkorát tekintve legfeljebb unokája lehetett volna. Thury kapitány halála után pontosan negyed századdal kezdte prédikatori tanulmányait Wittenbergben, majd az 1600-as évek elején Heidelbergben folytatta. Ő valóban lefordította Wittenbergben görögről héberre Pál apostol leveleit, s az is igaz, hogy Thury kapitány halála után pontosan 30 évvel elnyerte Heidelbergben a „poeta laureatus”, a koszorús költő címet. Mindennek a rég halott várkapitányra való átruházása azonban több mint tájékozatlanság.

Az 1566. évi nagy ostrom után az erősen megrongált, hevenyészve helyreállított vár még évtizedekig betöltötte fontos feladatát: akadályozta a törökök portyázását, Nyugat felé való terjeszkedését. Különösen sokat szerepel a hadilevelezésben Pálffy Tamás kapitánysága idejében, aki 1573–1581-ig, Palotán bekövetkezett haláláig állt a vár élén.⁷³ Az ő neve és emlékezete nem él a mai palotai köztudatban, pedig méltó utóda volt Thury Györgynek. „Miként az, úgy ő is megtartotta nemzetének Palota várát, bár ez ugyancsak nehéz és folytonos küzdelembe került. Majdnem tíz évig állt a palotai őrség élén s ez idő alatt a török minden támadását sikerült visszavetnie, minden lesvetését elhárítania. Örök érdeme ez Pálffynak. Nemcsak Palota vártartománya, de az egész Dunántúl is mondhatatlan sokat köszönhet az ő éberségének és hősiességének” – írja Takáts Sándor. Bátor vitéz, kiváló bajvivő, katonáinak példát mutató, érdekeiket mindig határozottan képviselő parancsnok volt. Az ő nevéhez fűződik az elhanyagolt, düledező vár tatarozása, amelynek költségét jórészt saját pénzéből fedezte. Bár súlyos betegsége egyre jobban gyötörte, nem vált meg a palotai kapitányságtól. 1581. augusztus 20-án, alig 48 éves korában Palota kapitányaként halt meg korának egyik legnagyobb vitéze és legjobb lovasa. Szülőhelyén, a Pozsony megyei Bazin (szlovák nevén Pezinok) templomában helyezték örök nyugalomra. A templom falán ma is olvasható emléktáblája: „Palota vára a tanúja, mily sokszor mért csapást az ellenségre. Ifjúságától haláláig a hazájának szolgált. Sok magyart kiszabadított a török rabságból; soknak volt az üdvére. Tetteinek dicsősége örökké élni fog.”

A törökök szemében állandóan tüskét jelentő Palota vára – a XVI. században sok kisebb támadásnak és hét ostromnak ellenállva – mindig magyar kézen maradt. 1593-ban azonban a nyolcadik ostrom szomorú fordulatot hozott a vár életében. A törökök nagy létszámú erősítést, egyes becslések szerint 100 000 katonát hoztak az országba. Ezek egy részével Szinán pasa elfoglalta Veszprémet, majd két nappal később Palota ellen vonult. 5000 emberrel és erős tüzérséggel érkezett a vár alá. Felszólította Ormándy Pétert, aki már Pálffy idejében is Palotán szolgált, 1583 óta pedig a vár kapitánya volt, hogy adja át a várat. Elutasító válasza után megkezdődött a rendkívül heves, négy napig tartó ostrom. A tüzérségi tűz már az első napon nagy károkat okozott, egymást érték a rohamok, de a védők hősiesen helytálltak. A negyedik napon azonban az ágyútűz ledöntötte az északi bástyákat, a várőrséget erősítő német katonák pedig fellázdak, megtagadták a további harcot, így Ormándy kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni. Egyik hadnagyát küldte követségbe Szinán pasához, aki eskü alatt megígérte, hogy amennyiben átadják a várat, szabadon elvonulhatnak. Esküjét azonban nem tartotta meg, álnokul megrohanták a kivonulókat. A nőket és a gyermekeket lekasabolták, a katonák pedig ádáz küzdelemben estek el, Ormándynak csak néhányad magával sikerült menekülnie.

1598-ban a volt palotai kapitány testvére, Pálffy Miklós ismét visszafoglalta, de 1605-ben már újból a töröké. 1614-ben megint a császári csapatok kezére került, s a Zichy család őse, Zichy Péter lett a kapitánya, akit erő-

⁷² Singer Ábrahám: A várpalotai izraelita hitközség története. 1. rész. Palota város történetéből. Várpalota, 1921. 61-62. p.

⁷³ Takáts S. i. m. 433-488. p.

szakos harácsolásai miatt jobban gyűlölt a környék népe, mint a törököt, s 1620-ban, amikor a vallási és népi szabadságot hirdető Bethlen Gábor csapatai megérkeztek Palotára, Zichy elkergette a nép. 1624-ben azonban, amikor a nikolsburgi békében Bethlen visszaadta a várat a császáriaknak, megint Zichy lett a kapitány, aki zsarnoki önkénnyel uralkodott a környéken. 1628–1660-ig egyfolytában a török az úr Palotán, akkor ismét királyi kézre került, de 1669-ben már megint a töröké, és az is marad a végleges felszabadulásáig. Erre 1687. november 21-én került sor. Esterházy János 3000 főnyi lovas és gyalogos csapatával kezdte meg az ostromot, a török azonban fegyverszünetet kért és szabad elvonulásának fejében átadta a várat. Mindössze 68 fegyveres férfi volt Palotán és ezek családtagjai, 97 asszony és 39 gyermek, akiket Budára kísérték, majd onnan hajóval török területre szállítottak.

A végvári idők harcai sok dicsőséget hoztak, szép legendákat szültek, hírnevet szereztek Palotának, de nagy áldozatokat is követeltek. Elpusztultak, elnéptelenedtek a vár környékén lévő falvak, magáról Palotáról is nyugalmasabb vidékre menekült a polgári lakosság. Teljesen a várórség vette át a várost, a régebbi sok szabadköltöz-ködésű kézművesből 1573-ban már csak egy kovácsot és lakatost találtak az összeírók. Elpusztult Pét és Széhel, Inota is lakatlan pusztává vált. A földeket és a szőlőket a várórség tagjai művelték, akik csak veszély idején húzódtak be a várba, egyébként kint laktak a környező házakban és gazdálkodtak, hogy megélhetésükhöz a legszükségesebb javakat előteremtsék. A határ nagy része parlagon hevert. A török kiűzése után tehát romokon és elvadult földeken kellett újrakezdeni az életet.

Téveszmék Palota régi nevééről

Néhány törökkori – főként német és török – iratban Palota nevének más-más formában írták, pl. Palotta, Palloda, Pallátha, Palata stb. Ebből egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy többször is változott a település neve. Az eltorzult változatok azonban csupán azt jelentik, hogy a magyarul nem beszélők minek értették a Palota szót és miként próbálták azt – néha fogyatékos írástudással – rögzíteni. Vagyis Palota neve mindig Palota volt.

A ma is közkezen forgó helytörténeti könyv⁷⁴ nyomán terjedt el, hogy a török időkben Vég-Palota volt a település neve. Ennek okáról, eredetéről szóló fejtegetését azonban ezzel a meglepő mondattal zárja a szerző: „A Vég előnév – *ha csakugyan használták* (K. I.) – a török világ megszűntével kezdte elveszteni az értelmét.” Vagyis maga a szerző sem tud arról, hogy valóban használták ezt a nevet. Nem is tudhat, mert egyetlen török kori iratban sem fordul elő, ami azt igazolja, hogy *soha nem is használták*.

A legújabb névadási csodabogár, az Ópalota-Újpalota változat egy 1984-ben megjelent könyvben⁷⁵ látott napvilágot. Idézi I. Szulejmán (sic!) 1564. október 1-i rendeletét, amellyel megjutalmazta egyik vitézét, mert „Ópalota nevű hadivárból egyik hitelent a lováról ledobva vitézül viselkedett.” És máris kész az új elmélet: „Ópalota vára, minthogy előbb épült, mint Várpalota, ezért az első Palotát megkülönböztetésül Újpalotától, ismeretlen időtől kezdve Ópalotának nevezték. Ópalota vára ismeretlen körülmények között, a török hódoltság idején pusztult el [...]” Ahány megállapítás, annyi tévedés! A szerző még 1984-ben sem tudja, hogy nem az általa annak tartott épület volt Várpalotán az első palota, azt soha nem is nevezték Palotának, eleve nem nevezhették tehát – a város közepén álló palotától való megkülönböztetésül – Ópalotának sem. Amint szövegéből kiderül, erre nincs is semmi bizonyítéka, egyetlen iratban sem találkozott az Ópalota névvel, ezért aztán a történetírásban merőben szokatlanul érvel: „Ismeretlen időtől kezdve [...] ismeretlen körülmények között való megszűnéséig” nevezték Ópalotának. Vagyis soha! Vajon nem lehetséges, hogy a szerző egy távoli, másik Palota névváltozatát helyezte át Várpalotára? Az ettől mintegy 300 km-re lévő Bihar megyei Palota esetében ugyanis hosszú időn át hivatalosan is használatos volt az Ópalota-Újpalota név, még a múlt század végén is, bár az elsorvadt Ópalotát akkor már csak pusztaként említik Újpalota határában [...]

74 Szij Rezső: Várpalota. Gondolat, 1960. 31. p.

75 Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Bp. 1984. 533. p.

I/3. A TÖRÖKÖK KIÚZÉSÁTÓL A SZABADSÁGHARCIG

A török világ elmúltával Palota ismét gyors fejlődésnek indult. Az első lakosok a várórség tagjai közül kerültek ki, de sokan visszajöttek a régi lakosok utódai közül is. A földesúr: Zichy István – aki még a török megszállás alatt, 1650-ben megkapta 16 000 forint lefizetése ellenében Palota várát a hozzá tartozó falvakkal és pusztákkal, amelyeket azonban csak most vehetett tényleges birtokba – telepéseket is hozatott. Egy 1696-ból való összeírás szerint a vár körül már 188 ház felépült. Ebből 70 a katonaság tagjaié volt, a többi pedig a vissza- illetve betelepülteké.⁷⁶ A letelepedés gyorsítása érdekében az uraság 1698-ban négy évre szóló szerződést kötött a vár katonáival és a vissza- illetve betelepültekkel, amelyben elismerte a lakosság régi kiváltságait.⁷⁷ Az újjáépülő Palota lakói tehát nem helyhez kötött örökös jobbágyságok, hanem szabad menetelű mezővárosi polgárok voltak, ami jelentősen elősegítette gyarapodásukat. A fejlődés azonban hamarosan újból megszakadt, ismét nagy csapás érte a várost.

Rákóczi szabadságharca idején Palota népe az idegen elnyomók ellen harcoló kurucok oldalára állt. Heister generális csapatai már 1704 májusában megérkeztek Palotára, várát azonban nem tudták elfoglalni, de a lakóházakat kirabolták és felgyújtották. Heister Péter mezején ütötte fel szállását, s a környék falvainak kirablása és felgyújtása után innen vonult az előzően menlevéllel ellátott Veszprém elfoglalására és kirablására.⁷⁸ Erről az időről írja Szentsei György Siraloménekében: „De sehol nincs bátorságos lakásink, Az erdőn széjjel gunnyókban nyomorgunk.”

Az 1707-es dunántúli hadjárat idején Palota a kurucok egyik erőssége. Domokos Ferenc kuruc brigadéros gyalogezredének, amely Csíkvár (a mai Szabadbattyán) és a Sióvonal sáncait biztosította, Palota volt a székhelye. Rabutin császári tábornagy februári hadjárata során Simontornya sikertelen ostroma után meg sem merte támadni Palotát. Bottyán fővezér nagy gondot fordított a hadászati fontosságú Palota jó karban tartására, ahol löpörgyárat is létesített. Mint 1707. június 17-i levelében írja: „Éjjel-nappal készítetttem Palotán [...] a puska-port”.

1707. július 1-jén a labancok esztergomi, budai és fehérvári seregéből összevont mintegy ezer ember indult ágyúkkal felszerelve Palota ostromlására, de Domokos Ferenc kuruc brigadéros vezetésével a csekély számú őrség és a várba menekült lakosság sikeresen ellenállt az ostromnak. A házakat azonban bosszúból megint felgyújtották.⁷⁹ A palotai vár felszereltségét mutatja, hogy másokat is tudtak hadianyaggal segíteni. 1708-ban a simontornyai várba négy mázsa puskaport, kétszáz gránátot és egy láda ólomgolyót szállítottak.⁸⁰ 1709-ben a kurucok egyik súlyos vereségének a színtere lett Palota. Heister teljesen szétszórta Palotánál az előnyomulását megállítani akaró Esterházy Antal kuruc tábornok seregeit,⁸¹ s ezt követően, amint a kuruc versben olvashatjuk, „Palotán nem hajdú tart őrséget.” A kuruc háború befejeztével a vár egy darabig még királyi erődítmény, de már elvesztette hadi jelentőségét. Megkezdődött a feudális társadalmi rend keretei között Palota polgári fejlődése.

A kuruc háború befejezése után 1711-ben a földesúr – ekkor már Zichy Imre és János – az ő érdekét is szolgáló újjáépítés és fejlődés gyorsítása érdekében újabb szerződést kötött a lakossággal,⁸² amelynek értelmében Palota lakói szerződéses és szabadmenetelű városiak, mentesek a dézsmától és a robottól, házaikat szabadon adhatják és vehetik, szabad a legeltetés, az épületnek és tüzelőnek való száraz fa szedése az erdőben. A földesúr a polgárok gyarapodásának láttán hamarosan megszegte a szerződést, szeretne volna a lakosságot jobbágysorba szorítani. A teljes egységben ellenálló és határozottan fellépő polgárok azonban 1746-ban rákényszerítették a földesurat a harmadik szerződés megkötésére,⁸³ amely a réginel is több jogot adott a lakosoknak: a közigazgatás, a bírászkodás, az adó és az árenda szedése is a város hatáskörébe került.

A város igazgatását a bíró végezte, aki megbízatása idejére mentes volt minden szolgáltatástól. A bíró volt az összekötő az uraság és a polgárság között, ő vezette a város számadását, a lakók egymás közti ügyes-bajos dolgaiban a város tanácsával, illetve a város székén ő ítélkezett. A bíró közvetlen felettese az uraság tisztartója volt, tőle kapta az uraság utasításait s neki számolt be azok végrehajtásáról. A tisztartó hívta össze szükség esetén az úriszéket, s azon az úr megbízásából ő elnökölt. Az úr vérhatalmát jelképező akasztófa a várostól keletre, az

76 Pákay i. m. 40-41. p.

77 Zichy család lt. 901.

78 Hornig Károly: Veszprém múltja és jelene[...] Veszprém, 1912. p.

79 Thaly Kálmán: Dunántúli hadjárat. = Századok 1879. 645-647. p.

80 Kiss István: Simontornya krónikája. 1938. 111. p.

81 Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán. Bp. 1951. 102. p.

82 Zichy család lt. 902.

83 U.o. 9029.

Akasztóhegynek nevezett dombon állt. A tisztartók közül különösen hírhedtté vált egy kegyetlen, népnyúzó német: Landgráf Ádám, aki ugyancsak német úrnőjével, Schmidegg Friderikával, Zichy János özvegyével könyörtelen intézkedéseket hozott a palotai polgárok elnyomására, kiváltságaik megszüntetésére.

Az ennek nyomán fakadt harc annyira kiélesedett, hogy 1769. július 2-án forradalmi hangulatú lázadás robbant ki, amelyben a város egész társadalma teljes egységben vett részt. Közvetlen kiváltó oka az volt, hogy a földesúrnő elfogatta a város bíróját és tanácsának egyik tagját, akik a lakosság érdekeinek szószólói voltak. A határozottan fellépő polgárság kikényszerítette szabadon bocsátásukat, a földesúrnő azonban a megyéhez fordult és a megye segítségével a mozgalom egyik vezetőjét sikerült börtönbe vettetnie. A polgárok ekkor Mária Terézia királynőhöz fordultak panaszukkal, a földesúrnő viszont ennek megtorlásaként úriszék elé idézte a várost.

A polgárok az úriszék előtt is egységesek maradtak, nem voltak hajlandók megnevezni és kiadni a mozgalom vezetőit, kijelentették, hogy teljes egységben határozták el cselekedeteiket. A földesúrnő által megnevezett tekintélyes polgárokat mégis deportálásra, tömlőcre, kényszermunkára és deresre ítélték. A királynő később a polgároknak adott igazat, örök érvényűnek nyilvánította az 1746-ban megkötött szerződést. Szabadságjogaikért azonban továbbra is harcolniuk kellett. Harcukban öntudatosan hivatkoztak arra, hogy ők a végváriak utódai, jogaik és kiváltságaik a szabad harcos rend régi kiváltságaiból erednek. Felháborodva tiltakoztak ellene, hogy a város polgárságát „subditusnak”, alárendeltnek, vagy éppen jobbágnak nevezzék és tekintsék, mert ők „oppidánusok”, szabad városiak.⁸⁴

A lakosság legtekintélyesebb eleme az ipart űző népesség volt, amelyet a korabeli iratok „primoresnek”-nek, legtekintélyesebbnek, legelőkelőbbnek neveznek.⁸⁵ Ezek alkották a népesség egyharmadát. Két-három vagy több szobás házakban laktak, mesterségüket céhekbe tömörülve folytatták, és a városi tanácsban az övék volt a vezető szerep. Ők voltak az élen a földesúrral folytatott harcokban. A kézműipar nagyarányú fejlődését mutatja, hogy míg 1715-ben csak 26 iparos élt Palotán, 1759-ben már 116, az 1828-as összeíráskor pedig 275 céhen belüli és 26 egyéb, összesen tehát 301. Legtöbben voltak a csapók, szám szerint 42-en, s őket tekintették a megye leggazdagabb iparosainak. Külön városrészben éltek; az akkori Kis és Vadkerti utcában csak csapók laktak, a mai Kossuth utcának pedig a neve is Csapó utca volt. Főként fekete és szürke szűranyagot valamint szürke posztót készítettek. A palotai és a péti vizek mellett álltak mesterségük elengedhetetlen kellékei, a kallómalmok, ahol az anyagot „kallatták”. Hírükre jellemző, hogy még a távoli Gyöngyös kiöregedő csapóinak pótlására is szerettek volna Palotáról mesterlegényeket kapni.⁸⁶ A csapók után létszámukat tekintve a fazekasok, bognárok, vargák, szűrszabók, csizmadiák és a takácsok következtek a sorban, de rajtuk kívül a kovácstól a fuvolakészítőig jóformán minden iparágban több képviselője volt. Távoli vidékeken ismertek voltak a vásározó palotai iparosok, és Palotára is nagy környékről jártak a vevők.

A második réteget azok a parasztek képezték, akik saját házukban laktak, de ezek is két csoportra oszlottak. Voltak a „gazdák”, akik igásállatokkal rendelkeztek, és voltak az igavonóval nem rendelkező, de saját házukban lakó „gyalogparasztek”. Ez a réteg már jobban ki volt szolgáltatva a földesúrnak, mint az iparosok. A harmadik rétegbe tartoztak a zsellérek, a „lakók”, akiknek nem volt saját házuk, hanem a módosabb iparosok és gazdák házaiban laktak, s az úr földjein vagy a polgároknál dolgoztak, sőt távolabbi vidékekre is eljártak aratni és egyéb részes munkára.

Az urasággal folytatott hosszú harcban olyan jogokat vívott ki magának a lakosság, amilyenekkel Veszprém megyében rajtuk kívül csak a pápaiak rendelkeztek. Évi árendát fizettek, teljes dézsmamentességet élveztek, szőlőjük után nem járt hegyvám, a vadászati roboton kívül más robotot nem kellett teljesíteniük, a tanácsot maguk választották, a polgárok dolgaiban a város széke önállóan ítélkezett, helyet kaptak az úriszékben, és ott egy szavazattal rendelkeztek. Érthető tehát, hogy a kiváltságokkal rendelkező városban rohamosan növekedett a lakosság száma és a gazdasági élet is fellendült. 1715-ben még csak 125 család élt a városban, ebből 105 a saját házában, 20 pedig házatlan zsellér volt. 1785-ben viszont 650 házban már 889 családot, 3971 lelket írtak össze,⁸⁷ s ez a szám néhány évtized alatt csaknem megkétszereződött.

A gyors ütemben növekvő népesség eltartásához hamarosan kicsinek bizonyult a határ, az igényekhez mérten kevés volt a megművelhető föld, az állatok számára pedig a legelő és a rét. A török idők után Palotához

84 A város és a földesúr vitájára valamint a korszak viszonyaira jellemző iratanyag: a Zichy család lt. b Veszprémi Állami lt. Urbéri töredékes iratok „Várpalota úrbéri pere”, c Veszprémi Múzeum: „Várpalota jegyzőkönyve.”

85 U.o. és Veszprémi Áll. Lt. 86 et. A nr. 15, 18. p.

86 Eperjessy G.: Mezővárosi és falusi céhek[...] Bp. 1967. 97. p.

87 Veszprémi Múzeum: Várpalota jegyzőkönyve 1286 p.; Illa – Kovacsics i. m. 32 és 393. p.

tartozó puszták is benépesültek időközben, onnan kiszorultak a palotaiak, mert az uraságnak az ottani lakosság érdekeit is figyelembe kellett vennie. Amint a város régi jegyzőkönyveinek egyikében olvasható: „leelő mezeje oly csekély és szoros, hogy igenesebben szólván éppen semminek lehet mondani.”⁸⁸ Ennek kettős következménye lett. Egyrészt: nagy vagyoni különbségek alakultak ki a parasztságon belül. Azok, akiknek elegendő földjük és igájuk volt, és ki tudták használni a megnövekedett értékesítési lehetőségeket, vagyonosodtak, módos gazdákká váltak, s ezzel egyidőben ugrásszerűen megnőtt a kevés, vagy semmi földdel nem rendelkező, más házában lakó, bér- és részesmunkára kényszerülő zsellérek száma. Másrészt: rákényszerült a lakosság, hogy a művelhető föld területét növelje. A terület növelése érdekében már régtől fogva próbáltak művelhető földet hódítani az erdőből és a Sárrét mocsarából. Így jöttek létre az erdő bokrainak, fáinak kiirtásával művelhetővé tett „irtás” földek, és a Sárrét mocsaraiból kiszáritott kisebb darabok, a „nyilasok”. Ezeket azonban – főként tavaszi időben – újból elöntötte a víz, hiszen a Sárrét valójában nem rét volt, hanem Fehérvártól Berhidáig húzódó ősi láp- és mocsárvilág, jelentős része egész éven át víz alatt állt, amelyen ladikkal közlekedtek a pákászok. Olyan volt a zombékos rét, hogy – amint egy régi jegyzőkönyvi vallomásban olvasható – „ha pedig marha belé ment, ritkán jött ki maga erejével”.

Ezért a nyilasok szárítgatása helyett gyökeresebb megoldásra volt szükség. Megkezdődött a Sárrét lecsapolása, amelyben a kezdeményezés érdeme a palotaiaké, a megvalósítás azonban már nagy közös összefogás eredménye. Fejér és Veszprém megye 1763-ban megbízta Bóhm Ferenc vízépítő mérnököt, hogy készítse el a Sárrét szabályozásának tervét.⁸⁹ Ez a terv lett az alapja a Sárrét és a Sárvíz későbbi rendezésének, amelynek első lépéseként a palotai határt érintő szakaszt rendezték az 1770-es évek elején. A lecsapolás eredményeként a halak, csíkok és vadmadarak birodalma szántófölddé és kaszálóvá vált, Palota határában 1098 katasztrális holddal növekedett a mezőgazdaságilag hasznosítható föld.⁹⁰

A XVIII. század végére kialakult az 1900-as évek első feléből ismert városkép, amelynek jellegzetes pontja lett az 1722–27 között épült Zichy kastély és a három templom. Egy 1805-ben készült térkép szerint Palota beépített területe, az utcák és a terek fekvése lényegében ugyanolyan volt, mint a felszabadulás idején. Az Alsóvárost és a Felsővárost már akkor is így hívták, a Fürdőkút, Kikeri-tó, Kopasz-Hallgató, Szép-hegy, Józan-hegy stb. elnevezés is használatos volt.⁹¹

Az 1828. évi összeírásból ismerjük a lakosság összetételét is.⁹² Az 53 nemes családon kívül, akikre ez az összeírás nem terjedt ki, 722 házban 992 család élt. Ebből 1 gyógyszerész, 301 iparos, akik 37 fajta ipart folytattak, 51 urasági konvenció alkalmazott, 53 kereskedő és boltos, 13 egyéb (postamester, tanító, stb.) és 593 földművelő. Az összeírást követő évtizedekben érte el a város fejlődése csúcspontját, lakosságának száma is ekkor volt a legnagyobb: 6505 fő,⁹³ ugyanannyi, mint pl. Kaposváré.

A művelődési életről kevés adatunk maradt. Tudjuk azonban, hogy az 1700-as évek első felében mindhárom egyház: a katolikus, az evangélikus és a református is tartott fenn iskolát, sőt a század közepén már az izraelita felekezetnek is volt tanítója. A felsőbb iskolákat fenntartó városokéhoz hasonló szellemi élet nyomait azonban hiába keressük. Amit találunk, az elsősorban a felvilágosodás szellemében működő Hrabovszky György evangélikus és Naszályi János református lelkész nevéhez fűződik. Mindketten több tudományos és irodalmi mű alkotói, s emellett a művelődési lehetőségek fejlesztésében is fáradoztak. Ilyen szempontból főként Hrabovszky György működése volt jelentős. Iskolareformja, középiskola alapítási kísérlete, s az általa szervezett palotai árvaház 1793-ban kelt alapítólevele és alapszabálya érdekes és értékes dokumentumai Palota művelődéstörténetének.⁹⁴

Említést érdemel Probszt János zeneszerző tíz éves palotai működése is, melynek eredményeként 1849-től 30 tagú énekkara volt a városnak.⁹⁵

Petőfinek Veszprém megyében – Pápa mellett – Várpalotával volt a legjelentősebb kapcsolata. Átutazóban többször is járt itt, 1845-1848-ig pedig, amikor minden más kapcsolata megszakadt a megyével, ide családi kötelek fűzte. 1845-ben, amikor az öreg Petrovics belebukott minden vállalkozásába és végleg felhagyott az üzlettel,

88 Veszprémi Áll. Lt. Urbéri töredékes iratok 1768.

89 Magyar életrajzi lexikon 1. köt. Bp. 1967. 257. p.

90 L. 83. sz. jegyzet. Vö. Szij R.: Várpalota, 160-163. p.

91 Zichy család lt. 9029. p.

92 Ila – Kovacsics i. m. 391. p.

93 U.o. 393. p.

94 A magántulajdonban lévő kézirat fotómásolata a Krúdy Gyula Városi Könyvtárban.

95 Zenei Lexikon 3. köt. Bp. 1963. 156. p.

István fia Várpalotára került mészároslegénynek. Nem véletlenül vetődött ide. Ismerőshöz, sőt vőjelöltként jött a Fülöpszállásról Várpalotára került Fábri József mészárosához, akinek Erzsébet lányát még a bölcsőben eljegyezte számára az apja. A két testvér ebben az időben is tartotta a kapcsolatot. Sándor anyagilag is támogatta öccsét, s még olvasmányairól is ő gondoskodott. Személyes találkozásairól is vannak adatok, legjelentősebb volt ezek közül az 1848. március 3-7-i, amikor Petőfi feleségével együtt István öccsénél volt látogatóban. Látogatásuknak a párizsi forradalom híre vetett véget. Ahogy írta: „Egy Pesttől távol eső [...] fogadóban lepte, rohanta meg a hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet [...] Nyakrafőre siettem a fővárosba.” Valószínű, hogy a palotai fogadóban történt a nevezetes eset.⁹⁶

I/4. 1848–1945. A MEZŐVÁROSI KIVÁLTSÁGOK MEGSZŪNÉSÉTŐL A FELSZABADULÁSIG

Az 1848-as forradalom után a jobbágyfelszabadítással Palota elvesztette oppidium jellegét, mezővárosi rangját és az ezzel járó kiváltságokat. Igaz, hogy tíz évvel később, 1858-ban ismét városi rangra emelkedett, majd 1861–70 között járási székhelyként is szerepelt, de az újból felvett városi rang nem pótolta az elvesztett kiváltságokat. A város gazdasági életében vezető szerepet vívő céhrendszert is megrázkódtatások érték. Már a forradalmi kormány 1848. június 9-én kelt rendelete erősen gyengítette a céhek feudális jogait, biztosította a céhen kívüliek számára is a szabad iparűzés lehetőségét, majd 1860-ban tovább korlátozták tevékenységüket, 1870-ben pedig meg is szüntette őket a törvény. A kiváltságok elvesztése mellett a gazdaságilag legerősebb réteget ért megrázkódtatásokat az is fokozta, hogy Palota, amely addig ipari és kereskedelmi központ volt, a vasutak kiépítése után félreeső helyé vált, nehezebben volt megközelíthető, mint a közeli megyeszékhelyek. Ennek hatása hamarosan meg is mutatkozott.

A városi bizottmány jegyzőkönyvei és pénzügyi adatai nagyon vigasztalan képet adnak a város helyzetéről. Nemcsak a fejlődés állt meg, hanem nagyarányú hanyatlás is következett. A kapitalista fejlődés megindulása után sorvadásnak indult a régi híres kézműipar. A vásároló palotai iparosok és kereskedők a megváltozott viszonyok között nem tudták állni a versenyt a jobb közlekedési viszonyokkal rendelkező Fehérvárral és Veszprémmel. A lakosság sem az iparban, sem a mezőgazdaságban nem talált megélhetést, és megkezdődött a nagyarányú elvándorlás. Egész utcák lakatlanná váltak, s akik maradtak, azok is nagy szegénységben éltek. Amint a városi bizottmány 1866. október 26-i jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A jelen sanyaru időben a népnek alig van megevő kenyere.” Nem tudták fizetni az adót, behajtására katonaságot akartak Palotára vezényelni. Megyei kölcsönt kaptak a nyomor enyhítésére, de azt sem tudták visszafizetni. Megszűnt a városi rang is. A század elején még jómódú mezőváros – amely az 1870-es évek eleje óta hivatalosan a Várpalota nevet kapta – szegényes faluvá vált, és lakosságának csaknem egyharmadát elvesztette.

Amit a kiegyezés körüli időkből fejlődésként tarthatunk számon, az Waldstein János (Nagymegyer, 1809. aug. 21. – Bécs, 1876. jún. 3.) nevéhez fűződik. Ifjú korától kezdve Széchenyi barátja és eszmetársa volt. Ő a kísérője az Al-Duna szabályozását megelőző utazásában, Széchenyi ajánló levelével tanulmányozta az angol gazdasági életet, és az ő példája nyomán szabályozta a csallóközi Duna-ágot.⁹⁷ Tevékeny szerepe volt az ország közéletében, elsősorban a tudományos és a művészeti életben. A jog- és a bölcsészettudomány doktora, régész, kritikus, nemzetgazdász, számos jogi mű szerzője. A Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, az Országos Képzőművészeti Bizottság elnöke. Zichy Teréziával való házasságkötése révén lett palotai birtokos. Ybl Miklós tervei szerint ő építtette újjá az 1860-ban leégett kastélyt, könyvtárral, képtárral és régiségtárral gyarapította, ő készítette a ma is látható freskókat. A betegek bentlakásos gyógyítására ispotályt létesített, amelynek épülete jelenleg is áll. Az iskolai oktatás javítására felesége nevében 1876-ban megalapította a mai 2. sz. Általános Iskola (ma Nepomuki Szent János Római Katolikus Általános Iskola – a szerk.) elődjét, a Paulai Szent Vince zárdaiskolát.⁹⁸ Bár Bécsben érte a váratlan halál, végakarátának megfelelően Várpalotán helyezték örök nyugalomra, kriptája jelenleg is egyik becses emlékhelye a palotai temetőnek.

⁹⁶ Könczöl Imre: Petőfi és Várpalota. Várpalota, 1972.

⁹⁷ Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Kiad. bev. és magyarázta Kálnoky Hugó. Előszó: Szekfű Gyula. Bp. é. n.

⁹⁸ Alapítólevél fotómásolata a Várpalota Városi Tanács Műv. Osz. tulajdonában.

Az elsorvadt kézműipar helyett a kapitalista fejlődés hosszú évtizedekig nem hozta meg Várpalotának a korszerű iparosodás és ezzel a fejlődés lehetőségeit. Erre az időre esik azonban a település egész jövőjét meghatározó esemény: a palotai szén felfedezése és a bányászat megkezdése.

Mikor kezdődött a bányászat?

A helytörténeti irodalomban és ennek nyomán a köztudatban 1876 terjedt el a bányászat kezdetének éveként, sőt a bánya megnyitásának 100. évfordulóján rendezett ünnepségeket is 1976-ban tartották. Ennek az évszámnak azonban a legcsekélyebb történelmi hitele sincs. Vagy sajtóhiba, vagy elírás, vagy emlékezetének zavara következtében Singer Ábrahám 1921-ben megjelent füzetében szerepel először az 1876-os évszám. A zsidó hitélet egyik problémájához kapcsolódva ezt írja: „Sztáray gróf idejére esik 1876-ban a helybeli kőszénbánya megnyitása[...] Sztáray Antal eddig hiábavaló tapogatózása után most már az én útmutatásomra a „Szénhely” mellett és vidékén kezdte meg a fúrásokat. A kísérlet bevált, ott nyitották meg először a szénbányát is.”⁹⁹

Legközelebb 1931-ben fordult elő 1876 említése, amikor Singerre hivatkozva Faller Jenő ezt írta: „A sok hányattatáson átesett várpalotai szénbányászatot hosszabb, csaknem két évig tartó kutatás után gróf Sztáray Antal kezdte meg 1876-ban. E kezdetleges bányászatra vonatkozó följegyzéseink hiányzanak.”¹⁰⁰

Singer is, Faller is önmaga cáfolta meg 1876-ot, amikor hiábavaló tapogatózást, Sztáray hosszabb, csaknem két évig tartó kutatásairól írnak. Sztáray ugyanis nagybátyjának, Waldstein Jánosnak 1876 júniusában bekövetkezett halála után az ő örökösékként lett várpalotai birtokos. Tehát legkorábban 1876 második felében kezdhetett volna meg a „hiábavaló tapogatózást” és a két évig tartó kutatást, ami eleve kizárja a bánya 1876-ban való megnyitását.

Kizárják ezt a korabeli hiteles iratok is: a Az Országos Bányakapitányság 1886. szeptember 17-én engedélyezte a palotai bánya megnyitását; b Sztáray megbízásából a kor neves geológusa, Hantken Miksa 1887-ben vizsgálta a megnyíló bányát és adott arról szakértői véleményt; c A szén felfedezéséről, a bánya megnyitásáról és kezdeti munkájáról egy korabelinek tekinthető könyvben találjuk az első leírást: „A Veszprémmegyében a m. kir. államvasutak székesfehérvár–grázi vonalán fekvő várpalotai lignitszénbányászat gróf Zichy Gábor örökösének a tulajdona, s 1887 óta létezik 15 bányamértékkel és 5 határközzel 729 434 m² kiterjedésben. Az uradalom akkori tulajdonosa, gróf Sztáray Antal, 1886-ban fúrások által a szénfekvet létezéséről meggyőződve, 1887-ben a 30 m mélységű Antal-aknával feltárta.”¹⁰¹

A hitelesnek tekinthető források tehát egyértelműen azt igazolják, hogy a szénmezőt az 1886. évi fúrások alkalmával fedezték fel, ennek alapján kérte és kapta meg Sztáray 1886. szeptember 17-én a bányanyitási engedélyt, és 1887-ben kezdődött meg az első aknában a termelés.

Egyáltalán nem csökkenti a palotai bánya jelentőségét és a település fejlődésében betöltött szerepét, ha a légből kapott, valótlan adat helyett 1886-ot tekintjük a bányászat kezdetének éveként.

A szén felfedezése és a bányászat megkezdése a lakosság helyzetén nem sokat változtatott, mert kevés embernek adott munkalehetőséget. Az első években a kitermelt szén mindössze 50 vagon volt, ami a századfordulóig lassanként 110 vagonra emelkedett. Ennek kétharmadát téglá- és mészégetésre, a többit házi tüzelésre és cséplés idején a gőzgépek fűtésére használták. Még a századfordulón is csak 144-en dolgoztak a bányában. A munkaidő reggel 6-tól este 6-ig tartott. A munkások részint szakmában, részint napszámberben dolgoztak.

A vájárok némileg kiváltságos helyzetben voltak, mert fizetésükön kívül ingyen lakást, veteményes kertet és tüzelőt is kaptak. Említésre érdemes, hogy 1893-ban megalakult a bányászok Betegségélyző Egyesülete, amelynek fenntartásához a bányászok keresetük 3 %-ával járultak hozzá, az uradalmi bányapénztár pedig a munkások által befizetett összeg egynegyedével.¹⁰²

Az 1900-as évek elejétől már számottevő fejlődés tapasztalható. 1903-ban nagyobb beruházások kezdődtek, kialakult a vasútállomás melletti ipartelep, s ez némi fejlődést hozott.¹⁰³ Megépült az erőmű, a szénosztályozó, az iparvasút, a téglagyár és a mészégető, s ezek szénigényének kielégítése növekvő termelést kívánt. Az 1910. évi

99 Singer i. m. 98. p.

100 Faller Jenő: Az Unió Bányászati és Ipari RT. várpalotai Szénbányászatának ismertetése. Várpalota, 1931.

101 Déry Károly: A magyar szénbányászat ismertetése, Bp. 1900, 225-226. p.

102 U.o.

103 Korompay Lajos: Várpalota szénbányászata a felszabadulás előtt. Várpalota. 1965. 13-14. p.

népszámláláskor már 443 dolgozója volt a bányának. Ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak száma összesen 1400 fő, vagyis az ipari népesség zömét még a kisiparosok és alkalmazottaik alkották.

Lényegesebb változást és fejlődést a következő két évtized sem hozott. Az első világháborút követő szénhiány idején volt ugyan néhány éves fellendülés, de 1925-től kezdve ismét a pangás évei következtek. Az iparban foglalkoztatottak száma fokozatosan csökkent, az 1910. évi 1400 fővel szemben az 1930. évi népszámláláskor már csak 1000 fő.

A sokat emlegetett Ferenc József-i „boldog békeidők” Palota számára a hanyatlás, a sorvadás évtizedei voltak, s ez a folyamat folytatódott a világháború alatt és a Horthy-korszakban is. Nem volt elhelyezkedési és kereseti lehetőség, amely előrelendíthette volna a fejlődést. Jól jellemzi a helyzetet egy statisztikai adat: a lakosság lélekszáma még 1930-ban is 1061 fővel volt kevesebb, mint egy évszázaddal korábban.

Az 1930-as évek elején azonban a palotai szénnek köszönhetően nagyarányú változás kezdődött. 1928-ban megkezdte működését a Fűzfői Gyártelep, amely jelentős fogyasztója lett a palotai szénnek. Majd az itteni szénre alapozva Palota határában felépítették és 1932-ben üzembe helyezték a Péti Nitrogénműveket.¹⁰⁴ Ennek hatására fellendült a bányászat, s az iparban foglalkoztatottak száma tíz év alatt csaknem megháromszorozódott, 1941-re 2800-ra emelkedett; megszűnt tehát a korábbi nyomasztó munkanélküliség.¹⁰⁵

A mezőgazdaság is csak tengődött a hanyatlás, a sorvadás évtizedei alatt, annak ellenére, hogy a nagybirtokrendszer Várpalotán már a XIX. század végén megszűnt. A XX. század első évtizedeiben csupán két olyan birtok volt, amely elérte a 100 holdat, az 50–100 hold közötti is csak 13, ezek többsége is a különböző közületek tulajdonában. Magánkézben lévő nagyobb birtok tehát jóformán nem is volt. Ezzel szemben a gazdaságoknak több mint 80 %-a 10 hold alatti kis- és törpebirtok, amely a gyenge minőségű palotai földön még fejlett belterjes gazdálkodás mellett sem biztosította volna egy-egy család megélhetését, ha nem lettek volna egyéb kereseti források, mint pl. a fuvarozás, az erdei munka, az ipari és a tűzifa értékesítése, az égetett mész árusítása távoli falvakban stb.¹⁰⁶

A népszámlálási adatok arról tanúskodnak, hogy a parasztságon belül jelentősen nőtt az agrárproletárok aránya. 1910-ben a parasztság 39,4 %-a volt teljesen nincstelen gazdasági cseléd, gazdasági munkás és napszámos, s annak ellenére, hogy a péti gyár megépülése és a bányászat ezzel egyidőben történő fellendülése a 30-as években lehetőséget adott a mezőgazdasági munkaerőlesleg egy részének az iparban és a bányászatban való elhelyezkedésre, az 1941-es népszámláláskor a parasztságnak már 45,2 %-a, csaknem fele nincstelen agrárproletár. Mellettük az ugyancsak bérmunkára szoruló 5 holdon aluli törpebirtokosok aránya a legnagyobb, 14,8 %, vagyis az a réteg, amely saját földjén már eleve nem találhatta meg a megélhetését, kerekén 60 %-át tette ki a parasztságnak.

A nagyipar kialakulását és a szénbányászat fejlődését – a helybeli lakosság jelentős részének átrétegződése mellett – nagyarányú bevándorlás követte. A lakosság száma, amely 1930-ban még csak 5444 fő, 1061-gyel kevesebb, mint nyolc évtizeddel korábban, az 1930-as években ugrásszerűen emelkedett, 1941-ben már 8807 fő. A csaknem egy évszázadig tartó sorvadás és pangás tehát megszűnt. Az iparosodás és a hamarosan bekövetkező háborús konjunktúra hatására pezsgőbb lett az élet, javultak a megélhetési lehetőségek. A kor társadalmi korlátainak és osztályviszonyainak keretei között a szociális és kulturális helyzet változásának a jelei is felfedezhetők. Péten a nitrogénművek mellett korszerű lakótelep és munkásotthon épült, Várpalotán az országban elsőként indult meg a vajúrok rendszeres képzése, a bányászok részére kedvezményes családi ház építési akciót szerveztek, megépült a Jó Szerencsét Olvasókör és a strandfürdő, polgári iskola létesült stb.¹⁰⁷

A korábbi évtizedekhez viszonyítva mindez jelentős fejlődés, a megoldásra váró nagy feladathoz képest azonban csak toldozgatás-foltozgatás, amely a munkások és szegényparasztok társadalmi helyzetében nem hozott érdemi változást.

Hiányos lenne a századfordulóról és a század első évtizedeiről szóló kép, ha nem esne szó a magyar szellemi élet néhány Várpalotához kötődő kiválóságáról. Itt született és gyerekeskedett a múlt század utolsó évtizedeinek egyik legkiválóbb operaénekes: Ney Dávid (Várpalota, 1842 – 1905, Budapest), akinek emlékét a város és városkörnyék énekkarainak részvételével évről-évre megrendezett Ney Dávid hangversenyek őrzik.

104 Rozgonyi Kálmán – Veszprémi Ferenc: A magyar nitrogénipar múltja a Péti Nitrogénművek történetén keresztül. Veszprém, 1961. 247. p.

105 Statisztikai Közlemények megfelelő kötetei.

106 Kőnczöl Imre: Mezőgazdaság és termelészövetkezet Várpalotán. Várpalota, 1970. 106. p.

107 Korompay L.: i. m. 57-64. p.

Várpalotán született Bán Aladár (Várpalota, 1871 – 1960, Győr) költő, műfordító, irodalomtörténész, néprajztudós; itt töltötte ifjú éveit, itt kezdett verselni és később is sokáig ez jelentette számára az otthont. A finnugor néprajz, népköltészet és irodalom kutatása és ismertetése állt élete középpontjában. Fő műve az észt nemzeti eposz, a Kalevipoeg magyarra fordítása. Irodalmi hagyatékát a várpalotai Krúdy Gyula Városi Könyvtár őrzi. Születésének 100. évfordulóján a Magyar Néprajzi Társaság, amelynek hosszú ideig főtíkára volt, Várpalotán tartott ünnepség és két napos tudományos tanácskozás keretében emlékezett életére és munkásságára. 1988. április 21-e óta róla van elnevezve a város egyik legnagyobb általános iskolája.

Krúdy Gyulát (Nyíregyháza, 1878 – 1933, Budapest) prózairodalmunk egyik legkiemelkedőbb egyéniségét is családi kötelék fűzte Várpalotához. Palotai volt a nagyanyja, itt született az édesapja, és ő is gyakran időzött Várpalotán gyermekként és felnőttként is, sőt egyik írása arra enged következtetni, hogy egy ideig elemi iskolába is itt járt. A régi Várpalota, annak hangulata, romantikája, különös emberei, a hajdani Loncsos szőlőhegy prés-házai, a várostól már távolra szökött Bakony sudár fái sejtelmes zúgásukkal, makkoltató kanászaikkal, betyártörténeteikkel és varázsukkal a Krúdy-regények és elbeszélések egész sorában élnek tovább. Méltán tekinthetjük a legpalotaiabb írónak és Várpalota legnagyobb írójának. Domborműve és emléktáblája van a városban, s az ő nevét viseli a városi könyvtár is.

Számottevő munkásmozgalmi tevékenység az osztályellentétek növekedése ellenére sem alakult ki Várpalotán. Már 1906-tól nyomon követhetők ugyan a szocialista mozgalom szervezkedési kísérletei, komolyabb eredményei azonban csak 1917-től, a nagy októberi szocialista forradalom hírének ideérkezésétől a Tanácsköztársaság leveréséig terjedő időben voltak. Előtte és utána a várpalotai munkásságnak nem sikerült legális szervezeti keretet biztosítania harcaihoz. A szociáldemokrata pártnak nem volt helyi szervezete. A szakszervezet többször megalakult, de nem tudott tartósan meggyökeresedni, mindannyiszor fel is oszlott. Ennek ellenére is volt azonban kapcsolata a palotai munkásságnak a mozgalommal, amit mindennél jobban bizonyítanak az 1920-as évek sztrájkmozgalmai, amelyeknek egy része helyi kezdeményezésre, másik része pedig az országos megmozdulásokkal összhangban történt.

Az 1920-as évek sztrájkmozgalmainak az 1930-1944-ig terjedő időben nem volt folytatása. Ennek többféle oka volt. A régebbi megmozdulások vezetőit elüldözték Várpalotáról, vagy jó állásokkal lekenyerezték. Közrejátszott az is, hogy a környékbeli üzemek (Pét, Fűzfő) megindulása és a bányászat fellendülése átmenetileg jobb elhelyezkedési és kereseti lehetőséget teremtett. A legfőbb ok azonban a munkásmozgalomra nehezedő hatósági és ideológiai nyomás volt. A csendőrség fokozta a baloldali elemek ellenőrzését, és a bánya valamint Pét hadiüzemre nyilvánítása után csatlakozott hozzá a széleskörű besúgó hálózattal rendelkező üzemi katonai parancsnokság.¹⁰⁸ Ideológiai téren sokat rombolt Várpalotán az 1936-tól működő és élénk tevékenységet kifejtő Nyilaskeresztes Párt, amely szociális demagógiájával a kispolgári rétegeken kívül a munkások közül is sokakat megtévesztett. Ha mindehhez a Horthy-rendszert képviselő közigazgatási és üzemi vezetés hatását is hozzászámítjuk, magyarázatot kapunk arra, hogy a felszabadulást megelőző években miért nem tudott kibontakozni Várpalotán erős és szervezett baloldali mozgalom.

Még rosszabbá vált a helyzet az 1944. március 19-i német megszállás, majd a nyilasok október 15-i uralomra kerülése után. Június elején összegyűjtötték és a gettóvá kijelölt zsinagógába zárták Várpalota és a szomszéd falvak 260 zsidó vallású lakosát, majd két hónap múlva haláltáborba szállították őket, néhány kivételével valamennyiük odaveszett. Június 14-én érte a települést az első nagy amerikai légitámadás. Dél előtt 11 órakor mintegy 30 Liberátor típusú amerikai bombázó nyolcezer méter magasságból kb. 1470 bombát dobott a Péti Nitrogénművekre. Az alig 5 percig tartó bombatámadás következtében a Nitrogénművek összes üzemrésze megsemmisült, s a keletkezett tűzvész tetőzte a pusztulást. A bombázás embervesztése 40-42 halott volt. Egy hónappal később, július 14-én az amerikai légierő újabb hatalmas támadást hajtott végre a Nitrogénművek ellen. Dél előtt 10 órakor ismeretlen számú nehézbombázó 500 kg súlyú rombolóbombákat dobott a részben már helyreállított üzemre. A légvédelem 3 amerikai gépet lelőtt.

A nyilasok hatalomra jutása után a csendőrök és a fegyveres pártszolgálatosok valóságos rémuralmat teremtettek. Mindenkit megfigyelés alatt tartottak, aki számukra nem volt teljesen megbízható. Különösen nehézé vált a helyzet decemberben, amikor a hadszíntér Várpalota közelébe került. A felszabadító szovjet csapatok karácsonykor 5-6 km-re megközelítették a várost, december 29-én már Ősit is elfoglalták. November végétől kezdve

¹⁰⁸ Csaba Imre: Támadás menetből. Veszprém, 1969. 107-120. és 173. p. Szűj Rezső: Adatok a várpalotai munkásmozgalom 1943. évi történetéhez. = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 19709. 123-124. p.

szinte naponta támadta 2-3 szovjet repülőgép Várpalotát. December 20-án egy szovjet gép két bombát dobott le, s az egyik romba döntötte a mozi épületét, amelyben a német katonák számára volt vetítés. Százharmincöt halottat emeltek ki a romok alól.

A német csapatok, amelyek hónapokon át innen intézték támadásaikat a már felszabadult területek ellen, a végsőkig tartani akarták a stratégiaileg és gazdaságilag fontos Várpalotát. Az állandó harc és bombázások miatt a lakosság folytonos rettegésben élt, a bányába és szőlőhegyi pincékbe menekült. Január 29-én a székesfehérvári menekültek tömegesen özönlöttek Várpalotára, többségük azonban tovább vonult Nyugat felé.

Február végén az ország egyik legnagyobb tömegmészárlását hajtották végre Várpalotán. A székesfehérvári nyilasok egyik vezetőjétől a várpalotai fegyveres pártszolgálatosok utasítást kaptak, hogy a „hazaárulónak” nyilvánított fehérvári cigányokat kísérik Várpalotára és végezzék ki őket. Két teherautóval mintegy 100-120 embert hoztak a községbe és ezekhez összeszedtek kb. 25-30 helybeli cigányt. Másnap a férfiakat kihajtották a Grábler-tó melletti akácásba, ahol gödört ásattak velük. Amikor ezzel elkészültek, a gödör szélére állítva lelővöldözték őket. Majd 15-20 fős csoportokban kiterelték a többieket, s ugyanígy végeztek velük is. Két nő – az egyikük nyolc lövéssel a testében – élte túl a borzalmakat. Éjszaka kímásztak a gödörből és sikerült elmenekülniük. Népbírói vallomásuk döbbenetes dokumentum a szörnyű napok embertelenségéről.¹⁰⁹ A tömegsirt azóta ellepte a Grábler-tó vize. A mártírok nevét nem őrzi se emlékmű, se emléktábla. A víz után lassanként a feledés homálya is ellepi sírjukat.

[Ma már a tömeggyilkosságra a Thuri téren emlékmű, a Grábler-tó mellett emléktábla emlékeztet, illetve a témában könyv került kiadásra. – **B. L.**]

Március 15-én, meggyalázva nemzeti hagyományaink egyik legszebb napját, ünnepeltek, több száz embert tereltek össze a mostani Szabadság téren.

Március 16-án az éjszakai órákban újabb súlyos szovjet légitámadás volt, utána mintegy 80 személy összeroncolt holttestét emelték ki a romok alól.

A község addig nagyhangú vezetői március 19-én a községháza légoltalmi pincéjében barna színes ceruzával írt jegyzőkönyv tanúsága szerint felosztották egymás közt a község pénzét. Akkor, amikor az átlagos tisztviselő havi fizetése 300 pengő volt, a községi főjegyző 68 000, a néhány nappal előbb még végső győzelemről szónokló nyilas tanító pedig 44 000 pengőt vágott zsebre és szöktek, végső harc helyett mentették az irhájukat.¹¹⁰

Az elkeseredetten védekező németek a Mezőföld irányából várták a szovjet csapatok támadását, védelmi állásaikat is ennek megfelelően építették ki. A szovjet csapatok azonban Székesfehérvár megkerülésével előretörték Mór felé, s a 6. gárda harckocsi hadsereg 5. gárda harckocsi hadtestének egységei a Bakonyon keresztül, Isztimér, Guttamási felől indították meg támadásukat Várpalota irányába. A 6. gárda harckocsijait a 9. gárda hadsereg egységei követték. Március 19-én estig Bakonykúti vonaláig jutottak előre és megkezdtek a harcot Inotáért, amelyet március 20-án szabadítottak fel. Másnap reggel kezdődött meg a küzdelem Várpalotáért. A 6. gárdahadsereg 5. gárda hadtest 37. gárda lövész hadtestének 98. lövész hadosztálya nyolc órás súlyos utcai harc után március 21-én 17 órára szabadította fel Várpalotát, az 5. gárda harckocsi hadtest 22. harckocsi dandára pedig a következő napon, március 22-én hajnalban Pétfürdőről üzte ki a már csak utóvédharcot folytató németeket.¹¹¹

I/5. ÚJ VÁROS SZÜLETIK

A harcok elcsendesedésével az óvóhelyekről, a pincékből és a bányából előbúvó lakosságot szörnyű látvány fogadta. Várpalota Veszprém megye, sőt az egész ország legtöbbet szenvedett, legjobban elpusztult helységei közé tartozott. Az épületeknek 71 %-a romokban hevert, kiégett vagy összedőlt. Omladék, füstölgő rom, állati és emberi hullák heverték mindenütt. A lakosság háborús vesztesége is jelentős volt. A halottak pontos száma sem a községi, sem az egyházi halotti anyakönyvekből nem állapítható meg, mert vezetésük hosszabb-rövidebb ideig szünetelt. A legmegbízhatóbb adat a veszprémi járás főszolgabírójának a főispánhoz küldött jelentésében található, mely szerint Várpalotán a bombázások és harcok következtében 511-en meghaltak, 186-an pedig

¹⁰⁹ Csaba Imre: Vallomások egy tömeggyilkosságról. = Napló, 1970. 57. sz. 4-5. p.

¹¹⁰ Az eredeti jegyzőkönyv Pajor József hagyatékában, a Krúdy Gyula Városi Könyvtárban.

¹¹¹ Veszprém megye helységeinek főbb felszabadulási adatai. Veszprém, 1969. – Veress D. Csaba: Veszprém megye felszabadításának története. = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 19709. sz. 275-328. p.

megsebesültek.¹¹² Ez némileg erősíti a helyi visszaemlékezők becsléseit, akik mintegy 800 főre teszik a lakosság veszteségét, a közvélemény ugyanis a fronton vagy a fogságban meghaltakat is a háború áldozataként tartja számon. Nagy gondot jelentett a sebesültek és a betegek ellátása, mert nem volt orvos és gyógyszertár, az üzletek romosan, kifosztva álltak, nem volt sem élelem, sem iparcikk. Az állatállomány nagy részét elhurcolták, a megmaradt állatok és gabonakészletek pedig a bombázások és a harci események következtében pusztultak el. A Péti Nitrogénművek romokban hevert, bombázásokat átvészelt gépei sem voltak meg, azokat a nyilasok nyugatra szállították. A bányánál nem voltak komolyabb károk, de áramhiány miatt az is üzemképtelen volt.

Kétségbeesetten reménytelennek tűnt a helyzet, a lakosság, akik közül soknak se lakása, se élelme, se ruhája nem maradt, csüggedt kilátástalanságban élt. „A valósághoz tartozik az is, hogy az emberekben lévő feszültséget, bizalmatlanságot növelte néhány szovjet katona garázdálkodása, fegyelmezetlensége. Tisztas munkásemberek, későbbi vezetők azért váltak kémgyanússá, mert lakásukon rádiókészüléket találtak. A szpionjelzőt kapta az is, aki német nyelven próbálta magát megértetni. Rosszindulatú emberek haragosaiknak úgy okoztak kellemetlenséget, hogy az ittas katonákat félrevezették, és azok nyakára küldték, akikre nehezteltek.”¹¹³

A csüggedésnél, a bizalmatlanságnál azonban erősebbnek bizonyult az élni akarás, a jövőbe vetett hit, és ez a hit a lakosság szorgalmával, életerejével egyesülve rövid idő alatt megvetette az alapját Várpalota új történelmi korszakának. A romok között – mint mindenütt az országban – itt is megjelentek az új, a szabad élet reményét hirdető kommunisták. Hamarosan megalakultak a demokratikus társadalmi szervezetek, elsőként április 7-én a Magyar Kommunista Párt, majd április 9-én a Nemzeti Parasztpárt. A két párt négy-négy küldöttéből és egy pártonkívüliből a közügyek intézésére április 12-én létrehozták a Nemzeti Bizottságot. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt április 15-i és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt április 26-i megalakulása után ezek küldöttei is részt vettek a Nemzeti Bizottság munkájában.¹¹⁴

Az új vezetés legsürgősebb feladata a romok eltakarítása, az éhező lakosság ellátása és a termelés megindítása volt. A romos iskolákat rövid idő alatt annyira helyrehozták, hogy áprilisban már megkezdődhetett a tanítás. A szovjet parancsnokság az első naptól kezdve szorgalmazta, hogy az ipari üzemekben mielőbb kezdődjék meg a munka. A bányában két heti szünet után, az áramszolgáltatás megindulásakor azonnal megkezdődött a termelés. A Péti Nitrogénműveknél sokkal több volt a gond és a probléma. El kellett takarítani a romokat, meg kellett keresni az elhurcolt gépeket, újjá kellett építeni a lebombázott épületeket. Ennek ellenére a primer desztillációs üzem április végén már újra termelt, a gyár teljes helyreállításához azonban több mint három évre volt szükség.¹¹⁵

A termelés megindításával párhuzamosan hihetetlen energiával fogtak hozzá a romok eltakarításához, a tönkrement vagy megrongált lakóházak újjáépítéséhez. Mire a fordulat éve, 1948 elérkezett, sok ház újjáépült, de korántsem annyi, hogy a háború nyomait eltüntette és a szaporodó lakosság igényeit kielégíthette volna. Sürgető feladattá vált az új lakóházak építése, ami először a mai Rákóczi-telepen indult, ahol 1949-ig elkészült 122 kertes bányász ház, egy iskola és egy napköziotthon.

Ekkorra a mezőgazdaság legnagyobb gondja, az állathiány is megoldódott. A front elvonulása után a község parasztjai nekivágtak az országutaknak, hogy azokról a vidékekről, amelyeken a háború nem okozott ilyen nagy pusztítást, pénzürt, karikagyűrűért és a legkülönbözőbb csereberék révén állatokat, mindenekelett a földek műveléséhez lovakat és az élelmezéshez sertéseket szerezzenek. 1948 végén az állatállomány száma már megközelítette a háború előtti és a határban sem volt műveletlen és bevetetlen föld.

A hároméves terv időszakában tehát jórészt eltűntek a pusztítás nyomai, a háborús sebek behegedtek, megvolt az alap az új, nagy feladatok elvégzésére. Ezeket az első öt éves terv határozta meg, amely előírta, hogy az alacsony kalóriatartalmú palotai szénét új erőmű építésével villanyáram termelésére kell felhasználni, az áram hasznosítására pedig alumíniumkohót kell létesíteni.

Az új üzemek helyét Inota határában jelölték ki. A köves kukoricaföldön 1950 márciusában 14 ember – ácsok és kőművesek – kezdte meg a felvonulási épületek, a barakkok építését. Ahogy szaporodtak a barakkok, egyre több munkaező is érkezett; jöttek a szentesi és a csongrádi kubikosok, az ország minden részéről a szak- és segéd munkások, köztük sok egyenetlenséget szító, rendetlen ember is. A 8-as út két oldalán húzódó barakkok jelentős részébe pedig – ne hallgassuk el, mert ez is történelmi adalék – hozták a rabokat, akiknek többsége

112 Veszprém megye a népi demokratikus forradalom idején 1945-1948. Veszprém, 1985. 221. p.

113 Bakos Miklós: Az MKP várpalotai szervezetének megalakulása és tevékenysége az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásig. Kézirat (1987.) 10-11. lev.

114 Bakos Miklós: i. m. 13-17. és 27. lev.

115 Pajor József: A kommunisták vezetésével. = Veszprém megyei honismereti tanulmányok. Veszprém, 1972. 45-53. p.

mondvacsinált ürüggyel elítélt parasztember volt. Később nemcsak itt, hanem a Városgazdálkodási Vállalat mai helyén is rabbarakkok sorakoztak, és a néhány éve lebontott Cseri-lakótelep is a bányában dolgozó rabok börtönként épült. Az erőmű építésének előrehaladtával csehszlovák szakmunkások is érkeztek, ők végezték a Csehszlovákiából szállított gépi berendezések szerelését. A munka iramát jelzi, hogy alig másfél évvel az első munkások megérkezése után, 1951. november 7-én már megtörténhetett az erőmű felavatása, 1952. augusztus 18-án pedig az Inotai Alumíniumkohóban is megtarthatták az első csapolást.

Még az üzemek felavatása előtt, 1951. szeptember 21-én megjelent a belügyminiszter rendelete, amelyről az újságok így adtak hírt:

„Várpalota, Inota, Pét – egy város. A belügyminiszter a fejrémegyei Inota községet egész területével Veszprém megyéhez csatolta és egyesítette Várpalota községgel. Egyben elrendelte, hogy az egyesített községekből Várpalota ideiglenes néven várost kell alakítani. Várpalota város három igazgatási kerületből áll, amelyek közül a II. kerület magában foglalja Pétfürdő gyár- és lakótelepét is. Új szocialista városaink sora bővült Várpalotával, iparunk leendő fontos gócpontjával. A várpalotai bánya és a két nagy ipartelep együttműködését nagymértékben elősegíti a három község egyesítése egy várossá.”

A községből várossá alakulás akkor még nem jelentett többet egyszerű névcserénél, mert a várost még azután kellett megépíteni. A Tervhivatal és az Építési Minisztérium a Várostervező Irodát bízta meg az új város tervének elkészítésével. A tervezésénél 25 ezer lakossal számoltak, de a további fejlődésre is gondolva a középületeket már 30 ezer emberre méretezték. A tervezés főmérnöke, Radnai Lóránt a történelmi és a földrajzi adottságok szem előtt tartásával vázolta az új városközpont képét, a terjeszkedés irányát, a várost az északi szelektől és az ipartelepek füstjétől, gázától védő erdőket, a levegőtisztító parkokat, zöldterületeket. A tervezés természetes igénye volt, hogy az új házak ne csak kényelmesek, hanem szépek is legyenek. A szépségre törekvést azonban eleve korlátozta, hogy – anyagi okokból – csak az akkori idők jellegzetes típusaiból válogathatott. Amikor az első három ház elkészült, ő maga mondott róluk – a később épülőkre is érvényes – véleményt: „Szép ez a három lakóház? Mert szépnek kellene lenniük. De nem azok. Jót tudunk már építeni. De, hogy szépek legyenek házaink, hogy szép várost alkossunk, ez már nehezebb probléma.”¹¹⁶

A szép városközpont kialakításának hosszú évtizedekre gátjává vált az a – „bányászváros” helytelen értelmezéséből származó – hiba, hogy a város történelmi főterének uralkodó épületévé a Vájáriskolát – a mai Szakközépiskola és Szakmunkásképzőt – tették, amelynek a Szabadság térre néző szárnya lovardára emlékeztető ormótlanságával legalább egy évszázadig uralja azt a teret, amely a város „ékszerdobozává” válhatott volna. A városközpont képét rontja a Bányatröszt épülete is, amely 1988 második felétől tanácsi székházként a Városháza nevét viseli.

Többször változtak a várostervező főmérnökök és a tervek is, s ha voltak is kisebb-nagyobb hibák és zökkenők, a város folyamatosan épült. A sokasodó lakóházak természetes velejárójaként fejlődött a villany-, a vízvezeték-, a távfűtés- és a csatornahálózat, kellő színvonalra emelkedett a kereskedelmi, a művelődési, az egészségügyi, a szociális stb. ellátás. A régi szegényes falu helyén a szó valódi értelmében új város született, amely régi múltjához hasonlóan ismét az egész környék központjává vált. Lakóinak száma évek óta 28000 körül mozog, és több ezer bejáró dolgozót is ideköt a munkája. Termelőszövetkezete révén az egész környék mezőgazdaságának is központjává vált. Gazdasági súlyát és jelentőségét mutatja, hogy az ország egyik legfejlettebb ipari megyéjében az összes ipari termelésnek mintegy egyharmadát a várpalotai iparmedence adja.

Olyan a város, mint egy jelképes kohó. Lakóinak többsége az ország távoli vidékeiről került ide, hozták nyelvjárásukat, szokásaikat, és ebben a kohóban mára már egységes palotai polgárrá olvadtak össze. Nemcsak lakó- és munkahelyüknek, hanem otthonuknak is érzik a várost. Az elmúlt években a város vezetése – évtizedek mulasztását pótolva – sokat tett azért, hogy az egészséges lokálpatriotizmust, a városhoz kötődést, a városi szemlélet és szellem fejlődését erősítse. A zsinagóga épülete az ország egyik legszebb galériájává vált, amely hangversenyeknek és színházi kamaraelőadásoknak is méltó otthona, a palotai múlt emlékeinek őrzésére tájház létesült, új könyvtár épült, amelynek vezető szerepe van a város szellemi arculatának formálásában; megvalósult a palotai sportkedvelők régi álma, a sportcsarnok, amely hangversenyek rendezésére is alkalmas, munkájához méltó elhelyezést kapott a zeneiskola, új autóbusz-állomás létesült, új szobrok kerültek a város tereire, és lebontás helyett helyreállításra kerül néhány régi parasztkohó épület.

116 Zolnay Vilmos: Várpalota, Bp. 1952. 24. p.

Ahol hajdan kardforgatással, vérhullatással, állandó harcban küszködtek a bizonytalan holnapért, ott most az emberek munkája, alkotóereje formálja és alakítja a jövő számára is a mind otthonosabbnak érezhető városképet és a város sajátos szellemét.

Személy-, intézmény- és helynévmutató

2. sz. Általános Iskola, 18
 Akasztóhegy, 16
 Al-Duna, 18
 Állami Zeneiskola, 24
 Alsóváros, 17
 Anonymus (P. mester), 5
 Arslán, pasa, 12
 Árvaház, evangélikus. *Lásd Palotai Evangélikus Árvaház*
 Bakács Magdolna, 12
 Bakony, 5, 7, 11, 12, 21, 22
 Bakonycsernye. *Lásd Inotapuszta*
 Bakonykúti, 22
 Balatonfűzfő, 21
 Bán Aladár, 21
 Bánta, 5
 Bányakapitányság. *Lásd Országos Bányakapitányság*
 Báthori István, erdélyi vajda, 8
 Bátorkő, 7–9, 9, 10–12
 Bazin (Pezinok, Cs.), 13
 Bécs, 8, 18
 Béla, III. (Alexiosz), magyar király, 6
 Béla, IV., magyar király, 8
 Belgrád. *Lásd Nándorfehérvár*
 Berhida, 17
 Berki, 6
 Berzsényi utca, 7
 Betegsegélyző Egyesület, bányász (Várpalota), 19
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem, 14
 Biai Péter, 12
 Bottyán János, 15
 Bőhm Ferenc, 17
 Budapest, 20, 21
 Cillei Ulrik, 8
 Corvin János, 8
 Csák, 6
 Csák István, 6
 Csák nemzetség, 8, 10
 Csák Péter, 6
 Csákvár, 6
 Csallóköz, 18
 Csapó utca (Várpalota), 16
 Cseri-lakótelep, 23
 Csongrád, 23
 Domokos Ferenc, 15
 Dunántúl, 12, 13, 15
 Eötvös Károly, 11
 Erőmű. *Lásd November 7 Hőermű*
 Erősáramú Berendezés-szerelő Szakközépiskola és Szakmunkás-képző Intézet, 24
 Erzsébet, királynő, 8
 Esterházy Antal, 15
 Esterházy János, 14
 Esztergom, 15
 Fábri Erzsébet, 18
 Fábri József, 18
 Fajdas-hegy, 11
 Fajtas-hegy. *Lásd Fajdas-hegy*
 Faller Jenő, 7, 9, 10, 11, 19
 Fejér megye, 6
 Felföldi Jakab, 9
 Felsőváros, 17
 Ferdinánd, I., magyar király, osztrák császár, 12
 Ferenc József, I., magyar király, osztrák császár, 20
 Ferencesrendi kolostor, 10
 Ferencendi kolostor, 12
 Frigyes, III. német-római császár, 8
 Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, 23
 Fülöpszállás, 18
 Fürdőút, 17
 Fűzfő. *Lásd Balatonfűzfő*
 Fűzfői Gyártelep. *Lásd Nitrokémia Ipari-telepek*
 Galéria. *Lásd Nagy Gyula Galéria*
 Garai László, 8
 Gergelyffy András, 11
 Grábler-tó (Várpalota), 22
 Guttamási, 22
 Gyöngyös, 16
 Győr, 12, 21
 Hantken Miksa, 19
 Haszán, bég, 12
 Heidelberg, 13
 Heister, Siegbert, 15
 Helytörténeti Gyűjtemény (Tájház), 24
 Hőermű. *Lásd November 7 Hőermű*
 Hrabovszky György, 17
 Hunyadi János, 8
 Hunyadi László, 8
 Ince, IV., pápa, 6
 Inota, 5, 6, 7, 14, 22, 23, 24
 Inotai Alumíniumkohó, 23, 24
 Inotai György, 6
 Inotapuszta, 6
 Ispotály, 18
 István, I. (Szent), magyar király, 9
 István, V., magyar király, 6
 Isztimér, 6, 22
 Ivánca, 6
 János, I., (Szapolyai), magyar király, 12
 Jó Szerencsét Mezőgazdasági Termelő-szövetkezet, 24
 Jó Szerencsét Olvasóköri, 20
 Jókai Mór, 11
 Jonata. *Lásd Inota*
 Józán-hegy, 17
 Kanizsa. *Lásd Nagykanizsa*
 Kapisztrán János (Giovanni de Capistrano), 10
 Kaposvár, 17
 Kaprinai István, 9
 Károly Róbert, I., magyar király, 6, 7, 8
 Kastély-domb, 7, 11
 Kékerti-tó. *Lásd Kikeri-tó*
 Keresztelő János (Szent), 6
 Keszi Balázs, 8
 Kikeri-tó, 17
 Kinizsi Pál, 8
 Kis utca (Várpalota), 16
 Kisfaludy Sándor, 11
 Kolostor, ferencesrendi. *Lásd Ferencesrendi kolostor*
 Kont család, 9, 10, 11
 Kont László, 8
 Kont Miklós, 8, 10
 Kopasz-Hallgató (Várpalota), 17
 Kossuth utca, 16
 Krúdy Gyula, 21
 Krúdy Gyula Városi Könyvtár, 21, 24
 Lajos, 10
 Lajos, I. (Nagy), magyar király, 8
 Landgráf Ádám, 16
 Laszki Jeromos, 12
 Loncsos (Várpalota), 7
 Loncsos (Várpalota), 7, 21
 Magyar Kommunista Párt, 23
 Magyar Néprajzi Társaság (Budapest), 21
 Magyar Tudományos Akadémia (Budapest), 18

- Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 21, 23
- Mária Terézia, magyar királynő, 16
- Mátyás, I., magyar király, 8
- Mező Imre utca (Várpalota), 9
- Mezőföld, 22
- Mikszáth Kálmán, 11
- Mocsolyai András, 12
- Mohács, 12
- Molnosinota. *Lásd Inota*
- Mór, 22
- Móra Ferenc, 11
- Móré László, 12
- Nagy Gergely, 12
- Nagy Gyula Galéria, 24
- Nagykanizsa, 12
- Nándorfehérvár, 8
- Naszályi János, 17
- Nemzeti Bizottság (Várpalota), 23
- Nemzeti Parasztpárt, 23
- Ney Dávid, 20
- Nitrogénművek. *Lásd Péti Nitrogénművek*
- Nitrokémia Ipartelepek (Balatonfűzfő), 20
- November 7 Hőerőmű, 23
- Nyilaskeresztes Párt, 21
- Ópalota, 14
- Ormándy Péter, 13
- Országos Bányakapitányság (Budapest), 19
- Országos Képzőművészeti Bizottság (Budapest), 18
- Ósbő, 5
- Óse, 5
- Ósi, 5
- Öskü, 5
- Palata (Várpalota), 14
- Pálffy Miklós, 13
- Pálffy Tamás, 13
- Pallátha (Várpalota), 14
- Palloda (Várpalota), 14
- Palotai Evangélikus Árvaház, 17
- Palotai Kont Miklós. *Lásd Kont Miklós*
- Palotta (Várpalota), 14
- Pápa, 16, 17
- Paulai Szent Vince Zárdaiskola, 18
- Pere, 7
- Pét. *Lásd Pétfürdő*
- Pétfürdő, 6, 14, 15, 22, 24
- Péti Nitrogénművek, 6, 20, 21, 23
- Petőfi István, 18
- Petőfi Sándor, 17, 18
- Petrovics István, 17
- Pezinok. *Lásd Bazin*
- Podmaniczky János, 12
- Podmaniczky Rafael, 12
- Polány (Magyarpolány), 6
- Probszt János, 17
- Pusztapalota, 7–9, 12
- Rabutin, Jean Louis Bussy de, 15
- Radnai Lóránt, 24
- Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem, 15
- Rákóczi-telep, 23
- Réti, 6, 7
- Róma, 10
- Sárrét, 5, 17
- Schmidegg Friderika, 16
- Sepsiszentgyörgyi Ferenc, 10
- Simontornya, 15
- Singer Ábrahám, 13, 19
- Sportcsarnok. *Lásd Városi Sportcsarnok*
- Szabadbattyán. *Lásd Csákvár*
- Szabadság tér (Várpalota), 9, 22, 24
- Szaktanásképző Intézet. *Lásd Erőáramú Berendezés-szerelő Szakközépiskola és Szaktanásképző Intézet*
- Szalók nemzetség, 5, 7, 8, 10
- Szapolyai János. *Lásd János, I. (Szapolyai), magyar király*
- Széchenyi István, 18
- Széhel, 6, 7, 14, 19
- Székesfehérvár, 17, 19, 22
- Széhlhely. *Lásd Széhel*
- Szénhely. *Lásd Széhel*
- Szentes, 23
- Szentsei György, 15
- Szép-hegy (Várpalota), 17
- Szűj Rezső, 9, 11, 12
- Szinán, pasa, 13
- Sztáray Antal, 19
- Szulejmán, II., török szultán, 12, 14
- Tájház. *Lásd Helytörténeti Gyűjtemény*
- Takáts Sándor, 13
- Táncsics utca, 9
- Termelőszövetkezet. *Lásd Jó Szerencsét Mezőgazdasági Termelőszövetkezet*
- Thury György (?1519-1571), 12–13
- Thury György, költő (16-17. sz.), 13
- Tikolfölde, 6, 7
- Tikolülése. *Lásd Tikolfölde*
- Tomori Pál, 10
- Újlaki Lőrinc, 8, 12
- Újlaki Miklós, 8, 10
- Újpalota, 14
- Ulászló, II., (Jagello), magyar király, 8
- Unió homokbánya (Várpalota), 7
- Vadkerti utca (Várpalota), 16
- Vak Bottyán. *Lásd Bottyán János*
- Városgazdálkodási Vállalat, 23
- Városi Sportcsarnok, 24
- Varsáni István, 10
- Várvölgy (Várpalota), 11
- Vásárhelyi András, 10, 12
- Vasvár, 5
- Vég-Palota (Várpalota), 14
- Veli, bég. *Lásd Veliszán, bég*
- Veliszán, bég, 12
- Veszprém, 5, 6, 7, 12, 13, 15, 18
- Veszprém megye, 5, 16, 17, 19, 22, 24
- Veszprémi Szénbányák, 19–20, 21, 22, 23, 24
- Waldstein János, 18, 19
- Wittenberg, 13
- Ybl Miklós, 18
- Zárdaiskola. *Lásd Paulai Szent Vince Zárdaiskola*
- Zeneiskola. *Lásd Állami Zeneiskola*
- Zenel. *Lásd Széhel*
- Zenes. *Lásd Széhel*
- Zenhel. *Lásd Széhel*
- Zenyel. *Lásd Széhel*
- Zichy Gábor, 19
- Zichy Imre, 6, 15
- Zichy István, 15
- Zichy János, 15, 16
- Zichy Péter, 13, 14
- Zichy Terézia (Waldstein Jánosné), 18
- Zsinagóga, 24

VÁRPALOTA IRODALMI KISTÜKRE

II/1. A KÖZÉPKOR EMLÉKEIBŐL

A honfoglalók Pét mezején (Anonymus: Gesta Hungarorum)

(Részlet)

Veszprém városa

A sereg második részével Szalók apját Ösböt meg Ősét küldötték ki avégre, hogy menjen Veszprém városa felé, s hódítsa meg annak a földnek összes lakosságát egészen Vasvárig. Ekkor Ösbő, a sereg kapitánya és vezetője, miután a vezér elbocsátotta, felemelve zászlaját megindult, és a Pákozdi-hegy alatt ütött tábort. Innen továbblovagolva a Pét-mezőn szállottak meg, s három napig ott is maradtak. A negyedik nap pedig Veszprém váráig nyomultak. Ekkor Ösbő meg Őse seregüket elrendezve heves támadást intéztek a római katonák ellen, akik Veszprém várát őrizték. És állt a harc köztük egy héten át. Ám végül is a második hét szerdáján, midőn mind a két fél serege a harci küzdelemben szörnyen kifáradt már, akkor Ösbő meg Őse sok római katonát karddal pusztítottak el, másokat pedig agyonnyilaztak. A még megmaradt rómaiak most már a magyarok merészségének láttára Veszprém várát odahagyva futásnak eredtek, s életüket mentve a németek földjére siettek. Ösbő meg Őse egészen a németek határáig üldözte őket. Egy nap pedig, mikor a magyarok és rómaiak a határon voltak a rómaiak lappangva átúszták azt a folyót, amely Pannónia és a németek határán van. Erről a folyót a magyarok Lapincsnak hívták, mert a rómaiak a magyaroktól való félelmükben lappangva úszták át.

XII. sz. vége
Pais Dezső fordítása

Bátorkő első hiteles említése (oklevél 1326-ból)

I. Károly király a Chak-nembeli István fiaitól, Pétertől és Istvántól csereképpen átveszi Chokaku, Keztus, Batorku és Cheznuke nevű várait a hozzájuk tartozó Tatha, Gulch, Zenth Iuan, Etheke, Hercheuk, Dood, Chetke, Vndo, Cernee, Semyenfelde birtokokat, Cheten-i, Louazberen-i, Verus-i, Vrnd-i részirtokokat, Chet, azaz Orozlanku falut és Keer-i birtokrészüket, Zak földet, Chakuara-i, a Celun-i és Vama-i birtokokon lévő földjüket, valamennyit mint örökölt birtokukat, továbbá a vásároltak közül Kabod-földet, Tykolfeldeu birtok felét, azt t.i., amelyen Batorku vára áll, Peree, Tees, Mulnar, Zombathel, Belese falukat, Hotholm és Meteronfalua birtokokat, Salamon-földet, Tymar birtokot és Vrcz-földet, Chorgou-i birtokrészüket, Val-i Hrensset (?) birtokrészeit (portiones Hrensset? in Val), Tobayd-i birtokrészüket, Tyzekurunth, Bark, Zaar, Montonuasara és Paagh falvakat a Vértesben és Bakonyban (in Vertes et in Bokonio) s a körülöttük lévő helyeken – és értük, szavatosági biztosítékkal, nekik és örökösöknek Dumbe és Nyek királyi várait adja a hozzájuk tartozó birtokokkal és falvakkal.

Bátorkő várát Nagy Lajos király a Kont családnak adományozza (1350)

1350. nov. 18. (Bude, in oct. Martini.)

I. Lajos király szolgálataikért, Tót (sclau) Lőrinc mester fiainak: Miklós pozsonyi ispánnak és királyi pohárnokmesternek, Leukusnak, Bertalannak és ivadékaiknak, az atyja által a Chaak-nembeli Marcus fiának: Istvánnak a fiától, néhai Péter mestertől (birtokcsere útján) szerzett Batorku királyi várat, minden jövedelmével, a hozzátartozó Pethkalaztelek és Zaloteleke nevű falvakat és egyéb birtokokat tartozékaikkal, újadomány címén adományozza; mivel pedig atyja (1326-ban) nevezett Péter mestertől szavatossági biztosítékot is kapott, ezt a kötelezettségét a megadományozottakkal szemben, Péter mester fiára: Domonkosra és örököseire hárítja.

A „Péti per” irataiból

1354. jún. 19. (in oct. corp. Christi.)

A pannonhalmi konvent előtt János mester dékán, veszprémi kanonok, káptalanja nevében bejelenti, hogy Konth Miklós vajda, Zolnuk-i ispán és testvére: Leukus mester, a káptalan Premorton nevű birtoka határai között elég nagy területet, nevezetesen Tuzukteleke és Kalozd nevű földjeiket elfoglalták és Peeth nevű birtokukhoz csatolták, ezt tették a káptalannak ezen a birtokon levő három malmával is, – ezért őket az elfoglalt földeknek birtokukban való tartásától eltiltja.

Szécsi Miklós országbíró 1383. máj. 16-i oklevelében tartalmilag átirva. – Vk. m. lt. Kálóz 9. – Az 1383. máj. 16-i ítéletlevél szerint ugyanaznap, de 1355-ben a győri káptalan is adott ki azonos tartalmú oklevelet, kivonatát azonban nem közli. Az 1355-ös évszám tollhiba lehet.

1374. júl. 15. u. (...dom. p. Margarethe.)

Veszprém megye hatósága jelenti I. Lajos királynak, hogy a veszprémi káptalan részére kiadott általános eljárási parancsa értelmében kiküldte Wamus-i Érden fia György szolgabíró, aki júl. 15-én Veszprém megyében nyomozva megállapította, hogy a néhai Konth Miklós nádor fiai : Bertalan és Miklós a káptalan bizonyos (péti) birtokrészeit s a Pethuize folyón lévő 2 malmát erőszakkal elfoglalták, és a saját Peth nevű birtokukhoz csatolták.

Csonka papíron, zárlatán pecsét nyomával. – Vk, m. lt. Péth 6.

1383. máj. 16. (in Vissegrad, XVI. terminioct. Georgii.)

Szécsi Miklós országbíró ítélete és parancslevele a fehérvári káptalanhoz. – Amikor a veszprémi káptalan 1374. dec. 31-én Kaloz és Tuzukteluke nevű részirtokait s a Pethuize folyón levő két malmát visszafoglalta, Beus (dictus) Péter, Konth Miklós nádor fiának: Bertalan mesternek a jobbágya és famulisa tiltakozott, ezért urát, 1375. jan. 13-ra, a királyi ember a nádor elé idézte. 1378. máj. 1-én Garai Miklós nádor tárgyalta az ügyet, s ekkor Bertalan mester ügyvédje Lankouch-i István litteratus kijelentette, hogy a perelt birtokrészek és a két malom megbízottja Peth birtokának a határain belül fekszenek, amit oklevéllel is tud bizonyítani, mire a nádor a bizonyítást 1378. Szt. Jakab nyolcadára rendelte, ami azonban csak 1382. máj. 1-én történt meg. Ekkor az ügyvéd már Szécsi Miklós országbírónak mutatja be I. Károly király 1350. nov. 18-i oklevelét, mely szerint a király, szolgálataikért, a Chaak-nembeli Marcus fia Istvánnak a fiától, néhai Péter mestertől, birtokcsere útján I. Károly király által szerzett Batorku várát a hozzátartozó Pethkalaztelek és Zaloteleke nevű falvakat és egyéb tartozékokat, új adomány címén, Tót (Sclau) Lőrinc mester fiainak : Miklós pozsonyi ispánnak és királyi pohárnokmesternek, Leukusnak és Bertalannak adományozta. Mivel ebből az adománylevélből kitűnt, hogy Péter mester a csere idején utódaira is kötelező szavatossági biztosítékot adott a királynak, az országbíró, Bertalan mester ügyvédjének a javaslatára Nyek-i Péter fiának, Domonkosnak a fiát : Lászlót, a káptalanítás teljesítése végett 1382. aug. 1-re a király elé idézi, majd őt 18 márka bírsággal sújtva 1383. márc. 4-re halasztja el a pert. Ekkor László ügyvédje, Both-i Mihály kijelenti, hogy megbízója és elődei nem adták cserébe I. Károly királynak a Kaluz és Tuzukteleke nevű birtokrészeket és a két malmot, és szavatosságot sem vállaltak, igazolásul pedig a fehérvári káptalan 1327-i átirásában bemutatja I. Károly királynak a cseréről 1326-ban kiadott privilégiumát. Mivel Bertalan mester ügyvédje újabb bizonyítékot ígért, ügyfelét három márka bírsággal sújtva, az országbíró most 1383. máj. 1-re halasztja el a per tárgyalását. Ekkor János kanonok és főesperes, káptalanja nevében, annak

igazolására, hogy Kalus és Tuzukteleke és a Peethuize-n levő két malom örök jogon a káptalant illeti meg, a következő okleveleket nyújtja be : 1. III. István király 1171. Benedek veszprémi ispán Kaloz nevű prédiáját kilenc mansióval, ökreivel és ménésével (bobus et equatiis) s a Peth vízén levő két malommal a veszprémi egyháznak adományozza.

2. M. Itebw-i prépost 1240. Amikor a király megbízásából az udvarnokokat számbavette és földjeiket rendezte, a veszprémi egyháznak visszaadta azt a Peeth-vízén levő két malmot, amelyet a Zenes-i (Zener-i?) udvarnokok elfoglaltak.

3. Hench, Hydegkut-i Kompured és Wrs-i Mátyás arbiterek, 1244. A fehérvári keresztes konvent a Peeth vízén levő malma ügyében a veszprémi káptalan javára többek között úgy döntöttek, hogy a víznek a keresztesek malma feletti medrét (aquagium seu meatus aque. . . veniens super molendinum domus...), amelyet Sceeles-nek neveznek, azon a helyen, amelyen süllyesztették (in ea particula, in qua fuisset suppressa), két ujjnyival emelni kell (in quantitatem duorum digitorum deberet sursum elevari), a gát (clausura) karbantartásáról pedig 23-ad részben a konvent, 13-ad részben pedig a káptalan molnára tartozik gondoskodni; végül: a káptalan molnárai aug. 1-én hat embert küldenek Peet faluba, s ketten közülük, akiket a keresztes konvent molnára kijelöl, a Ker. Szt. János-egyházban megesküsznek, hogy nem okoztak neki kárt. 4. I. Károly király 1324. nov. 3. Megerősíti Peeth-i Antal fia János ispánt a neki adományozott Deseu Kaloz nevű föld birtokában. 5. I. Károly király 1327. jan. 8. Megerősíti Peeth-i Antal fia János ispánnak a veszprémi egyház részére tett s a királytól kapott Kaloz-i Des fia: Deseu-féle birtokrészecskével kapcsolatos adományát. 6. I. Lajos király 1350. máj. 28. Átírja és megerősíti I. Lászlónak 1082-i, a veszprémi egyház birtokainak, – köztük Tüzük nevű prediumának – felsorolását és határait tartalmazó oklevelét. 7. Pannonhalmi konv. 1354. jún. 19. A veszprémi káptalan tiltakozása Tuzukteleke és Kalozd nevű földjeinek Konth Miklós vajda szolnoki ispán és testvére: Leukus mester által való elfoglalva tartásától. 8. Pannonhalmi konvent 1354. júl. 19. Ugyanarról. – A bemutatott oklevelek alapján az országbíró megállapítja, hogy Marcus fia Péter a káptalan által visszafoglalt Kaloz és Tuzukteleke birtokrészeket és a hozzájuk tartozó malmokat nem adta cserébe I. Károly királynak, és kártalanítási jótállást sem vállalt, ezért ilyenre nem is kötelezhető, a káptalan pedig bebizonyította, hogy a perelt birtok az övé, az alperesek (1350-i) adományuk után zárták ki belőle, ügyvédjük pedig az egyház oklevelével szemben semmilyen elfogadható ellenbizonyítékot sem tudott felhozni, ezért a káptalan javára ítéelve – meghagyja a fehérvári káptalannak, küldje ki bizonyágát, s kíséretében Zambo Miklós, királyi tárnokmester ítélmestere: Archa-i (?) Mihály mester, jún. 1-én, a szomszédok és határos birtokosok jelenlétében, először ellentmondás nélkül iktassa be a káptalant a Kaloz birtokrész s a Peethuize-n levő malmok birtokába, majd, mivel Bertalan ügyvédje : János mester azt mondta, hogy megbízója Peeth nevű birtoka mellett sok Tuzukteleke nevezetű birtokrész van, s ura nem tudja, hogy közülük melyek a káptalanéi, viszont az I. László-féle privilégium szerint Tuzuk elhatárolt predium, – szálljanak ki Tuzukteleke prediumra, s ugyancsak a szomszédoknak és határos birtokosoknak a jelenlétében, a káptalan ügyvivőjének az útmutatása szerint, az említett privilégiumban megadott határok alapján határolja el, s ha az így megállapított határok magukban foglalják a Tuzukteleke káptalani birtokrészt, illetve birtokot, azt t. i., amelyet Tuzuk néven visszafoglalt, akkor Bertalan mester esetleges tiltakozását és másokét is figyelembe nem véve, iktassa be annak is a birtokába a veszprémi káptalant, végül pedig állapítsa meg azt is, vajjon Kaluz és Tuzuktelek és a malmok Bertalan mester kezén voltak-e, s vannak-e még? A jelentést 1383. júl. 1-re (a király címére) kéri.

Levél Palotáról Kapisztrán Jánosnak (1456. május 17)

Tisztelendő Atyának, Kapisztrán Jánosnak,
a gonosz tévtanok tiszteletreméltó
inkvizítorának, hívei legigazságszeretőbb, igen
nagy tekintélyű atyjának

Jézus

Üdvözetet, az igaz és őszinte szeretet érzelmét előrebocsátva. Tisztelendő Atya, kedvesek legkedvesebbike. Amikor elváltam tőled, Tisztelendő Atyaságod prófétai szájjal, talán a szentlélek sugallatára megjósolta a félelmet, amely most elérkezett hozzám. Bár lelkiismeretem a tanú, hogy nem azzal a szándékkal lettem a káptalan helynöke, mintha magamat e tisztségre méltónak ítéltém volna, hanem azért, hogy azokat a dolgokat, amelyeket akkor velem közöltek, mint vikárius üdvöm és tisztem szerint az engem segítő atyákkal együtt dicséretesen véghez vigyem. De aki nem akarja, hogy a bűnösök elvessenek, hanem a megtévedteket is vissza akarja hívni az

igazság útjára, talán ő tette vállaimra vezeklésként ezt a munkát, hogy megtisztítva általa, végül az örök üdvösség várjon rám, mint ama bibliai vámosra, aki alázatosan kicsinek ismerte el önmagát. De igen kedves és bensőségesen tisztelendő Atyám, a pápai bullák szövege, de még inkább azok foganatosítása, amely sok mindenben ellenkezik a mi szabadságunkkal és szabályunk tisztaságával, megrémített bennünket. Ennek ellenére biztosíthatom Atyámat, hogy nincs bennünk félelem, mert ha a jóságos és irgalmas Úr Jézus fönnsíges jobbjaival oltalmaz bennünket, akkor az ellenünk gonoszat tervező elvetemedett testvérek sokezer tüzes nyila sem vesz erőt rajtunk. Mindennek ellenére nagyon örülnék, ha most Atyáságod közelében intézhetném ügyeinket, de – mint tudod – most a káptalan feladataival és az ugyanitt hozandó más rendelkezések teendőivel vagyok elfoglalva. Arra törekszem, hogy először mindezt dicséretesen befejezzem, ahogy ez kötelességem is, s azután sietek minél előbb nagyságos László fejedelem, Magyarország királya és a többi bárók és nagyságok elé, hogy az előbb említettekre alkalmas segítséget és kegyet kérjek, amiben előre is bízom. Utána félretéve minden más tenni- és megbeszélni valót a leggyorsabban kegyes Atyáságod színe elé kívánok járulni, hogy Atyáságodat igaz szívvel hallgathassam, s az említett és általad már ismert ügyekben tanácsot, segítséget kérjek és természete által is kegyes Atyáságodtól egyéb tájékoztatást szerezzek. Mert amint máskor is Atyáságod volt az én és mindannyiunk védője, úgy most is bízom és bízunk abban, hogy egész családunknak (rendünknek) igen kedves, jóságos és jóakaró atya lesz mindhalálíig. Mert a mi üdvösségünk és tisztességünk a te kezeidről függenek. Mindazonáltal állhatatosan kérem tisztelendő Atyáságodat, bármikor bárhová vezérel is bármédig az Úr lelke, azt nekem leveledben megjelensd, hogy még sok évig tisztelendő Atyáságod után oda is bármikor indulhassak. Jó egészségben legyen Atyáságod, Isten adja ehhez kegyelmét.

Helységünkben, Palotháról 1456. pünkösöd hétfőjén.
Varsáni István testvér, Magyarország vikáriátusának
az Apostoli Szentzséktől (méltatlanul bár, de)
megerősített helytartója, Kiváló Atyáságod alázatos fia

II/2. MÁTYÁS KIRÁLY ÉS VÁRPALOTA

Sem korabeli, sem későbbi okleveles adatok nem szólnak Mátyás király és Palota kapcsolatáról. Halála után két és fél évszázaddal, a XVIII. század derekán említi először egy földrajzi leírás, hogy „Palota várát egykor Corvin Mátyás lakta.” A Palotához fűződő Mátyás-mondák még később váltak ismertté; Dugonics Andrásnak a XVIII. század második felében gyűjtött és csak halála után, 1820-ban kiadott Magyar példabeszédek és jeles mondások című művében jelent meg közülük az első.

Az évszázadokkal később keletkezett leírások, népmondák és irodalmi alkotások nem annak a bizonyítékai, hogy Palota várát, vagy Pusztapalotát Mátyás építette és lakta, inkább azt jelképezik, hogy az elnyomás évszázadaiban az „igazságos király” emléke és példája hogyan támadt új életre a nép szívében és képzeletében.

Felmerülhet azonban a kérdés: miért éppen Palotához s nem a környék valamelyik másik várához kapcsolva élesztették fel Mátyás emlékét? Erre csak az lehet a magyarázat, hogy Mátyás – ha nem volt is a palotai vár építője és ura – többször is járt az Újlakiaknál Palotán, és látogatásairól, vadászatairól, mulatozásairól megőrzött valamit az apáról-fiúra szálló néphagyomány, s ebből a magból sarjadtak a mondák és a színes történetek. Vagyis: közvetve – ha nem bizonyítják is, de – valószínűsítik Mátyás palotai látogatásait. Így se tekinthetők azonban másnak, csupán a népi vagy írói fantázia termékeinek. Csak néhány példa: az egyik monda szerint Mátyást és Kinizsit a törökök szorongatják Palotánál, jóllehet a valóságban Mátyás halála után fél évszázaddal jutnak el erre a vidékre. Egy másik monda szerint Bánta neve Mátyás és Beatrix fogadásából ered, holott már jóval Mátyás születése előtt is ezen a néven említik az oklevelek. A gyűjteményünkben is több változatban közölt legnépszerűbb monda szerint Mátyás nagyon szerette a csuka máját, ezzel szemben Galeotti feljegyezte, hogy Mátyás gyerekkorától kezdve sohasem evett máját, stb. Ne történeti valóságnak, hanem irodalmi alkotásnak tekintsük tehát őket.

[K. I.]

A Kikeri-tói patkónyom

Palotától délnyugatra fekszik a „Kékerű” tó, ma népiesen Kikerítő, a monda szerint Kőkerítő lehetett a neve. Mátyás király halastava volt, hatalmas kőkerítés vette körül. A partkövek egyikén Mátyás lova patkójának a nyomát véli látni a nép.

[Források: Beöthy Zsolt: *A magyar néplélekről Egyetemi előadás 1897-98.* – Singer Ábrahám: *Palota város történetéből.*]

Kinizsi ugratója

Mátyás királyt a törökök megszorítják az ősküi erdőben, de Rárója a Kikeri-tón át a várfalra ugrott; patkónyoma ma is ott van a kövön.

Más változat szerint az eset Kinizsivel történt. Míg katonái a palotai hidat letörték, egymaga tartotta fel a török csapatot; akkor lovával a híd kőlábjáról egy ugrással a várkapuba szöktetett; ezért ma is „Kinizsi ugratója” a kőrom neve.

[Forrás: Szentendrey Zsigmond gyűjtése. *Etnographia*, 1926. 2. szám.]

Bánta nevének eredete (I.)

Mátyás királynak és feleségének nagyon tetszett Palota környéke. A királyné olyan kastélyt akart építeni, hogy ablakából halásszék, a király pedig olyat, hogy éjente onnan lövöldözhesen a vadakra. Fogadtak, hogy kié készül el legelőbb, s jelleként egy ágyú lövésben állapodtak meg. Mikor Beatrix látta, hogy az övé mindjárt készen van, személyesen akarta győzelmét a királynak tudtára adni, de alig jutott a fele útig, már elsült a palotai vár elkészültét jelző ágyú. A királyné megbánta tettét, s innen kapta a kastélya körül épült Bánta.

[Forrás: Szentendrey Zsigmond gyűjtése. *Etnographia*, 1926. 2. szám.]

Bánta nevének eredete (II.)

Mátyás király inkább a vadászatot, felesége a halászatot kedvelte, neki készítette a ma Kikerítőnek nevezett gyönyörű halastavat. Egyszer fogadtak. Beatrix azt állította, hogy ő előbb fog halat, mint a király vadat. Megállapodtak abban, hogy a sikert mozsárágyúval tudatják egymással. Reggel indult a verseny, a királyné csakhamar gyönyörű fogast fogott, hogy meglepje a férjét, futárral küldte fel Pusztapalotára a halat és nem tudatta a megállapított mozsárágyú jelzéssel a fogását. A futár már régen úton volt, mikor megszólalt Mátyás mozsara. Beatrix megbánta könnyelműségét, mellyel fogadását elvesztette. Azóta Bánta a Bánta.

[Forrás: Singer Ábrahám: *Palota város történetéből*, 1921]

Márkus szekrénye

Volt Mátyás királynak egy udvari bolondja, aki nem is lehetett olyan bolond, mert nagyon ötletesen vágta ki magát a kutyaszorítóból, amelybe lopása miatt került. Már többször elcsent hol ezt, hol azt, míg végül rajtavesztett egy ezüst serlegen. Észrevették az eltűnését és jelentették a királynak. Márkus éppen hazaérkezett az erdőből, ahol elrejtette a serleget, amikor Mátyás magához inti és kérdőre vonja, ő volt-e a tolvaj, aki ellopta az ezüst serleget. Márkus nem jött zavarba, hanem azt felelte: „nem loptam el, csak elrejtettem a szekrényembe.” – A király készpénznek vette, s ráparancsolt, hogy tüstént hozza elő. Márkus azonban azzal érvelt, hogy képtelen a szekrényt idehozni, márpedig csak úgy adja elő, ha idehozzák a szekrényt, melybe elrejtette. De olyan erős legény nem akadt, még Kinizsi Pál uram se – hetvenkedett Márkus. Kinizsi, aki hallotta a bolond beszédét, vállalkozott arra, hogy előhozza a szekrényt, vagy ha nem lesz rá képes, akkor a serleg a bolondé marad s a király elengedi büntetését is.

Erre nagy ünnepélyességgel kivonul a társaság a bolond vezetésével a közeli helyre, ott Márkus körülmutat a kezével s azt mondja: ez itt az én szekrényem. Odamegy egy nagy kőhöz, előveszi a serleget, meg egyéb lopott holmikat is. A fogadást megnyerte, hiszen a hegyet, Márkus „szekrényét” még a nagy erejű Kinizsi Pál se mozgathatta meg.

Mátyás jót nevetett a bolond tréfáján és állta a fogadást: Márkusé lett a serleg s ettől kezdve hívják a hegyet Márkus-szekrényének.

[Forrás: Dornyai Darnay Béla: *Bakony*. Bp. 1927.]

Palotai pácának pedig nem lesz száma

Valamikor a Sárvíz itt nagy álló víz volt. A Veszprémből jövő Séd s az Inotáról, Kutiból és Csórról jövő Bakony-erek táplálták vizét. Hatalmas halászatok s vízi vadászatok folytak itt, a csuka – úgy szól a hagyomány – óriássá tudott nőni. Éppen száz éve, hogy lecsapolták a vizet.

Mátyás király gyakran kirándult ide palotai várából vadászgatni. Ilyenkor a csóri csárdásnál étkezett, s tudni való, hogy a csuka máját különösen szerette. De a csárdás is szerette, s egyszer mája nélkül tálalta föl a királynak a nyárson sült csukát. A máját megette maga.

Nagyot néz a király s kérdi a csárdást, hova lett a máj? A csárdás valami vidám természetű poétás ember lehetett. Versben felelt. A cs betű ismételt visszahangozásában van a vers.

– Csóri csárdás csukájának nincsen mája!

De a király se maradt adós. Ő is versben felelt. Rimmel és a p betű ismételt visszahangoztatásával.

– Palotai pálcának pedig nem lesz száma!

Megjijedt a csárdás s ettől kezdve nem ette el maga a vendége elől a csuka máját. Ez a hagyomány.

[Forrás: Eötvös Károly: *A Bakony*. 1-2. köt. Ep. 1909.]

Csóri csuka, nincsen mája, palotai pálca, nincsen száma!

A királyúr a Bakony-alján, Várpalota környékén vadásztában betévedt a fejérmegyei Csoórfalu vendégfogadójába. A vendégfogadós csukát szolgált fel, egyedül betérő vadászruhás vendégének, akit nem ismert fel. Igen ám, de a királyúr látta, hogy hiányzik a csuka mája.

– Hol a mája? – kérdezte.

– Csóri csuka ez! – felelte a fogadós. – Csóri csuka, nincsen mája!

Az ínyes fogadós tudniillik maga-magának tette félre a pompás falatot. A királyúr haragra lobbant, felfedve magát, botot ragadott és ráripackodott a sanda fogadósra.

– Adta teremtette sanda fogadósa! Ez meg itt a palotai pálca! Csóri csuka, nincsen mája, palotai pálca, nincsen száma!

Az eldugott csukamáj tüstént az asztalon termett.

[Forrás: *Bevilaqua Borsody Béla: Magyar történelem anekdotákban*. Bp. 1943.]

A csóri csuka meg a mája

Jó étvágyú Mátyás királyunk igen szerette a halat. A halban a legjobban a csukát, csukában is legjobban a máját.

Történt, hogy ott esteledett a kíséretével egy útján a király a Fejér megyei Csór községben. Akármilyen kicsi volt az a Csór, olyan kicsi nem volt, hogy azért egy ütött-kopott fogadója ne lett volna. Hát jobb híján oda szállottak be a király meg az urak, akik kísérték. Amint bent voltak, mindjárt vacsorát parancsolt Mátyás:

– Van-é csukád, fogadós, mert a király azt ehetnék.

– Van, király uram, gyönyörű kövér csukám van!

De amikor a csukát tányérra tették, egy-kettő észrevette a király, hogy a csukának hiányzik a mája! Azt odakinn felejtette a derék fogadós, mert annak is az volt a kedvenc falatja, s akárhogy is szerette-tisztelte Mátyás királyt, csak jobban szerette a csukamáját. Mátyás reá pattintott a fogadósra:

– Hát a mája, hé!

Mélyet hajolt a fogadós:

– Király uram – azt mondja – a csóri csukának nincsen mája.

Mátyás erre fölvetette a lovaglópalcát, akit a két térde közé fogott volt. Fölvetette, megsuhintotta:

– Ez itt palotai pálca, látod? A palotai pálcának pedig nincsen száma!

Elég volt ennyi a fogadósnak, ugrott kifelé, rögtön az asztalra tette a csukának a máját.

[Forrás: Szép Ernő: *Mátyás király tréfái*. Bp. 1961.]

Mátyás Ujlakinak ígéri Bosznia királyságát

Részletek Jankovich Ferenc: *A világverő c. regényéből*.

Az urak fellélegzenek. Örülnek, hogy vége a kiélesedett disputának a hűségéről, árulásról: kényes téma volt...! Újra nekiláthatnak a fácán, fogoly fogyasztásának. Ósomlyai bort is hoznak be, de csak őfelsége asztalára kerül abból. Mérges szemmel kémlelnek át amonnan, különösen Bánfi, aki szereti és ismeri is a fajborokat. Ebből a szántsándékos megkülönböztetésből majd csak kipattan itt még valami...

S csakugyan úgy lesz!

Ujlaki kezdi el, a szokott nyegle modorában:

– Fölség, én mondom, ez az estebéd minden áldott nap megér egy koronát! Már akinek van koronája – teszi hozzá enyhítve, és kivillanó farkasfoggal nevetve.

A király meg csak mosolyog a megjegyzésen.

S gondol egyet hirtelenül: mért ne állíthatná falhoz és szerelné le mindörökre ezt a hiú hetvenkedőt? Mért ne vetné be orrába a karikát?

– Elhiszed-e, neked is menten lehetne koronád, Ujlaki barátom ha...? – itt megáll és talányosan néz a havasi emberre.

– Ha...? – ugrik ki annak ajkán a kérdés, szinte kiáltva.

– Ha megkínálnálak téged Bosznia királyságával.

– Engem? – pattan fel az egyszerre, mint aki nem hisz a fülének, s fekete szeme csillog-villog, arcára mosoly tolul, tokája ráncba gyűrődik. – Fölség! Boldoggá tennél... esküszöm, hogy nem lesz hívebb szolgád országodban nálamnál.

– Neked adom Bosznia királyságát, Ujlaki, ha vállalod az azzal járó kötelezettségeket.

– Mindent vállalok, fölség! – fogadkozik az, letéve kést, kupát az asztalra, és jobbával szíve fölé szorítva ősei gyöngyös kardját. – Egész seregem mind oda vonom a távolabbi birtokokról a bosnyák határokra, s fogadom, hogy török többé Bosznia földjére be nem teszi a lábát!

A király kegyesen bólint.

– Fölség! – lelkenedik egyre jobban Ujlaki Miklós. – Isten engem úgy segéljen, Nagyasszonyunk, a Boldogságos Szűz Mária és Istennek minden szentei, hogy királyomat híven szolgálom, és szívesen áldozom érte életemet, véretem, ha a haza érdeke úgy kívánja.

– Akkor hát, ezzel a kézfogással már előre fölavatjuk felségedet – nyújtja feléje jobbját a király – és mi is megígérhetjük, hogy személyesen ott leszünk a koronázási ünnepélyen.

– Koronázás! – csillog fel Ujlaki, s egyszerre úgy felolvad a boldogságtól, hogy szeme elkönnyesül.

Összeparoláznak.

Ámulat csendje támadt az asztalok körül a történtekre. Hihetetlen csodaként nézik, hogy a büszke vajda, ellágyulva a meghatódástól, lehajol, és alázatosan megcsókolja a király kezét.

Felmorajlik az egész palotai étterem népe.

A király töltet a somlyaiból Ujlaki serlegébe, s koccint vele.

Kisfaludy Sándor: Essegvár

Részlet

Gyakran jára Palotára,
 Ő tulajdon jószágára,
 És vadászott körében,
 A Bakony vad belében.
 Kikeri-tó, melynek vize
 Most már mind lecsapolva,

 Hajdan nagy tó s nádas berek,

Volt Mátyásnak kedvelt helye,
 Hol Kinizsy s több úr vele
 Nyilazá a magas sást,
 Vidrát, rókát és farkast.

Mikszáth Kálmán: A szelistyei asszonyok

Részlet

Pünkösdkor kiment a király a várpalotai kastélyába. Ez volt a pajkos legénytanya. (Újlakiné asszonyom elnevezte Gyehennáriumnak.) Ha egy-két görbe napot akart csinálni a király, ide bújt el bizalmas pajtásaival, a Czobor-fiúkkal, a fiatal Kanizsayval, Guthy Pállal, Rozgonyi Gergellyel, szóval néhány maga korú főúrral, ott-hagyva olasz mestereit, tudósait és a nagyképű országnagyokat. Maga Szilágyi hozta ezt így szokásba. Juventus

ventus: hadd szellőzze ki a fejét a sok tudományoktól s hadd élvezze a kamasz-évek gyönyörűségeit is. Itt aztán ittak, ettek, pajkoskodtak, birkóztak, labdáztak, hancúroztak a fiatalok a maguk módja szerint, gyakran magát az ifjú királyt is földhöz vágta és nem lett belőle felségsértés, mert Várpalotán éppen ez a nagy egyenlőség a virtus, hadd maradjon a ceremónia Budára.

Ezidén is idegyűltek pünkösdi ünnepére. Maga a király már pünkösdi péntekén kijött Mujkó nevű bolondjával, a pajtasok egy része szombaton délelőtt érkezett, csak az egy Báthory Pista vágatott be híres »Lipityke« nevű kancáján késő este.

A várpalotai kastély egy dombon állt, ugyanott, ahol a mostani kormos kastély terpeszkedik, hatalmas bejáróval, imponáló boltíveivel és kevély tornyaival. Az épület más volt Mátyás idejében, különös vegyülete a gótikus és román stílusnak, de ezzel már régen elbánt az idő. A kőművesek aztán, akik más gazdák alatt újra föl-építették, más fiziognómiát adtak neki, az akkori divat szerint barokkot. A régi kastély tehát eltűnt örökre, bár azt mondják, hogy a falak alul egészen ugyanazok. De mit ér az? Ha a leányzó meghal és más leányzó veszi föl az alsószojnyáit, azért az előbbi leányzó még sincs többé.

Mátyás mulató palotája denique eltűnt, a gyűrűt tartó holló, mely a homlokzaton pompázott, elevenen röpdös fölötte. Sok egyéb is megváltozott. A fölséges Bakony is odább van már (a favágók tábora megfutamította). Mátyásra már csak olyasmi emlékeztet itt, ha valami csat vagy sarkantyúdarab kifordul a földből, mikor a kertet kapálják, vagy ha egy régi pityke csillan meg. Hátha a szép Gergely Anna pruszlikjáról? Az elhagyatott kert valamelyik szögletében kitolja a fejét egy-egy mogoró vessző. No, ez megint valami. Hátha ennek a vesszőnek az ötszázadik apja termette azokat a suhogókat, amikkel Mátyás megfenyegette a szakácsát: »palotai pálca, nincsen száma«, amiért az máj nélkül tálalta föl a csukát – mert hát korrupció akkor is volt és meg is maradt. Azzal nem bír sem az idő, sem a kőművesek, sem a favágók.

Elég szomorú dolog egyébiránt, hogy azokról a nagy oligarchákról, akik Mátyás előtt és Mátyás alatt annyit loptak, hogy nemcsak a népnek nem maradt semmije, de a szegény Dobzse László királynak se, egy falatka írás se szól, az mind titok, a diszkréció lapulevele alá húzódva avult el, csak éppen a szegény Pogra Andrásról őrzötte meg a krónika, hogy egy csukának a mája elsikkasztódott a keze között.

Szerencse azonban, hogy Pogra András uram még azon a napon, amikor a szelistyei asszonyokat várták, semmit se tudott a századokra kiható szegényéről, mert az elkedvetlenítette volna (hiszen azért jó, hogy a jövőbe nem lát be a halandó), s olyan kedvteléssel és ambícióval főzte meg az ebédet, mintha három királynét várnának Palotán. Volt ott a rotyogó tepsikben és fazekakban minden, ami jó van a világon, még talán tengeri herkentyű is.

Hogy pedig az étel meg ne romoljék, ki ne pangjon, hogy minden a maga idején tétessék a kasztrólokba, a rurákba, a serpenyőkbe, őrt állítottak a toronyba, aki híradással legyen, ha a szelistyei asszonyok szekere fölűnik a láthatáron.

Bizony már öreg dél lett, mikor végre tülkölt a toronyőr.

Nagy nyüzsgés-mozgás, szaladgálás támadt az egész palotában. [...]

Ugyanabban a percben, mintha valamely láthatatlan kéz intézne mindent, a kapu megcsikordult sarkaiban, s két szárnya kitárult hívogatón.

Gyi, no! A lovacskák közömbösen átmentek a dobogón (mit tudják ők, hogy kihez mennek?), mire ismét gyorsan bezáródott a kapu, s ott voltak az udvaron, vagy mit is beszélnek – a paradicsom-kert közepén. Mert a várkastély előrése tele volt mindenféle csodálatos, szem nem látta növényekkel, virágokkal, cserjékkel, fákkal, amiken különféle madarak énekeltek, hogy majd beleszakadt az a kis tüdejük.

Ah! Mi minden volt itt! Az ezeregyéj pompája, ragyogása. A virágpadok mellett színes üveggolyók, karókra szúrva, amelyekben meglátta magát az ember, egy kis házikónál két eleven medve láncra verve. (Ugyan mit véthettek szegények?) Hát még az a sok ember! Tarkabarka szolgasereg, mindenféle színekbe öltözve. S az mind őrájuk látszott várni. Igazán olyan furcsa volt és mégis olyan lélekemelő. Rostó uram őkelme úgy lekapta a maga kalapját, mintha nem is a szebeni gróf képiben volna itt. A háttérben kopjás testőrök álltak sorfalat, villogott, csillogott a kopják hegye a perzselő verőfényen.

A várpalotai kastélytól nem messze, bent a Bakonyerdő egyik szép pontján romokat lát az utas. Ritka pedig a rom az erdők vén királyában. A zsvány nem építkezik, se a pandúr. Pedig itt csak pandúr és zsvány járt sok ideig, hol az egyik elől, hol a másik hátul. Mátyás idejében még az őserdő képét nyújtotta, átgázolhatatlan iszalagok fonták be a faóriásokat, még a dúvad is nehezen mozgott a sűrű bozótokban, ki talált volna itt emberi

lakot? Az emberi nyom is csak elvétve mutatkozott. Egy-egy kiégett hely, fekete folt a gyepen, égő tűznek a helye. Zsiványok sütöttek birkát vagy tinót, egyszóval *méretlen húst*. Megmért húst nem evett a Bakonyban senki.

Történt, hogy egy-egy ájtatos remete épített itt magának házikót. Mikor még a remeteség nyugalmas, jó foglalkozás volt, hogy hordták a falvakból a sok kollációt. Vagy valaki kápolnát emelt azon a helyen, ahol valakijét agyonütötték. Ezek voltak a Bakony épületei. Az említett romok azonban egy úri háztartásra vallanak, s az ember önkéntelenül eltűnődik, kinek lehetett olyan bolond kedvtelése, hogy itt üsse föl a tűzhelyét?

Az erdőcsőszők – mert most már az erdőt őrzik az emberektől, azelőtt pedig az embereket őrizték az erdőtől – azt beszélnek a romról:

– Ez volt a Mátyás király vadászháza, ha elkésett éjjel, medvét keresve a vackában, ide tért be éjszakára.

A palotai öregasszonyok, kik messzebb és alaposabban látnak be a múltakba, azt állítják:

– Itt olvasgatta meg Mátyás király a szép székelly asszony hajszálait. Minden évben előről kezdte, mert akarva, nem akarva (de talán mégis *akarva*) mindig belekonfundálódott.

A szép székelly asszonyhoz »vizitákba« járt vasárnaponként Bolondóczyné asszonyom, aki szintén híres szépség volt annak idején. (Sokáig megmaradt az arcképe a palotai kastélyban, mígnem a Waldstein grófok lomtárba dobták a múlt században.)

Móra Ferenc: A palotai varga

Egyszer, ahogy Mátyás király a Bakony erdeiben vadászgatott udvari népével, valami sebes lábú őzike elcsalogatta egész a palotai határba. Hanem ott aztán úgy nyoma veszett, mintha a föld nyelte volna el, pedig hat hajdú tizenkétfelé szaladt utána.

– Sose hajszoljátok szegény párát – hívta őket vissza a király –, inkább keressetek valami szép gyepes helyet, hol a délebedet elkölthetjük.

No, a palotai erdőekben nem nagyon kellett keresni a gyepes helyet.

– Itt telepedjék meg, uram király – jelentette az egyik vadász –, mert itt zöld bársony az abrosz.

– Jobb helyet tudok én ennél – mondta a másik –, mert ott zöld selyemsátor is van a zöld bársonyabrosz felett: öreg bükkfák hívős sátra.

– Térdig érő fűben, topolyafák alatt, nefelejcsringató csörgő patak szalad – hívogatta a királyt a harmadik.

– Mindnyájánál különb hely az, amit én találtam! – szaladt oda lihegve egy öreg csatlós. – Gyere, uram király, csodát látni: térdig érő havat nyáridőben.

– Káprázott a szemed ebben a nagy melegben – nevetett a király, de azért csak megindult az öreg csatlós nyomában csodát látni.

– No, nézze meg fölséged ezt a nagy halmot, tövétől hegyéig tele van friss hóval.

Azzal lehajolt az öreg, belemarkolt a szép fehér hóba, de jajgatva kapta vissza a kezét, mert mind telemaradt a tenyere tuskével.

– Juj, ilyen havat se láttam még életemben!

Nem is hó volt, hanem virág. Menyasszonyruhás galagonyabokrok meg kökénybokrok nőttek be az egész halmot, de olyan sűrűn, úgy egymásba fonódva, hogy nem eresztették maguk közé az embert.

Mátyás úgy rajta felejtette a szemét a virágtengeren, hogy eszibe se jutott többet a délebed. Pedig az udvari szakács a nefelejcses patakparton ugyancsak bontogatta kifelé a tarisznyából a fácáncombot.

– Ráérünk arra, szolgám – legyintett a király –, előbb megnézzük, meg lehetne-e úszni ezt a virágtengert.

Megkerülték a halmot, s a másik oldalon csakugyan találtak egy keskeny gyalogösvényt. A nagy fehérségbe, mint valami fekete kígyó, csavargott föl a domb tetejére. Ott végződött egy düledező sárkunyhó füves küszöbénél.

– Soha ilyen szépet! – mondta a király, ahogy körülnézett a tájon. – Ezt a helyet az Isten is arra teremtette, hogy én itt palotát építtsek magamnak. Éppen ennek a bagolyfészeknek a helyére.

– Hohó, vadász úr – dörmögött vissza valami haragos hang –, csak a maga portáján parancsolgasson kelmed! Már itt csak én leszek az úr.

Azzal nagy csikorogva kinyílik a fakilincses ajtó, és kigurul rajta egy töpörödött kis ember, akinek majd nagyobb volt fehér szakála, mint ő maga. Bőrököt előtte, tátott szájú csizma a kezében, azzal hadonászik rettentő mérgesen a király előtt.

– Míg én élek, egy nádszálat se visztek el a gunyhóból! Annyi nekem ez a bagolyfészek, mint a királynak Buda vára, atyámfia!

Az udvari cselédek már a kardjukhoz kapkodtak, Mátyás meg tettetett bosszúsággal förmedt rá a csupa szakáll kis emberre:

– Tudod-e, kivel beszélsz, hé?!

– Tudja a macska. Majd megmondod, ha akarod.

– Én Mátyás vadász vagyok – mondta a király.

– Isten éltesen – felelte foghegyről a kis ember –, én meg Tamás varga vagyok.

– Én a király jó pajtása vagyok – fűzte tovább a szót a király –, én adok neki tanácsot, ő ad nekem kalácsot.

– Az is szép mesterség – vonogatta a vállát a gazda –, én meg a palotai varga vagyok. Én foltozom meg a palotaiak csizmáját, s ők tartanak el engem kenyérrrel. Nézd meg, ha nem hiszed!

Azzal előrántott a bőrkötője alól egy nagy karaj fekete kenyeret, mire a király elmosolyogta magát.

– Látod, Tamás varga, ha nekem adod a gunyhódat, kapsz érte száz aranyat. Abból olyan úr leszel, hogy mindennap kakastejes cipót ehetsz.

– Tartsd meg a száz aranyadat – rázta meg a fejét Tamás varga. – Nem eladó a gunyhó ezerannyiért se!

– Ha nem adod szépen, elveszük csúnyán – legyintett a király. – Csak egyet hunyorított, s olyan palota lesz a helyén, hogy belefájdul a nyakad, mire fölér a tekinteted a tornyára.

Az egyik vadász csakugyan emelte is már a lándzsáját a gunyhó korhadt szarufájára, de a kis varga úgy ugrott neki, mint a hörcsög.

– Azt szeretném én látni, hogy ki merne csak egy ujjal is hozzányúlni! Majd megtanítatom én az emberségre! Van ám még ebben az országban tenálad nagyobb úr is, Mátyás vadász!

– Ugyan úgy-e? Ki volna az, te földhözragadt varga?

A kis ember megemelte báránybőr sapkáját.

– Igazságos Mátyás király!

Az udvari emberek elmosolyodtak, a király pedig félrefordult, hogy a meghatottságtól könnyes szemét meg ne lássa a palotai varga. Kisvártatva megint odaállt Tamás varga elé.

– Ejnye, ejnye, jó ember, hát csak nem adod nekem jó szóért se a házacskádat?

A Tamás varga képit egyszerre elöntötte a jókedv. Akkor át csapott a király tenyerébe, hogy csak úgy hajladozott bele a kis ház.

– Hát már hogyné adnám jó szóért, atyámfia? Csak az a kár, hogy mindjárt az elején nem azon kezdted.

Így vette meg Mátyás király a palotai varga házát jó szóért. S építtetett a helyére olyan kastélyt, hogy nem volt párja az országban. Márványoszlopai, tükrös tornáca, kilencvenkilenc szobája.

Azazhogyszáz volt biz annak: a századikban Tamás varga szabta Mátyás királynak az ünneplő csizmákat. Mert udvari fővarga lett a palotai vargából.

A palotai határban ma is megvan még egy-két köve Mátyás király kastélyának. S tövükben ma is virágnak a kökények és a galagonyák, s el-elbólogatnak bokrétás fejükkal, mikor az erdők szellője mesélget nekik az igazságos Mátyásról.

Vásárhelyi András éneke

A jagelló-kori vallásos költészet legszebb termékének a szerzője Vásárhelyi András ferences szerzetes volt. Nevét – némi hibával – a versfők őrizték meg. Életéről csak annyit tudunk, hogy egy ideig a ferencesek pesti rendházában, élete végén pedig a palotai ferences kolostorban élt. Halálának helyeként és idejeként Horváth Cyrill tévedése nyomán több helyen is helytelen adat szerepel. Ezek szerint 1526-ban Mohács közelében gyilkolták meg a törökök. Ezt közli a Magyar irodalmi lexikon is. Ezzel szemben a hiteles adatok szerint két segítőtestvérrel: Bia Péterrel és Mosolyai Andrással együtt 1533-ban, a Móré László elleni ostrom alkalmával, a palotai kolostorban ölték meg. [K. I.]

1. Angyeloknak nagyságus asszonya,
Úr Jézusnak bódogságus anyja,
Menyországnak szépséges ajtója,
Paradicsomnak vagy széles kapuja!

2. Neked szólnak szízeknek virága,
Mend szenteknek oly nagy vígassága,
Angyeloknak ő nagy tisztasága,
Pátriárkáknak ő nagy dicsősége.

3. Dicsekedjél angyeli székedben,
Szerafinnak szent szeretetiben;
Kerubinnak nagy bölcsességében,
Székeseknek bölcs ítéletiben.
4. Reád néznek szenteknek szemei,
És véneknek keserves szívei,
És árváknak nyomorólt ihai
Bűnössöknek ohajtó lelkei.
5. Esedezzel mi nagy igazságunk,
Hogy mi szűnőkért mi nagy bátorságunk,
Szent fiadnak, mi nagy tisztességünk,
Halálunkról mi nagy remétségünk.
6. Áldott te légy, Jézusnak dajkája,
Szent Atyjának drága kencstartója;
Szentléleknek ő megnyugosztója,
Igazságnak megvilágosítója.
7. Segéljed meg tebened bízókat,
Engeszteld meg az apostolokat,
Fordejtsd hozzánk az martíromokat,
Térejtsd hozzánk az confessorokat.[5]
8. Dicsőséges szenteknek mondási,
Szenháromságnak nagy titkus tanácsi:
Apostoloknak szent prédikálási,
Martíromoknak nagy sok kővallási.
9. Emlékezzél angyeli esésről,
Emlékezzél Évának vétkérről,
Emlékezzél az nagy vízözönről,
Nyerj kegyelmet az nagy úristentől.
10. Siradalmas nekünk mi életünk,
És minekünk mi sok vétkezetünk;
Rettenetes nekünk vétkezetünk,
Ha te nem léssz nekünk mi nagy segedelmünk.
11. Árvaságnak kegyes táplálója,
Özvegyeknek megoltalmazója,
Szegényeknek meggazdagejtója;
Számkivetéseknek megbódogejtója.
12. Siradalmas nekünk születetünk,
Féledelmes sok hívokodásonk:
Rettenetes nekünk bajvívásonk:
Ha te nem léssz nekünk kegyes táplálónk.
13. Asszonyonk szépséges tüköre,
Férfiaknak tisztos győzedelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy töredelme:
14. Rólad szólnak szenteknek mondási,
Szenháromságnak nagy titkus tanácsi,
Apostoloknak szent prédikálási,
Martíromoknak diadalmissági.
15. Halottaknak megszabadejtója,
Törököknek megnyomorójtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója.
16. Ezt szerzették Pestnek városában,
Ugyanottan Szent Péter utcájában:
Születet után elmúlt időben
Ezeröttszáz és nyolc esztendőben.
17. Legyen hála az Szenháromságnak,
Azonképpen az áldott Jézusnak;
Legyen hála az Szíz Máriának:
Velem össze mend az bódogoknak.
- [Forrás: Hét évszázad magyar versei 5. bőv. kiad.
Bp. Madách, 1979.]

Páter Tomori Pál tréfája

(Tomori Pál szerzetesi újonc-idejét a palotai ferences rendházban töltötte.)

Vitéz Tomori Pál, a sűrűvérű királyi kapitány igen nagyon elidegenkedve a két malomkő, Bécs és Isztambul között felőrlődő ország keserves állapotjától, a főemberek harácsolásától, a kurtanemesség acsarkodásaitól és a parasztság lázadásaitól. Sutba vágta a kardját és a politikát: csuhát öltött és beállott szerzetes Barátnak.

A dolgok azonban rohanvást rohantak Mohács felé: az ország közbizodalma ő felé fordult, mindenki, a szegény tehetetlen kis II. Lajos Király is őt akarta beleültetni az egyik legfőbb magyar közjogi méltóságba, a bácsvári érseki Székbe. Páter Pál azonban nem állott kötélnek, mire az urak Szerémi Györgyöt, a budai királyi udvari Káplánt küldték el hozzá a klostromba, vigye meg a hírt Páter Pálnak: megjött a római Pápa felmentő levele, mely megengedi, hogy a szerzetesi fogadalmat tett Páter Pál világi stallumba, a bácsi érseki székbe ülhessen bele!

A Káplán – mint ez maga írja meg emlékirataiban – a Klastromkertben találta a Páttert, amint az bahkórót kapált. Közölte vele a hírt, mire Páter Pál kapájára támaszkodva így szólt: – Páter György, ugye, tudod az egyszeri haldokló katonaelem történetét? A Szentatya feloldozta minden bűne alól a katonát, mire ez meghalt. Egy jóbarátjának megjelent álmában, ez megriadva látja a holt embert, amint ott áll a pokolbéli lángokban égve! „Mi dolog az, kenyeres pajtásom” – kérde az álmából felriadó barát a kísértettől – „hiszen a Szentatya feloldozott minden bűnöd alól és íme, mégis ördögök harmincadjárja, poklok tüze jutsz vala?” Mire a kísértet így felelt: „A Szentatya ugyan feloldozott, de az Úristen nem!” No látod, Páter György, én is így vagyok a ti dispenzatiókkal! – fejezte be szavait Páter Pál és tovább kapálta a bahkóró tövét. Rövid idő múlva ő is ott veszett Mohács alatt.

[Forrás: *Bevilaqua Borsody Béla: Magyar történelem anekdotáiban. Bp. 1943.*]

II/3. VÉGVÁRI IDŐK

Erdődy Simon zágrábi püspök, horvát bán beszámolója a Móré László elleni 1533. évi ostromról, Palota kirablásáról, a magyarok rabságba hurcolásáról

(Levélrészlet)

[...] Palotát új ostromlási módszerrel bevették, mert miután alul bevágták és karókat tettek alá, és ezeknek alágyújtottak, az egész épület összeomlott. A törökök léptek be elsőnek, mert láttam a királyi udvarban azt a zászlótartót, aki ott a vár jelvényének rúdját kitűzte és egy sárga szövet ruháért cserébe megajándékoztam. Rengeteg érték volt itt, méltó a királyi kincstárhoz. Az ezüstneműek, amit a föld alatt találtak meg a törökök, ott, ahol a megölt várnagyot eltemették, a talált pénzek, több mint háromszáz korsó bor, gabona és zab nagyobb mennyiségben, minden zsákmány lett.

A hadsereg tegnap reggel visszatért Budára. Tisztességgel fogadták, a kézi puskák ugyanis, amennyi csak volt a táborban, elördültek a szembejövők tiszteletére. A mieink puskákkal és lőszerezellel a táborba, a törökök harsány kiáltással a hajóhadhoz kanyarodtak el. A hajóhadnál akkora volt a tüzéség ujjongása, hogy alig lehetett elmondani, az álnok győztes had hogy örül a mi kárunkon. Ma az egész városban sok szép és nagy érték ezüst tárgy, ruhaneműek, a legtöbb átszőve arannyal és más határtalan mennyiségű kincs került eladásra, holnap legalább így fog ragyogni a piac. A törökök zsákmányt raboltak, a mieink lelkiismeretükre hallgatva az embereket és az ott talált népet akarták inkább megmenteni, semminthogy pénzzel bővítködjének. A csehek és az őket követő szegények ennyi hitetlen között semmit vagy csak keveset raboltak, ami a törököké lett, még nincs megbecsülve. A keresztények közül 300-at vezettek tegnap, mint barmokat a hajókhoz. Vannak hajók, melyek úgy látszanak, hogy tele vannak keresztény foglyokkal. Móré tirannus lányát és fiát a királynak ajándékozták, a nemes leányokat, akik ezekkel a gyerekekkel voltak, Laszki úr a fürdőbe küldte, hogy megmosakodjanak. A pénz–zsákmánytól megfosztott Laszki úrnak még az élete is veszélyben forgott. Lám hová vezet a viszálykodás a nyomorult polgárokat. Török Bálint, úgy mondják; Tokaj ellen ment, hogy Serédi Gáspárt, a tirannust leverje. Ott is, ami csak a népe volt, török prédája lett. Más egyéb nincs Palotán; háromszáz csehet hagytak vissza.

Tudja meg nagyságod, hogy Werbőczy e hó 10-én kezdi meg útját Konstantinápolyba. Az urak elkísérték őt Pesten túl királynak kijáró tiszteletadással. Ma a török lovasság és gyalogság egy része eltávozott Eszék felé. Tegnap a király és a mi szemünk láttára a foglyok tömegével megrakott hajók – ők is sírtak, mi is megkönnyeztük őket – a kikötőből elindultak. A vajda úr Laszki csodálatos dolgokat beszélt Móré kincseiről. Volt a megölt várnagy holtteste alatt 160 kupa, nagy és nehéz mind, tál tíz vagy tizenkettő, kézmosó ugyanannyi és sok más ezüstnemű.

Egyetlen kis bástyában a sok ezüstneműn kívül negyven arannyal és pénzzel teli zsák és lőszerszámok, ezüstdíszítéssel minden a legszebb és legértékesebb, fuvolák, és sok egyéb dolog, ami a királyi gőghöz tartozik, s ami mind a hitetlenek kezébe került. Így vándorolnak a magyar értékek. A talált dolgok értékét 200 000-en felül becsülik.

Buda, 1533. június 9.

Erdődy Simon zágrábi püspök, bán

Szkhárosi Horvát András: Móré Lászlóról

Részlet Az fejedelemségről c. verséből

Urak ti biztok az péniszes pénzben,	Átkozott, ki bízik önmön erejében,
Erős váratokban, gyűjtött kéncsetekben,	Erős városában, temérdek kicsében,
Kolcsos városokban, aranyban, ezüstben,	Mert fogságban esik és nagy szégyenségben,
De nagy hitetlenség, ki bízik ezekben.	Jerámiás írja, nincsen kétség ebben.

*Példátok volna nektek Móré László,
Ki nagy híres vala, mert vala kóborló,
Immár török kézben az kegyetlen duló,
Hol mit használ néki az kóborlott sok jó.*

Eötvös Károly: Móré Lászlóról

[...] De Várpalotáról meg kell emlékezni. A híres Móré-nemzetség régi tanyája ez, még régi királyaink idejéből. Utolsó ura Móré László, a mívelt világ egyik legnagyobb kalandozó hőse s a magyar függetlenségnek, amint e szót ma értjük és magyarázzuk, idő szerint legelső bajnoka. Torzkép ugyan, de nagy és világra szóló. Neve van nemzetünk történetében. Igazi bakonyi alak. Vasakarata, örülsége, lángelméje, rettentő végzete, az óriás angol költő tollára méltó.

Gárdonyi Géza: Móré Lászlóról

Részlet az Egri csillagokból

[...] – Három új rab érkezett Magyarországból.

– Csak nem a barátot hozták tán ide?

– Nem a barát. Valami erőszakos úr ez. De nem is úr tán, hanem koldus. Inge sincs becsületes. Azt írják, hogy megleste a budai pasát, és mindenét elvette.

– A budai pasát?

– Azt. Vele hozták a két fiát is.

– Mi a neve?

– Én bizony felírtam, de nem tudom. Nektek mind olyan különös a nevetek van, hogy az ördög se bírja észben tartani.

S anélkül hogy köszönt volna, megfordult, és talán az ágyába sétált vissza.

Bálint úr megzavarodottan ült le Maylád mellé.

– Elverte a budai pasát? – szólt tünődve – Ki lehet ez?

– Koldus? – folytatta a tünődést Maylád. – Ha koldus volna, nem hozták volna ide.

– Akárki, de az első dolgom lesz, hogy ruhát adok neki.

Egész délig tünődtek, töprenkedtek. Egész délelőtt tünődtek, töprenkedtek. Elsoroltak vagy ezer magyarországi és erdélyi nevet, de egyikben se tudtak megállapodni.

Végre délben megjelent az új rab a közös asztalnál, amelyre a belső udvar árnyékos felén terítettek.

Nézik mind a ketten. Nem ismerik. Látják rajta, hogy alacsony, kis ősz, barna ember, s felében kopasz is. Magyar vászonruhába van öltözve, s rongyos. Mellette két jobban öltözött magyar ifjú. Hús-huszonöt évesek. Látszik a vonásaikon, hogy testvérek, s hogy az öregnek a fiai.

Az öreg lábaira épp azt a könnyű acélláncot tették, amelyet Török Bálint viselt vagy két esztendőn át. Fényes volt az a lánc a viseléstől, mint az ezüst.

Maylád eléje sietett a rabnak. Nem tudta, kicsoda, csak azt látta, hogy magyar. Bálint is mély megindulással állt az asztalnál, s merően nézett az öregre.

Maylád nem tudott szólni semmit, csak megölelte az öreget. Bálint azonban csak állt. Az izgalomtól szinte reszketve kiáltott rája:

– Ki vagy?

Az öreg lehajtotta a fejét, s alig hallhatóan rebegette:

– Móré László.

Bálintot mintha megütötték volna. Elfordult. Leült.

Mayládnak is leesett az öregről a keze.

A két ifjú búsan állt az apja mögött.

– Itt esztek, urak – szólta Veli bég az asztal azon sarkára mutatva, amelyik szemben volt a Török Bálint helyével.

Török Bálint fölkelte:

– No, ha azok itt esznek, akkor én meg nem eszek itten!

És a háta mögött álló szolgálóhoz fordult.

– Hozd fel a tányéromat a szobámba.

Maylád darabig habozva állott, aztán ő is odaszólt a szolgálójának:

– Hozd az én tányéromat is.

És megindult Bálint úr után.

Veli bég vállat vont. De aztán mégsem állhatta meg szó nélkül. Ránézett Móréra:

– Miért utálnak ezek téged?

Móré haragosan pillantott a két úr után.

– Mert magyarok.

– Nem vagy-e te is magyar?

– Éppen azért. Két magyar csak megfér együtt, de három már bajosan.

Török Bálint két hétig nem mozdult ki a szobájából. Nem ment le az udvarra, s Maylád, aki árnyékává lett, szintén nem.

[..]Végtére is megunták a szoba négy falát, s Bálint úr egy napon megszólalt:

– Gyerünk le tán a kertbe.

– Ott az a haramia.

– Hátha nincs is ottan?

– De hátha ott van?

– Ha ott van, ne szóljunk hozzá. Csakannyi a jogunk ott sétálni, mint neki.

Maylád elmosolyodott:

– *Jogunk*. Hát mégiscsak van nekünk valami *jogunk*.

– Van hát, a teremtésit. Mióta vagyunk mink rabok? Hiszen az csak két hete jött.

És lementek a kertbe.

[..] – Ki a manó lehet az a sárga kaftános, kis, vén török? S mért van hajadonfővel?

A lépéseikre megfordult.

Móré volt.

Fölkelte és otthagya a sakkozókat. Arcáról eltűnt már az a bágyadság, amely az első napon szinte betegnek láttatta. Apró, fekete szeme élénken pislogott, s a járása is erős volt már, szinte fiatalos.

Elébe lépett a két főúrnak, és keresztbe fonta a karját:

– Miért gyűlöltök engem? Mivel vagytok ti különbek, mint én? Gazdagabbak vagytok? Itt nem gazdag senki. Nemesebbek vagytok? Van olyan régi nemességem, mint akármelyiteké.

Rabló voltál! – mordult rá Török Bálint.

– Hát ti nem voltatok rablók? Nem ott szereztétek-e a vagyontokat, ahova a markotok elért? Nem harcoltatok-e egymás ellen is? Nem fordultatok-e, mint a szélkakasok, hol János, hol Ferdinánd felé? Annak a nótáját kukorékoltátok, aki többet adott.

– Gyerünk innen – szólta Maylád kipirosodva –, hagyjuk itt ezt az embert!

– Dehogy megyek – felelte Török Bálint. – Egy embertől még nem hátrálok meg.

S leült a padra. Nyugalmat nyomott a haragjára, mert látta, hogy a kapu felől Veli bég közeleg egy török pappal meg a két Móré fiúval. A két fiú is török ruhába volt már öltözve, de a fejükön még nem volt turbán. Hajadonfővel jártak, mint az apjuk.

Maylád is leült Török Bálint mellé.

Móré szétvetett lábbal, egyik kezét csípőre téve állott előttük, és tovább hetvenkedett:

– Én ott voltam abban a harcban, ahol Dózsa Györgyöt levertük. Én ott voltam a mohácsi csatában, ahol huszonnégyezer magyar vére ömlött ki a hazáért.

– Én is ott voltam – szólta Maylád a mellére csapva.

– Hát ha ott voltál abban a vérkeresztségben, tudnod kellene, hogy akik onnan megmenekültek, testvéreikül becsülik egymást.

– Már engem pedig az ilyen országúti haramia nem fog vallani testvérenek! – dörgött kivörösödve Maylád. – Én tudom, hogy miért rontották le Palota várát.

– Azt lehet, hogy tudod. De azt nem tudod, hogy Nánát mért rontottátok le? Azt nem tudod, hogy a budai pasa lába előtt görnyed az egész magyar nemzet, és én, Móré László, én voltam az egyedüli, aki azt kiáltottam neki: Eb ura kontyos! Évekig harcoltam az én kis csapatommal a török ellen. Nem Ferdinánd, se nem a magyar nemzet, hanem én, Móré László, én vertem szét tavaly is az ő Belgrádba menő seregét; én, Móré László, akit ti rablónak és haramiának tituláltok!

Szusszantott. Aztán az öklével hadonászva folytatta:

– Volt volna annyi pénzem, mint Maylád Istvánnak valaha, volt volna annyi jószágom, váram és cselédem, mint Török Bálintnak, vagy annyi katonám, mint annak, aki a koronát csak ékességül viseli, akkor ma Móré László nevét a nemzet felszabadítójaként ünnepelnék. De mert nem volt, beszorított a pogány Nánába, és földig lerontotta a váramat az átkozott.

Veli bég odaérkezett az imámmal.

– Nem tudom, min feleltek, de Szelim szava az igaz. Mert ő közelebb él az igazság forrásához, mint ti, hitetlenek.

– Micsoda Szelimnek? – hüledezett Török Bálint.

– Szelimnek – felelte Veli bég –, akit ezelőtt egynehány nappal Móré Lászlónak neveztek a hitetlenek nyelvén.

Török Bálint keserűen kacagott:

– Szelim! És ez prédikál nekünk a hazafiságról! Coki, pogány, az apád dicsőségét!

[...] Néhány nap múlva kiszabadult a két Móré fiú. Valami tisztséget kapott mind a kettő Konstantinápolyban.

Csak az öreg Móré maradt a falak között.

Bálinték nem váltottak többé szót vele, de azt nemegyszer hallották, hogy ő is sürgette a szabadságát.

Veli bég egy ízben így felelt neki:

– Jártam az ügyedben megint a fényes Portán. Megjött már Magyarországból a levél. A budai pasa szépen lepingált, mondhatom. Azt írja többek között, hogy mikor Nánát ostromolták, pénzt szórtál a törökök közé, hogy elvihesd az irhádát.

És a fejét csóválta, nevetett:

– Öreg, öreg, nagy róka vagy te!

Végyári élet Palotán

Részlet Jankovich Ferenc: Hulló csillagok c. regényéből

[...] A várpalotai falak közt csak annyi volt a férőhely, hogy kétszáz huszárral, ezer gyalogossal megtelt volna a katonaház. Mégis lézengtek a vitézek a házban. Thury uram soha nem érhetette el szíve óhaját, hogy a várát telerakja katonákkal, vagy legalábbis kétszáz fő válogatott legénnyel, kedve szerint valókkal. Meg kell elégednie ennek felével is, ha jól ment. De ha rosszul – mint ezen időben –, akkor csak ötven-hatvan fő emberrel szűkölködött a kongó épületben. Ez a maroknyi vitéznép azonban úgy élt Palota falai közt, mint egy vitézlő család, mely ritka hadi erényekkel ékeskedett, s a kaszárnya, honnan halált osztani jártak ki a végybeli katonák, belső ridegségével, szigorú rendszabályaival, inkább tűnt kolostornak, mint végyvárnak az avatatlanok előtt. Kopjáikat, fegyvereiket, hegyes sisakjaikat, piros-fehér pajzsukat, mint egy szigorú rend öltözékét viselték magukon, s ebbe a szép vitézi rendbe, a magyar lovagvilág belső szokásaiba s külsőségeibe nem öltözhetett be akármilyen halandó.

Thury uram élete azt példázta, hogy nem származása teszi a vitézt, mert önmagában kevés ahhoz főrang és vagyon. Az igazi huszár – akárki anya szülte – testében-lelkében ép, gyöpre való legény legyen; hideggel, hévvel, éhvel-szomjjal, ha úgy kell, napokig is dacoló; tehát edzett és minden állapotában harcra temett ember, aki nem az élet közönséges örömei, hanem hazája és becsülete érdekében, híre-neve gyarapításáért forgassa a kardot... Szülőföldjét lakóházaként, hazája népét testvéreként szeresse, és mindenkor kész legyen érdek nélkül, bátran sietni oda, ahol ég a ház és szorongatás vagyon.

Ezt a vitézi eszmeképet Thury uram példájával képviselte övéi közt, vagyis anélkül, hogy hiú szavakkal intelmezte volna őket. Nagy oka volt már annak, amikor szerephez jutott a tömlöc vagy a kaloda. Katonáit

ritkán kellett jámborságra, emberségre inteni, mert azok, a kéthetes kezdőlegénytől föl a seregdeáig, egyképpen őt követték: hozzá igyekeztek hasonlatosakká válni, vitézségben, emberségben, sőt az idősebbek még családi erkölcsökben is.

[...] Thury uram az ifjak faragásához, vitézzé neveléséhez különösen értett: sok serdületlen, árván maradt ifjat fogadott atyai szeretetében már Barsban is, akik felnővén a megmaradva szolgálatában fiúi vonzódással ragaszkodtak hozzá. Így nevelte négylovas főlegénnyé még Ságból az elárvult Csirke Jánost, kinek szüleit Drégel elestekor mészárolta le a török, és kedvenc deákját, Alistály Mártont – mind a ketten eljöttek vele Palotára. Lévai vitézeinek színet-javát szinte csak magával hozta, ezeket is sok közös diadal, halálveszedelem és jó áldomás emléke kötözte, elválaszthatatlanul, vezérükhöz. Ha zsold ritkán is csurrant, vitézeiről rangjuk és érdemük szerént gondoskodott, mert tömérdek apróbirtok, Fejér és Veszprém megyékből be egész Tolnáig: Pere-Martonytól, Össitől Nagy-Lángon, Sár-Keresztúron és Karátsony-Szálláson át le Tolna-Szentgyörgyig, Pincehelyig, közel száz falu és dunántúli pusztát tartozott a palotai vár alá [...]

[...] Ezeket a helységeket valamennyit a palotaiak védték a török beütései ellen, s nyugalmutat, a viszonyokhoz képest, biztosították is. Gondot azonban tengernyi adott a szeszélyes csikban dél felé nyúló várbirodalom a palotai vitéznépnek. Állandó portyázást, örködést, harcra készenléletet igényelt, habár a falubírák is résen voltak; megtették a magukét, egymásnak adták a kilincset a várban panaszaikkal...

[...] A vár népe, mint kasból a ki-berajzó méhcsalád, szüntelen mozgásban volt a környéken; kisebb-nagyobb csoportokban járva, ki erre, ki arra éberkedett s végezte a leghalaszthatatlanabb teendőket; úgy, hogy Thury uramnak naponként valóságos térképet, kalendáriumot kellett tartogatnia a fejében, a maga dolgán kívül... Bár mindenhez megvoltak az alkalmas emberei: írásra, jegyzésre a számtartó és a deákok, nyilvántartásra és ellenőrzésre a seregdeák és a vicekapitány, törökkel való tárgyalásra a pribék, hírszerzésre a jól fizetett kémek, pénzszerzésre a kótyavetyések: mégis mind az ő fejében futott össze az a rengeteg gond, mit a töröktől szorongatott várbirodalom adott, terhelve még az adóbehajtás, várfenntartás és az ország gondjaival is, melyek a más várkapitányokkal fenntartott rendszeres kapcsolatot (személyes találkozás, üzenet, vagy levél útján), a királlyal, nádorral és haditanáccsal való érintkezést (győzködést zsoldpénzért, ütközésért, párviadalért, stb.) jelentették. A török elleni mindennapos sakkhúzásokról s az ellenlépések figyelembevételéről nem is szólván... A katonák eltartásának, mármint élelmezésének, ruházásának, fegyverrel való ellátásának mindennapi gondját még öregbítette a létszám fenntartásáé is; a szüntelen utánpótlás, vitéznevelés terheli, mikről a király vagy a haditanács éppúgy megfeledezett, mint a hadfelszerelésről és zsoldról. Az udvari fők már nem hajtottak sem szép szóra, sem panaszra, vagy könyörgésre, sem fogadkozó tiltakozásra, sem felmondással fenyegetőző követelésre – ők mindent kifogástalanul megértettek, s bécsi szokás szerint írásba foglaltak, csak éppenhogy tenni nem tettek semmit.

[...] Kívülről tekintve, senki nem hitte volna, mi pezsgő, eleven élet folyik a falakkal körülzárt kővárban, a kihalt falu közepében. Mert jó Várpalota a Nagy Bakony lejtőjében korántsem nyújtott oly vadregényes, fennkölt látványt, mint például Csobánc vagy Tátika. Kétöles vastagságú, zömök falaival, tömpe tornyaival, szinte a tájba süppedve szerénykedett a vizsgálódók szeme előtt, két saroktornyával rajta könyökölve a veszprémi országúton. Hátulról a Bakony erdősége a szemköztfelől a Sárrét védelmezte.

[...] Abban az időben a vár előtt kis tó terpeszkedett az országút szélén, s az épület homlokából kiugró kapu előtt felvonóhid nyújtózkodott az út felé – csatorna folyta körül a várkert külső falait. A homlokzati lakosztály négyméteres bemélyedéű ablakaiból, mint külön kis szobákból, úgy lehetett kilátni az országútra és afölött Össi falu felé, ahol még nem vetette meg a lábát a török. Maga a várépület legalább száz helyiséget foglalt magában, s mindezt rendkívül gazdaságos elrendezés tette szembe sem tűnővé. A belső szükségletet minden tekintetben célszerűen és kényelmesen elégítette ki – s ehhez képest feltűnően kis teret foglalt el aránylag az egész épülettömb. A földszinten a műhelyek, szertárak, fegyver- és éléstárak és kocsiszínnek sorakoztak; az emeleti oszlopszerkezetes, azaz négyfelől egy-egy oszlopba futó – s oszlopsorokkal tagozódó – boltíves termekben tanyázott a katonaság; azok oldalszárnyaiba pedig a főtiszti családok laktak. Az udvar hátsó falát, a félszerek mögött, a kerti istállóház fala tette, oda pedig egy kapun lehetett bejutni az udvarból, várfal vastagságú, kétöles mély benyílásával, a főkapuval nyílegyenest átellenben. Maga az istálló tágas, világos épület volt, kétszáz lónak való férőhellyel s fele annyi apró ablakkal.

Az udvart és belső épületeket környező, kétöles vastagságú várfalak tetejében éjjel-nappal őrök és – napszállat után – hosszú nyakú darumadarak sétálgattak. Ez utóbbiak még az öröknél is éberebbek voltak, különösen éjszaka, mikor hatszáz-nyolcszáz méter távoból is észrevették és jelezték a közeledőt...

Takáts Sándor: A nagy Thúry György

Részletek

Mivel a daliás időköt is csak úgy ismerhetjük meg igazában, ha elsősorban főszereplőit ismerjük: foglalkozunk kell a nagy idők nagy embereivel. Ilyen volt a XVI. században Thúry György, a törökök réme, a vitézi korszak egyik legnagyobb bajnoka. Ez a derék férfiú mint közlegény kezdte pályáját, és saját erejéből küzdötte föl magát a főkapitányi tisztségig. Hatalmas termetű, nagy erejű vitéz volt. Megnyerő külseje, nyájas modora, vidám kedélye és jószívűsége egész valójának szeretetreméltóságot kölcsönzött. Valamennyi egykorú történetíró emberséges embernek mondja őt, akiről jót sokat, de rosszat semmit sem mondhatni. Vannak krónikások, akik az idősb Zrínyi Miklós fölé helyezik őt. Ha lelki tulajdonságait latolgatjuk, csakugyan arra jövünk, hogy nem ok nélkül emelik őt Zrínyi Miklós fölé. Egyenes és szókimondó ember ő, aki a kétszínűsködést soha nem ismerte. Minden szavában, minden tetteiben megcsillan az egyenesség és a nyíltság. Amit szívében hordoz, az van a nyelvén is. Rátartó és büszke az ellenséggel szemben, de szerény és alázatos az övéi között. Jobb bajtársat nála keresni sem lehetett. Minden vitézét testvérének, felebarátjának tartja. Hódol a becsületnek és a tisztességnek. Ennél nagyobb értéket emberben nem ismer. Nagy híre és dicsősége kevélységre és fölfuvalkodottságra sohasem indítja; mert az üres hiúságot nem ismeri.

A csatáknak a lelke, a törököknek a réme ő, aki a félelmet nem ismeri, s aki az életét mindennap kész kockára vetni, hogy a hazájának használhasson. Az erő a karjában oly nagy volt, mint a bátorság a szívében. Ő is azok közé tartozott, akik a végbeli életet mindennél szebbnek tartották. A harcok izalma és gyönyörűsége volt az ő kenyeré. De bár egész életét a harcban tölti, soha el nem durvul. A csatákban ő zord és vad vitéz; otthon a családjá körében páratlanul szelíd atya és szerető férj. Az egyetlen dolog a világon, ami miatt a szíve olykor rettegésben vagy: a családjá sorsa.

Kortársai és az egykorú történetírók mind magasztalva emlegetik tiszta erkölceit, hazaszeretetét és páratlan emberségét. Forgách, aki ugyancsak fősvény a dicséret osztogatásában, Thúry Györgyről a legnagyobb magasztalással szól. Szerinte nemcsak katonai erényei, de páratlan erkölcei s egész életének lefolyása a legkiválóbb férfiúvá teszik őt!

Csoda-e, ha a katonák az ilyen embert bálványozták? Csoda-e, hogy aki egyszer Thúry György kardja alatt szolgált, sohasem kívánt mást?

Az egykorú följegyzések, valamint az íródeákjai írva hagyták, hogy különösen azon ifjak ragaszkodtak hozzá, akiket gyermekségüktől fogva nevelt a vitézi pályára. Ezek közt volt a szigetvári hős fia: Zrínyi György is, aki édesatyjának nevezte, és mód nélkül szerette őt.

Nagy ember s nagy vitéz lévén Thúry György, a híre valamikor messze szállt az ország határain túl. A XVI. században három nemzetnek a versszerzői mondogattak róla éneket! Krónikák, újságlapok és levelek versenyezve dicsőítették őt. A híre oly nagy volt, hogy messze Ázsiából jöttek hozzánk török lovagok, hogy bajt víjanak véle. Thúry Györgynek ugyanis, mint bajvívónak, európai híre volt. Igen sok párbajt vívott, sokszor tört kopját nagyhírű vitézekkel, de senkinek sem sikerült őt legyőzni. A személyes viadalokban ő legyőzhetetlen volt!

Thúry György a hírnevét a személyes viadalokkal alapította meg. Már mint gyermek kezdte meg a hadipályát, s mint ifjú, folyton a kardforgatásban és a kopjatörésben gyakorolta magát. A vitézi élethez való ragaszkodás családi örökség volt nála. Ősei már az Árpádok korában is vitézkedtek. Nagyapja, Thúry Miklós, Mátyás király alatt szolgált, s mint dicsőséges vitéz volt ismeretes. Édesatyjának: Gábornak hadi érdemeit szintén magasztalják. Két fivére: Benedek és Farkas a XVI. század legismertebb végbeli kapitányai között szerepelnek.

Thúry György – a legidősebb fiú – nem járt iskolába. Írni nem is tanult meg. Az ő iskolája a végház volt, ahol a hadiismereteket igyekezett elsajátítani. A végházakban ismerte meg a vitézi szellemet. Itt látta naponként a hazáért való önfeláldozást; itt szemlélte, mint igyekeznek a vitézek jó névre és hírre szert tenni. A végbeliek szelleme őt is teljesen áthatotta; ő is mindenáron lenni akart valami! Nyughatatlan ifjú vére a harcra tüzelte őt. Minden valamire való török vitézbe belékötött. Mint az éh-farkas a juhok nyomát, úgy kereste a török vitézek nyomdokait. S addig nem volt nyugta, míg ezt, vagy amazt viadalra nem kényszerítette. A harcból addig meg nem tért, míg török fej nem lógott a nyerge kápáján. Általában véve Thúry György fiatal korában nyughatatlan vérű, ingerlékeny, harcolni vágyó vitéz volt. Abban az időben a törökök az ilyen katonát versengős vitéznek hívták.

Hol kezdte a hadipályáját, nem tudjuk. A XVI. század negyvenes éveiben Ságón szolgált mint huszár főlegény, s majd később mint huszártiszt. Ha a török basák panaszos leveleit olvasgatjuk, hamar meggyőződünk, hogy Ság

és Drégely őrsége ugyancsak sok gondot adott a törököknek! És ezekben a harcokban találkozunk először Thúry György nevével.

[...] Később Thury György lett a lévai magyar kapitány.

[...] Mint lévai főkapitány hamarosan megkapta a Bars megyei főispánságot is. Az 1558. év eleitől fogva már állandóan Bars megye főispánjának írja magát...

[...] 1559-ben Thúry György Palota (a mai Várpalota) várának a kapitánya lett. Ismervén vitézségét és harci kedvét, gondolhatjuk, hogy Palotán sem ül nyugodtan. Amikor szerét tehette, ő bizony kiment s vitézeit is ki-kiküldözte nyelvfogásra és portyázásra. Aztán, hogy katonáinak jó példát adjon, a leghíresebb török vitézeket hívta ki kopjatorésre és bajviadalra. A többi közt itt Palotán vívott bajt Dsáffer vajdával, a leghírhedtebb török vitézek egyikével. Másoknak is írogatott kihívó levelet s meg is vívott velök. A bajviadatok híre persze Bécsbe is eljutott, s a haditanács megtiltotta Thúrynak a bajrahívásokat és a viadalokat.

De nemcsak személyes viadalokat rendezett ő, a szomszéd törökökkel is csatázgatott, ha erre alkalom kínálkozott. Fehérvárott ekkor Hamza bég állott a török őrség élén. Nála vakmerőbb, ravaszabb és ügyesebb bég alig akadt ez időben. Mindent kieszelt az Thúry romlására. Ám a palotai főkapitány nem olyan ember volt, akivel egykönnyen végezhetett. Thúry nagyon jól ismerte a törökök lesvetéseit; ismerte Hamza bég furfangos ravaszágát is, így hát vele szemben mindig a legnagyobb óvatosságot alkalmazta.

Már főkapitánysága első évében a fehérvári bég egyik főembere: Teffen aga Thúry tömlöcében ült. Vele együtt alsóbbbrangú török vitézek is várták ott a szabadulásukat. Ha Hamza bég nem bocsátotta a hódoltságiaikat Palotára, Thúry fegyverrel intézte el a dolgot. Ha Hamza bég lovasai Palota körül száguldoztak, egy részük sohasem tért vissza Fehérvárra. Thúry a zsákmányból aztán a királynak is juttatott, hol néhány török zászlót, hol meg szép török lovat. A törökök hosszú lajstromban küldték fel a Thúry György okozta károkról szóló jegyzéket, mely egyúttal az elfogott törökök neveit is felsorolja. Mivel sérelmükre orvoslást nem kaptak, s mivel Hamza bég a palotaiak miatt nem űzhette kedvére a portyázást és a fosztogatást, minden kigondolható praktikát kieszelt furfangos fejében, hogy Thúry Györgyöt eltegye láb alól. A többi közt álomport is küldött egy pribékkel Palota várába, hogy mikor Thúry György és vitézei bort isznak, poharukba tegye azt.

[...] Thúry György, jól tudván, hogy a fehérvári törökök folyton fenik a fogukat Palotára, azon volt, hogy a várat jókarban tartsa, s az őrség a fizetését idején kierőszakolja Bécsben. Újra fődette a várat. Új árkokat ásott. Aztán muníciót is szerzett. S mivel leveleivel nem sokat ért el Bécsben, megbízható embereit küldé oda a zsoldért. Az 1561. év január havában például Alistály Márton deákot küldi fel, s ez addig vissza sem jött, míg az ötezer forintot ott meg nem kapta. A következő évben ugyancsak Alistály Márton deák és Mogor Kristóf hoztak Pozsonyból négyezer forint értékű posztót. Valamivel később (okt. 8-án) Pap Péter, Eszék László és Mogor Kristóf – Thúry György hív szolgái – ismét ezer forintot hoztak Pozsonyból.

Amint az őrség anyagi állapota kissé javult, a portyázás is vígabban folyt. A budai basák panaszai hirdetik, hogy a palotaiak miatt a törökök Fehérvár vidékén semerre se utazhattak békével. Portyázó csapataik is rendszeren találkoztak a künt járó palotai vitézekkel. S az ilyen találkozás harc nélkül nemigen esett meg.

Thúry Györgynek a maga várán kívül arra is volt gondja, hogy a szomszéd kapitányok idejében értesítést kapjanak a törökök rezgődéséről. Nem könnyű dolog volt ez! A Fehérvárra küldött embereket ugyanis a törökök nagyon is szemmel tartották.

[...] Thury Györgynek ez évben (1562 – a szerk. K. I.) egész csomó folyamodásban sürgette a vitézek fizetését. De bizony még az előző évi fizetést sem tudta teljesen kierőszakolni. Pedig a király több ízben elrendelte a palotai őrség és Thúry kifizetését. De a kamarának nem volt módjában a király rendeletét teljesíteni.

[...] Így állván a dolog, gondolhatjuk, minő állapotban és kedvben lehetett a palotai őrség!

[...] Az 1564. évben a végbeliek fizetése nem javult, sőt rosszabbodott. Bár a király több ízben megsürgette Thúry Györgynek és katonáinak fizetését, a szegény katonák hiába vártak arra. 1564. január 12-én rendeli el a király a palotaiak fizetését. Ezt a rendeletét március 3-án, március 19-én, március 26-án, április 1-én, április 21-én stb. folyton ismételteti, s a katonák mégsem kapták meg hátralékos zsoldjukat. De azért elvárták tőlük, hogy éhezve és rongyosan is híven szolgáljanak. Thúry Györgynek például meghagyta a király, hogy a törökök közt állandóan megbízható és alkalmas kémeket tartson, s a tőlük hallott híreket késedelem nélkül megírja.

A költségeket azonban az ilyesmire hiába várta. Megunván az örökös könyörgést, Thúry 1564. március havában beadta lemondását, s arra kérte a királyt, küldene minél előbb az ő helyére más kapitányt. Thúry a lemondását többször megismételte. A király azonban hallani sem akart Thúry távozásáról. Hogy némileg meg-

vigasztalja őt, 1565. június 17-én ötven magyar darabontot és muníciót küldetett néki Palotára, és maradásra kérte Thúryt. Hosszas alkudozás után sikerült rávenni őt a maradásra, oly feltételek alatt, hogy Palota várának fizetését ezentúl késedelem nélkül megkapja, és a vár fenntartására, valamint az őrség fizetésére eddig kapott ötezer forintot ezer forinttal megtoldják.

Olyan kötelezettség és ígéret volt ez, melyről mindenki tudhatta, hogy teljesíteni nem fogják. Csakhamar Thúry is meggyőződött, hogy üres ígéretekkel áltatták őt. Az ígért fizetés ugyanis sehogy sem akart megérkezni.

[...] A katonaság nyomorúságán kívül Thúryt az is bántotta, hogy a vár düledező épületeinek javítására sem adtak semmit. A haditanács az év március havában, hosszas sürgetés után is csak azt határozta, hogy a palotai épületeket megvizsgálhatja.

Bár a palotai őrség a nagy fizetelenség miatt igen megfogyott és elkedvetlenedett, Thúry azért ez évben is kísérletet tett Fehérvár elfoglalására.

[...] Miksa király ingadozása miatt Thúrynak szép terve dugába dőlt! Soha olyan kedvező alkalom nem kínálkozott többé Fehérvár visszafoglalására, mint ekkor. És soha olyan kevés áldozattal nem járt a terv kivitele, mint ekkor, mikor Fehérvárott számbavehető török őrség nem volt, s a polgárság teljesen a magyarsággal tartott. De hát merészséget, hirtelen elhatározást s józan tervet a bécsi udvarban ez idő tájt hiába keresett az ember.

[...] Az elkedvetlenedett Thúry 1565. december 3-án újra beadta lemondását. Miksa királynak azonban ezúttal is sikerült őt maradásra bírnia, fűt-fát ígérvén Thúrynak. És ez nagy szerencse volt Palotára. Mert hát közeledett az idő, amikor a törökök megunván Thúry György portyázásait, Palota várának eltörlését határozták el. Úgy látszik, hogy Thúry ismerte a törökök szándékát; mert az 1566. év tavaszán erősen sürgette a muníció küldését Bécsben. Mivel a kamara kétezer-négyszáz forinttal adósa volt Thúrynak, s mivel ő ennek megfizetését hiába sürgette, Károly főhercegnek írt. Arra kérte őt, hagyja meg a kamarának a kétezer-négyszáz forint kifizetését; mert e súlyos időkből fizetnie kell katonáit. Veszedelmes helyen vagyon Palota vára s én – írja Thúry – nem akarok szégyent vallani.

A kamarát azonban még a közelgő veszedelem sem indította meg. A király csak június hó 1-én, vagyis közvetlenül a megszállás előtt hagyta meg a kamarának, hogy Thúryt fizesse; mert Palota vára nagy veszedelemben forog.

Mivel Thúry a megszállás miatt a pénzt már nem kaphatta meg, tehát fizetetlen néppel kellett az ostromot átszenvednie!

Mivel Oroszlán basa maga hirdette mindenfelé, hogy Palota várát elpusztítja a föld színéről, már a megszállás előtt mindenki tudta, mi készül Thúry ellen. Ő maga Salm generálistól kért segítséget. Ez Izdenczy Istvánt küldé hozzá száz magyar puskással.

Oroszlán basa a vár ostromát június 5-én kezdé meg.

[...] Nagyobb és kisebb ágyúival a falakat rontotta; sáncokat vetett a várral szemben, s az árkokat töltette be. Thúry György ötszáz emberével derekasan védelmezte a várost. Tűzmesterei elég kárt okoztak az ostromlóknak, s ő maga is rajta volt, hogy minél több török pusztuljon el. Thúry – amint maga is több ízben kijelentette – mezei csatavezető kapitánynak született. A mezei harcokban érezte magát otthon, s ott aratta minden sikerét. Csak a körülmények kényszerítették őt arra, hogy düledező várakat és silány palánkokat védelmezen. Palota megszállásakor is kikívánkozott a mezőre, s éjjel ki is tört lovasaival a várból, s az alvó janicsárok táborában nagy vérengzést vitt véghez. Mire a török főszereg észbe kapott, Thúry az embereivel és zsákmánnyal már ismét a várban volt.

Ezt a kirohanást Zrínyi Miklós is megénekelte a Szigeti veszedelemben.

[...] Oroszlán basát mód nélkül dühösítette Thúry éjjeli támadása. Abba hagyatván tehát a Móré-bástya lövetését, a keleti oldalról, a kápolna táján kezdé meg az ágyúzást. Itt a fal jó darabon csakugyan ledőlt, s a törmelék betölté az árkot. A roham most már eredménnyel kecsegtette. De mielőtt Oroszlán ezt elrendelte volna, maga elé hozatá Thúry György két rab katonáját: Pap Pétert és Literáti Pétert, s tőlük kérdé, nincs-e a ledőlt falon túl valami akadály. A két ravasz katona félre akarván vezetni a törököt, azt felelé, hogy a kápolna oldalán még tíz-tizenkét lábnyi mélységű földött árok fut végig, melyet meglábolni lehetetlenség. Oroszlán basa erre tovább is löveti a várat. Thúry jó példával járván elől, katonáiba lelket öntött. Ő maga úgy harcolt, mint bátor közlegény, s úgy vezette a védelmet, mint okos vezér. De azért belátta, hogy a várat sokáig nem tarthatja. Ezért követet akart kibocsátani a körülzárt várból, hogy segítséget kérjen. E nehéz és életveszélyes feladatra a saját öccse, Thúry Farkas hadnagy és Pálffy Ferenc vállalkozott. Mindkettőnek sikerült a török táboron keresztül Győrbe jutnia. Onnét Bécsbe mentek. Contarini Leonardo velencei követ jelenti Bécsből június 13-án, hogy

este megérkezett Thúry György fivére, és segítséget kért a királytól; mert a palotai őrség csak ötszáz ember, s a várat csak tíz napig bírják még tartani. Thúry Farkas magyar beszédét, valamint a király latin válaszát tolmács fordította le.

A király jó válasszal bocsátá el Thúry Farkast. Megígérte ugyanis, hogy a vár felmentése hamarosan megeshet. S csakugyan megtörtént minden előkészület. A király elrendelte a végbeliek gyülekezését. Helfenstein gyalogezredét, mely épp ekkort ért Bécsbe, vízen alábocsátá, hat zászlóalj német lovast Győrre rendelt, és a vár felmentését Salmra és Helfensteinre bízta. Ezenközben történt, hogy több száz szekéren tölgyfát szállítottak a sereg részére. Nagy porfelleget vonultak e szekerek. A török előőrök messziről észrevehén a porfelleget, azt hívték, hogy a felmentő sereg közeledik. Azonnal jelenték a dolgot a basának, aki aztán még azon éjjel sietve otthagytá Palotát. Pedig már minden teljesen elő volt készítve az utolsó rohamra. Reggelre kelve a palotaiak már csak üres sátrakat találtak a vár körül. Ezeken kívül néhány ágyút, tömördek élelmiszert és abrakot hagytak ott a törökök.

Három nappal a török elvonulása után megérkezett Salm generális a tizennégyezer emberről felmentő sereggel. Thúry fővitézeivel elébe lovagolt, s jelenté, hogy az ostromló sereg már szétszaladt. Erre aztán ünnepi tort csaptak a volt török tábor helyén.

A vár felmentése után Thúry lemondott a főkapitányságról. Kijelentette, hogy ő nem engedi magát falak közé zárni, hanem a mezőn akar szolgálni. Második kérése az volt, hogy katonáinak, akik az ostrom idején vitézi módon küzdöttek, jutalmul egy havi zsoldot adjanak. S mivel ő maga azonnal a táborba vonult, családja számára lakóhelyet is kért.

A király teljesíté Thúry kéréseit. Palotai kapitánnyá Thúry Mártont, György unokaöccsét nevezte ki...

Nagy Thury György hadba indul

részlet Kolozsvári Grandpierre Emil A törökfejes kopja c. regényéből.

[...] A parasztok öregebbje fatöncökre kuporodott, a pásztorok guggoltak, az asszonyok, leányok egy csomóba verődtek.

A hegedős nekivetette hátát a malom oldalának, s elnézett a sokaság fölött, mert éppen gondolkozott. Patkóforma bajsza kétoldalt lecsurgott a szája mellől. [...]

Egy darabig csend volt, aztán megeredt a szó. Halkan eleinte, később egyre erősebben. Mikor a hegedős fölemelte jobb kezét, egyszerre elnémult mindenki. Nem hallatszott más zaj, csak a malomkerékről lepergő vízé, a malomkövek dohogásáé. S a csöpögés és dohogás zajába olyan mélyen ömlött bele a hegedős hangja, mintha pinve mélyéről törne föl:

*Hej, vitézek, jó vitézek
Hósi tettről szól az ének.
Thury Györgyről, aki gyakran
Mosta kardját vérpatakban.
A nép jajgat, gaz török dúl,
Nagy Thury György hadba indul.
Égő harag a szívibe,
Megy a török eleibe.*

Ekként kezdődött a szép vitézi ének. Aztán azzal folytatódott, hogy a híres kapitány jöttének hírére megszalad a török, s bezárkózik a várba. Hasztalan azonban, mert Thury György uram lóra szökken, a palánk alá vágat, s onnan hívja a béget viadalra. De a pogány nem hallgat a bátor vitézi szóra, s csak akkor áll ki nagy remegve, mikor Thury György úgy befröcskölte már gyalázzal, hogy azt sem tudta, merre keresse a becsületét. Kiállott a nyomorult, két rend páncélban, de hiába ügyeskedett, a sorsát el nem kerülte, Thury György uram derék kopjája úgy átszaladt rajta, hogy a vasa a hátán bukkant ki. Odabent a várban pedig sírtak-ríttak a pogányok, mint a vénasszonyok.

Alig hangzottak el az utolsó szavak, a fehérnépek vészes jajgatásba törtek ki, a férfiak meg szilajul kiáltoztak, mintha máris indulni akarnának a török ellen.

Hamza bég cselrel akarja elfoglalni Palotát

Ormányi Józsa levele Csányi Ákoshoz

Sümege 1561. június 19.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek stb.

Az mely embert elküldtem vala Gáborral, ma jutott meg hozzám, ki azt mongya, hogy békével elbocsátotta Gábort a Fejérvár mellett és ő aztán úgy tért be Fejérvárra az én levelemmel az kihayához, ki minémű választ tett az én levelemre, ím kegyelmednek kültem, semmit egyebet ennél nem tett választ sem írással sem izenettel.

Továbbá ezen ember is ilyen hírt mond, hogy Hamza bék készen vagyon mind lovaggal mind gyaloggal, mert immár befogták lovakat, de nem tudja mel felé akar menni, az lajtoryákat is szemével látta az ember az szekeren.

Ugyan ezen ember Palotán is volt most, mert én hattam vala neki, hogy betérjen, mert ott vagyon egy atyámfia, annak izentem vala tüle. Ilyen hírt mond az ember, hogy ott palotán vagyon egy pribék, ki Twry Gyergy urammal jól vagyon, kinek immár sokulta fogva titkon irogatott Hamza bék leveleket, hogy valami-képpen Palotát elárulhatná. Sokféle praktikával írt neki mindenkor Hamza bék és az elmúlt napokban titkon küldöt volt Hamzabég az pribéknek oly féle maszlakot, hogy mikor ember róla iszik, olyan leszen mint egy holt ember harmadnapig. Azt írta volt az pribéknek, hogy mikor Tury Gyergy az ott valóvitézekkel vígan lakik, meg agya Tury Gyergynek és az ott való vitézeknek, kik ha megisszák, olyanok lesznek harmad napig, mint holt emberek és osztán az pribék mind azt mívelheti, az mit akarna. Ez féle sok irogatást és praktikát az pribék, ki keresztyén, titkon mind megjelentet volt Tury Gyergy uramnak, asztán Tury uram minden dolgot értvén, és az pribékkel titkon egymást értvén, úgy várta Hamza béket oda Palotára, hogy már we =övé leszen Palota.

Tury Gyergy mindenképpen ahhoz tartotta magát, amire Hamzabék az pribéket tanétotta volt, de azért az árokba egy nehán negel port szerzet volt, ki miatt sok tereknek kellett volna el veszni. Az hagyott napon Palota alá ment volt Hamza bék, nagy sokan és sok lajtorejával és az várat mind környül állották volt az terek, az vár-ból kedig csak egy szózat sem volt akkor éjel, de azért mindenképen készen voltak, csak várták, hogy az árokban száljanak, az árok szélén meg volt szereve a port, de soha semmiképen az árokba nem mertek szállani, osztán Hamzabék le is vágott benne, meg is sebesített egy nehányat benne, hogy az árokba le nem akartak szállani, osztán, hogy látta, hogy megkezdené világosodni vissza megyen Fejérvárra népével. Azután aztán Tury Gyergy írt egy levelet Hamzabéknek, ilyen formán:

Ím megérttem, mond, hogy itt ez vár alatt voltál, de nem vetem volt eszembe, mond, mert az vitézekkel anyira ittam volt, mond, hogy harmad napig sem voltam jól bele, mond, de ha híremmel let volna, mond, nem mentél volna olyan békén vissza, mond.

Hamza bék az pribékek még most sem kételkedik ehhez képest, hanem most is úgy értem, hogy praktikájok vagyon, valami kevetkezik belőle. Azt, ezt írhatom kegyelmednek, nekem Palotáról izenték titkon.

Az Úr Isten tarcsa meg te kegyelmed minden jóval. –

Datum in arce Symeg 19 Junii 1561.

Kegyelmed szolgálja
Ormany Jósa mpr.

Thury György megvédelmezi Palotát Arszlán budai pasa támadása ellen (1566)

[Részlet Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből c. 1622-ben megjelent művéből]

Arszlán, aki a mieinknek okozott eszéki és budai vereségről híressé lett Jahiogli Mehmednek a fia, akkor budai pasa – ez a tisztség neki később pusztulását és halálát okozta – jelentette a szultánnak, hogy a császárnak sehol sincs felkészült serege, semmi tudomása sincs Miksának a szultán jöveteléről, s ha most gyorsan jön, bármerre fordítja fegyverét, a háborúval nemcsak Magyarországot hajthatja uralom alá, hanem Bécset is elfoglalhatja; minden nyílt és tiszta lesz. De Arszlán sem habozott sokáig, amikor megtudta, hogy Szolimán hamarosan megindítja seregét. Minthogy zavaros eszű volt, s a naponta szívott ópiumtól és pálinkától nem volt józan, meggondolatlanul elhatározta, hogy még a szultán megérkezése előtt megkezdi a háborút, arra gondolva, hogy ezzel a készségével Szolimán kegyét ki fogja érdemelni. Miután tehát elővontatta a budai fegyvertárból az ágyúkat, s városszerte és faluszerte a szekerek és igavonó állatok nagy számát odaparancsolta a nagy tömegű vasgolyó és lőpor szállítására – a lőport nem kis hordókban vagy edényekben tartják a törökök, mint a mieink, hanem bőrszakokban –, a midőn parancsot adott, hogy ezekkel Székesfehérvárott jöjjenek össze, elhatározta, hogy Palotát ostrommal elfoglalja.

Nem került el Thury Györgynek, a kiváló katonának, aki annak a helynek a parancsnoka volt, a figyelmét Arszlán szándéka; ez ugyanis azt gondolta, hogy – mivel vakmerő észjárású volt – nem kell ebből titkot csinál-

nia; a paraszti nép is saját fülével hallotta, hogy Thuryt és a palotai rablókat megy megbosszulni. Ezért Thury gróf Salm Ecktől egy század puskás gyalogost kért és kapott Izdenci István öreg hadnagy vezetése alatt, a pápai őrségtől pedig egy másik századot, minthogy rendes őrsége kétszázötven válogatott lovasból és gyalogusból állott csak. Ezzel a segélycsapattal várta felkészülve Arszlán jövetelét.

Ezalatt testvérét, Thury Farkast, s vele Pálffy Ferencet, akit kivert fogárol a katonák Csorbának neveztek, s aki jól ismerte a helyeket és utakat, Győrbe, s onnan Bécsbe küldte, hogy segítséget kérjenek. Éppen nagyon alkalmoszerűen jött, hogy ugyanazon a napon érkezett Bécsbe Farkas és Csorba, amikor a császár, Augsburgból a Dunán lefelé hajózva, ott kikötött. Két nap múlva két, négy-négyezer katonából álló sereg, melyek egyikét Helffenstein György, a másikat pedig Haldistadt toborzott Németországnak a Rajnához közeleső vidékein, hajókon odaérkezett. A császár Thury Farkast visszaküldte, ígérve neki, hogy a két sereget haladéktalanul Győrbe küldi, s utasítja Salm Ecket, legyen rajta, hogy Thury Györgynek és a palotaiaknak gyors segítséget vigyen.

Ezalatt Arszlán nyolc- vagy tízezer törökkel és négy nagy s ugyanannyi kis skorpióágyúval oda előnyomulva, sáncokat emelve és az ágyúkat előhuzatva azt a kerek bástyát, mely a kaputól jobbra esik – Móré László építtette, s ezért Móré bástyának nevezték –, sűrű és nagy golyókkal törette. De mikor azt tapasztalta, hogy annak falai sokkal erősebbek, semmint, hogy rövid idő alatt le tudná rombolni, az ágyúkat a vár keleti részére viteti át, s ott gödröket ásatva, hogy azokkal védje az ágyúkat, a várfalat a templom felőli részen löveti, mégpedig oly erővel, hogy a fal, széles nyílás támadva rajta, leomlott, s az árkot omladékkal és kődarabokkal betöltötte. Arszlán úgy gondolta, hogy betörhet. De mielőtt a katonákat harcra tüzelte volna, Pap Péter és egy másik Péter, Litterátust, Thury katonáit, akiket Székesfehérvárott bilincsekben és börtönben tartott, minthogy közel voltak, magához vezeteti, s megkérdezi tőlük, vajon be lehet-e nagy erővel venni a várat a ledöntött falnak azon az omladékan át, s vajon benn sík-e a hely. Ők azonban, akár őszintén, akár nem, azt válaszolták, hogy a kápolna alatt egy tíz-tizenkét láb mély, boltozatos pince van, amelyen azoknak a katonáknak, akik be akarnak törni a zárt udvarba, át kell hatolniuk.

Ezalatt Arszlán állandóan ágyúztat, míg ellenben Thury, a vár és saját üdvük védelmére, szóval is, meg példájával is lelkesíti övéit, az ágyúkat az ellenség sáncaira irányítja; a kiváló vezérnek és bátor közkatonának kötelességét egyaránt teljesíti. E hadműveletek alatt Arszlán két ágyúmasterét, kiket Budáról hozott magával, elveszíti; mindkettőt ágyúgolyó találta el. Ott temettette el őket, fehér lepelbe burkolva.

Már tíz nap múlt el a hiábavaló ostrom óta, amikor haragos fájdalomában Deli Luftit, aki Tatán a beslia-lovasoknak – ezek azok, akik egyetlen lóval katonáskodnak – volt a parancsnoka, s aki a Bakony és a Vértes erdőségeiben Győr és Pápa felé a legrövidebb utat ismerte, magához hívatta, s megparancsolta neki, hogy menjen Győr felé, s kémlelje ki, jön-e Thurynek és az ostromlottaknak valahonnan segítség. Deli június 13-án negyven lovasával még az éjjel a Győrtől nem messze lévő Ménfő falunál lesbe áll, s Thurynek és a palotaiaknak nagy szerencsésére az történt, hogy gróf Salm Eck, akihez akkor még nem érkeztek meg a német csapatok, a Duna szigetről, Csallóközből összeszedett háromszáz kocsit azok felé az erdők felé küldi – nem tudva arról, hogy ott Deli Lufti rejtőzködik – fát vágni, hogy azzal Győr védőműveit erősítse, s rendelt minden szekér mellé négy-négy puskás katonát, hogy ha az ellenség esetleg azokat meg akarná támadni, amiképpen az be is következett, megvédelmezhessek. Amint közelükbe érkezte, Lufti előgrik rejtekhelyéről, a németekkel vegyes magyarokra ráveti magát, ezek nyomban kemény csatát vívnak vele. S mikor Lufti és az ellenség meglátta a szekerek és kocsik hosszú sorát, s az egyes kocsikról leugráló puskásokat, meg hogy ezek felemelt zászlókkal a harcba mennek, s közülük senkit sem tudtak elfogni, hogy tőle valami biztosat megtudjanak, azt gondolva, hogy az egész hadsereg itt van, oda, ahonnan jöttek, Arszlánhoz gyors futással visszatértek, s rémülten jelentették, hogy itt van az ellenség, gyorsaság kedvéért szekereken szállítják őket, s már nincsenek is messze.

Arszlán, a váratlan félelemtől megrettenve, az ágyúkat nagy csendben nyomban visszavonhatja, igavonó állatokat fogat eléjük, s Székesfehérvárra visszaviteti. A csapatparancsnokokat és tisztet pedig nem trombitákkal és dobokkal, hanem az egyes sátrakba csendben elküldött futáraival utasítja, hogy felhagyva az ostrommal, siessenek hazatérni, mert azt mondják, hogy nagy számú csapat érkezik az ostromlottak segítségére. A megrémült és megzavart törököket oly nagy félelem és rettegés fogja el, hogy lóra kapva és ott hagyva a gyalogságot, zászlók nélkül, sorba sem állva, amerre ki-k tudott, gyors futással szétszéledtek, sokan sátraikat is, melyek tele voltak mindenféle gabonával, árpával, liszttel, sajttal, sózott hússal, s hasonló élelmiszerekkel, hátrahagyták, hogy minél gyorsabban menekülhessenek. Két kis kerek ágyút is otthagytak, mert éjszaka nem tudták a réten legelésző igásállatokat megtalálni, s az elszállításra eléjük fogni.

Thury így megszabadult ebből a válságos veszedelemből. Másnap az érkező Salm Eck és a többi vezér elé ment, akik tizennégyezer katonával odajöttek, s jelentettek nekik, hogy a törökök a hadsereg hírére eltávoztak, majd vígan és örvendő befogadta őket abba a táborba, melyből az ellenség eltávozott. Minthogy azonban Palota parancsnokságának tisztét tovább viselni nem akarta, mert úgy gondolta, hogy annak megvédésével már eddig is elég dicsőséget szerzett magának, s a vitézi állhatatosságból elég hírnévre tett szert, s mert elhatározta, hogy a császárhoz megy, kiről biztosan tudta, hogy hamarosan táborba fog szállni, s az ő jelenlétében kíván hadakozni, kérte Salmot, hogy eltávoztával mást tegyen helyére. Salm Thury Mártonra, György nagybátyjára, aki Győrben csapatparancsnok volt, bízta a várat, hogy védelmezze és erősítse meg.

Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem Második ének

Részlet

1. Budai fővezér meghallá, Arslán bég,
Hogy ű tanácsábul megbomlék békeség;
Gondolá, mindenben árt késődelemség,
De leginkább hadi dologban árt restség.
2. Az ű elméje is vala nyughatatlan,
De okosság nélkül, azért állhatatlan,
Ű minden dolgában volt igen oktalan,
Azért is roszul jára minden dolgában.
3. Ura híre nélkül sok hadakat gyűjte,
Mert aval kegyelmét nyerni reménylette,
Hogyha kaurokat miként megverheté
Vagy valami kúvárat túlok nyerhetne.
4. Nyilván mondja vala: megszállja Palotát,
Senki előtt nem titkolja ű tanácsát;
De kérkedik vala: lerontja bástyáját,
És elvágja vitéz Túri Györgynek nyakát.
5. Azonban dühösen öszvegyűjté hadát,
Valaki köthetett oldalára szablyát;
De mind megbóvíté a vezér táborát,
Rövid nap számlála tízszer ezer szablyát.
6. Megszállá Palotát vezér ennyi néppel,
Sok ágyúval, elég tüzes mesterséggel,
Időt nem mulatván sok ágyúlövésse,
More bástyát törni kezdé keménységgel.
7. Szégyenlé az Túri hogy vagyon kúfalban
Sánczolva, akarna lenni táborában.
Mint erős oroszlánny nem késik barlangban,
Mikor fekke találják vadászok abban.
8. Kiugrik haraggal, sok erős dárdát ront,
Vadászt halomban mar, erős hállókat bont,
Valamerre fordul piros vért sokat ont;
Igy Túri cselekszik, töröktül bántódott.
9. Jó rendet behagyván, maga kétszáz fejjel
Palotábul jün ki, mind híres vitézzel,
Törökre ráüte okos merészséggel,
Sokat benne levág vitéz keménységgel.
10. Istrázsát nem talál mert bizvást alusznak;
Éjjélkor vala ez s békével hortyognak.
Nem félnek Túritól, és nem is gondolják,
Hogy ily dolgot magyarok megpróbáljanak.
11. Kurt aga legszélről az vár felől vala,
Bolond merészségből sátorát ott vonyá,
Ű-körülötte háromszáz jancsár hála:
Azokra Túri György bátran rárohana.
12. Csakhamar százötvenöt török elesék;
Mégis alig Kurt aga álmábul ugrék;
Mert estve vacsorán sok húzomost ivék,
Túri veszedelmére sokat esküvék.
13. Meztelen karddal kiszökék sátorból,
Kiált segítséget, melyet vár Arslántól,
Kiáltja társait a sátorok alól;
De mindennek gondja van nagyobb magáról.
14. Szintén immár lóra ugrani akara,
Hogy Arslán táborához elszaladhatna:
Ott éré Tóth Balázs s az fejét lecsapá,
S az ű szép sátorát az magyar megrablá.
15. Mély álmában sok jancsár megölettetik,
De nem messzi álombul halálba ugrik,
Soknak teli gégéből bor kiomlik,
Mindnyáján részegségnek ott jutalmát veszik.
16. Az háromszáz közül tizenöt szalada.
A ki Arslán vezérnek erről hírt ada.
Haragjában ketté ű csaknem szakada,
Gyorsan két ezerrel a felé szágulda.

17. Ihon immár Palotában bément vala.
Azért Arszlán vezér ottan nem találta;
De láta sok török vért ottan omolva,
Holttestet, romlott sátort sokat találta.
18. Táborában megtére, sokat esküvén,
Mahomet profétának arra felevlén:
Hogy Túrit megnyúztatja mindjárt merevén
Kurt aga temetésének tisztességén.
19. Az szép piros hajnal azonban eljőve,
Harmattal s világgal földet ékesíte,
Szép gazdagságával mindent örvendíte;
Csak tégedet, Arszlán, megkedvetleníte.
20. Azért nagy ágyúkkal gyorsan elrontatá
Az More bástyáját s földhöz hasonlítá,
Lovára fölgrék, trombitát fujata,
Ostromnak az tábort bástyának indítá.
21. Minden nap áfiumot ű eszik vala,
Hogy keresztényén vérré ű kegyetlenb volna,
Már maszlagtól vezér reggel részeg vala,
Úgy hogy nem is tudá maga mit csinálna.
22. Száguld az bástyához, az kapitányt szidja,
Esti denevérnek és lopónak híja,
De neki megfelelt Túri György ágyúja,
Mert jó lovát alatta ketté szakasztá.
23. Ha gyorsan jancsárok el nem kapták volna,
Az másik ágyú is magát lútte volna.
Gyalázattal azért onnan elszalada.
Részegségnek mindenkor az az jutalma.
24. Az jó hadviselő bor nélkül ellégyen,
Részegítő eszközt most hozzá se végyen.
Ha akarja jó hírén csorbát ne tégyen.
És hogy ű hada is kárt tüle ne végyen.
25. De mivel különböz oktalan állattól,
Ki elvállik akartva okosságától?
Kinek feje teli párával sok bortul,
Nem tudja megválasztani jót az rosztul.
26. Arszlán részeg vala bortul és maszlagtul,
Kárt és szégyent valla józan kapitánytul.
Kurt agát elveszté, magát nyavalyásul
Alig mentheté meg veszedelem alól.
27. De az ostromon is két száz embert veszte;
Mert füstölgő szemmel romlott bástyát nézte,
Mert még bástyán belől két árok földözte
Palotát, kapitányt kít akkor vésete.
28. Két jó pattantyúst is elveszte a harczon;
Maga öcscsét, Durmist, második ostromon.
Immár tized napja hogy hever az sánczon,
Minden dolga fordul csak szántalan káron.
29. De az Luftis aga igen megijeszté,
Mert keresztény hadat, hogy siet, hirdeté,
Arszlán sátorokat gyorsan fölszedeté;
Félve és rettegve onnan elsiete.
30. Ez lén vége Palota megszállásának,
Ez lén vége Arszlán vezér haragjának.
Jó híre marada Túri kapitánynak;
Ezután békesége lén Palotának.

Palota ostroma 1566-ban

részlet Jankovich Ferenc Hulló csillagok c. regényéből

1566. június 3-án ért Palota alá Oroszlán basa, tömérdek hadinépével. A Fejérvártól folytatott előharcoknak egyszerűen végeszakadt; Thury uram behúzódott a várba, ágyúzással zavarták a török táborverését. Két nap telt el, mire a törökség előkészült az ostromhoz.

[...] A török hihetetlen gyorsasággal vert tábort. Éjszaka érkeztek, és virradóra már gombos sátrak borították el a környező dombokat, és csak úgy nyüzsögtek a kétfarkú török zászlók mindenfelé... Imitt-amott gyakorlatozó jancsárok négyszögletű alakulatai, égbe meredő lándzsákkal, mint a sündisznók. A Sintér-hegyre és a Kopaszhallgató dombjára libasorba fogott, feszülő inú lovak vontatták föl a zömök és nehézkes török ágyúkat, amelyeknek kerekei a csúnya vastag, szegecselt síneken fölfelé is vígan gurultak. Mindjárt, amint megállapodtak, sáncokkal, homokkosarakkal rakták körül őket, és valahány álgú, mind a vár felé fordította cifra peremű csövét... Zsófia megrázkódott. Harminckettőt számolt össze belőlük, csak az első napon.

A tábor szélén és a sátorutakon, ugyancsak ormótlan vastag kerekkel, jöttek kifogyhatatlanul a szekerek, ponyvával letakarva, málhákkal púpozva, de mennyi!... Megszámálhatatlan sokaság, valószínűs szekérkaraván. A nagy ígáslovak belefeküsznek a teherhúzásba, és nem is a szügyükkel, hanem a derekukkal vonják a terhet, ahhoz van kötve a hám. Aztán a málhás állatok, tevék, szarvasok...

[...] Pihegtek a sátrak a szélben körös-körül, nyüzsgött a nagy tábor, annyi volt benne a fegyveres török, mint a nyú... A gyalog nép között lépten-nyomon török lovasok poroszkáltak ide-oda: fél kezükben zászlós kopja, a másikban korbács, és mérgesen kiabáltak. A tábor egyenletesen nyüzsgő lármájából kiemelkedett egy-egy káromkodásszerű, barbár kiáltás, tevébőgés, vagy lónyihogás.

A török érkeztek, Palota vívásának a híre széjjelfutott a Dunántúlon. A végbeli kapitányok eszükbe vették Thury uram táticos jósát, és az általános döbbenethez hozzájárult az, hogy hír szerint maga Szulejmán is nagy hirtelenséggel megindult Konstantinápolyból, az Alduna felé. Senki sem kételkedett most már Thury György szavaiban: hogy az Alduna a poklok kapujává változik, és a Dunántúl élet-halál küzdelmei következnek...

Nemcsak Szigetvár, Nagykanizsa, de a legkisebb végvárak is készülődtek a közelgő veszedelemre, és az özvegy Nádasdy – kinek „vén nádorispánja” időközben csendesen kiment az árnyékvilágból – gyászat félretéve, hősi erőfeszítéseket tett Palota megmentésére. A maga erejéből azonnal száztíz válogatott puskást és egy századnyi lovasságot küldött Párára, Török Ferenc alá, és ugyanakkor a nádor utóda, Batthyány Ferenc bán is száz huszárt küldött ugyanoda a gyorsfutárt a királyhoz. Meg sem várva a királyi választ, jelenti meg a dolgot Kanizsai Orsolyának, a Dél-Zalaság és Észak-Baranya úrnőjének: „Sietve írok nagyságodnak, mert úgy lehet, hogy napjaink kétfelől is meg vagynak számolva. Ím, írtam úfelségének, az hercegnek is mindenképpen, amint legjobban tudtam, hogy úfelsége sietnéje megsegíteni Palotát; mert ha kezdi úfelsége halogatni, félek rajta, hogy kárt nem kezdünk vallani. Izentem továbbá a vármegyének is mindenképpen, hogy gondot viseljenek Palota megszállásáért; mert ha nem viselnek, mindnyájan megbánják. Én, látja Isten, valamivel tudok, mindennel kész vagyok segítségükre lenni.”

Thury György ezenközben huszáraival beszorult a várba, és a pattantyúsokra támaszkodott a védelem. Ettől fogva nem volt nyugalom: Oroszlán basa is megszólaltatta valamennyi ágyúját, és kora hajnaltól késő estig lötték egymást: Thury György a tábort tizedelte, Oroszlán basa pedig rontotta a falakat. Éjszakánként már megkezdte a vár körüli árok feltöltését, és sáncokat vetett, a fejevári oldalról, a várral szemben. Palota ágyúi szinte éjjel-nappal ontották a tüzes golyóbisokat és a seregbontók vasokádékát az ostromlókra, de a semmi áldozattól vissza nem riadó basa makacs állhatatossággal közeledett a falakhoz, terve végrehajtására... A várbeliek röpké számvetéssel megállapították, hogy naponként átlag száz török esett a viadal áldozatául, de az ostrom heve mégsem csökkent. A Pápa felől jövő felszabadító támadásokat felfogták a basa iszpájái, és a szoruló gyűrű közepén egyre válságosabb helyzetbe került Palota.

[...] Mint egy hét óta tartó szüntelen égháború, úgy zengette, rengette a környéket a szakadatlan ágyúzás. Sürt-forrt a hatalmas török sereg a vár körül, és már rohammal is próbálkoztak, egyelőre még csak a várbeliek erejének kitapogatására. Ezek résen voltak: valahány támadás, mind megtorpant az irtatlan magas és vastag falakon – egyetlenegy kontyos fő nem bukkant föl a bástyán, hogy a várba betekintethetett volna. De a helyzet korántsem volt biztató, mert annyi volt itt a török, mintha tenger hullámai verték volna körös-körül a palotai falvakat, és nem sokat lendített a bentiek állapotán, ha száguldó lovasaival meg-megtépte is kívülről a tábor szélét Huszár Péter vagy a jó Gyulaffy László. Egy napon kanócos, poros lövedék esett a sütőházba, összedöntötte a kemencét, és a kenyérszéklet is odaégett.

[...] Thury uram és vitéz népe pedig még tartották magukat, életveszéllyel, az ingadozó várban. Erejükben megfogyatkozva és jóformán kenyér nélkül tengődtek. A legénységben már csak kapitányuk példája tartotta a lelket. Thury György mindenütt előljárt ugyan, és úgy harcolt, mint bátor közlegény, de hiába, látnia kellett: átkozottul kevesen vannak ehhez a sokadalomhoz. Nemegyszer kockáztatta életét katonáiért. Ezek pedig, látva a hős példát, szívükben mindannyiszor megerősödtek, és vállalkozó kedvben mostmár egymást múlták felül. Mikor Oroszlán basa, abbahagyva a Mór-bástya lövetését, a túloldaltól kezdte meg az ágyúzást, s a falak jórészt leomlottak az árokba, akadt két bátor katona: Pap Péter és Literáti Péter, akik vállalkoztak a török löportár felrobbantására, s ezek, a basa fogságába jutván, vallomásukkal félrevezették a törököt, elhitetvén velük, hogy a kápolna oldalán tizenkét láb mélységű földtől árok húzódik, amit meglábolni lehetetlenség. Mindkettőjüket karóba húzták a várkapu előtt. Mégis nekik köszönhették a többiek, hogy a basa elállt a rohamtól, s tovább törette a várat.

Élés már alig volt, fogyott az erő, külső segítség sehonnan sem érkezett. Thury uram belátta, hogy ilyen körülmények között nem soká tarthatja Palotát.

Hát mi van a királyi ígérettel, Salm generálissal? Azt akarják, hogy itt vesszen? Valakit ki kellene szöktetni a várból, hogy hozzon segítséget.

Két legvitézebb hadnagya, Thury Farkas és Pálffy Ferenc vállalkozott a nehéz és életveszélyes feladatra, hogy Bécsbe mennek a királyhoz. Lovaikat nem vezethetvén ki az alagúton, a török táboron kellett átverniök magukat, s június dereka táján szerencsésen meg is érkeztek a bécsi királyhoz, és közölték vele Thury György üzenetét: a várat tíz napig bírják még tartani...

Mire alapoztak még tíz napot? Ebbe már beleszámít az éhenhalás is!

A tétlenségre kárhözottatott jó palotai huszárok, mint valami rabok, morgolódtak odabent az omladozó falak alján, és az ágyúk körül ácsorogva, nézték a pattantyúsok míveletét. Talpuk alatt égett a föld, s bár ki-kicsaptak időnkint a várból, korgó gyomorral, hol itt, hol amott űzve el az ostromlók zömét a közelből: mindannyiszor megtizedelve tértek vissza. Már csak feleannyian voltak, mint az elején: mégis szabad harcról ábrándoztak, ki-kíváncsoztak a mezőre; Thury uram alig bírta őket visszatartani.

Hiszen csak a döntő pillanatot várta ő is, el volt szánva mindenre. S ha a külső segítség nem is, de a pillanat végül, szeptember 20-án elkövetkezett. Oroszlán basa estefelé abbahagyta a lövetést, és korán pihenni rendelte a tábor népét. Elérkezettnek látta az időt, hogy hajnalban – kétheti ágyúzás után – megindítsa az általános rohamot, és elfoglalják a düledező Palotát.

Beállt az éj. Az esti felhők elfekedtek. Koromsötét volt, oly sűrű és vastag, hogy a kocsikereket is neki lehetett volna támasztani.

A palotaiak megolajozták a kapuvasakat és a hídlánc csavarait, bepólyázták a lovak patáit. Kinyitották a kaput.

Kétszáz huszár, mint a felzaklatott darázsraj, zúgott ki a várból, s nekirontottak a sok ezer alvó töröknek.

Vad lárma, riadalom támadt. A raktárak, istállók és szénakazlak pillanatok alatt lobot vetettek. Elszabadult tevék, halálra rémült lovak ezrei száguldoztak a kivilágított táborban, amely percek alatt holtakkal, fetrengő, hörgő sebesültekkel telt meg.

A huszárok, mint valami zárkáikból elszabadult és elcsigázott ördögök, szörnyűképpen vagdalóztak, szurkálódtak, szanaszét szóródva, ebben a pokoli kivilágításban. Thury Györgyöt, ki a basa sátora felé tört, egész török lovas csapat fogta körül. Nagy pallosa megállás nélkül villámlott, lova cikkcakkosan futotta a hadiösvényt; két lábra állt, ugrott, rúgott, harapott, egy pillanatra meg nem állt. Amerre fordult, eszeveszettül menekült a tábori sokaság. Thury uram a basát szerette volna elejteni.

Fürge és eszes volt a mén, s vérszagot vett, mint a menyét, mikor tyúkólba veszi be magát.

Ezren is körülfogták a basa sátrát, és minél többet vágtak le belőlük, annál többen lettek. Zrínyi Gyurkó, Nádasdy Kristóf, Blaskó Vince is ott forogtak, egy pillanatra el nem hagyva kapitányukat.

Fejetlenül örvénylett, kavargott a lovas nép, a sátor reccsenve dőlt össze, aranyos gombjai eltűntek a lovak patái alatt...

Hirtelen jött az egész, mint a váratlanul átzúgó fürgeteg, mely villámokat szór, és tövestől tép ki fákat...

A török alig-alig vette észébe, mi történt: mintha Isten haragja pusztított volna végig a táboron. Babonás félelem tört ki, mindenki fejetlenül menekült, sokan égő ruhában szaladgáltak össze-vissza. A tűz elharapódzott, oltásra már gondolni sem lehetett. A sebesültek üvöltöztek. Így marcangolta a tábor a palotai oroszlán.

– Mintha saját hadinépe tiporta el volna Oroszlán basát! – fújta Thury uram, haragtól és gyűlölettel lobogó szemmel, később, midőn az előre megbeszélt palotai ágyúlövésre a huszárok visszaszáguldoztak a kapu mögé. Felhúztak a hidat, becsukták a kaput...

Künn még lángok közt lobogtak a raktárak, s pörnyézve, égig érve izzottak az éjben a hamvadó kazlak. Esztelen lárma, török káromkodás, jajveszékelés hangzott mindenünnen. A tábor népe még mindig eszeveszett kavargásban szaladgált, fogdosta össze a barmokat, amelyek még világgá nem futottak a vak riadalomban.

Negyven huszár esett áldozatul a vakmerő kirohanásnak. A többi megtépve, alig-alig lézengve hajtotta fejét bizonytalan álomra düledező falaik mögött.

Künn nehezen szűnt a lárma. A tüzek kihamvadtak, újra sötétség lepte el a megbolydult tábor és a környéket, – síri kód, melybe eleveneket temettek... Szemetelt a szeptemberi eső.

Csak a nappalodást várta meg, és mire megvilágosodott, végső roham helyett eltakarodott Palota alól a török tábor: otthagya maga helyett piszkát és üszkét.

Reggelre kelve a palotaiak már csak üres sátrakat találtak a vár körül, néhány sérült ágyút, tömérdek égett abrakot, élelmiszert: s a töröknek se híre se hamva...

Végbéli vitéz éneke

Zöldítsétek Egek hamar az Erdőket,
Hogy próbálhassuk már nyugot fegyverinket.

Ellenségeinkre egyszer hogy kikellyünk,
Török Pogányokkal vígan megütközzünk.

Deli Kortván Béget kezünkbe kerítsük,
Delczeg Mehemetet Lóváról öklellyük

Hiszen a' Magyarok mikoron ki ütnek
Pogány ellenségnek bátran szembe mennek

Kik hamar előttök futnak vagy el esnek
Magyar fegyverétől terítve fekiúsznek

Adjad Nagy Úr Isten, Vitézi tettekkel
Végházunk kérkedjen, sok Pogány fejekkel

A Végbelieknek tartsd meg erejeket
Hogy Pogány Véreben mártsák fegyvereket

Az ezer hatszázban és az negyvennyolcban
Éneklé Turi György vér szomjúzásában.

(Sok vita volt erről a versről. Egyesek az utolsó sorban szereplő dátumot a másoló elírásának tekintve Turi György énekének tartották; Horváth János viszont nyomós érvekkel bizonyította, hogy jóval későbbi eredetű, nem lehetett Turi György éneke. A végvári élet – Turi György emlékét is őrző – művészi rajzraként mégis indokolt e helyen való közlése. [K. I.]

Alistáli Márton(?): Az vitéz Túri György haláláról

Részlet

Szertelen veszedelem reánk szálla,
Mert elesék tőlünk az föld oltalma,
Vitéz Túri Györgynek hogy lón halála,
Kit mind az egész község megsírata.
Ennek oka lón király őfölsége,
És im, az ő nagy fizetlensége,
Az vitézeknek meg nem fizetése,
Kiért rajtuk hatalmas ellensége.
Urak, ez maradék földön kik laktok,
Magatokban ezt jól meggondoljátok,
Földeteket hogy ti oltalmaznátok,
Pogányoknak rontani ne hagynátok.
Törököknek dühösségét látjátok,
Szegén népet rabolni jól halljátok,
Vitézeknek fizetni nem akartok,
Kikből az föld népét oltalmaznátok.
Ím, környülünk széllyel mind az végekben:
Pécsben, Lakban, Koppányban, az Szigetben,
Berzöncében, Segösdön, az többiben,
Mind jeles törökök laknak ezekben.
Ezek mindenkoron szép szörrel vadnak,
Mert fizetésök nékik megadatnak,
Az török császármak híven szolgálnak,
És azhová mennek, vígan nyargálnak.
Kevés erő nem elég ennyi ellen,
Sőt a kevés nép is mind fizetetlen,
Azért lesznek gyakorta szerencsétlen,
Azmint szinte történék ez tigtelen.
Ez egy ember vala csak már előttünk,
Isten után akiben reménylettünk,

De nem soká lelete miközöttünk,
Mert halálát nem szánta miérottünk.
Azt jól láták törökök országunkba,
Hogy igen bíztunk az mi hadnagyunkba;
Isten után csak ő volt oltalomba,
Hozzá fogható nincs Magyarországba.
Sokféle fortélt ebbe gondolának,
Kivel az jó vitéznek árthatnának,
Hogy erőmét érnék ő halálának,
Áldoznának érte az nagy Álláhnak.
Először kópia-törni jövének,
Ütközetben sokan ott elveszének,
Ők akkoron semmit ott nem nyerének,
Szégyenökre megint hazamenének.
Másodsor is megint összegyülének,
Tetteték azt, hogy ütközni jövének,
Kiről vitéz Túrinak izenének,
De másfelől rablani készülének.
Készülének vitézek ütközetre,
Fejenként sebes kópiatörésre,
Vitéz Túri György jöve ki közikbe
Vitézivel az elvégezött helyben.
Vígán lakik Túri az vitézőkkel,
Köszöni az bort reájok szeretettel:
„Mikor szembemegyünk az ellenséggel,
Adja isten, járjunk jó szerencsével.”
[..] Rabló törökre mikor találának,
Azok gyorsan hátat hamar adának,
Sok rabokat ott megszabadítának,
Nyereséggel igen széppel járanak.

Örülének szegény rabok, hogy láták,
 Túri Györgynek hogy a szavát meghallák,
 Az Uristent ők segítséggül hívák,
 Hogy az ellenséget ők megbírhassák.
 [...] Nagy fennszóval ők „Jésust” kiáltának,
 Fejenkint az törökre rohanának,
 Csuda nagy viadalt velök tartának,
 De végre miattok megrontatának.
 Hát, ím, mindenfelől nagy sietséggel
 Számtalan törökök rettenetességgel,
 Valahová embör nézhet szemével,
 Mindenfelől rakva az ellenséggel.
 Jó lovakat kezdék alattok vágni,
 Mert másképpen ők nem tudnak ártani,
 Sok jó lovak kezdenek sebesedni,
 Viadalban sokan gyaloggá esni.
 Vitéz György deák emberkedik vala,
 Ki a harcon gyaloggá esett vala,
 Vitéz módra mindhalálilig vitt vala,
 Kit ér vala, nem sokat élhet vala.
 Sőt az úr is gyaloggá esett vala,
 György deák lovába ütközött vala,
 Nagy sebes lóval ő elesett vala,
 Szegén György deák lovát kapta vala.
 Igön siet felülni, de nem lehet,
 Mert az ellenség mindenfelől siet,
 Vida mondja: „Uram, ülj fel, ha lehet!”
 Az gallérnál fogva húzza, mint lehet.
 Az fél lába immár kengyelben vala,
 Hogy az ellenség ötet érte vala,
 Nagy sok pogány mind körülvette vala,
 Hogy megadná magát, úgy kéri vala.
 „Ebek, engem pórázon nem hordoztok,
 Egyik helyről másikra nem hurcoltok,
 Azt ti soha még csak se gondoljátok,
 Ebek, engem vagy kinek alítotok?”
 Ottan ő véres pallosát ragadá,
 Egynéhányát csak gyorsan lecsapdosá,
 Valameddig önnönmagát bírhatá,
 Mindhalálilig vitéz módra vitt vala.
 De mégis azmíg erejét bírhatá,
 Csuda erős viadalt velök tarta,
 Valahogy kit közöttök talál vala,
 Ugyanottan csak kettészakad vala.
 Sok török fő lovakat levág vala,
 Kit az törökök igön bánnak vala,
 De megölni mégsem akarják vala,
 Ha elevenen megfoghatják vala.
 Mert csak lábait sebesíték vala,
 És csak az inát öklöldözik vala,

Hogy elesnék, azért mívelik vala,
 Földön inkább hogy megnyomhatnák volna.
 De lám, a jó vitéz magát gondolá,
 Az egyik kezében fegyverét fogá,
 Az másikkal az sisakot megoldá,
 Kész meghalni, fejéből el-kirázá.
 Mindhalálilig csak „Jésust” kiált vala,
 Az ellenséget igen vágja vala,
 Sokat környüle lehullatott vala
 Az hitetlen, vakmerő pogányokba.
 Lón az viadal Alsóoroszlámmál,
 Ugyanottan az kis folyó pataknál,
 Veszedelme történék ott az Sárnál,
 Így feje vétezik ott az fűzfánál.
 Nagy örömmel törökök megtérének,
 Örömben az végekben lütetének,
 Csuda nagy vigasságot mívelének,
 Hogy ily drága fejet elvihetének.
 [...] Kapá fejét bék, az portára küldé,
 Császár tőle igen jó néven vevé,
 „Megbocsássa felséged – azt izené –,
 Hogy az gonosz szerencse így engedé.
 Mert ha elevenen foghattam volna,
 Életemnél inkább akartam volna,
 Felségednél kedvet találtam volna,
 Felséged tömlőcét illette volna:
 De mindhalálilig magát meg nem adá,
 Az vitézekben oby nagy kárt tett vala,
 Jó lovakat alattok levág vala,
 Sokat körülle lehullatott vala.”
 [...] Az várashoz vitézek hogy jutának,
 Mindnyáján ők rajta szomorodának,
 Minden rendbéliek igen sírának,
 Az Istenhez csak felfohászkoznak.
 [...] Várasbéliek is mind úgy siratják,
 És fejenként nagy fennszóval jajgatják,
 Mert szegények ezt bizonynal jól tudják,
 Hogy jó híret immáran csak ohajtják.
 Körül való község is mind siratja,
 Valaki közülök szavokat hallja;
 Minden ember Túri Györgyöt kiáltja,
 Kicsiny, öreg, mind egyaránt ohajtja.
 Vitéz öccsei odagyültek vala,
 Kiket Isten után elővett vala;
 Vitéz bátyjokat úgy kesergik vala,
 Testét tisztességgel temették vala.
 [...] Kevélység öbenne semmi nem vala,
 Isteni szolgálatra gondja vala,
 Gondviselő és józan ember vala,
 Minden dolgában állhatatos vala.

Az fejedelemnek kedvében vala,
 Az ő képét kinyomtatta vala,
 Sok főnépnek ismeretében vala,
 Vitéz és magyar módra termett vala.
 [...] Merészsége csudálatos nagy vala,
 Kevés erővel sokat megver vala,
 Mert Isten az ő bátorsága vala,
 Kivel ő nagy hadat megkezdett vala.
 Ötödéven, hogy az budai basa,
 Palotát hogy nagy erővel megszállá,
 Nagy sok ideig erősen vitatá,
 Éjjel-nappal erősen ostromlatá.
 A szerencse basának nem szolgálá,
 Jóllehet az házat megtörte vala,
 Ő falait földig rontatta vala,
 De alóla elpironkodott vala.
 Csudának tetszik az fejedelemnek,
 Az utána való fő-fő legénynek,
 Azért köszöni, mint jó híveinek
 Szolgálatját az vitéz Túri Györgynek.
 [...] Én nem vagyok elég, hogy megmondhassam,
 Vitézségét hogy előszámálhassam,

Csak a harmadrészen is megírhassam,
 Az hallgatóknak elibe adhassam.
 De az idő az mennyire engedte,
 És az Úristen az mivel szerete,
 És Szentlélek által mire vezérle:
 Légyen áldott az ő szent akaratja.
 Ezt jól tudja sok jámbor vitéz ember,
 Az kik ismérték, ki volt az az ember;
 Kit siratott sok jámbor vitéz ember,
 És ohajtja minden rendbéli ember.
 Az fejedelemnek megírták vala,
 Az felség siratlan nem tűrte vala,
 Az vitéznek halálát szánja vala,
 És szívében igen kesergi vala.
 Nem kétlem, hogy ő kincsének egy részét
 Érte nem adta volna az vitézért;
 Megváltotta volna vitézi fejét,
 Meghalni nem hagyta volna ő testét.
 De az vitézről dolog így engedte,
 Hiszen az Úristen is úgy akarta,
 Azért néki csak hálát adjunk rajta,
 Az mint hozzánk vagyon jó akaratja.

Sinka István: Kanizsával szemben

Bizony, jó Thury György, ő is lesre szaladt,
 lova lábát csüdig harapta az ingovány
 először, majd térdig süppedt bele,
 s míg birkózott a sárral a szép nemes állat,
 ő akkor már tudta: itt a vég. Mellette estek el legjobb daliái –
 lovuk gonosz mocsár béklyóiba verve
 azoknak is, nem menekülhettek, nem is menekültek;
 csattogott fejükön a muzulmán csákány,
 s fogadták a halált sóhajtva nagy nyögéssel.
 Thury is nyergéből miért szállott volna:
 vezérnek meghalni lovon jobban illik.
 A turbános spáhik, brusszai lovasok,
 hús is rátámadt a leragadt vitézre.

S ott, ahol a páncél csatjai közt
 a dárda megtalálta rajta a könnyű rést,
 és beleszaladt a bordák boltozatába is,
 a piros lyuk azonnal ontotta ki a vért,
 s ő nem tudta, a nap hogy miért feketül úgy el;
 fülében pici hangok pengtek, mint citerán
 a verőtoll ha megzendíti a húrt; zenét hallott: még
 villant egyet a kard, aztán kihullott az erőtlenség kezéből;
 az ujjak, mint fonnyadt indák, nem mozdultak többé, a törzs
 elhanyatlott, megtört a szembogár, s arccal borult le az
 összetaposott nagy sárliliomokra, holt kapitány Kanizsával szemben.
 S akkorra megalvadt a vére, s mint gyászkenő, törölgette a szél.

Thury Benedek várkapitány leveleiből

1569. április 1.

Adassék ez lewél polgárdi és battyáni bírának és polgároknak hamarsággal kezekben.

Keszenethemnek uthána ti Polgárdi és Battyáni bírák és polgárok. Immár én thitek sokszor intetelek ide az ő felsége házához [a palotai várhoz – K. I.] való szolgálatra, azért im mostan gróff uram [Batthiány Boldizsár a két falu földesura – K. I.] parancholathoz küldöth reátok mellyeth im én lewelemmel nektek kültem. Ezenell ez Levél éátwán 4 szekereh és 40 emberth külgyetek ásóval kapáwal, merth az hosszú fátis hordonothok kell, ha el halgattyáthok megh láttyátok, hogy más képen fogok hozzátok. Mastis haragh wagyon én reám thi miat-tathok miwel hogy ilyen sokath engettem. Az gróff uram parancholattyáth ezen embertül visza külgyetek, mert nekem azt írja, hogy az ü leweléth visza külgyem tekeneoth is hozanak, kéthsség nélkül higyetek, hogy ha itt nem lesztek, bizon hozattlak.

Valete ex Palota 1. die apr 1569.

Benedictus Thury
Sac. Romancrum Imp. Regiaeque Mattis
Supremus Capitaneus Palotaensis
Őfelsége a római császár és magyar
király palotai főkapitánya

1569. június 4.

The Polgárdi Bíró, hagyom és parancholom neked, hogy mihellen ez én levelmeth láthandod, azonnal minden késedelem és mulatságh [mulasztás – K. I.] nélkül ide ez ü Felsége háza építésére húsz gyalogh emberth és annélkül két szekereh külgy, mert ha ezt el halgathangyátok, bizonynyal elhiggyétek, hogy oly büntethést szenwethek, melleth igen chak reménleni sem thudnáthok. Azért ezt semmiképpen el ne merjétek mulatni, hanem ezennel el külgyetekh semmith el ne késsetek. Valete feliciter. [Éljetek boldogan – K. I.]

Ex Palotha 4 Junii Anno 1569.

Benedictus Thury
Sac. Roman. Imper. Matt. capithaneus
in Palotha

Takáts Sándor: Erdődi Pálffy Tamás

Részletek

[...] A XVI. század ismeretlen országoltalmazói között nem az alsó polcon állott Pálffy Tamás főkapitány, aki édes testvére volt nagynevű hadvezérünknek: Pálffy Miklósnak. [...] a török-magyar levelek sűrűn emlegetik a nevét. Tanácsos elméjű fővitéznek, emberséges embernek mondják őt, aki [...] éjjel-nappal nagy vigyázásban volt, hogy a gondjára bízott végház török kézre ne essék. Acélkezű, bátor szívű vitéznek írják őt, aki rendkívül ügyesnek mutatta magát a személyes bajviadalokban s fölötte bátornak és vakmerőnek a hadakozásban. Olyan ember volt, aki szívesen áldozott a közjóra és örömet segített a jó barátait és a katonáit.

[...] Pálffy Tamás 1534-ben született. Édesapja: Pálffy Péter, édesanyja Dersffy Zsófia volt. Jómódú és nagytekintélyű édesapja kitűnő nevelésben részesítette őt. A kor szokása szerint ugyan elsősorban a hadi ismeretekben oktatta őt, de emellett a tudományos kiképzést sem hanyagolta el. Jeles mestert és pedagógust fogadott a fiai mellé.

[...] Pálffy Tamás maga írja, hogy már gyermekségében kezdte meg a hadipályát. Eleinte azonban nem a királyfizette őrségekben szolgált, hanem az urak kastélyaiban és a mezei hadakban. A király zsoldjába 1554-ben szegődött. Győr várában szolgált először.

Győrből Lévára került s itt a nagy Thúry György kardja alatt szolgált mint huszárcapitány. Thúrynál jobb mestert, kitűnőbb és emberségesebb előljárót keresve sem találhatott volna.

[...] Mint lévai huszárcapitány résztvett a szerencsétlen szécsényi csatában. [...] A főtisztekkel egyetemben Pálffy Tamás is rabba lett. A rabokkal együtt ő is Konstantinápolyba került, ahol négy esztendő telt el.

ságban. [...] ez időtől fogva mód nélkül gyűlölte a törököt s haragját még a szegény török rabokkal is érezte. Még maga a szultán is panaszkodott emiatt a bécsi udvarnak, hogy Pálffy Tamás keményen kínoztatja a rabjait.

Pálffy Tamás 1565-ben kiszabadulván a török rabságból, azonnal szolgálatba állott. A haditanácsnak 1565. év március havában kiadott rendelete szerint Pálffy Tamás a török rabságban lévő Jakosics kapitányságát kapta meg.

Kitörvén 1566-ban a nagy török háború, Pálffy Tamás a győri táborba vonult, s résztvett a magyar huszárság dunántúli harcaiban. Bár a fizetését hiába várta, mindvégig együtt tudta tartani katonáit. Ezt természetesen csak úgy tehette, hogy a magáéból fizette ki őket.

[...] A háború befejezése után Pálffy Tamás egy ideig Győrött szolgált. Az 1569. évben azonban arra kérte a királyt, hogy valamelyik végház élére helyezze őt. [...] a király ezt egyelőre nem teljesítette, hanem fölszólította őt, hajlandó volna-e Léva várában ötven lószerral való kapitányságot vállalni?

[...] Pálffy Léván is megállván a helyét, 1571-ben a besztercebányai várat és a kapitányságot bízták reá. [...] az udvar és a kormányzók nagyon meg voltak elégedve Pálffy Tamás eddigi működésével. Ennek a következménye volt, hogy mindjárt Besztercebányáról való távozása után a király felajánlotta neki a legveszedelmesebb végházunknak: Palota várának a főkapitányságát. Pálffy csak bizonyos föltételek alatt volt hajlandó a tisztségre. Az alkudozások e tekintetben jó ideig folytak. Augusztus hó 31-én a haditanács végleges válaszát kérte a palotai kapitányság ügyében, s Pálffy Tamás jelenté, hogy vállalja a tiszteletet. Erre aztán megkapta a szokásos kapitányi instrucciót. Mire az ünnepélyes beiktatása is megtörtént. Október havában már Palotán volt s Thury Benedek-től átvette a tiszteletet.

Az új tisztség immár a kezén volt, de a kormányzók nem teljesítették a föltételeket, amiket Pálffy kikötött. Hiába sürgette hátralékos zsoldját, hiába kért pénzt katonái számára, ígéreten kívül egyebet nem kaphatott. A király írásban ígérte neki 1568-ban, hogy 3479 frt-nyi zsoldját félév alatt megfizetteti, de még nyolc év multán is csak az ígéretnél tartott. Pénz és katona nélkül ment tehát Pálffy a legveszedelmesebb végházba. De azért nem csüggedt el. Érezte, hogy fontos és országos érdek fűződik a tisztséghez. Tudta, hogy Palota düledező palánkjai a nagy Thury György dicső küzdelmeit hirdetik. Valóban, ha valahol, úgy Palotán minden kő, minden hely harcról, dicsőségről regélt. S Pálffy Tamás nem volt az az ember, akit az ilyesmi közömbösen hagyott. A későbbi eredmények világosan hirdetik, hogy semmiben sem akart Thury György mögött maradni. S miként az, úgy ő is megtartotta nemzetének Palota várát, bár ez ugyancsak nehéz és folytonos küzdelembe került.

Palota a belső váron kívül teljesen palánképítmény volt, melyet a vártartomány magyar népe állított, font és tapasztott. Tüzérsége (akkor pattantyússágnak hívták), alig egy-két emberből állott. Az egész őrség ritkán ütötte meg a háromszázat. Ennyi néppel valami nagyot művelni nemigen lehetett. Elég nagy dolog volt ilyen csekély őrségnek a vár őrzése és megtartása is. Hiszen tudjuk, hogy a szó szoros értelmében a török torkában feküdt. Ugyanis a kisebb török palánkok népén kívül Buda, Fehérvár, Simontornya, stb. hatalmas őrségei körülötte feküdtek. És e török haderőnek a szemében mindig is tüske volt Palota vára. Mert hát Palota vára tarthatta és tartotta vissza a nyugat felé való kóborlástól, portyázástól. A török csaták úgyszólván állandóan Palota körül ólálkodtak, lesván az alkalmat, hogy meglephessék és kézrekeríthessék. Palota kapitányának és őrségének tehát éjjel-nappal jó vigyázásban kellett lennie. Életbejáró dolog volt magának a várnak az őrzése is, de fontos dolog volt a Vértesalján nyugat felé vonuló török csaták föltartóztatása is. Ugyancsak embernek kellett lennie, aki e kettős feladatnak meg tudott felelni! S Pálffy Tamás ilyennek bizonyult. Majdnem tíz évig állott a palotai őrség élén s ezidő alatt a török minden támadását sikerült visszavernie, minden lesvetését elhárítania. A végbeli élet szenvedésteli, de dicső és lelkes küzdelmei voltak ezek. Örök érdeme ez Pálffynak. Nemcsak Palota vártartománya, de az egész Dunántúl is mondhatatlan sokat köszönhet az ő éberségének és hősiességének.

[...] Alig hogy Pálffy elfoglalta a palotai tiszteletet, meggyőződött, hogy micsoda frigytartás az, amit a töröktől várhat. Bizonyára örvendett is magában, hogy a török vitézek mit sem törődnek a békességgel. Így legalább ő is kedvére portyázhatott s hadakozhatott. Egyebet nem is tehetett; mert aki a farkasokkal lakik, ordítania kell. Ha végiglapozgatjuk az 1573-1581-ig terjedő török leveleket, hamarosan rájövünk, hogy Palota vára és Pálffy katonasága állandóan szóbeszéd tárgya volt. A budai basák örökké panaszkodnak a palotai vitézekre, amiért soha veszteg nem ülnek. A bécsi udvar meg azt hányja a basáknak szemére, hogy a törökök állandóan kísértgetik Palota várát. S mind a két félnek igaza volt! Pálffy Tamás e kor lovagias szellemétől, a jó név után való vágyakozástól űzve mindent megtett, hogy ő magának és vitézeinek a török előtt vitézi tisztsége nagy legyen. Nem várta a támadást, hanem maga kereste fel az ellenséget. Itt lest vetett, amott az ellenség várának az alját

szárguldatta. A hódoltsági falvakat egymásután kényszerítette az adózásra, s a török rabjaival kereskedett, mint a többi végbeli kapitány. Nagy kedvvel űzte és űzette vitézeivel a bajviadalokat és a kopjatöréseket. A palotai mezőség az ő kapitánysága idején a török-magyar viaskodásnak ismert helye volt.

[...] Pálffy Tamás példát akarván a vitézeinek mutatni, maga is többször összemérte fegyverét a török főtisztekkel. Ügyességét és jártasságát eléggé kimutatta; mert hiszen minden alkalommal ő volt a győztes.

[...] A haditanács hivatalos levelezése igen sokat foglalalkozik Pálffy Tamás török rabjaival és pribékjeivel. Pálffy a török rabjait igen keményen tartotta. Emiatt nemcsak a budai basa és a fehérvári bég panaszkodtak ellene, hanem maga a szultán is. Az elfogott pribékeket egyszerűen kivégeztette. Akinek török rab vagy török ló kellett bátran fordulhatott Pálffy Tamáshoz, mert őkegyelme ilyenek nélkül sohasem szűkölködött. A haditanács nem is egyszer fordult hozzá török rabért. Lovat is többször kértek tőle.

A sok török rab és a török ló nemcsak azt mutatja, hogy Pálffy Tamás sokat harcolt, hanem azt is, hogy a küzdelmei sikeresek voltak. Az 1574. évben maga a haditanács írja, hogy a törökök Palota körül minden istenadta nap portyáztak a viadalt ajánlgatnak a palotaiaknak. A következő évben követ vitte a panaszt a portára, hogy a fehérvári törökök folyton és folyton támadják Palotát. [...] De Pálffy Tamás ébersége miatt kevés kárt tehettek. Ökigyelme ugyanis a huszáraival folyton künt járt s nemcsak a török csatákat űzte meg, de a török falvakat is rendre hódoltatta. A következő évben (1576) már nem ő panaszkodik a törökökre, hanem a budai basa indít keserves panaszt ő ellene. Pálffy ugyanis „versengős” kapitány volt a szemében, aki miatt a török végházakban és falvakban álomra sem hajthatták a szemüket.

[...] A Palota vidékén folyt állandó küzdelemben Pálffy Tamást és hadi népét semmi vereség, semmi szegény nem érte. Pálffy még akkor is meg tudta Palotát tartani, mikor alig harminc ember volt a várban. Nem csoda tehát, hogy az udvar – belátván Pálffy Tamásnak Palota védelmében kifejtett nagy tevékenységét és éberségét – többször megjutalmazta.

[...] Erős kővárban jól fizetett és gyakorlott katonasággal mindazt megtenni nem nehéz dolog, amit Pálffy Tamás Palotán megcselekedett. Ám Palota düledező palánk volt, amelyet Pálffy Tamás jobbára a maga költségén tatarozgatott. S az őrség a nagy fizetatlenség miatt a végsőkig elkeseredve, az éhséggel küzdött. Ilyen viszonyok között harcolni már nem kis dolog volt. S Pálffynak ennél is nagyobb gondja volt, a katonáinak szolgálatban való megtartása. A magáéból kellett őket nem egyszer táplálnia. S mivel sokszor ő maga sem tudott pénzhez jutnia, azt sem tudta, mihez fogjon. Írt az udvarnak, írt a kamarának és a haditanácsnak, de minden eredmény nélkül. Gyakran fölment Bécsbe és személyesen adta elő a királynak a palotai tarthatatlan állapotokat. Azonban majd mindig üres kézzel volt kénytelen Palotára visszajönni.

[...] A szegény palotai őrség rettentő állapotát Pálffy nem nézhette tovább. Elhatározá, hogy még egy kísérletet tesz a vitézei érdekében, s ha ez sem sikerül, lemond a kapitányságról. Június hó 19-én tehát levelet intézett a győri generálishoz.

[...] Hogy e levélnek a hatását fokozza, a palotai őrséggel is iratott a győri generálisnak. A palotai vitézeknek ez a levele fényes világot vet a szegény végbeliek kétségbeesett helyzetére. Másrészt azonban érdekes visszhangja ez a magyar vitézek gondolkozásának is. Kemény hangon írják meg az igazságot. Még a királynak is elkeseredett szemrehányásokat tesznek.

[...] Pálffy Tamásnak és a palotai vitézeknek kiáltó szava ezúttal is siket fülre talál. Hathavi fizetéssel akarták az eladósodott és kiéhezett katonákat kielégíteni. Hathavi zsold huszonhéthavi helyett! Ez a hír még a legtürelmesebb katonát is felbőszítette.

[...] Mivel a palotai tarthatatlan állapotok a következő hónapokban sem változtak, Pálffy Tamás elhatározta, hogy újra Bécsbe megy. November hó 24-én tehát szabadságot kért a Bécsbe való utazásra. Mivel ezúttal sem sikerült neki semmit sem kivinnie, december hó 6-án beadta a lemondását. A király azonban nem fogadta el a lemondását. Szép ígéretekkel és üres zsebbel tehát megint Palotára jött.

A budai basák levelei hirdetik, hogy Pálffy s emberei nem ültek tétlenül otthon. Hiszen a palotai vitézek lesvetései, portyázásai és szárguldásai ott szerepelnek a törökök leveleiben. Bizonyos dolog tehát, hogy a palotai őrség is részben karddal kereste a kenyerét. Másképpen nem is igen juthatott pénzhez, mert a rendes zsoldfizetés ez időben csak pusztá álom volt. Pálffy még a vár javítására sem tudott pénzt szerezni. S mivelhogy nem tudta nézni a vár romlását, azt az ajánlatot tette a kamarának, fizesse meg neki 2300 frt-nyi lévai hátralékát és a katonáinak kiosztott 2579 frt-nyi léhenpénzt s ez esetben kötelezi magát, hogy ezer forintot fordít sajátjából Palota kijavítására.

A király és a kamara elfogadta Pálffy ajánlatát, mire aztán Pálffy 1576. június 19-én kiállította a kötelezvényt, hogy 1000 frt-ot beépít a várba. Az építést meg is kezdte, de a hátraléka kifizetését hiába várta. Ez még halála után sem történt meg.

[...] Bár a palotai őrség mindent megtett, hogy a körülfekvő török végházaknak minél több kárt okozzon; bár maga Pálffy a saját költségével is azon volt, hogy régi s eltávozott jó vitézeit visszacsalogassa és a meglévőket megtartsa: fizetést alig tudott a kamarától kierőszakolni. Ilyen módon igazán minden erejét és befolyását érvényesítenie kellett, hogy legalább kipróbált vitézeit Palotán tarthassa. Ez csak részben sikerült neki.

[...] Valóságos csoda, hogy ilyen viszonyok között Pálffy még sem vesztette el a kedvét. Pedig ez időben sokat betegeskedett. S mégis mindig azon volt, hogy áldozatkészségével és vitézi példájával lelket adjon csüggedő katonáiba. Úgy látszik, a katonáival nem is tudatta, hogy ő maga folytonos tollharcot folytat a kormányzésekkel s hogy újabb lemondásával is hatni igyekszik azokra. S mintha mi sem történt volna, a katonáival együtt portyázgat, kopját tör, száguldoz s mindent megtesz, hogy övéinek vitézi neve és híre a török előtt nagy legyen.

[...] Pálffy ekkor már véglegesen elhatározta magában, hogy megválna a palotai kapitányságtól. Sokat betegeskedett s a rendkívül terhes tisztsége miatt nem gondolhatta kellően az egészségét. Pedig a király ez évben meg is jutalmazta őt.

[...] A haditanács és őfelsége azonban még mindig azon vesződtek, hogy Pálffyt maradásra bírják. Ez egyidőre sikerült is nekik. Azonban a fizetésre vonatkozó ígéreteket a kincstár ezúttal sem teljesítette.

[...] Ezekhez a bajokhoz még mások is járultak. Tűz ütött ki Palotán és elhamvasztotta a faépítményeket. Pálffynak még az adománylevelei és a számadásai is mind elégték. E csapáshoz járult még, hogy a betegsége is mindjobban elővette őt.

Nem akarván Palotát ilyen állapotban otthagyni, nagy buzgósággal fogott a helyreállításához. A kincstár erre a célra csak 500 frt-ot s némi épületanyagot adott, s így ezúttal is a magából kellett áldoznia. Még az 1580. év telén is erősen dolgoztat Palota vára helyreállításán. Súlyosbodó nyavalyája miatt azonban kénytelen volt szabadságot kérni s gyógyulását keresnie.

Az 1581. évben megint Palotán találjuk őt. Január havában azonban ismét háromheti szabadságot kapott egészsége helyreállítására. Megint visszatért ugyan Palotára, de az egészsége ezután sem javult. Betegen vitte tovább a vár kormányzását.

[...] Érezvén a vég közeledését, sógorát: Nyáry Istvánt hívatta magához s neki adá át a követeléseiről szóló hivatalos kimutatásokat. Aztán 1581. augusztus hó 20-án, alig negyvennyolc éves korában meghalt. Korának egyik legvitézebb kapitánya s legjobb lovasa húnyt el benne. Úgy látszik, hogy a bazini templomban helyezték örök nyugalomra. Legalább a templom falában márványtábla hirdeti, hogy itt nyugszik a magyaroknak kitűnő vezére: Pálffy Tamás. „Palota vára a tanúja – mondja a felirat –, mily sokszor mért csapást az ellenségre. Ifjúságától haláláig a hazájának szolgált. Sok magyart kiszabadított a török rabságból; soknak volt az üdvére. Tetteinek dicsősége örökké élni fog...” [Az emléktábla ma is látható Bazin, szlovák nevén Pezinok templomában. – K. I.]

A palotai várőrség levele Teuffel András győri generálishoz

Az te Nagyságod levelét értettük, melyet írt te Nagyságod az mi választott emberünktől, hogy Nagyságodnak gondja vagyon reánk és hogy az commissariusok immár ott vannak és hogy először ide Palotára jönnek. Az te Nagyságod jóakarátát örökké meg akarjuk szolgálni. Portohan urunk is ír egy német levelet az mi kapitányunknak, kibe azt írja, hogy három óra való pénzt és három óra való posztót rendeltek ide és ha ezt jó kedvvel nem akarjuk venni, tehát egy diákját beküldi, ki megmustráljon bennünket és Pápára vagy Veszprimbe küldjünk érette és ott adja meg. Azért Úristen most látjuk, hogy minálunknál, szegényeknél nem volt őfelségének elvetettebb szolgáló népe, mint mi vagyunk. Egyéb végbelieknek minden évre megfizetett őfelsége, mind Léva, Korpona felé, kanizsaiaknak igen kevésel tartoznak, soha nincs közülük olyan ember, az ki azt említse, hogy a palotaiaknak huszonhét holnapig nem fizettek volna egy végben, mint most. Azért [ha – K.I.] Nagyságodnak Istene, lelke vagyon, gondolja meg te Nagyságod, az mi nyomorult voltunkat, ha méltó-e minékünk az, mi hosszú ideig való várásunkért, hogy három hópénzt adjanak! Mind az mi eleink is és mind magunk is az vár szállításakor és azutatól fogva sok vérünk hullásával és sok atyánkfiainknak halálukkal szolgálunk. És most immár ennyi hűséges szolgálatunk után sírva, jajgatva, kezünk összekulcsolván, feleségestől, gyermekestől, ki kell belőle

mennünk az nagy éhség és nyomorúság miá és örökkévaló bujdosóvá kell lennünk. Ha őfelsége akasztófátul vagy rabságtól váltott volna mind ki bennünket is, mégis kegyelmes fejedelemnek kellene hozzánk lenni; mert az rabnak is mindennapi eledele megadatik, mi pedig szabad emberek lévén, feleségestől, gyermekestől éhenhalunk meg. Azért im ugyan most ki akarunk menni belőle. De mégis meggondolván az tisztességet, Nagyságodat utolsó levelünkkel meg akarjuk találni, hogy Nagyságod népet küldjön az várba; ne legyünk mi oka az háznak veszedelmének; mert az mi hitünkre esküszünk az egy Istennek, hogy tovább benne meg nem akarunk maradni ilyen nagy fizetlenségben.

Azért adjuk Nagyságodnak tudtára, hogy legyen gondja Nagyságodnak az őfelsége hazára. Ennekutánna, ha őfelsége bennünket kerget is. öless (?) szabad legyen vele. Legyünk mi például egész Magyarországnak, hogy az mi jámbor, hűséges szolgálatunknak jutalma s érdeme őfelségétől ez legyen! Tudjuk és hisszük: az egy Isten, ha mi nyomorúságot őfelsége rajtunk cselekszik is, hogy az Úristen őfelségének el nem engedi, hanem az mirajtunk leiendő nyomorúságért őfelségét is úgy megveri mind testében-lelkében és minden dolgaiban szerencsétlenné teszi, hogy minden fejedelmek között őfelsége is például leszen, ha mi nyomorúság mirajtunk esik őfelségétől. Ím, az csesznekieknek is tizenhat óra tölték fizetéseket, mi pedig ez világ szerint igen alávalók vagyunk, hogy három hó pénzt és három hó posztót akarnak adni és egy darab papírost az többi fizetésről. Bátor mi az végben való lakást elhagyjuk, hanem avval az darab papírossal esztendő által Bécsben az kamarán kolduljunk! Ha most még nem adják, hogy adják ennek utána meg? Vagy mivel élünk ennek utána, ha csak adósságunkat is sokan tíz óra való fizetésünkkel meg nem érnék? Azért mi megesküdtünk az egy Istennek, hogy mi az három hó pénzt és három hó posztót föl nem akarjuk venni, hanem inkább akarunk anélkül kimenni belőle. Te Nagyságodtul hamarságos választot várunk; mert ha Nagyságod hamar választot nem küld, hamar való nap oly dolgot hall Nagyságod, hogy ki még itt az végben nem történt. Kinek mi oka ne legyünk, azért adjuk Nagyságodnak tudtára. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészségben.

Dátum ex Palota, 19. Juni, Anno Domini, 1575.

Te Nagyságodnak alázatos szolgálai,
lovag és gyalog Palotai lakozók.

Wathay Ferenc: A gályás rabokról

Részlet

(A tragikus sorsú szerző önéletrajza szerint 1598-ban Palotán harcolt a török ellen. [K. I.]

Föld, hogy' türhedd? nem ríssz? s tengör, nem könyörülsz
Szezin gályás rabokon?
Nyughatatlanságokon, szörnyű munkájokon
S iszonyú nagy kínjokon? –
Holott egy kis szélitül, tenger, te azontúl
Hánykóddol nagy habokon.

Réves tengör parti, s környül szép hegyei
Ezt kik gyakran látjátok,
Ha adatott volna, néktek méltó volna
Őket oltalmaznotok,
Mert hitetlen pogánok, kiknek nincs Istenök,
Nem könyörülnek rajtok!

Azt, ti oroszlánok, medvék s vad sárkányok,
Vajjon elbírnátok-é?
Mit két kis cipóval ezek s kevés vízzel,
Úgy dolgozhatnátok-é?
Sőt, ti kövér lovak, s más munkás állatok,
Nemde meghalnátok-é?

Nám, mert ha rajtatok szántnak, munkálódnak,
Ismét szabad' bocsátnak,
Jó fűvel tartanak, zöld gyöpön nyugotnak,
S úgy dologra hajtonak,
De ezek, szegények, el nem bocsáttatnak,
Csak gályán nyomorognak.

Siralmas órára s nagy nyomorúságra,
Anyák, ti mindazokat
Szültétek volt, s nem volt szegényeknek hasznos
Szopni ti tejeteket,
De inkább jajszóval s akkor siralommal
Teztétök volna el őket.

Viszont kik szárazon, föld, az te hátadon,
Kínlódnak, – nem látod-é?
Fogatlan fűrészzel, piros márvánkövet
Metélnek, – nem hallod-é,
Temérdek rudakon, vállon undok követ
Emelnek, – nem számod-é?

Azoknak nincs hideg, inep, és sem meleg
Mind egyaránt dolgoznak,
Verés, szitok rajtok, füstös az ruhájok,
Nyugodniok sem hadnak,
Vagy meszet kevernek, vagy követ tekernek,
Ezek is úgy kínlódnak.

Tengör, nem szánod te? S föld, kegyetlen vagy te?
Nincs nálatok barátság?
Látom, hogy heában szóm pirongatásban
Van, mert nem fog panaszság,
De Azki titeket teremtett, s mind őket,
Megszánja majd hamarság.

Inkább ti, magyarok, s szabadon kik vattok,
Van-é nektek Istenek?
Kiknek jó barátja, társa vagy szolgálja
Így kínlódik, értitök,
És módokat lévén szabadításokban,
Hogy' meg nem segítitök?!

Irák kétnyolc-százban és négy esztendőben
Az Fekete Toronyban,
Holott húsvét napján sok rabokat látván
Kínlódni öt gályákban,
Rajtok szánakodván, szívemben siratván,
Éneklém az órában,
Félek, nem sokáig, én is hamarnapig
Leszek társaságokban.

Vajtai Márton(?): Veszprémi hajdú levele palotai töröknek

Hozzád illendő Ajánlom néked Adja az Isten, Rövid nap érjem	jó akaratomat, sok szolgálatomat. hogy ez mondásomat, ily kívánságomat:	Szaladj és igess, Mert közel, látod, Siess hírt vinnyi Lásd, vitézidnek	ne vedd tréfára, az magyar kopjája hamar Palotára, ha mind megvan a száma.,
Lovad hátárul Veszprémi sereg Tűz, víz, fúvó szél Sas, varjú, holló,	nyakad megszakadjon, hátadon nyargaljón, ellened támadjón, fejedén károgjón.	Sarcoltasd otthon Kikhez nem meréd Nem is vihetted De vélted látnyi	elvitt rabjaidat, kivonnyi szablyádat. volna el azokat, magyar katonákat.
Első jövésed Légyen lopásod Pajtársoidnak Jusson magyarok	azután vesztedre, megfizetésedre, fejek vételére, fegyvere élére.	Ezeket Isten Kopasz fejedet Vajtai Mártony Nyakad elvágnyi	mind megszabadítja, mi kezünkben adja: üveg borát nyújtja, szablyáját kirántja.
Vérhas, főfájás Kólika, guta Éjjel és nappal Szíved mint nyárfa-	ágyodban gyötörjön, hirtelen rádjöjjön, ágyodban gyötörjön, levél úgy reszkessen.	Lópiom kérőt Talám koporsó Fentőben tevék Lovát elvonták	találsz társoidnak, köll tollas fiadnak. fejét jobbitoknak, egynyihányotoknak.
Jobb lesz, ha azzal Mit eddig loptál, Kis verebeknek Kit már magad is	otthon ülsz házodban. hogynem az karóban. tojnyi oldaladban, megláttál álmodban.	Vakmerőségét Igen csudálom Megfelelének És vitéz módra	vitéz magyaroknak, három tizenötnek: vitéz törököknek, kopjákat is törnek.
Tudod-e, mint vívéd Vesd le mast még jól Mert az alfeled Addig óhaját	minap el az pásztort? te vékony gatyádat, elokátda magát, Veszprimnek jó borát.	Nem fogyott még el Higgyed, ott terem Mindenikének Kopasz társoidnak	Veszprimnek bogara, kömnyű gyaloghadja, vagyon száz-száz ónja, kész gondot adnyia.

Nem jut eszedben Nyolcvan magyarnak Hatszáz töröknek Sok töröknek	az hősztóti harca? ilyen nagy csatája? szigyen-elfutása? talpok-elnyalása?	Mi haszna sokat Mordáltságoddal Ha ezt hallhatod, Meghoozad nyársod	szólunk rossz-voltodrul, való lopásodrul? gondolkodjál arrul: hamar az Bakonybul. –
Vitézségeddel Tudsz az Bakonybul De vitézekkel Ha mit ellophatsz,	otthon piritölnyi, pásztorokat lopnyi, nem mersz szemben állnyi, kész vagy elszaladnyi.	Ez kis munkámot Jól meggondoljad, Ha megszidsz érte, Hetvenhét-féle kosz	nagyjó néven vegyed, hogy mire jut igyed. süj keljen alfeleden, te kopasz fejedem.
Okos az róka, Esik elődben Mellyen jó lovad Ki megkötözhet	de az csávában jut: még oly csoportos út, nem oly sebesen fut, – ,találsz még oly hajdút!	Egyik majorban Írám ezeket Az ezerhatszáz Hushagyó előtt	minap mulattomban, egy bükkfa-oldalban, és az negyvenhatban, való vacsorámban.

1646

II/4. A KURUC SZABADSÁGHARC

Szentesi György: Siralomének

(Részlet)

(Heister császári tábornok hadai 1704 májusában a péti mezőn táboroztak, s a palotai vár sikertelen ostroma után feldúlták és felégették a környék falvait, majd az előzőleg menlevéllel ellátott Veszprémet is elpusztították. A szerző, aki valószínűsítek szerint Tésen volt evangélikus prédikátor, ezen események hatása alatt írta a Bakony erdeiben bujdosó magyarok helyzetét és érzelmeit kifejező énekét.)

Szörnyű veszedelem, jaj! reád szálla,
Szegény magyar nemzet és elburitta,
Mert az ellenség téged közben foga,
Az saskesellő igen megszagata.

Rólunk is lehuzták öltözetünket,
Mezitelen hagyták az mi testünket,
Hurcoltak, rutul kinzottak bennünket,
Levágta bennünk nagy sok ezeket.

Zászlójakat, isten, az magyaroknak,
Emeld föl mégegyszer te árváidnak!
Hogy ne mondják azt mi maradéknak
Hogy nincs gondja ránk az mennyei urnak.

Gonosz ellenségünk, jaj! elpusztita,
Szép várost, falukat fölguytogata,
Szép épületit mind összerontotta,
Annak lakosit mind az kardra hánta.

Ne szenvedd, uristen ilyen inségét,
Kisded csöcsczopóknak nagy veszedelmét,
Kik ellenségnek látják ő fegyverét,
Sok ezereknek kiontják az vérét.

Jaj, már odavagyunk, mert csak bujdosunk,
Egy helyből más helyre hordozóskodunk,
De sehol nincs bátorságos lakásink,
Az erdön széjjel gummyókban nyomorgunk.

Elég légyen immár ennyi romlása,
Te szentegyházoknak elpuszúlása,
Sok ártotlannak égben kiáltása,
Édesanyáknak keserves sirása!

Támozd föl és hozd föl fényes napunkat,
Lakhassuk békével mi országunkat,
Vigy ki belőle minden loboncokat,
Épithessük meg romlott templomidat!

Órizzed meg immár, az kik még vannak,
Szegény országunkban kik megmaradtak,
Veszedelemben kik megtartattanak,
Nagy jóvoltodért hogy téged áldjonak!

Az ezer és hétszáznégy esztendőben,
Kisasszon havának első hetiben,
Egy ifju írta keserúségében,
Nevét meglölöd verseknek fejében.

Bottyán tábornok 1707. július 3-i levele Bercsényi Miklósnak

(Részlet)

[...] Esztergomi, budai rácz öszvevervén magát, szekerek közt Fejérvárra ment, mintegy hatszázig való, és két compánia német maga mellé vevén fejérvári lovas és gyalog ráczot is, három taraczkkal Palota alá ment, az várost többül kiégette; de az várat kilenczven emberrel Domokos Ferencz uram megtartotta [...]

Thaly Kálmán: Még nők is köveket hengergettek alá...

[...] Másnap, tehát (1707) július 1-én, ugyanezen esztergom-buda-fehérvári haderő, (most már legalább 1000 főből álló) négy ágyúval kiindult, Palota vára megostromlására. Itt azonban maga az öreg Domokos Ferencz dandárnok talált lenni, bár ugyan csak 90 hajduval, de a fenyegető veszélyről hírt vevén: a lakosságot is ellentárlásra buzdítja vala. A csupán czölöpzettel kerített mezővároskát a császáriak hamar megvevék, hanem midőn a vár ellen rohantak volna ostromlétráikon, – csobánczi módra fogadtattak. A vén, tapasztalt Domokos nemcsak hogy a legczélszerűbb és vitézi módon vezeté az oltalmat: hanem a védőket példával és szóval annyira neki bírá tüzelni, hogy még a nők is köveket hengergettek alá a vívókra, kiknek rohama véresen visszaveretett.

A hátra vonulók, bosszújokban és szégyenökben a mezővárost felgyújtván, „többül kiégették”; de a hősieken védett vár gemmaradt.

II/5. XVIII-XIX. SZÁZAD

Palota 18-19. századi földrajzi leírásaiból

Tomka-Szászky, (János – K. I.) Joannes: Introductio in orbis hodierni geographiam... Pozsony, 1748.

A négyszögletes formájú Palota vára, a várossal együtt, az erdős Bakony tövében húzódik meg. Palota várát egykor Corvin Mátyás lakta s különösen mint a törökök elleni védőbástya tűnt ki; most a Zichy család örökös birtoka.

Korabinsky, Johann Matthias: Geograpisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn... (Pozsony, 1786.)

Palota veszprémmegyei népes mezőváros magyarajkú lakóival s több mint 600 lakóházával, Fejérvármegye határán fekszik, két mérföldnyi távolságban kelet-északkeletre Veszprémtől, illetve ugyanolyan távolságban nyugat-északnyugatra Székesfehérvártól. Jelenleg a Gróf Zichy család tulajdona, régi vára, szép kastélya, róm. kat., evang., ref. és izraelita temploma van.

Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 1. köt.

(Pest, 1836.)

Palota régi nevezetes magyar mezőváros a budai országútban, Fejérmegye szélén 5585, úgymint 2856 kath., 1095 ref., 1150 evang., 4 óhitű és 480 zsidó lakossal, kath., evang., reform. anyatemplommal és synagógával. Ev. árvaháza van. Utcái elég tágasak, házai naponként csinosodnak. Kétnyomású határja, kivált délnyugatra igen köves, úgy, hogy az eke félökölnyi köveket is forgat föl, mindazonáltal a tiszta buzát igen szereti s ez nagyon sikeres. Szőlőhegye nagy s lehetsz állandó bort terem. Erdeje a Bakonyban roppant' s tele nagy vadakkal. Itt állanak egy sűrű fákkal benőtt helyen Pusztá-Palotának omladékai, mely hajdan Corvinus Mátyásnak vadászkastélya vala. A város régentén szép szabadalmakkal bírt s máiglan is nevezetes jussokkal élnek. Így a G. Zichy nemzetségnek esztendőnkint bizonyos summa pénzt fizetvén, földjeiket minden tized, kilenced adás nélkül használják. Birtokosa a gróf Zichy nemzetség s ennek két ága közt oszolván föl, kastély is kettő van itt. Az egyik gr. Zichy

Istvánné s a város nyugati részén újonnan épült egy fölemelkedett halmon – frontját egy kis órás torony ékesíti. A másik ugyancsak a város nyugati részén van egy völgyben s gróf Zichy Miklósé. Ez utolsó hajdan vár volt 4 szegletre épülve, melynek mind a 4 szegletén egy vastag torony állott. Építőjének Ujlaki Miklóst tartják. Mostani birtokosa, talán a régiség eránt való tiszteletből, külső formáján semmit se' változtatott, de belől a legszebb ízléssel van felékesítve; s a sűrű hárs s más fa alléék közt rejtett százados várkastély, igen különös benyomást tesz a szemlélőben.

Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. 2. köt.

(Darmstadt – Pest, 1855-64.)

Palota mezővárosában valami 7000 magyar lakik s két urasági kastély ékesíti, melyek közül az egyik magaslaton, két szárnyal s egy emeletre épített nyájas falusi lak, a másik pedig lejjebb a völgyben van s igen komor s régies külsejű. Ez hajdan erős vár volt, amelyet Ujlaky Miklós rakata. Négy szegletre épült, mindegyik szögletén egy-egy torony nyúlt ki a földélel, most még csak elől van két gulafedelű alacsony torony, a középlel hosszú fedett folyosóféle bejárás nyúlik ki, melyhez kétfelől rácsozattal befogott kert csatlakozik, úgy hogy az élőfák s a vakolatlan kopasz falakat borító repkény a kastély komorságát némileg enyhítik. A törökök a palotai várat is megszállták 1593-ban s 1687-ig bírták. palotán három csinos szentegyházat s egy szép homlokzatú zsidó templomot találunk, ez utóbbit 1840-ben építék föl. A városhoz ény-ra a Bakony szélén sűrű mogyorófabokrok közé rejtve Pusztá-Palota rom is létezik, ez hajdan I. Mátyás kedvenc vadászkastély volt.

Rómer Flóris: Ujlaki vár Palotán

Részlet A Bakony (Győr, 1860.) c. könyvből

Nem lehet szándékom [...] Palota terjedelmes helyiratát ide igtassam, vagy hogy – bár elég adatom van – leírjam történet-íróinkból, hogy ezen nevezetes vár a törökök idejében hányszor foglaltatott el és foglaltatott vissza. [...] Én főcélo mellett maradok és főleg csak azt említem, mit régészeti vagy természettudományi szempontból találok érdekesnek. Megvallom, hogy mind a kettőt tekintetbe vévén, miután az Ujlakiak régi váráról oly sokat hallottam, túlcsigázott reményeim nem elégtének ki. A város közepén fekvő régi vár, kivéve roppant vastagságú, csupasz és sötét falait, alig tartalmaz művészi szempontból valami említeni valót. Ezek igaz olyan szélesek, hogy némely ablak fülkéje átalakítva kényelmes szobául szolgál. A kapu csúcsíves hosszú bejárása régi s a győri püspöki várban lévő torony alattihoz hasonlít, [...] de a nagy kiterjedésű vár többi részei minden régi jellegtől megfosztvák, átalakítvák. Összejártam pincéket, földszinti kamarákat, börtönöket, istállókat, hogy az őskor bármilyen csekély faragott maradványát fölfedezhessem; de hiába volt minden fáradalmam. [...] Ennyit a vár külsejéről. Másképp állnak a dolgok ezen úrilak belső kényelmeivel. A pompás feljárt, a kellemes, nyílt folyosók, a rendkívüli nagyságú magas termek és szobák az újabb időben épült papirosszerű házainktól, és azok zezugból álló dohos és sötét kuzkóitól, vagy minden lépten ingó salonjaitól egészen elütnek. Egyik nagy teremben áll a több remekképpel díszlő festménytár, mely azonban, minthogy csak kevesen bocsáttatnak be, szapuló alatti gyertyaként sem melegít, sem fényt nem terjeszt. Hát a nagyuraink képtáiraiból alakítandó nagy nemzeti festménytár, hol minden családnak tulajdoni joga fenntartatik és remekeit, gazdagságukat az egész haza bámulhatja és a jövődő nemzedék művelődésre serkentethetik – mint sok ily üdvös terv – szintén csak pusztá szép szó és példabeszédszerű szalmatűz maradand? [...]

A díszteremben, nem minden öröm nélkül, szemlélém a nemzeti történelmünkre vonatkozó nagy képeket, és az egyik falfülkében csinosan felállított termény- és éremgyűjteményt. A méltóságos gróf [Waldstein János – K. I.] [...] jószágain talált természeti vagy művészeti ritkaságokat felállítja, s tisztei közt szerencsés az, ki uraságának valami újjal, érdekessel kedveskedhetik. Követnék csak átalán ezen felséges példát hazánkban mások is, mennyi kincscsel lehetne idővel, nagyobb költség nélkül, tárainkat szaporítani. [...]

Van a gróf úrnak félszázat haladó, egész Magyarhonból gyűjtött, legremekebb rajzokkal tündöklő albuma. Találnak itt képes lapjaink esztendőre való érdekes táj- viselet- és életképeket; kastélyok- teremek- bútorok- lovak- kutyák rajzait – és mindemellett még elég maradna. A ns gróf a hazát a legnagyobb hálára kötelezhetné, ha ezen rejtett kincset, mint azt több nagy uraink honi és külföldi képes munkákkal tevék, magas sokoldalú műveltséghez képest, bizonyosan legérdekesebb leírásokkal felvilágosítandó munkában, közleni kegyeskednék. [...]

Találtam még a kathol. templom sanctuariumának külfalán egy durva faragványú alakot, mely szárnyai miatt tán angyal is lehetne; mivel azonban művészi szempontból minden becs nélküli mű, eredetét nem is igen kerestem.

Annál jutalmazóbb volt ebéd utáni kirándulásunk a bántai homokkő-bányához, mely manap is rendszeren műveltetik. Az egész vidéken elterjedt azon nézet, miszerént a Kikirítő – mintegy kőkerített tó – óriás kőtömegei innen vitettek rendeltetésük helyére. A kő különféle keménységű és egy elenyészett világ számíthatlan töredékeinek mintegy ragasztása által származott, úgy ahogy alig találni vonalnyi tért, mely valami állatka maradékát ne tartalmazná.

Nem sokára egész figyelmünket vevék igénybe a bántai kunhalmok. [...] Gróf Waldstein Albert tábornok úr felásatá az egyikét azon reményben, hogy majd alatta érdekes fegyver darabokat találанд. A felhányt fekete cserépdarabokon kívül [...] másra nem akadtak. Az aranykúti forrásnál, nem messze a halmoktól, terra sigillataból és festett cserepekből annyit szedtem, hogy vedrek- és más edények darabjaiból egy ládára valót hazavihettünk.

A közel eső beomlott sírhelyek, és más jelvények gyanítatják, miszerént itthon hajdan falu állt, s így neveli ezen hely nevezetességét az is, hogy itt, néhány holdnyi területen, három elenyészett nemzedék pora nyugszanak együtt. Rómaiak, pogány őseink, és keresztény apáink békésen alusznak itt az örök álmatlan, életben talán egymást pusztították, kiirtották volna [...]

Ruhámat fenyegető galagonya bozótok közt bujkálva, fölkerestük dicső Mátyás királyunk ős székét, melyet a nép ma pusztá palotai várnak nevez. [...] Hallám miszerént valamint Palota- úgy a Gaja völgye felé is római fegyverek, pénzek, téglák és vedrek találtak; mind ezekből semmit sem szerezhettem; de remélem, hogy szív-reható kérelmem után az ily találmányokra itt is nagyobb gond fog fordítani.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. 4. köt.

Bp. 1895. A Várpalotáról szóló részt Eötvös Károly írta.

Vár-Palota nevezetes helyiség: Palota neve valószínűleg valami főúri palotának itt keletkezéséből származott, a mint hogy a Bakonyban Vár-Palota mögött fekvő egyik sziklaszakadéknál, a Márkus szekrénye nevű hegy lábánál, ma is ott áll festői romokban Ó-Palota, egykor Mátyás királynak kedvelt vadászkastélya. Palotának több mint 5000 lakosa van. Hajdan virágzó iparos hely volt. Ipara elhanyagolásával később elszegényedett. Egész utcái lakosok nélkül maradtak. Erdő- és mezőgazdasága, a hegyek kopársága, valamint a szántóföldek köves volta miatt jóllétet a népek biztosítani nem tud. Palotától kezdve nyugat felé Öskün, Hajmáskéren, Sóllyon, Kádártán és Litéren keresztül majdnem egész a Balatonig helyenként a Karaszthoz hasonló, noha itt sokkal kisebb terjedelmű kopasz sziklamezőket találunk. E falvak lakossága épen azért, minthogy főleg mezőgazdaságra szorítkozik, meg lehetőszen szegény és különösen szegényenyé vált azóta, mióta virágzó szőlőt a phylloxéra elpusztította.

Jancsik Ede: Kirándulások hazánkban. I. köt. (Pest, 1863.)

E kastély csak nyári lakul szolgál és bájos kilátást nyújt a délkeletre terülő Sárretra. E kastély 1860-ban szintén áldozata lett a Palotát pusztító tűzvésznek és csak Waldseiner gróf áldozatkészségének köszönhetjük újraépítését. A kiváló műérzéssel és műértelemmel bíró főúr a híres érem és régiség gyűjteményén kívül megmentette a figyelemre méltó freskókat is. Ezek részint a Zichy család őseit, részint görög és római jeleneteket ábrázolnak.

A Palotai Árvaház alapítólevele (1793)

A PALOTAI EVANGYELIKA ÁRVA-HÁZ ÉLESZTÉSÉRE TETT RENDELÉSEK
MELLYEKBEN MEG EGYESÜLTEK A BELLYEBB NEVEZETT EVANGY. GYÜLEKEZETEK
MDCCXCIII.

A szegényeket szerető Jesus nevében!

Mi alább írtt Palotai, Csernyei, Suuri, Téési, Esküi Evangy. Ekklesiák szövetséget teszünk egymással az eránt, hogy a Palotai Árva-Ház, mivel úgy nézzük és tartjuk, mint közös tulajdonunkat, nem csak hasznában kívánunk részt venni, hanem könnyebbitünk is tehetségünk szerint némely terheinn.

Ehez képest

I. Mindenik fenn említett Ekklesiából fog egy egy Árva vagy más szegény jó indúlat gyermek szakadatlanul a Palotai Árva-Házban tartatni, melly ha magát meg nem betsülné, vagy másképpen változnék, tudokra fog

kelletekor adatni a maga Helyiségbéli Jóltévő Fellyebbvalóinak, á' kik más gyermeket fognak helyette nyomon bé állítani.

II. Mivel Palotánn az Alumnusoknak minden Vasárnap vagyon Adstatiojuk: ezen Ekklesiáknak mint olylyannak is, melly az építés körül leg inkább fáradott, kettőt szabad tartani az Árva-Házban, s ha erősödik idővel á' szerzemény négyet, kettőt pedig á' Vidéki Ekklesiáknak. Egyébberránt

III. A rend szerint való Alumnusok mellé bevételnek mérseklett fizetés (72 ft asztalpenz mellett) rendkívül való is avagy fizetők, á'kiknek tsak azon esetre engedtetik szállás az Árva-Házban, ha amazok elegendő számmal nem lennének. Részesülnek külömben az egy mosatáson kívül az Árva-Háznak minden hasznaiban.

IV. Nem tiltatnak el az által Alumnusoktól más Tractusbéli jó reménységű szegény nevendékenyek, á'mint hogy eddig is tartattak benne némelly Vas- Szala- és Fejér- Vármegyebéliek: tsak hogy tsekély lévén mostanság Vidékünk, addig is mig az Isten több Gyámolókat rendel Szerzeményünknek tsekély tehetségünkhöz képest kénytelenek vagyunk Veszprémi Honyunk, leg közelebb ennek alsó vidéki szegényeit tekintetbe venni egyebek felett. Távol légyen az is tőlünk

V. Hogy el tiltanánk Árva-Házunktól á' Felső Országiakat, inkább azoknak könnyebbségekre, s itthon nevelt szegényeinknek további tanítások s tapasztalásokra olly móddal fogjuk közüllük a jobb fejüeket fellyebb való oskolákra küldeni, hogy tartunk helyettek időről időre Árva-Házunkban annyi szegény német vagy tót gyermeket, á'hányot küldünk fellyebb való tanúságra szerzeményünkből, igyekzván ez által használni édes Házánknak is anya nyelvünk terjesztésében.

VI. Tekintetbe vévén, sőt hálaadó emlékezetbe tartván, hogy á' Balaton melléki Evangyélika Ekklesiák némü némü [néminemü – a szerk.] kész pénz, gabona és főzelék segítségével vóltanak hozzánk már két esztendőben, ha tovább is gyámolítani fogják Szerzeményünket, ajánljuk arra magunkat, hogy ahoz képest á'mint fognak segíteni bennünket, fel vesszük tovább is tanuló szegényeiket.

VII. Mivel az Alumnusok Preceptora á' közös Gyűjteményből fog táplálatni, ki az Árváknak tanúságok s erköltseikre az eleibe szabott mód szerint vigyázni tartozik: mind az öt Ekklesia Tiszt. Predikátorának szavával hivattatik s szállíttatik az Árva-Házba, gyarapítván jövedelmeink, némü némü [néminemü – K. I.] fizetéssel is. Ellenkező esetre pedig, ha nem úgy viselné magát á'mint illendő, mind az öt Ekklesia Tiszt. Prédikátorának akaratjával tétettetik ki.

VIII. Ahány Ekklesia éleszi á' Szerzeményt, annyi perselye légyen Alumniumunknak, mellyel Karátson, Husvét és Pünköstre haza menvén minden Alumnus önnön Ekklesiájába, járja el á' házokat egy oskolás gyermekkel pénzbéli segedelem kéregetés végett, mellyet helyiségbéli Predikátor, Kurátor és Mester-Uramiék az Ekklesia ladjában álló másik külttsal meg-nyitván, meg-olvasnak, á' pénz mennyiségét mutató czédulával ismét elzárnak, s az Árvák-Attyok kezéhez küldenek, aki nyomon fel-jegyzi a jövedelmet Diáriumába, Palotai T. Predikátorunk jelen létében. Palotánn járnak Mind Szent Napján is úgy mint Templomunk Fel Szentelése és Alumniumunk fel állításának Innepén.

IX. A Gabona és Főzelék eránt abban egyeztünk meg, hogy mindenik Ekklesiában á'mit gyűjthet oda való Alumnusunk, oda való T. Predikátorunk tudtával, á'ki ezt mindenha á' ki menetelnek leg alkalmatossabb ideje felől fogja tudósítani: azt á' Kurátor tartozzon Palotára jókor bé hozattatni.

X. Szüreti Collectát is engedgedünk Szegényeinknek olly móddal, hogy á'mint esnek á' szüretnek a helyiségekben előbb vagy utóbb, mindenik Alumnus menjen ki jókor a maga Megyéjébe, ki jelentetvén a szüretet meg-előző Vasárnapon á' Kösség előtt, járja el á' Hegyet egy más oskolás gyermekkel, oda való Mesterünk vezérlése alatt, á'ki minden illendőséggel fogja dolgunkat jelenteni á' szüretelő Hiveknek. Á' Collectára nézve vagyon annyi bizodalunk T. Predikátoraink és Kurátorinkhoz, hogy azt, ha á' maga valóságában nem is, legalább pénzük illendőképpen fogják be-állítani.

XI. Á' fa eránt esedezn fogunk Méltóságos Uraságainknál, mutassák hozzánk azt az irgalmat, hogy engedjenek minden idén tsak egy szál fát is vágni erdekben Árva-Házunk számára. Mivel pedig nehéz volna az öt Helyiségbelieket öszve venni minden idén, ugyan azon egy napon s helyen, á' meg kivántató fának bé-takarására, mind á' négy szomszéd Ekklesia esztendőnként egy forint fa pénzt fog adni á' közönséges Cassából; Palota két annyit, melly kettős javával él á' Szerzeménynek.

XII. Minthogy ponyvára, zsákokra, lepedőkre, kendőkre és szakasztó ruhákra is vagyon szüksége Árva-Házunknak: kérjük a tehetősebbeket minden Ekklesiában, hogy Istenre tekintvén valamely fenn említett kész darab ruhával emlékezzenek meg, ha életekben nem, leg-alább életek végénn á'félék nélkül szűkölködő Árva-Házunkról.

XIII. A' Preceptor és a' főző asszony minden hetedszakai költségről számoljon minden vasárnap dellest az Árvák Attyának; ez pedig minden Kántor Szerdán a' Palotai Egyház Tanácsnak. Mivel pedig az esztendei jövedelem és költség mivóltát tudni kell a' kívül-valóknak is, meg-jeljenek Vidéki T. Predikátor és Kurátor Uraimék esztendőnkint Mind-Szent Napján a' szegények ügyében való tanátskozásra, s meg-vizsgálják azon alkalmatossággal a' Safároknak esztendei számadásokat, mellyből a' Jövedelem, költség és maradék summa különös árkusra tétetvén, magunknak és maradékunknak nagyobb bátorságára a' közelebb meg-esendő Tractualis Gyűléssel is fog közölnetni.

XIV. Minden némü Árva-Házunkat illető Levelezések, alkuk és végzésekben különös Petséttel kívánván élni, a'melly Petsétre mettszette egy jó-akarónk az Isteni Gondviselésnek tziperét azon körül írással: PALOTAI ÁRVA-HÁZ PETSÉTJE 1793. Azt a'mint szívesen vesszük, úgy mátol fogva úsusba venni, s ezen szövetséges Levelünkre ütni kívántuk.

XV. Különös Törvényeket is szabunk szegény Tanulóinknak, mellyek a'mint ma előttünk fel-olvasattak, úgy akarjuk ez utánn is minden idén ugyan ezen napon azoknak serény meg-tartásokra serkentő beszéddel, a' mennyire lehetséges Vidéki T. Predikátor és Kurátor Uraiméknak jelenlétekben fel-olvasassanak, egyébbkor az Árva-Ház Tanító székje felett fűgjenek, s az időhöz képest minden idén ugyan azon alkalmatossággal, a' miben szükséges, köz akarattal javitassanak.

XVI. Istenünk ditsőségének elő mozdítása ugyan a' legfőbb rugója Szerzeményünknek, de hogy a' Nevendékenyek idején korán valami munkához szokjanak, s a' mindenkori szorgalmatoskodás mellett a' henyéléstől jókor el szoktattassanak: vezetni fogjuk Árváinkat a' jövő Ki-kelettel a' selyemmel való bánásra, mellyből mivel Preceptorjokra, sőt az egész Szerzeményre nem kevés haszon hárámlik, fogunk annak folyamotján szederfák plántálásával könnyebbíteni. Vagyon e' tekintetben annyi bizodal munk M. Uraságunkhoz, hogy valahol ad egy Szederfa Últetvénynek való földetskét. Addig is körül fognak ültettetni a Palotai Ekklesia épületei a' féle fákkal.

XVII. A'mint eddig egy forma felső ruhábann jártak, úgy akarjuk, ez utánn is azon mák színü kabátban járjanak Alumnusaink, mellyre ha különös Jóltévők nem akadnának a' közös Jövedelemből szerzettessék meg azon köntössök, de ki költözvén az Árva-Házból, kabátjának meg-tartása tsak a' rendkívül való szorgalmatosságú s jó erkölsü Nevendékenyeknek engedtetik meg.

XVIII. Gondolóra vévén, hogy némelylek azok közül, a' kik neveltetnek Árva-Házunkban idővel fellyebb való tanúságra, fő oskolákra s Académiákra mehetnek: ajánljuk arra magunkat, hogy segíteni fogjuk őket magok viselésekhez képest esztendőnként Gyűjteményünkéből a' lehetőségig, mind addig, míg bizonyos hivatalra lépnek.

XIX. Mind ezen Végzéseinkben meg emlékeztünk volna örömet árva-leánykáinkról, a' kik meg fosztatván szüleiéktől, ha akadnak is ottan-ottan jó akarókra, a' kik örökbe fogadják őket, de tsak testi élelmet és ruházatot nyernek, hitünk dolgában pedig tudatlan és tanulatlan nevelkednek fel. De mivel annyira nem terjed még most törekedésünk, hogy az ilyen gyámoltalanokat külön szobába, külön jámbor gondviselő asszonyra bizhatnánk: kötelezzük arra magunkat, hogy Szaporodván Jóltévőink s Jövedelmeink, gondolunk azokkal, hogy legalább addig lehessenek jó vezérlés alatt, míg az Ur asztalához járulnak, s az utánn érdemes Helyekre fognak adatni örökbe mi általunk. Ebben a' jóban is fog annak idejében mind az öt Ekklesia osztozni hozzá tartozandó Filiáival.

XX. Amelley Levelet adott magáról az Árvák Attya N. Szétsi Szigeti György az Árva-Háznak fel-ajánlott fele fundus eránt mert felét, úgy mint a' felső részét M. Uraságunk adta a' mellék úttlyából, (mellyet most is hálaadással veszünk) az köztünk fel olvasatván helybe hagyatott, új köszönettel vétetett, s Árva-Házunk írásai közé tétetett.

Mi mindnyájan, kik alól írásunk szerint mindezeknek tanúi vagyunk, fogadást teszünk a' mindenütt jelenlevő Istennek szine és az ő Hivei előtt, hogy tellyes erőnkéből munkáljuk a' szegények javát jó szízzel. Kérjük azokat is, a' kik életünkbe, vagy halálunk utánn következnek Hivatalainkba, hogy annak munkáját tselekedjék, a' ki ötöt el botsátotta míg nappal vagyon, mert el jó az étszaka és senki sem tselekedhetik.

XXI. Mivel minden emberi munkák, hagyások és Szerzemények többszöri próbák, meg-gondolások és igazítások utánn mehetnek el-érhető tökéletességekre, jól tudván azt is, hogy nehéz minden dolgok kezdete, a'melly utat törtünk szegény Tanulóinknak javokra, annak töltésére, s igazítására egybe gyűlünk esztendőnként Mind-Szent Napján Palotán, a' Nevendékenyeknek szabott Törvények fel-olvasására. Árva-Házunk meg-tekintésére, s a' benne nevelkedő Szegényeknek vizsgálásokra, melly alkalmatossággal ha miben héjánosnak találjuk ezen munkákat, azt köz akarattal javítjuk s ugyan ezen tzikelyekhez fűggesztjük tóldalék képpen.

XXII. Semmi kétségünk se lévén az eránt, hogy az Evangyélika Felsőség Szerzeményünket szemem ne tartsa, kérjük leg-közelebb Főtitiztelendő Superintendens és Tekintetes Fő Inspector jó Urainkat, hogy fel-mutatván a'

leg-közelebb meg esendő Superintendentalis Gyűlésben ezen barátságos Szövetségünk oszlopát, arra mind a' maguk mind a több érdemes Tagok Neveit fel-írni s iratni ne terheltessenek.

Költt Palotán Mezző Városában Mind Szent Napján 1793.

Pecsét

Aláíráások: 18 palotai, 9 suri, 22 csernyei, 17 ösküi, 6 tési

Naszályi János: Életem folyásának leírása

(Részlet)

Ezen életem folyásának leírását még 'a debreczeni collegiumban 1787ben bibliotékárius koromban kezdettem és eddig a datumig deákul irtam tsak valami hányt vetett papirostra, a' melly itt Palotán kezembe akadván, e' folyó 1812dik esztendőben November hónapban azt magyarra fordítva és végig folytatva, ide maradékim kedve-kért által irtam, semmi más egyéb tekintetre nem figyelmeztetvén.

Emlékezet okáért

Én, Naszályi János, Kristus Urunk születésétől számláltatott 1759 esztendőben, Februarius hónap 25.dikén, Mátyás napján Weszprém vármegyében lévő Adorján nevű kisded helységben kezdettem látni a' napnak világát, eredetemet vévén tisztességes szüléktől, ugymint Naszályi Jánostól, akkor a' nevezett Adorján helység oskolájának a' rectorától, és N. Csernák Ersébeth édes anyámtól.

Mihelyt azt az időt értem, mellyben a' gyermeki elme alkalmasnak tette a' tudományok által lehető palléroztatásra, a' szorgos szülei gond semmit el nem mulatott annak tökéletesítésére el követni. Mert a' tudományok első betűit már maga az édes atyám el kezdette bé tsepegtetni elmémbe, 1766dik esztendőben, midőn Pétselen iskola tanítói hivatalt viselt, példás hűséggel és serénységgel. Majd 1769dik esztendőben ugyan az által vitettem abban az időben az egész Dunán innét lévő részen leg híresebb, és valósággal leg jobb Sz. Király Szabadjai iskolába, a' holott amaz egész Magyar Országban legszorgalmatossabb oskolamesternek, Nagy Ferentznek hathatos tanításából egy esztendőnek el forgása alatt szembetűnő épületet vettem a' grammatikai tanulásokban. Onnét 3dik esztendőben, azaz 1772dikben a' debreczenir reformátusok collégiumába küldtettem, de a' hol minekutánna tsak éppen 8 hónapokat töltöttem volna, rész szerént a' grammátika, rész szerint a syntaktika classisokban Szabó József, és Gál András praeceptoraim okos tanítások alatt, sanyarú sorsomat és szegénységem súlyát tovább nem tűrhelvén, kéntelenítettem szüleim házokhoz Solyba szomoruan vissza térni. A' kik, né hogy a tanulástól idegndném, kevés időt engedvén az othoni lételre 1773dikban a' szentgáli híres nevezetes oskolába siettek küldeni, a'hol Erős Josef derék iskola rector tanításából egy esztendő alatt sebes lépést tettem a' tanulásban. Azt követő 1774dik esztendőben említett tanítómnak testimoniuma mellett küldöttem a' ketskeméti feles számú oda való, és külföldi tanulókkal telyes és virágzó oskolába, a' holott nem tsak hasonlithatatlan professoromat, hanem szüléim helyett valóba másik édes atyámra is találtam ama nagy tudományu, valóba tiszteletre méltó ferfiuban, Pap Mihály uramba, a' ki rendkívül való modon, egyben az oskolának rendes alumnusai között rendelte ki lakásomat, 's tápláltatásomat. A' holott szegény sorsu szüleimnek minden közbe jöhető segedelmek nélkül ingyen és a' meg elégedésig betsülettel tápláltattam, míg nem 1775dikben azon oskolának subscriptus, és togatus deákjainak számok közé bé vettem, és az ecclesiának nagy erdemü gondviselőinek, kegyes jóltevősegekből ugyan fenn tisztelt T.T. Pap Mihály urnak közbenjárása által /: kinek sok rendbéli jótéteményeit hálaadó szívvel tisztelni soha meg nem szünöm, és hogy már az ő meg hidegedett hamvais csendessen nyugodjanak, kívánom:/ oskolai hosszú szokásban lévő ruhával, vagy togával meg ajándékoztattam. Majd az azt követő 1776dik esztendőben a' Kis Kunságban lévő Latzk házi ecclesiának kisebb fiui oskolájában preceptori hivatalt vállaltam, a' mellyet egy esztendeig, tőlem telhetőhűséggel és szorgalmatossággal folytatván, sokaknak különös szereteteket meg nyertem: a' kik között különösen ditsekedhetem azon ecclesiának akkori l. pásztorának, apolloi ékes szóllású predikátorának' T.T. Rozgonyi György uramnak hozzám még azután sok idő mulvais meg mutatott jószívűségével. Ottan a' tudományoknak további folytatására meg kívántató költséggel fel segítettvén valamennyire, ismét a' ketskeméti oskolába vissza tértem és ott egy egész esztendeig T. T. Milesz Josef uramat, az oskolának addig néhai T. T. Pap Mihály uram helyébe vitetett rectorát, és professorát, meg lehető haszonnal halgattam.

E' szerént ki kelvén a' ketskeméti iskola porából 1778dikban Sz. György napján, kemény examináltatás után ' debreczeni nemes collégium törvényei alá irtam, és annak két hosszú ujjas fekete palástyát, az akkori deákok

uniformissát fel öltöztem, szállásomat, 's lakásomat a XXIXdik házban nyertem. A' hol oskolai futásomnak első esztendejében a' metafizikában Mindszenti Sámuel ritka tudományú férfinak presidiuma alatt, kivált a' mathezisbe derék előmenetelt vettem a' nagy auditoriumban.

Második esztendőben kemény censura után a' filozofiai és historiai tudományaira promoveáltatván, T. Hatvani István, a' filozofiának és mathezisnek ismét T. nagy tudományú Sinai Miklós a historiának 's a' deák, a' görög ékessen szollásnak professorának tanításaikat jó haszonnal halgattam 2 esztendeig a' kis auditoriumban, a' hol a filozofiai, matematikai és historiai tudományokat el végezvén, 1781dikben szoros censura után a' szent theológiának hallására botsáttattam, amellyhez kellett kötnöm a Napkeleti nyelveknek tanulását, kezdvén azt elsőben a nagyobb Deákok közül arra választott Prézes alatt, s majd folytatván ama Fáradhatatlan Férfiu, T.T. Varjas János a Napkeleti nyelvek és Régiségek Proessorának Tanítása alatt. A teológiában pedig ama hasonlíthatatlan nagy Lelkű Theologia Professornak, s azután a Tiszántul lévő Eklésiák buzgó Superintendensének Fő Tiszteletű Paxi [? – K. I.] Szathmári István uramnak kedvteltető ékessen szollással előadásából szemlátomást gyarapodtam. Kik áldottak legyenek Mennyben és Földön.

Oskolai futásomnak ötödik Esztendejében 1782. az aritmetikában prézessé tétetvén, a 2. esztendős deákok közül egynéhányat tehetségem szerént taníttattam. Ugyan azon esztendőnek téli szakaszában ugyan azon 2. esztendős deákoknak, mint prézes a' kosmológiát elő olvastam.

Oskolai futásomnak hatodik esztendejében, 1783dikban néhány 3. esztendős deákoknak a' naturalis teológiában prézesekké tetetődtem. O. F. [oskolai futásom – K. I.] hetedik esztendejében 1784dikben mint Prézes néhány 4. esztendős deákokat a' sidó nyelv tanulásának kezdetében gyakoroltam, 's nekik a' sidó grammatikában jó előmenetellel magyaráztam.

Oskolai futásomnak nyoltzadik esztendejében 1785 Aprilisnak 2dik napján dél előtt, negyed napig töltött szoros censura után minden primarius deákoknak meg egyező voxokkal[!] a' primariusi tisztségre fel esküdtettem. Ugyan azon esztendőben Junius hónapban némely 4. esztendős deákokat a' sz.[ent] nyelvnek tanulásában gyakoroltam, 's őket szintén a' sidó Bibliának fordításáig vittem. Ugyan azon esztendőben November hónapban 30 deákoknak a' teológiában Prézesekké tetetődtem, 's abban őket disputálások által tanítottam.

Oskolai futásomnak kilentzedik esztendejében 1786dikban a' poetika classisban, minden professoroknak meg egyezésekből preceptorrá rendeltettem, a' hol egy esztendő el forgása alatt a poetikai tudománynak minden részeiben, magam külömben csekély poéta lévén, tanítványimat sokra vittem, a' mint kétszeri exameneimben arról minden halgatók közönségessen vallást tettek. Preceptori hivatalomat végeztem 1787ben a' collégium kántorainak prézesekké, 's egyszersmind a' collégiumnak esztendei rendes censorává tétetődtem, a' mellyek közül az elsőbb hivatalt oskolai futásomnak szinte végeig, több terhes hivatalaim közöttis fenn tartottam, 's meg mondhatatlan gyönyörűséggel folytattam.

Ugyan azon Esztendőben October hónapban vicebibliotékáriussá neveztettem a' bibliotéka prefectusa T. T. Sinai Miklos uram által, de mindjárt 4dik hónapban, azaz 4dik Februariusban a' midőn egyszersmind surrogatus contrascribává is lettem, rendes, vagy első bibliotékáriussá tetetődtem, melly hivatalomat más hivatalaimnak le tétele utánis szinte deákságomnak végeig folytatni köteleztettem, a' mit ugyanis tetemes kárvallással is kellett tselekedni. A' rajtam meg csoportozott hivatalok miatt nem érkezvén mindenre úgy vigyázni, a' mint kellett volna, mert 1788dik esztendőben, Martiusnak 21-dik napján, a' nagy auditoriumba fel gyülekezett egész deáki ifjuság meg egyező voxok által a' seniori leg főbb hivatalra választattam, 's ugyan arra már akkor első professor T. T. Sinai Miklós uram által egy peroratio elmondása után fel szenteltettem. Mindjárt seniorságomnak elején, néhai boldog emlékezetű professor T. és Tek Hatvani István uramnak 1000 forintokból álló fundatiója szerént három között elsőnek egy dissertatzióinak írására két heti terminus alatt kineveztettem, A' halottaknak feltámadásokrol és a' feltámadandó tis'teknek leendő minémüségéről 's tulajdonságokról 42 forint jutalomnak feltétele alatt. A' melly summa T. T. professor uraméknak ítéletek szerént nékem a' cassából mindjárt ki adódott.

Mitsoda szelidséggel, 's nyájassággal folytattam légyen seniori terhes hivatalomat, meg mutatta az egész tanuló ifjuságnak meg elégedése 's szeretete. Nagy gondot tartottam a' collégium épületeireis, annak minden romladozásait meg tiltvánis, helyre hozattam 's megépítettem. Addig szokásban volt rendeletlenségeket a' collégiumba helyre hoztam, 's jó rendtartásokat felállítottam; mellyeknek némely nyomai, és maradványi még ma is fen vagynak, mikor ezeket írom 1812-ben.

[Forrás: Naszályi János: Életem folyásának leírása.

Elektronikus változat: http://library.hungaricana.hu/hu/view/PRGYK_ActaP_2011/?pg=238&layout=s

Vörösmarty Mihály Várpalotán

Bártfay László naplójából

[1838. július]

21d; szombat. – Égihaború, mennykőhullás és zápor költének fel, de ismét elaludtam. 4 óra után felkelék 's 5kor Budára Vörösmartyval [...] Onnan a' hétválasztó v[endég]fogadótul indulánk el Bittly kocsiján [...]

Az idő kellemetes; az éjjeli zápor mind elveré a' port. Mintegy 11kor Baracsára jövénk. Akkor már az ég borult volt 's csepegett. Ebédeltünk. Egy óra után elindulánk 's négy óra után Fejérvárra értünk. Eső csepegett. 6 óra tájban tovább indultunk: Vörösmarty, én; közepet Szekrényessy, fodrász és fodrászné elől gróf Kendeffynek két nőcselédje: Kata asszony és Gecse Sári, mint maga mondá Fráj. – Én még soha sem voltam Fejérváron túl, s így érdekes volt elöttem az út 's vidék, csak az idő tisztább lett volna. Balfelől a' sár-rét, jobbfelől szőlők 's imittamott erdők. Első helység, mellyet értünk Csor; Marics és Nedeczky birtoka. Azután Inota, 's félóra járásnyira Palota a' régi várbol készült tornyos kastéllyal hegyoldalban: Gróf Zichyek birják. Ott háltunk. Vörösmarty és Szekrényessy billiardoztak. Vacsoráért nem akart a' fogadós tőlem semmi fizetést, mivel Vörösmarty egyik bátyjának komája, úgy msánap a' reggeliért sem; – Adtam ' pinczérnek annak fejében ajándékot, melly a' fizetést felérhette. Egy szobában háltam Vörösmartyval. Az ég borús lévén * nem láttam, de a' harangozást hallám.

22d; vasárnap. – 4 órakor felkeltünk 's reggelizés után félőtkor tovább indulánk [...] Palotát elhagyván a' szántóföldeken mindenütt igen igen sok báránnyark kórót (Verbascum; Himmelbrand) láttam; azon 'a tájon egy nő az, mintha készakarva tenyésztenék. Az út mindenütt jó. A' vidék dombos, völgyes erdő. – Kikiritő – mint mondják Mátyás király halastava; 's hogy ő készítetté azon négyszeg kőfalat, melly két dombot csatol össze egymással több száz lépésnyire egy völgyön keresztül. Leszállottunk mindnyájan, hogy azt megtekinthessük. Az út épen e' kőfal gáton vonúl. – Aztán jön Öskü helység. – E' tájon a' házak mind kőből vannak rakva, mert sok a' kő; kivált a' szántóföldeken úgy láthatni azokat, mint másutt a' rögeket. Jobbra-balra hegy-völgy. – Távolabb a' dombokon sötét zöld erdők; de a' fák törpe növésűek; Bakony erdeje idáig terjed. – Mintegy órajárásnyira Hajmáskér.

[Forrás: Bártfay László naplója. Elektronikus változat:

http://www.pim.hu/kepek/upload/2012-06/Bartfay_Naplo.pdf

A Kossuth utcai volt iskola leírása az 1846. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben

A mester és oskolaház, mely a régi oskolaháznak helyén áll egy emeletes, fundamentomától ujra építettetett 1835-ben a plébániabéli hívek költségén, melyhez M[é]l[tóságos – a szerk., K. I.]gos földesuraságok is szép segedelemmel járultak. Áll pedig a felső emelet két tágos, elegendő világos és célszerű padokkal, a tanító számára emeltebb asztallal és számvető táblával ellátott szobából, úgyhogy az egyik a férfi gyermekek, a másik a lány gyermekek tanítására használtatik. Egy kis szoba a segéd- tanítók számára. Az iskolák fűtésére szükséges fát a gyermekek hordják. Alatta a mesternek lakása, mely áll maga számára két szobából és egy kis cselédszobából, konyhából, kamrából, vagy az épület alatt két boltozott pincéje. Ezen épülettől elválasztva vagy két tehénre istállója és ezzel egy földel alatt egy kis kamrája, de az dülő félben vagy. Ezen épületnek föntartása a híveket illeti.

[Forrás: Szij Rezső: Jegyzetek a várpalotai százéves róm. kat. iskola történetéhez. Egyházmegyei Könyvnyomda, 1935.]

Széchenyi István Waldstein Jánosról

Részlet Széchenyi Waldstein Jánosnak írt 1828. október 30-i leveléből

Te belőled igen sok lehet, a szónak azon értelmében NB. melyet én kapcsolok a sokhoz – mert egy cancellarius, egy Palatinus, egy Vicekirály stb. – igen kevés lehet előttem, s viszont egy földművelő, egy cséplő, egy közkatona stb. igen sok. S ha te belőled nem lesz igen sok, csak te magad leszel az oka. A Természet téged észszel, szívvvel, erős testi alkotmánnyal állított a Világra; pénzed ugyan nincs sok, s nem is lesz soha, de te el lehetsz

anélkül is, mert a lelked szereti a függetlenséget, és ha mások hizelkedése, s magad hiusága s önszeretete – mely minden emberben nagyobb és kisebb gradusban uralkodik, – téged el nem ront, és ha nem a fő fogja mindig vinni cselekedeteid kormányát, hanem sokszor a sziv is; akkor bizonyosan elérni fogod az emberi szerencsének lehető legnagyobb s legmagasabb lépcsőjét. Önmegelégedést, az elme mennyei nyugtát, a jónak s nemeseknek megbecsülését s szeretetét, a szépeknek szívét st. stb.

Te még igen fiatal ember vagy, s ha olyan jó is, mint Alcides, annál se nem jobb, se nem erősebb. Te is, ugy mint Ő, éppen most állsz azon az elágazó uton, melynek egy ága – hogy röviden mondjam – a szép lelkek orszá-gába, a másik pedig a testnek s pornak ugarjaiba vezet.

Bizonyos vagyok, hogy Te magad józanon el fogod intézni utadat, s oly szép lélekkel, oly egészséges észszel, mint milyennel fénylesz, senkire tanács miatt nem szorulni – de mind avval többé tőlem el nem szakíthatod ma-gadat, akár mit fogsz tenni; s miért is tennéd? Ha én téged szeretlek, és ha 17 esztendői több tapasztalással, mint neked van, neked mint egy Memorandum-könyv fogok szolgálni, mely nem int, hanem csak észbe juttat? És én is többé tőled elválni nem fogok, nincs tehetségembe. A legfőbb vonásokban egy érzésűek vagyunk, egy hitvallásuk, s az által néminemüképpen összekötve, akár akarjuk, akár nem. S még mennyire fogunk közelíteni egymáshoz, midőn te az esztendők leforgása, néhai keserű tapasztalások, gondok, sziv betegségei stb. stb. által azon győzedelmet fogod magadon nyerni, hogy inkább szeressed, ha téged az emberek jónak, mint eszesnek tar-tanak. Még most – s köztünk maradjon a szó – az, a ki valamit nyerni akar tőled, inkább eszedet mint érzéseidet, inkább velődet, mint szivedet dicsérje. Te is, mint sok más, a könnyes olvadó szívet, az emberségben helyzetett gyermeki bizodalmat, a könnyen fellángoló lelket stb. gyengeségnek, elmekicsapongásoknak tartod; hidd el pe-dig, édes Barátom, hogy 20 esztendő s korúból csak úgy lehet ember, ha tágas öblü a szive, ha szép felemelkedésü a lelke. De majd ezekről bővebben nemsokára szóval, ha szép felemelkedésü a lelke. De majd ezekről bővebben nemsokára szóval, ha engem nem kerülsz, s azért magadot másoknál jobbnak nem tartod, mert szives jó szán-dékomat te néked használni el nem fogadod. Ha pedig előlem kitérsz, hogy a világnak megmutassad, hogy rád semmi befolyásom nincs – azt se bánom; én, akarod-e vagy sem, igaz barátod s hiv szolgád fogok lenni.

A mi munkácskám [*”Lovakrúl”, a kiadó K. I. jegyzete*] recenzióját illeti, igen helyesnek találok s igen kimélőnek, senki jobban nem tudja, mint én, mely hiányos és csekély.

Isten védjen szép lélek, jó sziv, s derék ész te a természetnek ritka jelenése.

[Forrás: Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Napló. Budapest Franklin Társulat, 1942]

Eötvös Károly Waldstein Jánosról

[Részlet a Pesti Napló 1877. augusztus 5-i számából]

[...] Alig egy év alatt három nagy halottja az országnak! Három kiváló alak a régi gárdából, melyet egykor Széchenyi toborzott maga köré, hogy az újkor számára meghódítsa azt az ó világot, melyet ezelőtt 50 évvel Ma-gyarországnak neveztek.

A régi gárda! Hol van az már? Hova szórták szét a hosszú évek és a 48-iki események viharos napjai? A régi gárda, melynek a „legnagyobb magyar” volt a vezére s a Wesselényiek, Batthyányak, Károlyiak és Zichyek, Ester-házyak, Wenckheimok, Eötvösök, Waldsteinok és oly sok tündöklő név valának közlegényei! [...]

Szellem, rang, születés, óriás vagyon, nagy lelki és testi előnyök birtokosai. Oszlopai a trónnak és vezetői az ébredező nemzeti szellemnek. Túlszárnyalva az epigonok által, de soha félre nem állva a csatarendből, félszázad óta küzdöttek békében és harcban, az alkotmányos élet riadalmai közt s a kényuralom nyomasztó, néma éveiben, hogy szabaddá és naggyá tegyék az országot, a minő volt egykor, a minő kell lennie ma s minővé lesz egykoron bizonyára.

Történetük a nemzetnek története.

Gróf Waldstein János.

Ha címeit elmondom, minden demokrata hanyatt esik tőle.

Wartenbergi gróf. Nagy cseh [*Eötvös itt tévedett; Csehországban Waldstein Jánosnak nem volt birtoka. A kiadó K. I. jegyzete.*] és morva uradalmak fidei comissariusus. Cs. kir. kamarás. Valóságos belső titkos tanácsos. A Ferenc-József -, a belga Lipót- s a mexikói Quadeloupe-rendnek nagy keresztese, a Szent István- és máltai ren-dek vitéze. Doctor juris utriusque, sőt még bölcsészettudor is. Az Akadémia igazgató tagja, a Képzőművészeti

Társulat elnöke. A csallóközi és várpalotai uodalom tulajdonosa, Ungi főispán. Conservatív főúr stb. Régész, festőművész, nemzetgazdász, nagy utazó, egyptolog, kritikus, államférfi, stb.[...] az utolsó ötven év történetének jelentékeny alakja. Nem oly nagy szabású, mint Széchenyi, de mindjárt utána következik s rangban kevés társa akad.

Kíváncsi vagyok, ki fogja az akadémiai emlékbeszédet felette tartani s Széchenyinek Tasner-féle iratait kelőleg fogja-e célból tanulmányozni?

[...] Jó szelleme s örök barátja volt ő a legnagyobb magyarnak. Az ő önfeláldozó segédkezése s élénk, geniális szelleme, páratlan gyöngédsége oly sokszor bátoríták föl Széchenyit a legsúlyosabb küzdelmek napjaiban.

Ő volt Széchenyi egyetlen vállalkozó társa, midőn 1828-ban a Vaskaput tanulmányozák s együtt leveztek Konstantinápolyba.

[...] Ő volt éveken át társa Angliában, midőn a világnak e nagy társadalmát tanulmányozták a célból, hogy mikép lehetne a magyar társadalmat új életre hozni. [...]

Ő szabályozta a csallóközi Duna-ágakat, mint szabályozta Széchenyi a Tiszát.

Ő pártolá s mint szakember buzdítá a magyar képzőművészetet, mint senki más.

Utolsó szellemi műve is Benczur egyik festményének kiváló bírálata volt.

Midőn első neje meghalt: Egyiptom tanulmányozásában s nagybecsű régészeti műrecek gyűjtésében keresett vigasztalást.

Műveltsége a legkitűnőbb angol főurakéval versenyzett.

Gyermekkorától anyanyelvükön neveltetve, bírta ezt, mint igen kevesen.

Utolsó beszédét tavaly az adófelemelés szertelen politikája ellen tartá.

Aki memoirjait és jegyzeteit megmenti az irodalomnak: az nagy szolgálatot tesz a hazának.

Midőn Bach végleg rendezé nálunk az absolutismust, Waldstein meglátogató a döblingi szenvedőt s szomorúan monda neki:

Íme minden veszni indul, amiért fáradozánk.

Nem igaz – felelt Széchenyi indulatosan – én bolond vagyok ugyan, de a nemzet észre tér s a német őrijöng. Legyen gondotok rá, hogy deliriuma minél mélyebb legyen.

[Forrás: Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Napló. Budapest Franklin Társulat, 1942]

II/6. PETŐFI VÁRPALOTAI ROKONI KAPCSOLATA

Veszprém megyében Pápa mellett Várpalotával volt Petőfinek a legjelentősebb kapcsolata. Átutazóban többször is járt és valószínű időzött is az akkori mezővárosban, majd 1845-1848-ig, amikor minden más kapcsolata megszakadt a megyével, ide családi kötelék fűzte.

Először 1839. május elején, 16 éves korában utazott át Várpalotán. Közismert, hogy unokabátyja, apjának egyik tönkretevője: Salkovics Mihály fehérvári mészáros pesti nyomorgásából magával hozta Székesfehérvárra, s onnan néhány nap múlva tovább küldte testvéréhez Ostffyasszonyfára. Székesfehérvárról jövet Várpalotánál lépett a megye földjére. Az is lehet, hogy megpihent apjának annál a jó ismerősénél, aki itt volt mészáros.

Másodszor is gyalogos vándorként ment át Várpalotán 1842 november elején, amikor Pápáról Veszprémen át Fehérvárra gyalogolt, hogy színésznek álljon. Veszprémből Fehérvárra menet Palotát ki se kerülhetett, és mivel útja feltűnően hosszú ideig tartott, valószínűnek tarthatjuk, hogy megint időzhetett Várpalotán az ismerős mészárosnál.

Harmadszor 1843 áprilisában járt itt. Április 10-én indult gyalogosan Pápara Orlayhoz. Pestről Várpalota felé jött a közben járt a pusztapalotai várromnál is. Ekkor írta „Szeget szeggel” c. versét, amely alatt ezt a hely és idő meghatározást tüntette fel: „Pusztapalota, 1843 április.”

1845-től kezdődően rokonai kapcsolat fűzte Várpalotához. István öccse három éven át itt volt mészáros legény. Petőfi István, akit költőként is számontart az irodalmi lexikon, 1825. augusztus 18-án született Szabadszálláson. Az elemi iskola elvégzése után 1836-ban Sándorral együtt ő is az aszódi gimnáziumba került. Hamarosan a legjobb tanuló lett az osztályban, mégis csak két évig tanulhatott. Apjuk 1838-ban tönkre ment és nem győzte mind a két fiút taníttatni. Istvánt otthon fogta saját mesterségére.

1845-ben az öreg Petrovics belebukott minden vállalkozásába és végleg felhagyott az üzlettel. Petőfi István ekkor került Várpalotára mézsároslegénynek. Nem véletlenül vetődött ide. Ismerőshöz, sőt vőjelöltként jött. Amint verseiből megállapítható, volt Várpalotán egy kislány, akit még a bölcsőben eljegyzett számára az apja. A két család tehát régi ismerős volt, az apák nemcsak szakmabeliek, hanem barátok is lehettek, legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy gyermekeiket már csecsemő korukban egymásnak szánták. Nincs nyoma, hogy István régebben ismerte-e a leányt, akit verseiben a „Bakony rózsája”-ként emleget, az azonban kiderül a versekből, hogy idekerülése után kölcsönösen megszerették egymást.

A két testvér ebben az időben is tartotta a kapcsolatot. Sándor anyagilag is támogatta öccsét és még olvasmányairól is ő gondoskodott. Személyes találkozásaira is vannak adatok. Annak nem maradt írásos nyoma, hogy Petőfi hányszor látogatta meg öccsét Várpalotán, feltételezhetjük, azonban, hogy többször is. Írásos nyoma mindössze az 1848 március eleji látogatásnak van. Petőfi március 3-7-ig feleségével együtt István öccsénél volt látogatóban, s közben két napot Veszprémben is eltöltöttek. Látogatásuknak a párizsi forradalom híre vetett véget. „Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország respublika! [...] Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte... rohanta meg a hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet... Nyakrafőre siettem a fővárosba...” Valószínű, hogy az a bizonyos Pesttől távoleső fogadó a mai Palota Szálló elődje volt.

Petőfi István a szabadságharc kezdetén önként jelentkezett katonának s többé már nem is tért vissza Palotára. A világosi fegyverletétel után az osztrákok megfosztották kapitányi rangjától és közlegényként besorozták az osztrák hadseregbe, később pedig összeesküvés vádjával három évi sáncmunkára ítélték, és csak 1857 májusában szabadult. A palotai menyasszony – valószínű Fábri Erzsébet – azonban nem várt rá, 1850-ben férjhez ment. Ezzel a palotai kapcsolat végleg megszakadt.

[Irodalom: Könczöl Imre: *Petőfi útjain Veszprém megyében*, Veszprém, 1973. 102. p.
– Könczöl Imre: *Petőfi és Várpalota*, 1972. 30. p. Várpalota.]

Petőfi Sándor: Szeget szeggel

Jaj, a hátam, jaj a hátam

Odavan!

Szomszéd bácsi kiporozta

Csúfosan.

Átkozott a görcsös fütykös

Somnye!e!

Mellyel engem oly pogányúl

Csépele.

Mért is tart hát kertet s benne

Körtefát?

És az isten rá gyümölcsöt

Minek ad?

Csábítólag kandikált a

Körte rám;

Csábjait ki már sehogysem

Állhatám.

Átugortam a palánkon –

Átesém!

Hogy megíngott bele májam

És vesém.

S nem elég ez; szomszéd bácsi

Rajtakap,

S akkor jött még a valódi

Haddelhadd.

Én teremtőm! mért is értem

E napot?

Megrakott, hogy minden csontom

Ropogott.

Nesze, monda, nesze másik,

Harmadik!

És a mindentudó tudja,

Hányadik.

Jelen volt a holdvilág a

Lakzínál;

Búsan nézte: szomszéd bácsi

Mit csinál.

Fellegekből vett magára

Gyászmezet,

És megosztva szenvedésem

Könnyezett.

Ő, csak ő nem könyörülte
Egyedül;
Három a tánc! monda, s egyre
Hegedült, –
Hegedült a bottal hátam
Közepén,
Keservesen, siralmasan
Jártam én.

Ablakunkhoz estenként mért
Sompolyog?
Vettem észre, hányadán van
A dolog.
Más szemében ő a szálkát
Megleli,
S az övében a gerendát
Feledi.

A deákné vászonánál
Ő se' jobb:
Engem döngtet a lopásért
S szinte lop;
Lopni jár ő, csókot lopni
Nénihez,
Míg anyánk a bibliában
Levelez.

... De'szen jól van! kiheverem
Én e bajt,
S visszakaipja még a kölcsönt,
Vissza majd.
Tudjuk, hányat vert az óra,
Tudjuk ám!
Őn is rak a tűzre rossz fát,
Bácsikám.

Tegye lábát ablakunkhoz
Ezután:
Fogadom, nem nézek által
A szitán.
Megugratni vagy anyánkat
Hívom át,
Vagy leöntöm dézsa vízzel
A nyakát!

Pusztá-Palota, 1843. április

Petőfi Sándor: Kovács Pálhoz

Pest, apr. 1. 1847.

Kedves Palim!

Szívesen vettem mind a pénzt, mind pedig a te-t. Köszönöm. Egyre kérlek, írd meg azon költeményeim címét, melyek nálad vannak, nehogy tévedésből közülük valamelyiket Frankenburgnak adjam; mert már elfeledtem, mit küldtem. Aztán még egyet: most első áprilistől légy szíves a Hazánk nekem járó példányát öcsémnek küldeni, s címezd így: Petőfi Istvánnak Palotán, utósó posta Veszprém. Mészároslegény az öcsém, de végtelenül szeret olvasni. Az Életképeim is neki járnak. Én máshol is megolvashatom a Hazánkat, aztán meg e hónapban különben is elhagyom Pestet. Igaz! majd elfeledtem a földolgot. Amennyire telik, őrizkedjél olyan égbekiáltó silány portékákat közleni, mint a minap Bulyovszky és Halka vagy ki fene versei voltak. Amint elolvastam, hát fosást kaptam, okádtam, a hasamba kólíka jött, aszkórságba estem és három ízben ütött meg a guta. Ha kedves előttem életem, válogasd meg jobban a verseket. Inkább semmit, mint rossz verset. Isten veled; csókol

igaz barátod
Petőfi Sándor

Halász Gyula: Petőfi István Várpalotán

[...] Apám vidám kedélyű, emberszerető ember volt. Néptanítói hivatását súlyos betegsége miatt Csetényben kis fűszeres bolttal cserélte fel, ahol neje buzgón támogatta. Hajlamos lévén azonban tüdőbajra, egy téli szekerelés kiváltotta belőle a tuberkolózist és 48 éves korában meg is halt.

[...] Anyám várpalotai születésű, melegszívű, tevékeny, jókedvű, bennünket mesékkel is traktáló asszony volt. Magas korunkat valószínűleg tőle, erős testalkatú, egészséges nőtől, s magas kort elért szüleitől örököltük, de 63 éves korában, foghúzásból támadt vérmérgezésben meghalt.

Esténként ő a mesék mellett sokat beszélt a 48-as forradalmi eseményekről, a várpalotai lakosság akkori életéről és hangulatáról is.

Többek közt elbeszélte, hogy egy népi mulatságon Petőfi öccsével, Istvánnal is táncolt, aki mészároslegény volt a községben és a „bálon” ingben – gatyában vett részt...

Forrás: A századik év küszöbén. Emlékek. Bukarest. 1967.

Petőfi István verseiből

Hogyha meghalok...

Hogyha meghalok galambom,
Keresd ott kinn a sírhalmom,
Keresd, míg meg nem talárod,
Ne sajnáld a fáradságot.

Szomorúfűzfa lombjai
Fognak síromra hajlani,
Levelei hulldogálnak,
Ha a szellők fújdogálnak.

Törj le majd egy ágat róla,
Ültesd otthon udvarodba;
Nőjjön ott fel nagyra, szépre,
A szerelem emlékére.

Hull a levél...

Hull a levél le a fáról,
Kedves rózsám mért haragszol?
Ne haragudj, békélj már meg,
Az Isten is csak úgy áld meg.
Szentmihálykor deres a fű,
Ritka leány az, aki hű;
Az én szeretőm is csalfa,
Szívem gyakran szomorítja.

Szép az almafa virága,
Boldog, kit szeret rózsája,
Szeress, rózsám, mint szeretlek,
Hogy én is boldog lehessenek.

Palota, 1847.

Elmegyek én...

Elmegyek én katonának, az leszek,
Vészben forog édes hazám, én megyek! ...
Jobb karommal eddig rózsám öleltem,
Most hazámnak védelmére emelem.

Édes fia vagyok az én anyámnak,
Igaz fia leszek kedves hazámnak;
Megteszem, mit tenni vagyok köteles,
Hogy nevemre lehessenek én érdemes.

Szerettem és szeretem a rózsámat,
De még jobban szeretem a hazámat,
Bátran néztem én a rózsám szemébe,
Még bátrabban nézek az ellenségre.

Szembe szállhat ezer halál én velem,
Reám tudom nem fog szállni félelem;
Bátor voltam, bátor leszek halálig! ...
Ha meghalok becsületesemre válik.

Palota, 1848.

Sír a rózsám...

Részlet

Sír a rózsám keservesen,
Hogy én katonává lettem;
Ne sírj rózsám, ne ejts könnyet,
Hogy a jó Isten áldjon meg
Tégedet!

Hí a hazá, én már megyek,
Tőled rózsám búcsút veszek;
Szabadság téged megvédünk,
Vagy pedig ott elvérezünk
A csatán.

[...] Azért mentem katonának,
Szüksége van rám hazámnak;
Megóvjuk a szabadságot,
Nem hordunk ezután jármot
Nyakunkon.

[...] Isten hozzád kedves rózsám,
Gondolj úgy néha – néha rám;
Ha meghallod holt híremet,
Ejts érettem egy pár könnyet
Naponta.

Isten hozzád! – élj boldogul,
Három év nem soká elmúl;
Vitézségért érdemjelet,
Szerelemért a szívedet
Kívánom!

Palota, 1848.

Sokszor...

Részlet

Sokszor el-elgondolkozom
S jut eszembe múltam,
Reményben dúsz ifjú szívvel,
Hogy boldog is voltam.

Nem hiába nevezték őt
„Bakony rózsájának”,
Beillet vón a kéklő ég
Egyik csillagának.

Vihar támadt, forgó-szele
Messze sodrott tőle;
S ifj' asszonytól feledve a
Lányka szeretője.

Szépnek leltem a világot,
Kedves volt az élet;
Ott virágot szakítottam,
Itt ízleltem mézet.

Bölcsőjében jegyezte el
Édesapám mátkámnak,
S a gyermek vő meg is tetszett
Ipának és napának.

Brünn, 1857.

Mért tagadnám, volt szeretőm,
Szép volt ő mint angyal;
Szép, mint tiszta nyári napon
Az ébresztő hajnal.

Velünk együtt nőtt szerelmünk,
Nem gondoltunk másra;
Simultam a leánykához mint
Harmat a virágra.

Jókai Mór: A magyar Tempevölgy

részlet

Amint Veszprém megyébe érünk, már kezdődnek azok az apró emlékek, mikkel e táj teli van szórva. Nem a márvány írotáblás história emlékei ezek, hanem a regék, a mondák, az adomák emlékei, miket a nép szeszélye vagy a költő ihlete alkotott.

Itt az ős vár, melyet a Corvinok híres ellenfele, Ujlaki Miklós építtetett. Igazán Palota. Hajdan széles árok fogta körül, melyet friss forrásvíz töltött meg, s néha friss török vér. Mikoriban a török szultánnak nemcsak a félhold, hanem a fél föld is birtokában volt még, sokat hallották Palota körül a hadi lármát; 1593-ban Sinán basa szpáhijai lovagoltak be a kastély levonó hídján, s öt esztendeig ültek benne. A népmonda azt beszéli róluk, hogy egy török aga, amint a fegyverteremben meglátta Ujlaki Lőrinc képét, dárdájával keresztülzúrta azt; ez csütörtök reggel volt, péntekre virradóra halva találták ágyában az agát; Ujlaki ölte meg, annak szelleme fojtá meg éjszaka, a két ujj helye is ott volt még a torkán, mintha két hegyes köröm ásta volna bele magát. És ezentúl minden pénteken meghalt egy a török harcosok közül, ugyanazon két körömhellyel a torkán; pénteken már rendesen volt halott a várban, amiből a magyar köznép azt következteté, hogy az ördög nem böjtöl.

A török had azonban utoljára is megrémült e láthatatlan ellenségtől, s a nélkül, hogy űzték volna, kitakarodott a várból. A történetíró azt mondja erre, hogy mesebeszéd, a természetbúvár azt, hogy tán vampír lehetett az öldöklő kísértet, a poéta azt mondja, hogy szép tárgy balladára.

Mulatságosabb adoma az 1687-iki visszafoglalásáról, a mikor Eszterházy hirtelen körülfogta kétezer lovassal s ezer hajdúval a töröktől megszállt várkastélyt, s azzal a hajdúnép rögtön elkezdett lövöldözni kerekas ágyúkkal rájuk vissza. Miután vagy öt hajdú elesett, s néhány török is hasonlóul járt, akkor kijő egy török hírnök a magyarokhoz, s azt kérdi tőlük:

- Mit akartok?
- El akarjuk foglalni a várat.
- Hát miért nem szóltok? Itt a kulcsa; mit rontjátok a kerítést?

Így értették meg egymást. Nevezetes, hogy akkor 67 török volt a várban, aztán velük volt 97 asszony. A várkastély most is bír még tisztos ódon külsejével; a rondella, mely előtt ez a kedélyes diskurzus folyt, most is áll még; vörös téglafalai vakolatlanok, de köröskörül benőtte azokat szélesen a repkény, mely egész eleven szőnyeget képez a ritka ablakok körül; belül azonban újdivatú ízlés rendezte a boltozatos ősi termeket. Távolabb az erdők között, sűrű mogyorófabokrok közé rejtve látszik valami feketülő rom. Pusztá-Palota az, Mátyás király kedvenc vadászkastélya, ott csente el a királyi ebédből a torkos szakácsné a csuka máját, a kérdező királynak furfangosan felelve: «csóri csuka: nincsen mája», mire a király rögtön kádenciát mondott; «palotai pálca: nincsen száma» – s a csukamáj rögtön előkerült.

Mátyás vára összeomlott, Ujlakyé most is áll még.

Nem messze innen az út mellett látszik az a kettős kőfal, mely közt most is egy kis malomhajtó patak foly alá; a néphagyomány «Kinizsi ugrató»-jának nevezi azt, s az a monda róla, hogy az hajdan erős híd volt, s ha a Kiki-ri-tó zsilipjeit felhúzza, a tavat lebocsáták a mezőre, csupán a hídon keresztül lehetett Palotának menni. Kinizsi Pált egyszer nagyszámú török had szorítja meg e téren, a vezér hirtelen felvonatta a tó zsilipjeit, s míg bajnokai háta mögött a hidat letörték, az alatt egymaga harcolt az ellennel; tudjuk azt felőle, hogy két kézzel szokott verekedni. Mikor aztán a híd le volt rontva, egy ugrással átszökötetett rajta Villám paripáján. Egy török sem csinálta utána ezt az ugrást. Hogy Kinizsi idejében nem járt még itt a nagyságos török, az ugyan bizonyos; de azért nincs az a bölcs, aki ezt a mondat kibeszélje a nép fejéből – s minek is beszélné ki?

Az út irtott erdőkön visz keresztül. Én úgy megsirathatnám minden kipusztított erdőt – nem status-gazdászati szempontból; azt nem bízták rám –, hanem azokért a szép lombos fákért, amiket olyan ingyen teremtek számunkra a jó föld; talán nem is a mi számunkra, hanem árnyékul az erdei virágnak, fészkül az énekes madárnak; az éhes ember aztán nekimegy fejszével, kivágja, éget hamúszirt belőle, helyét beveti búzával, s még azt akarja, hogy a föld háládatos legyen hozzá. Ez pedig azzal áll bosszút, hogy az irtott erdők helyén annyi követ vet föl a szántóeke után, hogy a tér fehér lesz tőle, mintha jég verte volna el, de nagy darabokban. Én bámulom, hogy van kedve valakinek az ilyen földbe belevetni a búzát, amely fordított mértékben követ ad annak, a ki őt kenyérrel hajtja. Bele is untak sok helyen, s parlagon hagyták a felbolygatott földet – azt most aztán belepte széliben hosszában a kőkény- és a galagonyabokor. Most ez a nyomorék cserje tenyészik a szép ős lakok, a régi erdők helyén. De sok tanulságot lehetne ebből olvasni, ha volna, aki az ilyen betűt is olvassa! ...

Eötvös Károly: A bakonyi szűr

A bakonyi szűr.

Ez a szó olyasmint jelent, mintha a Bakonynak valami különös alakú és természetű szűre lenne. Másféle, mint az ország egyéb vidékén.

Úgy is van. De különösen úgy volt régi időkben, gyerekkoromban is.

A Bakony-vidék közepe Veszprém. A bakonyi szűrűt veszprémi szűrűnek is nevezték. Így ismeri a népdal is. Egész Veszprém vármegye erdős táján is viselték a nyájörző emberek, fiatal cselédek, munkára járó zöllérek. Zala, Somogy, Vas vármegyékben ez a szűrű volt egykor nagy divatban. Ezt viselték a duhajok, útonállók és szegénylegények is le egész Szlavóniáig. Elterjedt még Tolna, Baranya, Fejér, Komárom vármegyék szegényebb népe közt is.

Nem volt ebben a felöltőben látszólag semmi különös. Nem volt ez se köpönyeg, se krispin, se ködmen, se télikabát. Nem volt ez olyan hosszú, mint a bunda; nem is olyan rövid, mint a szűrűdolmány. Alig ért térdén alul. Vállban bőre szabva, derékban és derékon alul mintha szűkebb lett volna, de azért a legény egészen betakarozhatott vele. Belefért, ha kellett, nagy szűken, még a babája is.

Szűrűkötője hasított szíjból. Rendesen rózsára volt kötve, ki lehessen könnyen oldani.

[...] No, de a bakonyi szűrűnek nem a kötője volt a fontos dolog. De még az se, miféle gyapjúból készült. Mindenki tudta: vastag szőrű gyapjúból, régi magyar juhok szőréből. A veszprémi és palotai csapók évenként egyszer-kétszer fölkerelkedtek, lementek a tiszai Alföldre, s onnan Szeged, Szentés, Hódmezővásárhely vidékéről száz meg száz szekér gyapjút hoztak a Bakony aljára. Ebből készült a bakonyi szűrű. Ma már ilyen nem lehet. Nincs ma már ilyen gyapjú a világon. Az ősi magyar juhok is csak az állatkertben mutogatják, ha ugyan onnan is ki nem veszett. [...] Hanem a cifrája volt különös a bakonyi szűrűnek.

Válla, háta, ujjai, szélei be voltak fődve barna-piros posztóval, de szép kacskaringós virágalakokra kiszabott posztóval, s az a posztó ékes varrással, ékes zsinórozással rá volt erősítve a szűrposztóra. Ezért nevezték a bakonyi szűr együtt cifra szűrnek is.

[...] Csapók és szűrűszabók gazdag, tekintélyes céhe állt fön Veszprémben is, Palotán is. [...] Nagy volt minden csapó műhelye. Nagyfenekű kerek gépek ott zúgtak és berregtek reggeltől estig. Zajuk kihallatszott az utcára. Az ösküi patak Öskütől a Kikéri Tóig tele volt kallómalommal. Azokban mosták, szapulták, dagasztották a gyapjút és a posztót. Kocsik hosszú sora szállítgatta a portékát Palotától Veszprémig és visszafelé a fehér országúton. A csapók raktárából átköltözött a szűrposztó a szűrűszabó műhelyébe, s onnan az országos vásárokra. Élet, munka, zsbongás, igazi jólét mindenben. Csapó, szűrűszabó csak törzsökös magyar lehetett. Németet, zsidót, idegent be nem fogadtak a céhtársaságba.

Amikor a nyalka bojtár végigment a vásáron, bakonyi cifraszűrében, minden szem ránézett. Még a leányok, menyecskék szeme is. – Ez már helyre legény! [...] Az a szűr talán nem is a hideg ellen volt jó menedék, mint inkább a szél ellen és eső ellen. Nincs olyan szél és hóvihár a Bakonyban, melytől a bojtárlegény testét az a szűr meg ne tudta volna védelmezni. Igaz, hogy a bojtárlegény teste nem fázékony.

Hát az eső?

Magyar ember mezei népség, Túl-a-Dunán nem visel esernyőt. Ha ázik: ázik. Mindennek vége lesz egyszer, az esőnek is. [...] A szűr ellenáll az esőnek. Amennyi víz belefér, annyit ugyan magába vesz, de azontúl belül nem ereszt, kívül pedig lecsurog róla, mint a kemény fakéregről.

Hát hiszen kemény is. Ha jól megázott, egyenesen megáll a lábán, mint a faköponyeg, s nem nyaklik össze, mint a posztóruha.

Van ujsa is, kettő. De nem felölteni való. Ujjas szüre csak a tót embernek van. Subát, gubát, szűr, mentét csak a nyakába kerít a magyar ember, hogy amikor virtusra kerül a sor: szempillantás alatt lelökhesse magáról. [...]

De a bakonyi szűr ereje és ellenállása csoda. Se nem törik, se nem szakad, se rozsdá nem bírja. Nem esik bele a moly se, annak a foga is kitörik benne.

Hanem sok esztendő múlva, tíz-tizenöt évi viselés után mégis puhábbá válik, hajlékonyabb lesz, cifrája foszlik, színe sárgul, barnul, fakóbbá lesz. Ilyenkor már nem a nyalka bojtárnak való, hanem idősebb embernek, kisbéresnek, tehenesnek való. Ezek kezére jut. Újabb tíz-tizenöt évi húséges szolgálat után a gádorba, ólba, akolba kerül a nyoszolyára. Derékálnak, ha meleg van; takarónak, ha hideg van.

Míg virágjában van: a két ujsa raktár. A zsebet és az erszényt pótolja. A két ujsa be van kötve, de nem kívülről, hanem belül. Kívül úgy látszik, mintha csak be volna tűrve. Hogy is szól csak a dal?

*Be van az én szűröm ujsa kötve,
Barna kislány, ne kotorássz benne.
Az egyikben acél, kova, tapló;
A másikban százforintos bankó.*

[...] Nos hát a barna kislány, ha ott kotorászott a bakonyi szűr ujjában, csakugyan talált ott tűzszerszámot. De százforintos bankót bizony nem talált ott.

[...] Hanem talált mást, sok mindenfélét. Szőlőzsírt, amellyel piros ajkát fényessé, s még pirosabbá tette. – Bajszpedrőt, amely nélkül el nem lehetett a bojtár. – Apró tükröt, akkorát, mint az alma. – A bojtár is beletekint néha úgy borotválkozás közben. – Borotvát. – Sós-paprikás gurgulyát, amely nélkül soha sincs az erdőn-mezőn lakó ember. – Zsineget, cernát, varrótűt. Ha szakad, feslik valami ne, kelljen a faluba vagy csárdába futni. Megvarrja a bojtár maga. – Azután olvasó, szentképcske valamely búcsúról. De ez inkább a juhászbojtárnál. A kanász nem áhíthatos, legalább nem mutatja szívesen. A koca szilajabb állat, mint a juh. Szilajabb ember is kell a koca mellé.

Még a süvegük, kezebelijük, tarisznyájuk is más.

[Forrás: Eötvös Károly: A Bakony 1-2. köt. Bp. 1909.]

Singer Ábrahám: Az első szénbánya

Sztáray gróf idejére esik 1876-ban a helybeli kőszénbánya megnyitása. Ennek is érdekes a története. Ide tartozik azért is, mert a zsidó hitélet egy nevezetes kérdése adta meg rá az impulzust. Azt már régen tartotta a hagyomány, hogy Palota földje alatt kőszénrétegek vannak, a mi nemzedékünk azonban azt sem tudta, hol és merre. Sztáray Antal gróf többször ejtetett meg furásokat, hogy a kőszén kiaknázásához alkalmas helyet megjelöljék, ám hiába fáradoztak. Akkor e sorok írója figyelmeztette Sztáray grófnak zsidó orvosát, bold. emlékü Herz Adolf drt, Palota régi rabbijának, rabbi Chajesz Wolfnak – ki hitközösségem mai elnökének, Gold Vilmosnak az őse, – egy kérdő levelére, melyet hitközösségünk e tudós rabbija egy Palotán adandó get: házasság felbontása ügyében intézett nagy mesteréhez, rabbi Szofer Mózeshez, a világhírű pozsonyi rabbihoz. Ily actusnak a szabályok értelmében csak oly helyen szabad megtörténnie – a hely szabatos megjelölése végett, melynek különös ismertető jele van: pl. valamely folyó mellett fekszik.

[...] Lehetséges volna-e a házasságok rituális felbontását mégis Palotán foganatosítani? Van ugyan a városban két patak is, mindkettő külön forrásból fakad és más vizekből táplálkozik, ezek azonban szárazság idején el is apadnak, nevük nincs. (Az egyik a levél írása óta egészen beszáradt.) De van a város mellett egy forrás, vize egész a város határáig jön be és onnan kanyarodik délre és tart a Séd felé! Ennek a vize soha ki nem apad. Beszámíthatnók-e az utóbbit a város jelének, vagy vehetők-e annak a város belsejében folyó két patakot is? A város mellett folyó forrásnak a nevét is megmondja a levél. Manapság a népnyelv „Széhel”-nek mondja a forrást. E névnek már sokféle magyarázatát keresték. Némelyek Szék helyből magyarázzák, mert Mátyásnak és Beatrix királynénak a halastóhoz vezető sétájában itt volt az üdülőhelye, pihenő széke. Mások és ez ma is az általános néphit, – a forrás nevét „Szelhely” szóból magyarázzák, mert tájkán örökös szél fu a hegyekről. E nézetekkel szemben rabbi Chajes e nevet másképp magyarázta: három névből összetett szó szén –hely –folyó vagyis ez az a fontos szóról-szóra: „Az a hely, hol ősidőkben szentet ástak”.

[...] Sztáray Antal eddigi hiábavaló tapogatódzása után most már az én utmutatásomra a „Szénhely” mellett és vidékén kezdte meg a furásokat. A kísérlet bevált. Ott nyitották meg először a szénbányát is.

A kőszénbányának később a város sok intézményt köszönhetett. Sztáray gróf a kiaknázandó szénterület biztosítására némileg városi közterületet is kénytelen volt igénybe venni. A város akként állapodott meg a gróffal, hogyha a bánya által érintett terület vizinségbe jutna, a gróf köteles a „Szénhely” vizét a maga költségén a városba bevezetni.

[Forrás: Singer Ábrahám: A várpalotai izraelita hitközség története. I. rész. Palota város történetéből. Várpalota, 1921.]

II/7. ÁLMOK, REGÉK ÉS A VALÓSÁG (1900-1945)

II/7/1. Faller Jenő: A „Jó Szerencsét” Olvasókör megalakulása

Részlet

[...] A kilencvenes évek elején, az akkori bányamunkásság maroknyi csapatában történtek kísérletek egy olyan egyesület létesítésére, mely tagjai részére biztosítson – írásban őrzött óhajuk szerint – „egy olyan tisztességes helyet, ahol azoknak alkalmuk legyen az önművelődésre”. Az első tervezgetések, melyek néhány évig húzódtak el és melyek az önsegélyezést is célozták, a kezdeményezés, az akarások stádiumában megrekedtek. Hogy az eszmeért égő lelkesedést a szűk anyagiak tartották-e rabláncon, vagy pedig az érzések és tervek valóra váltására nem akadt az akkori időben gondolkodó, segítő, szervező vezető, azt ma már nehéz volna eldönteni.

A 60-70 főnyi bányász-csapat, hogy összetartozásuknak egyesület hiányában kifelé mégis tanujelét adhassák, id. Jusztin Antal kezdeményezésére, zászló megvételére gyűjtést indított. Bár az első gyűjtő iv végösszege olyan csekély volt (36 krajcár), hogy lehangozhatta volna a nagy cél felé törököt, ők mégis lankadatlan lelkesedéssel fáradoztak annak elérésére, úgyhogy a következő év nyarán meglehetősen magas árért (450 forint) meghozatták ügybuzgalmuk, kitartásuk, élni akarásuk szimbolumát: a gyönyörű, bordószínű selyembrokát lobogót, melyet a bányászok védőszentje: Szent Borbála képe díszít.

[...] Jusztin Antal e sikeren felbuzdulva most már az Olvasókör megalakítását tűzte ki céljával. Ismét néhány esztendő telt el, míg fáradozásai első komoly eredményeként 1906. február 24-én összehívhatta a „Jó szerencsét!” Olvasókör alakuló közgyűlését, melynek első szónoka Winkler Márton rk. kántortanító felolvasta a létesítendő Egyesület alapszabálytervezetét [...] A tervezetet a közgyűlés „észrevétel nélkül” elfogadta, majd 1906. november 21-én az első tisztikar megválasztása után jóváhagyásra felterjesztette a belügyminiszterhez, aki azt 1907. március hó 16-án 19442-907-V. a. szám alatt jóváhagyta.

[...] Bár a megalakulást követő esztendőkre – Jusztin Antal elnöklése idején – a béke aranyos derűje ragyog, az ifjú olvasókör fejlődésére a bányá, akkoriban gyakran változó viszonyai rányomják bélyegüket. Az állandó és biztos munkaalkalom mégis lehetővé teszi az aránylag nyugodt, kedvező fejlődésmenetet. Ebben az időben az egyesületi élet virul, a kis könyvtár forgalma élénk, a tagok naponta összejönnek, jótékonycélu előadásokat rendeznek; a kör kielégíti a tagok kulturális igényeit.

II/7/2. Bán Aladár

Várpalota, 1871. nov. 3. – Győr, 1960. szept. 24. : költő, műfordító, irodalomtörténész, néprajzi kutató. Ifjú éveit Várpalotán töltötte, itt kezdett verselni és később is sokáig ez jelentette számára az otthont. Szülőháza a mai Piac tér és a Szakmunkásképző Iskola közötti területen állt. 1896-ban a budapesti egyetemen tanári oklevelet és bölcsészdoktori diplomát szerzett. Utána Temesváron, majd 1900-tól Budapesten gimnáziumi tanár. Irodalmi munkásságát költőként és irodalomtörténészként kezdte, majd a finnugor néprajz, népköltészet és irodalom kutatása, ismertetése és népszerűsítése állt élete középpontjában. Ilyen irányú munkásságával a finnugor kulturális kapcsolatok egyik kiemelkedő egyéniségévé vált. Fő műve az észt nemzeti eposz, a Kalevipoeg magyarra fordítása. A folyóiratokban és hírlapokban közölt sok tanulmánya, cikke, verse, fordítása mellett 20 önálló és 6 fordítás kötete jelent meg. Irodalmi hagyatékát a Krúdy Gyula Városi könyvtár őrzi. Születésének 100. évfordulóján a Magyar Néprajzi Társaság, amelynek hosszú ideig főtitkára volt, Várpalotán tartott két napos ünnepség és tudományos tanácskozás keretében emlékezett életére és munkásságára.

Irod.: Könczöl Imre: Bán Aladár emlékezete. Várpalota, 1971.

Az ifjú B. A. politikai hitvallása (1895-ből)

Most, amikor az egész világ szociális és anarkista mozgalmak zajától visszhangzik... szokása a lapoknak a szocialisták és anarkisták merényleteinek tudatásánál fölháborodásuknak adni kifejezést. Mint veszedelmes vadállatokat kívánják kiirtani a nyomorult, elkeseredett embereket. Pedig akasztófára és vérpadra hurcolhatják őket, ezzel a társadalom mély sebeit nem gyógyítják meg. Nyomukba elvbarátaiknak megszámlálhatatlan raja lép. Ezen rettenthetetlen bátorsággal támadják meg a középkor avult intézményeinek maradványait és az önmagát istenítő önzés újabb alkotásait. Mivel nincs semmijök, amit féltsenek, nem félnek semmitől. A francia forradalom rémségeit látják majd megújulni, mely féktelen viharként söpri el a születési és pénz- arisztokrácia szuronyoktól védett bástyáit...

Lelkileg vaknak kell lennie annak, aki nem látja egy készülő világforradalomnak előjeleit a szocializmus és anarkizmus tényeiben. Országról országra jár a kísértet; ma itt, holnap ott üti fel fejét... Egy óriás reformra van szüksége a földnek; egy új civilizációt, új társadalmi rendet követelnek a felvilágosodott elmék...

...Törvények állapítsák meg a gyári munkások s lehetőleg az iparosok és napszámosok díjazásának minimumát. Mindenki beláthatja, mily igazságtalan a mostani állapot... Ide tartozik az az elv is, melyet a földmezővásárhelyi munkászavargások idején egy parasztvezér hangoztatott: védelmébe kell venni az államnak a földműveseket és a mezei napszámosokat. A kincstári javakat ne egyes nyereszkes bérlőknek adja ki, hanem kisebb részletekben vagyontalan vagy nagyon csekély birtokú földműveseknek. Ugyanezen eljárást kötelezővé kellene tenni a papokra és nagybirtokosokra nézve is.

... Nem kellene a boldogsághoz gazdag püspökségek, ragyogó ünnepségek... A felvilágosodottságot és műveltséget rendezett iskolák terjesszék, hogy vesszen ki a fanatizmus, az elfogultság és a vallási türelmetlenség...

Bán Aladár verseiből

A „szülői ház” ciklusból

Még áll a ház...

Még áll a ház a csendes utcán,
Virulnak még a jegenyék,
S a vén ereszre leborulván
Susog az ákác lombja még.

Tudom, hogy többé nem tekint ki
Az ablakon egy kisleány
S hogy én se tudnám úgy szeretni,
Mint egykor, éltem hajnalán.

Még ott zokog a kert tövében
A köveken futó patak,
Napfény mosolyog a vízében,
Rá nefelejcssek hajlanak.

Hiába int a nyárfa lombja,
Én csak tovább megyek magam
A régi, kedves utcasorba'
Elálmodozva, szótalan...

Még áll a ház, a kert a régi,
Csak engem tört meg az idő.
Már nem tudom többé remélni,
Hogy eltűnt kedvem visszajő.

Most is oda vágyom...

Most is oda vágyom,
Hol a hegyen, halmon, virágos rónákon,
Bércsek szakadékaán,
Először pendült meg búbanatos nótám
Panaszosan, melán.

Most is oda vágyom,
Hol édes apám a régi, kedves ágyon
Szemeit behunyta,
Utolsó sóhaját, akárhova menjek,
Szólni hallom újra.

Most is oda vágyom,
Hol kis kertünk alján ingó-ringó ágon
Madarak daloltak,
S a szellők felém az ismert temetőből,
Izenetet hoztak.

Most is oda vágyom,
Hol először lelt rám ez az édes álom,
A költészet álma
S bevonta lelkemet aranyos felhőkbe:
Múltamat rajzoló tündér délibádba!...

Itthon vagyok megint...

Itthon vagyok megint árnyékos fák alatt,
Hallom susogni a jól ismert lombokat,
S a vén fán minden ág, minden kicsiny levél
Régen letűnt idők emlékiról beszél.

Itt éltem boldogan, míg állt a kis család,
S itt értem meg szívem legelső bánatát,
Midőn a gyászszekér az udvaron megállt,
S először láttam a keservhözó halált.

A kertajtó mögött az orgonavirág,
Odább az illatos, sudár cseresznyefák,
A hajlékony fenyő, melyet én ülteték
S a kis virágoságy – minden a régi még!

Csak ide térek én, ha sorsom mostoha,
El nem felejthetem e kis tanyát soha,
S mely engem egykor itt örökre meghatott:
Az első örömet s az első bánatot...

Itt éltem át időm legédesebb szakát
Nem hallva más ígét, csak jó anyám szavát
S a harangcsendülést a dombtetőn amott,
Melyet az enyhe szél szárnyán felénk hozott.

Az én múzsáim

Nem a múzsáknak csarnokába jártam,
Hogy ott tanuljak nyájás éneket,
Gyermekkoromban erdők árnyokában
Megismerém a szép tündéreket.
Ők voltak első dalra késztetőim,
A méla szót tőlük tanulta szám;
A zöld Bakony s nem Parnasszus tetőin
Sütött a nap derengő fénye rám!

A pásztorok közt nem lettem királyfit,
Mint Ilion vesztének dalnoka;
Nem zengtem messze tengerek csodáit,
Nem ihletett habmosta Ithaka.
Nem álmodtam szerelmeses Didóról,
Ki hontalan hőért máglyára száll,
Sem az, ki fönt Olimp fényébe' trónol,
Meg nem jelent bölcsőm ringásinál.

Csak egy maroknyi, árva nép regéit
Mesélte dajkám téli esteken,
A tündérek bohókás cselvetésit,
S hogy mennyi bút fakaszt a szerelem.
Csöndes falunknak legszebbik leányát
Hogy vitte sírba ifjan bánata,
S most is, ha az éj elteríti fátylát,
Panaszló lelke sírva jár haza.

Az egyszerű regék szelíd varázsa
Szól lantomon ma is még édesen,
A mult időknek hamvadó parázsa
Lobbot vetett ábrándos lelkemen...
Tündérek voltak dalra késztetőim
Szép ifjúságom zsenge hajnalán,
A zöld Bakony s nem Parnasszus tetőin
Sütött a nap mosolygó fénye rám!

A népért

Ne űzzetek tréfát a népből:
Nem volt elég a szörnyű példa!
Piroslik a föld hantja vértől,
A szív fegyvernek martalékja.
Leölve a szegények ezre,
Testtel borítva messze tájék,
S a ki a tört keblükbe verte,
Mebánja ez átkos halált még!

Kenyér s nem puska kell a népnek,
Mely dolgozik a föld göröngyén,
Hol annyian bőségben élnek
Selyem-párnán, hivalgva renyhén.
Méltó legyen munkája díja,
Mit érdemel a szorgos kezével,
Hogy arcán a redőt simítsa
A megnyugvás békéje széjjel.

Ne űzzetek tréfát a népből,
Mely húzza még nehéz igáját,
S a durva zaj puskák csövéből
Tüldörgi fájó jajgatását.
Mert fölcsap egyszer bösz haragja
S elsöpri e romlott világot,
Mely a jármot nyakára rakta
S örökre rabbá tenni vágyott!

Öregkori epigrammáiból

Ifjúkori emlékek

Ifjúkorod faluját ne keresd, ha vigaszra sóvárogsz,
Nem leled ott soha fel úgysem a régi derűt.
Ám e csalódásért ne okold a falut, sem a népet:
Tenszíved az, amiben alkonyat árnya borong.

Életutam

Finn és észet testvért a magyarhoz vágytam ölelni
És ez a hő érzés szabta meg az életutam.
Rózsa nyílt mentén, de azért a tövis se hiányzott,
Nem panaszul mondom. Ilyen az emberi sors!
Minden a múlttá lesz; feledés árnyéka borul ránk,
S új küzdők serege indul a régi nyomon,

Ámde a szív lángját nem fojtja örökre a sír el,
Hű keblek melegén terjed az egyre, tovább.

Születésnapomon

Hosszú, nehéz élet terhétől görnyed a vállam
S nem töltém az időt, hasztalanul ezalatt.
Elvégeztem, amit rám bízának a Muzsák,
S mint fáradt munkás várom a végpihenést.
Ám, ha mit írek, tán abban van némi igazság,
Nem tűnik életem a semmibe nyomtalanul,
Lantomat emlékül népemnek im itt hagyom épen
S rajta tovább zeng a kantele méla szava.

II/7/3. Krúdy Gyula és Várpalota

„A páros fák elpirultak az örömtől, amikor a régi kisiút visszatérni látták e tájra” – írja Palotára való érkezéséről az élete delén járó Krúdy. Milyen szálak fűzték a Nyírség fiát Palotához, több regénye és elbeszélése színhelyéhez?

1831. augusztus 28-án itt született nagyanyja: Radics Mária akinek alakját oly nagy szeretettel rajzolta meg számtalan írásában. A csinos 17 esztendőös leány 1848-ban, a szabadságharc idején egy győri bálon megismerkedett Krúdy Gyula nyíregyházi fiskálissal, aki a komáromi várban honvédtisztként szolgált. A daliás termetű katonna még aznap megkérte a csinos, eszes leány kezét, és – bár a lány szülei elleneztek a hirtelen jött szerelmet és házasságot – a fiatalok regényes módon, katonai zászló alatt, ágyúszó mellett táborig pappal mégis megesküdtek. Az ifjú asszony követte férjét a komáromi várba, s ott a többi katonafeleséghez hasonlóan markotányosnő lett.

A szabadságharc bukása után Krúdy kapitánynak bujdosnia kellett, felesége pedig visszatért Palotára a szülői házba. Valószínű, hogy Krúdy is felesége közelében Palotán és környékén bujkált.

1850. szeptember 2-án Palotán született első gyermekük, az ifjabb Krúdy Gyula. A honvédek üldözésének enyhültével Nyíregyházára költöztek, ahol Krúdy ügyvédi irodát nyitott. Itt még egy fiuk és egy leányuk született.

Huszonhat évi házasság után Radics Mária elvált örökösen hűtlenkedő férjétől és házuknak egy különálló részébe, az „alsóházba” költözött. Válásuk után nemsokkal Gyula fiának, aki apja mesterségét folytatva szintén ügyvéd lett Nyíregyházán, a házuknál szolgáló Csákány Júliától megszületett első szerelemgyemeke, a legifjabb Gyula, a későbbi író, akit – a törvényes házasságá csak 1895-ben váló szerelem gyümölcseként – gyors egymásutánban még kilenc testvér követett. Egy-egy újszülött érkezésekor a legidősebb gyermeket, a kis Gyulát nagyanyjához adták, ő gondozta, nevelte és a sok együttlét haláláig tartó szoros kapcsolatot teremtett a nagyanya és unokája között. Radics Mária haza-hazalátogatott Palotára, néha hosszabb időt is itthon töltött, s ilyenkor unokáját is magával hozta. Ebből az időből valók Krúdy gyermekkori palotai emlékei és élményei. A családi hagyomány szerint sokat olvasó nagyanyja kedveltette meg vele a könyveket is, és első írói próbálkozásaiiban is ő támogatta és védelmezte apjával szemben, aki minden áron jogászt akart nevelni fiából; s amikor az nem engedett az apai akaratoknak, megvont tőle mindem támogatást, kitagadta.

1900-ban meghalt a szigorú apa. Radics Mária, aki menyével nem volt jó viszonyban, ekkor végleg hazaköltözött Várpalotára. Unokája országos híró íróként is gyakran vendégeskedett nála és csaknem minden látogatásának nyoma maradt írásaiiban. Nemcsak a rendkívüli nagyanya alakját örökítette meg, hanem a múlt századi és a század elejei Palota világát, életét, romantikáját és valóságát, a Bakony erdeinek zúgását, a táj varázsát és hangulatát is. *A Palotai álmok, az Ál-Petőfi, N.N. egy szerelemgyerek története, a Templárius, az Öreg idő, Mákvirágok kertje, Sobriék, A betyárok országútján, Aranykézutcai szép napok, Asszonyosságok díja, Dunántúli Tiszántúlnál, Útinaplómból* stb. stb. mind őriz valamit a régi Palota hangulatából és embereinek életéből.

[Forrás: Tóbiás Áron: *Krúdy világa* Bp. 1964.]

Krúdy Gyula: Nem kapott pénzt a nagyanyám

Nyíregyháza polgármesterének

1915. október 17.

Nagyságos Polgármester Úr,

panaszos levelet kaptam Várpalotáról, nagyanyámtól, Radics Máriától. Panaszolja, hogy a nyíregyházi árvaszék október elsején járandó hagyatéki kamatját a mai napig nem küldte el. Az emberi nyomor és drágaság közepette a szegény öregasszony hiába várja Nyíregyházáról a postát.

Midőn Polgármester Úrnak tudomására hozom az esetet, kérem szíves és gyors intézkedését.

Tisztelettel

Krúdy Gyula

[Forrás: Tóbiás Áron: *Krúdy világa* Bp. 1964.]

Radics Mária levele Krúdy Gyulának

Várpalota, 1919. 2/16

Édes Gyula!

Egy gondolat bánt engem.

Hogy te édes Gyula eben a Veszélben lévő Hazánkat meg tudnád menteni. Ha: Személessen Beutaznád a azokat a Kétes gondolkozó vidékiket, és a Nagy Kosut-Ként felráznád ennek az alvó nemzet Lelkit a kik a Nem bánomságon andalognak a még az elenségeik fel osztják Hazánkat.

Kérek édes Gyula! Ha volnál oly kégyes és Károly Mihálynál ki eszközölnéd hogy mint Honvéd századosnak 26 évig voltam hites felesége – és nem a szeretője. 83 Éveimre talán segéllene engemet. Kis házamat el kellett adnom a megélhetésért.

Isten veled édes Gyula.

Szerető nagy anyád.

Mária.

Nagyanyámnál

Részlet Krúdy Gyula: N.N. egy szerelem-gyermek története c. regényéből

[...] Gyermekkoromnak egy részét nagyanyámnál töltöttem, aki a legnyugodtabb asszony volt, kit valaha ismertem. Elvált férjétől, akit halálosan szeretett, meghalt egy fia, akiért csaknem mindenét feláldozta, hogy bolondos, korán végződő, katonai életében kellően támogassa; egyedül volt s mozdulatlan arccal kötögetett az ablaknál, késő vénségéig vállfűzőt viselt, alig állott szóba az emberekkel. Párizsból hozatta a ruháit s majdnem mindig egyedül volt. Általában senkit sem szeretett (az elvált férjén kívül, de azt rajongva, mint egy cseléd, vagy egy szent), közömbös volt neki élet és halál, az emlékezőtehetsége megállott a 48-iki forradalom eseményeinél, azóta – mióta a gróf a sáncokon táncolt – nem történt érdemleges esemény a világon.

E szótlan, büszke, boldogtalan öregasszony mellett töltöttem gyermekéveim egy részét.

Két szobája volt.

Az egyik a szalón, amelynél különbet azóta sem láttam. Királyok házába illő bútorzat volt a meglehetősen alacsony szobában. Aranypiros fotelek, indiai kendők, kázmírok, selymek a székeken. A falakon híres hollandi festők olajfestményei. Rembrandt és mások függtek a vidéki ház falán. Majd tájkép, amelyen olyan messzire lehetett látni, mint az élet. Fára festett képek, amelyeknek értékét senki sem tudta, mert nagyanyám hallgatott. A dívánon heverésztem s óráig néztem egy eredeti találkozást: cigányok és olasz csendőrök között. Tűz piroslott, cigánylány szoknyája világított, öreg cigány szeme fénylett, csendőr csizmája s ruházata imponált, vándorkocsi ponyvája alól kidugta fejét egy boglyas gyermek és ujját szopogatva nézte az erdei vallatást.

A falakat mind elborították a nagyszerű olajfestmények. A sarokban embernői kínai vázák az elmaradhatatlan fécántollal és száraz virággal. A legfőbb helyen egy halott gyermek fotográfiája, Jeney és társától, a fotográfia alatt reszketeg vonásokkal egy évszám. Ez volt Ilonka, nagyanyám utolsó gyermeke, aki korán meghalt.

A puffadt, mozdulatlan arcocská a halotti párnán, a félig lezárt szempillák a merev szemekkel, a halál: amely e fotográfiáról hidegedett, még ma is eszembe van, míg Rembrandt-tollas, fátyolos, lengő asszonyalakját elfelejtettem. – Ez a szalón csupán vaskályhával volt fűthető, ugyanezért nagyanyám télen szívesebben üldögélt a szomszédos kis szobában, ahol meleg, búbos, falusias kemence volt, telve sok-sok lánggal, piros színnel, kékséggel, zölddel, amelyet sokáig lehetett látni az eloltott lámpa felett a hosszú éjszakában. A szoba mennyezetére védődtek a lángok árnyékai és ott nagy álarcosbált rendeztek este és sötét hajnalban. Fekhelyemről lehúnyó, álmodozó szemmel néztem a végtelen táncot, míg valahol, valamerre, talán a falban, valaki mindig egy cigányos, bús románcot fütyült. Mindig ugyanazt a melódiát, de csak két-három taktust... Aztán elhallgatott.

Mi nem sokat törődünk vele, mert egyébként nem alkalmatlankodott a kísértet.

Nagyanyám többnyire álmatlanul feküdt az ágyban, míg én egy kis törökdivánon gyorsan elaludtam.

Várpalotai tájkép

Részlet az *Krúdy Gyula: Ál-Petőfi c. regényéből*

[...] Tündérorszámban volt a préház: a várpalotai Loncsos szőlőben, ahonnan a dombról az egész világot lehetett látni, kereken, búbájosan, andalgón.

Egyik oldalról búgott a Bakony, amelynek szüret felé olyan hangja van, mint a tengercsigának, zúg-búg szakadatlan, mintha most következett volna el az ideje, hogy elmondja végre-valahára az erdő mindazt, amit titokban magába zárt. Aki először hallja, talán éjszakának, szélmentes időnek közepén ezt a szakadatlan zúgást, megriad, mintha kísértetet hallana, ezer esztendő óta elment emberek hangjait. Félelem, névtelen nyugtalanság, közelgő bánat lepi meg szívét. Aki születése óta nem ismeri a Bakony-zúgást: nem tud aludni az első éjszakán, rőzselángot szeretne látni a sötétben, amely láng fölött mesemondó öregasszony ujjait úgy tördeli, mint a tar gallyakat.

A másik oldalon annál szelídebb, magábaszállott a táj. Zöld völgy nyílik, amely felett báránnyelű állomásoknak. Falvak, városkák tornyai pirosnak nappal, mintha a nagy határokat mutatnák, amelyekben az emberek szabadon éldegélhetnek, anélkül, hogy egymásnak terhére lennének. Szürkületkor messzi mécsesek, venyigéből rakott piros tüzek jelzik a nagy völgyet, ahol minden idevalósínnak az álma nagyobb szálldoshat, mint a bagoly. Délutánonkint a látóhatárt szegélyező berkek, jegenyefák mulattatják az andalgót, mint édes állomások, ahol megpihen a kalandozók tekintet, és multat, jelent keres; embert, aki erre jár és énekel, holtat, akinek sírhalma azért van a berekben, hogy az elevenek rajta álmodozhassanak. És e messzi tájképen, a Tempe-völgyön andalogva jár keresztül-kasul az országút; mintha nem azért vezetne erre, hogy rajta gyors, nyugtalan kerekek zörögjenek, hanem vándorlók járjanak gyalogszerrel, levett kalappal, sóhajtó szívvel, hogy itt megnyugvást leljenek.

[...] Zuzmarás a Bakony, de a tél még nem kaszálta le a tölgyek lombjait, csak megfonnyasztotta, vár vele, mint szőlősgazda, aki aszúra pályázik. Késői makkok messzire hangzó puffanással hullanak le a magasból, a nagy némaságban nagy távolságban eléri az erdő szélét a déli harangok, amelyek fehér fejű, feketeablakú tornyocskákból hangzanak. Megőszült a haraszt, isten tudná, hova bújtak a tündöklő szentjánosbogarak, amelyek nyári éjszakákon lámpást vivő törpékként mutatják az utat a betyároknak az erdő zöld selymén. A tövises bokrokon, amelyeken annyi pandur-gunya szakadt, élesen nótázik az őrgébics, mintha jelt adna mostanában is rejtelkedő szegénylegényeknek.

[...] Az erdő csak annak félelmetes ellensége, aki nem tudja benne a járását. Aki elhiszi, hogy a faderék emberré tud változni, sikoltássá a szél, vércseppé a harmat, amely a falevélről a kalapra hull. Ám aki tudja, hogy az országúton nem kísértet jár, hanem veszprémi vargák viszik a vásárra az emberöltőre varrott csizmát, a fák mélységéből pirosuló tűz mellett nem erdei manók, hanem makkoltató kanászok üldögélnek, a vércsevijjogás, bagolyhuhogás, a sas érces, rezes kiáltása nem a fák koronája felett viaskodó szellemektől ered, hanem élelmük után járó madaraktól: az nem fél a legsűrűbb erdőben sem. Csak az utakat kell tudni, amerre a sündisznó jár.

Látogatóban Palotán

Krúdy Gyula: Részletek a Palotai álmok c. Regényből.

(Szekszti kisasszony álma, A fekete lovas fejezetek)

[...] Mielőtt leszállt volna az este, Móni, a palotai fiakeres már felvette bárkájára Péter Pált. A toprongyos lovacskákat ügetésbe hozta, amely eredmény eléréséhez kezére, lábára, teljes energiájára volt szüksége Móninak és azután is ingatta derekát előre-hátra, hogy a tempót el ne felejtse az elkeseredett papipák.

– Ugy-e a Radicshoz tetszik? – kérdezte félig hátrafordulva. [...]

Egy pirosképű, fehérhaju, zömök polgár, kurta kabátban és nadrágban a piacon bandukolt, miközben egy régi esernyőnyéllel az útjába kerülő köveket ütögette.

– A Radics Jancsi! – mondta Móni félig hátrafordulva.

De megint csak lovaihoz fordult, hogy megálljon egy amolyan félig urasági, félig paraszti ház előtt, amelyben egykor urak is, cselédek is laktak, de homokkőből való gömbök voltak a kapubálványon és a mohos zsindeleten sárga virágok látszottak. Az ablakok keskenyek és magasak voltak, mintha sovány zárdaszűzeknek építették volna, akik innen néznek tova poroszkáló lovagjaik után, a kertben megvakult üveggömb egy vén karón, a sar-

kon egy nagy és vén fa, amelyen cinkefészek volt. De még egy megfakult, fárafüstött kép is látszott a fa derekán, a bús vándor búsítására, aki semmit sem látott a képből. A háztetőből mohos tornyocska emelkedett ki, amelynek közepén valamikor óra foglalt helyet. A tornyocskán szürke galamb üldögélt.

Az ámbitus regényesen hajlott és lágy ívei alatt már a tél cserpes virágai elhelyezkedtek. Amott egy aranyozott virágkosarat ringatott a szél, amelyből zöld füvek kandikáltak ki. Otthonszótt szőnyeg borította a pirosló téglákat, egy nagyon fehérre súrolt asztalon ugorkás üvegek állottak útközben. Nő lakik itt, nő parancsnokol. Az utcai ablaknál okuláré nélkül olvasta ujságját Radics Mária.

– Isten hozott, – mondta szinte egykedvűen az öreg asszonyság, mintha a szomszéd szobából jött volna meg Péter Pál. – Foglalj helyet.

Majd vidoran fűzte tovább, ujságját mozgatván.

– Éppen Fehérváry báróról olvastam. Nos, a báró kapitány korában táncosom volt. Vajjon emlékezik-e még rám? Mit gondolsz?

Borongós, de szelíd hangulatu volt a vár belseje. A butorok meglehetősen régiiek, de az aranypirossal behuzott székekről nem hiányzott a fehér csipke-védő. Hosszú időnk munkája volt a temérdek fehér himzés, amíg a székeknek karjára, hátára, közepére jutott belőle. Az arcképalbum kék bársonyba volt kötve és a falról az olajfestmények közül egy szigorú képű öreg úriember figyelmeztetett a szobában történő dolgokra. A kép alá aranyszalaggal babérág volt akasztva, és jobbról és balról temérdek apró női fotográfia, melyek mintha körülzálldosnák az öreg urat csöndes nyugalomban. Minden fotográfia egyetlen nőt ábrázol. Itt krinolinban, amott magyaros viseletben, itt francia ruhában, másfelé meg lovagló öltözetben állott emléke Radics Máriának.

Az öregúr tekintete ellenben a messziségbe látszott kalandozni. Ha gondol is magában valamit, semmiesetre sem a hölgyre gondol, aki körülzálldossa tisztelettel és szeretettel. Az ablaknál a hegyeslábú varróasztalkánál Radics Mária elevenen, szürke haja koronába fonva, még alakja olyan egyenes, hogy bátran helyet foglalhatna egy divatkereskedés kirakatában. Az ősz virágaiból kis csokor állott előtte színes pohárban.

–Vártunk, – mondotta. – A szobában mindent renben találsz. Az éjjeliszekrényre gróf Monte Christot készítettem, amit fiatal korodban olvasni szeretted, mikor nálam gyerekeskedtél. Habár azóta bizonyosan vannak új regények, amelyek tetszésedet megnyerték. [...]

Esteledett.

A régi ház megtelt mindenféle árnyakkal, az udvari ablakot megérintette az eperfa hervadt ága amint a szél megmozdította, mintha valaki kopogott volna odakintről. Hüvös szürkeség lopakodott be az udvarba, mint valamely gyanus koldus, aki idáig az erdőszélen a sötétedést várta. A falí óra hangja erősebben hangzott, nyikorogva nyilott valahol egy ajtó, a padláson Radics János döngő léptei hagzottak, amint a télire eltett gyümölcsből válogatott a vendég tiszteletére.

Radics János süket volt. De nem születésétől fogva, hanem a kalmárkodásba süketült bele. Mindenféle dolgokkal kereskedett életében, a piacon kibérelte az árúbódékat, fuvaros- szekeret tartott, amíg vasut nem volt és pénzt adott kamatra. Eleinte kalmár-politikából szinlelt süketséget, később megszokta, nekiöregedett és már csak a legnagyobb kiabálással lehetett vele értekezni. Piros képével, fehér bajszával jóízűen hörpintgetett borából, az evéshez saját bicskáját használta, de két pecsétgyűrű is volt az ujján, mert a nemességet Leopoldustól kapták a Radicsok.

[...] A falu már elaludt.

Kutyákat nem tartottak ezen a vidéken, bakterek mászkáltak át a holdfényes utcán, aztán megint hamar eltűntek.

A falu egy emelkedésnél végződött, ahol a fehér országút messzi, a zalai halmok felé kanyarult el. A Bakonyból mi sem látszott, de zúgása szinte hallatszott. Messze enyhe nyárfák, mint huszárok forgója.

– Itt vártuk szegény apámat, mikor holtan hazahozták – mondá megindultan Radics Mária.

– Tegnap Péter Pál urat vártuk meg, – szólalt meg hirtelen Szekszti Judit. – Hiába mondtam a néninek, hogy manapság nem utaznak már kocsin.

– Én nem szeretem a vasutat, – sóhajtotta az öregasszony. – Nemhiába fuvaros-gazda volt az apám. Tizenkét pár ló állott az istállóban, hintója, kocsija, a vásárokra Bécsbe ernyős szekereken mentek, a ládák megvasalva, töltött fegyver a szekér derekában...

[...] – Most mult ötvenöt éve, hogy meghalt az apám, – szólalt meg hirtelen Radics Mária. – Nagyon érdekes ember volt, ha akarod, elmondom neked, hogyan halt meg...

Radics Mária egy grófnő leereszkedő mozdulatával nyújtotta Jánosnak karját és a zsánzsán kendőt összebb vont a derekán. Igen büszke és előkelő delnő volt, amint a kis faluban éjjel sétált az alvó házak között. Mintha az egész falu az övé lett volna. Persze már nagyon kevesen vannak meg az akkori emberek közül, midőn ő itt gyerekeskedett.

– Negyvenkilenc esztendeig – pontosan idáig, – amíg távol voltam Palotától, csak nagyon ritkán jutott eszembe az apám. De három éve, mióta hazaköltöztem, majdnem minden este látom halovány, nemes arcát. Fekete szakálla volt és hosszú dús haja, nem valami magas ember, de nagyon izmos, vállas. Nagy csizmája volt és bő, eső-szélálló köpönyege. Bőrsipka volt a fején, a pénzét zacskóban hordta a nyakában. Szerette az arany-pénzeket, volt is neki minden fajtájú. Voltak szakállas aranyai, amelyek ritkaság számba mentek, de volt angol aranya is. Asszonyképpű aranyak hívta.

[...] – Akkoriban Palotán mindig egy fekete lovas jelentette be a haláleseteket. Honnan, merről jött a lovas? – soha senki nem tudta. Akkor este is úgy volt. A fekete lovas alakja feltűnt az országúton, végignyargalt a falun és megkopogtatta a mi házunkon annak a szobának az ablakát, amely mögött az apám szokott aludni. Mondták is nyomban a jólelkű szomszédok, hogy a lovas eltévesztette a dolgát, hisz Radics nincs itthon, Radics Bécsben van a vásáron...

[...] Az öregasszony hangja nagyon titokzatosan hangzott:

– A lovak lehajtották a fejüket, a kerekék lassan fordultak, a kocsierekben ott feküdt az apám, egy csepp vér az ajkán, de már élet nem volt benne, lámpásokat hoztak mindenfelől és a lámpások úgy mozogtak jobbra-balra az udvarunkon, mintha lábuk, karjuk, kezük volna és nem is az emberek lobálták volna őket.

[...] Összeszaladt egész Palota...

Krúdy Gyula: Sobriék

Részlet

Mintha évek óta nem történt volna semmi a Bakonyban, holott azelőtt annyi minden történt ott, hogy egy századévig mesélhetnek róla a magyarok. Talán elhallgatott volna az erdőzúgás, amelytől nem tudtam aludni éjszakánként, miután éppen akkor látogatóban voltam várpalotai nagyanyámnál, született ns. Radics Máriánál, akinek mindig gondja volt arra, hogy a várpalotai Radicsokat össze ne keverjék más Radicsokkal.

– Mi, ha akarnánk; könnyen kimutathatnánk a családunk eredetét IV. Béla koráig. A királlyal jöttünk az adriai szigetekről. Sajnos, azóta nem láttunk tengert. Se vizet.

– Hát a Balaton? – kérdeztem várpalotai nagyanyámat.

– Kis fürdőviz – Legyintett az idős hölgy. – Kisfaludy is inkább a hegyeket szerette.

Igen, így volt, itt a bakonybeli Várpalotán nemigen imponált a macskaugrásnyira lévő Balaton. Nem kellett volna nagyon sokáig menni, talán csak a legközelebbi hegyig, hogy megpillantsuk a Balaton halképpű szenderegését; de Radics Mária előnyben részesítette a látványosságok közül a nagyságos teliholdat, amely őszutó idejében, az utolsó szőlődombi szüretnek: már nem halkuló, haldokló, de a végleges befejezéstől még óvakodó várpalotai szüretnek idején csodálatosan jött fel az ebéd utáni órákban.

Mintha ez lett volna az élet igazi célja: a malomkeréknyire növekedett vörös hold, amely csodálatosan, félelmetesen, emberfölötti nagyságban bújt elő a novemberi ködből, és egyszerre csak ott állott a keleti égboltozaton, mintha valami rendkívüli utazásból tért volna vissza. És a hold ijesztő délutáni megjelenésekor egyidejűleg felhangzott az a bizonyos bakonyi erdőzúgás is, amelyet az itten születettek tán nem is hallanak, de az, aki először akarna itt szenderegni, ebéd és vacsora közötti órában, nekiterpeszkedve az ebéd ízének, fűszereinek, élményeinek gyomros megemésztéséhez: az bizony fülelni kezd az erdőzúgására... Istenem, mi lesz itt, ha az óramutatónak eszébe jut magányos, egyedül való éjszakát jelenteni!

– Szeretem, hogy féled a Bakonyt – dicsért várpalotai nagyanyám, amikor nyugtalanságomról panaszkodtam.

– Nem is volna gilt, ha a Bakony közepén csak azzal álmodna az utazó, amivel akár egy miskolci szállodában is álmodhat.

– Például? – kérdeztem unokás engedelmességgel.

– Például egy rőf kolbással, amely az orrodból nőne – felelte nagyanyám, aki vénember koromban sem feledkezett meg a családi állás tekintélyéről.

... Igen, néhány év előtt szolt így nagyanyám, közelebb a száz esztendőhöz, mint távolabb. Nagyanyámat a domboldalon levő fehér földszintes ház ablakánál találtam ebéd után. Pápaszem nélkül egy Balzac-regényt olvasott. Meghallgatott, s így szolt:

– A mészáros a szomszédunkban lakik, húsrá tehát bármikor szert tehattunk. Ami a bort illeti: azért már kissé messzibb kell menni. A Loncsosba, a présházba, a pincébe, a csendikába, a hegybe... Vagy tudom is én, hová; hol tartogatja a fősvény Radics Jancsi a boromat.

Radics János eközben belépett a szobába és olyan süketen állott, mint az óraszerkezetből kipenderült kakukk, amely a maga pillanatát várja. Radics Mária szája már nem mozgott, pedig mindig vigyázott szája mozgatására, mint rendszerint azok a dámák, akik életüknek szebbik felét páholyfüggönyök mögött, zsalugáter, fátyol vagy legyező mögött töltötték. Mondom, szája már annyira sem mozgott, mint egy szellő ingatta, hervadt falevél – ugyanezért Radics Jancsi, a legsüketebb ember, akivel ebben az életbe találkoztam, idejét látta annak, hogy megszólaljon:

A Loncsos kulcsa nálam van! – és egy akkora kulcsot mutatott, amellyel egy egész várost be lehetett volna zárni.

Így, nagyanyám és testvéröccse, Radics Jancsi védelme alatt elmúltak olyan idők, hogy csak azon vettem magam észre, hogy a hold megpirosodott, a Bakony félelmetesen zúgott, az esték elviselhetetlenül búsan jöttek, már alig ebéd után, mikor az étel fűszerét az ember szájában érezné, s ugyanakkor kellemesen szeretne az ócska kanapén jótékony lutriszámokkal, de még jótékonyabb fehérnépekkel álmodni, akik talán már egyebet sem tesznek álmainkban, mint szilvafákra másznak mezítelen lábál, és együtt rengedeznek a gyümölcsös gallyakkal... Nem – sehogy se jöttek az álmok, mintha valahol elveszítettem volna horgonyaimat, amelyekkel kikötöttem életem hajójával itt-ott, ahol akartam, búvóhelyeken szinte vidáman tilinkóztatva, mert az emberek nem tudják, hogy mit álmodom róluk. Nem jöttek a lószőrparnából álmok, ahol bizonyára sok jeles tajtékipipát vagy szívó-szivarszipkát szívtak cseresznyebaránára azok a bölcs Radicsok, akik akkor sem érezték az élet kedvetlenségét, amikor már csak annyi teendőjük volt, hogy egy tajtékipipa végleges kiszívását, kifüstölését befejezzék. A pipát eltették a gyűjteménybe, rendbe sorakoztatva a pipákat azok számára, akik majd háládatlanul nem becsülik meg az ősök buzgólkodását...

– Tévedsz, unoka úr – mondta nagyanyám, ujjatlan takarítókesztyűjét lehúzogotva kezeiről, mert szeretett választékos lenni, még családi beszélgetések közben is. – Valami tévedés van itt, mert dédapád, aki az én apám és ennek a Radics Jancsinak az apja volt: nem nagyon szeretett heverészni. Utazni szeretett. Ő volt a leghíresebb fuvarosgazda a Dunántúlon, pedig elhiheted, hogy éppen elegen foglalkoztak ezzel a mesterséggel, amikor még nem járt vonat. Ennek a Radicsnak huszonnégy fogata is járta az országutakat, a postaállomásokat, a Bakonyt még abban az időben is, amikor a félszemű Vay, aki itt Sobri Jóska neve alatt betyárkodott, azt hitte, hogy ő parancsol az országutakon, a postaállomásokon, a Bakonyban. Nem ő parancsolt, hanem a dédapád, az én apám, ennek a vén Radicsnak az apja, mert a te dédapád maga ugrott fel a fuvaroskocsi bakjára, amikor azt kezdte hallani, hogy az országutakon, a sűrűségből megszólalják a kocsisait ismeretlen emberek. Igen felugrott a bakra – mondta nagyanyám, kezével félig elfödve a száját, mert nagy mulatságát lelte abban, hogy a „hallgatózó” Radics Jancsi szája mozgásából sem találja ki mondanivalóit. – Tehát, nem volt ideje tajtékszivarszipkák alapos kiszívására.

– Felugrott a bakra! – szólalt meg most színtelen, ércetlen, pakfon hangon Radics Jancsi, és megszólalásával megint egy darab időre azt a gyanút ébresztette fel nagyanyámban, hogy csak színleli a süketiséget.

[...] Radics Jancsi, miután megszólalásával zavarba ejtette nagy műveltségű, dámáskodó, mágnásos hajlandóságú nagyanyámat, aki természetszerűleg azt követelte tőle, hogy az ajtónál álljon meg, mint valami cseléd, amíg nem kap engedelmet a helyfoglalásra: – az extra Radics Jancsi szavai után kivonult a Loncsosnak nevezett szőlődombon lévő présházba.

[...] Hát Jancsi elszökött. Most már nem bízhattam senkiben, aki megment a piros ködös hold és az erdőzúgásos álmatlan éjszaka elől. (Nagyanyám este külön, magának való grófnői életet élt; senkit sem bocsátott szobájába, még a barátnőjét se.) Mit csináljak most azzal a történettel, amely Radics Jancsi közbeszólása folytán ott fejeződött be, hogy az illető (dédapám) felugrott a bakra, mikor a betyárok a cserjésből füttyürészni kezdtek a kocsisaira.

[...] Ilyen lehetett az őszi éjszaka akkor is, mert hiszen történhetnek mindenféle változások a világban: az éjszaka, az erdőzúgásos, vörösholdas, rettentő, szívbénító éjszaka nem enyhül, nem enged, nem muladozik az

emberek akaratára. A bagoly huhog tán valahol? Vagy kósza léleknek van valami keresnivalója itt az elsiketült, régi házban, ahol senki se értheti meg az unoka félelmét, amellyel ama régi, rejtelmes bakonyi éjszakákat féli... Talán éjfél lehetett, az óra nem ketyegett, de a százesztendőss asszony mégis megszólalt zárt szobájából:

– Mit félsz a Bakonytól? – kérdezte parancsoló, hideg hangon, mintha valamely cselédjével beszélne. – Nem történt semmi, csak havazni kezd. Érzem a derekamban.

A sötét, végtelenbe sötétlő ablakhoz léptem. Valóban fehérlett odakünn a beláthatatlan éjszaka. Mintha új hangja támadt volna az őszi erdőzúgásnak, amely mormogva, szinte csatavesztetten távolodott, amint ez éjszakán a tél megérkezett Várpalotára.

A köszöngető téli időjárás meghozta várpalotai nagyanyám mesélgető kedvét, mert amúgy se kellett regénykönyvet vagy legyezőt tartania a szája elé a „hallgatózó” Radics Jancsi miatt. R. Jancsi még konokul szánkázott a hegyekben, amit olyankor szokott tenni, ha nagyanyámat békíteni vagy mérgesíteni akarta; sohase javul meg ez a régi rossz kölyök (nagyanyám legkisebb testvére).

– Nem félt itt a betyároktól senki – Inkább ők féltek minden idevalósi embertől; elszaladtak az erdőbe, ha a kiskanász rájuk kiáltott. Bújtak a bujnyikok apám előtt, mikor megtudták, hogy felugrott a bakra. – Így szólt a várpalotai asszony. Mintha csak tegnapi dolgokról beszélgetne, amikor regényolvasmányát abbahagyta.

– Majd megtanítom azt a sváb suszterlegényt a móresre, kinek a kocsisai után dorombol ezután a sűrűségből! A fülénél fogva húzom ki a bokorból – mondta dédatyád, az öreg Radics, amikor a fuvaroskocsisai jelentgettek neki, hogy az öreg-Bakonyban megkérdezi tőlük mindig valamely hang a sűrűből, hogy miféle portékát visznek a kocsin.

– Hej, hogy füttyült ilyenkor az öreg Radics kezében az ostor!... „Csak engem kérdezne egyszer az a csirizes legény” – Csak őt kérdeznél! – ismételte mesemondásában nagyanyám. Mert az öreg Radics, az aztán igazán nem félt a betyároktól, ismerte valamennyinek apját, anyját, de még őket magukat is: kölyök koruktól. Mit számított egy igazi palotai ember előtt egy amolyan Tolna megyei sváb suszterlegény, mint Sobri Jóska! Azért, mert lopott valahol egy cifra szűrt a tolvaj: azért mégis csak suszter maradt. A kaptafához vele! Ha sokat okoskodik: a vármegyeházára vele, ott majd ellátják a baját!

Nagyanyám komolyan megmérgeződött, amikor felmerült annak lehetősége, hogy valaki komolyan félt volna Várpalotán hajdanában a bakonyi betyároktól. Szégyen volna az mindazokr a régi emberekre, akik azóta a temetőbe költöztek, de ott sem féltek. Egy nyavalyás foltozó szabón kívül senki se járt haza kísértetni a palotai halottak közül: a snájder is inkább kölykéért, akinek árva sírásától nem tudott megnyugodni. Rendes emberek laktak errefelé mindig. Talán az egy Radics Jancsi félne a betyároktól, ha még volnának a Bakonyban betyárok.

Ám délutánra, mikor a kis Várpalota a hulldogáló hóesésben olyanforma lett, mint egy mesemondásbeli – vagy talán romantikus, szerelmes, hosszadalmas regénybeli tájkép: nagyanyám többé nem azonosította magát mindazokkal a palotaiakkal, akik a temetőben bátran, magukban, egykedvűen alusznak. Eszébe jutott, hogy kisleánykorában a falu közepén fekvő ódon Zichy-kastélyban futkározott, amely kastély csak azért nem lett a Radicsoké, mert „nem akarták elvenni a szegény Zichyektől”. Az emberek még szerették egymást.

Délutánra nagyanyám előadása is némi nagy, előkelő, szinte regényeskedő lendületet nyert, és töprengve nézett maga elé:

– Igaz, hogy dédatyád nem mindegyik Sobri Jóskának ígért ostort...

– Hát több Sobri volt?

– Én csak kettőről tudok – mondta bizonyos elgondolkodás után nagyanyám. Radics Mária, aki sohase vállotta be igazándiban: hány esztendőss, nem mutogatta a keresztlevelét; egy birtokperét éppen azért veszítette el, mert nem akart a bíróság előtt megjelenni, ahol netán azt is megkérdézhették tőle ezek a mai bírók, hogy mely esztendőben született.

– Én csak két Sobriról tudok ezen a vidéken.

[..] – Két Sobri Jóska volta – mondta egyszer várpalotai nagyanyám, amikor megint korán alkonyodni kezdett, a bútorok eltávolodtak a szobában, mintha szökni akarnának a százesztendőss szolgálat után. Ez a mesemondás órája, mikor még utolérhetni a mesemondások alakjait, mielőtt azok végleg elhagytak volna bennünket.

– Két Sobri Jóska volt. Az egyik az a sváb suszterlegény, az a vízfejű, tudatlan, mosdatlan, kékgatyás, szalmás betyár, aki kanászok között vagy lóistállóknak bujkált egész életében, akinek megráncigálta piszkos fülét a dédapád, ha vele itt-ott találkozott. De a másik Sobri az igazi Sobri, aki soha se került pandúrkézre, mert hiszen a pandúrok ezt maguk sem akarták; a valódi Sobri, aki darab ideig itt bujkált a Bakonyban, mert darab időre

tanácsos volt neki elrejtekezni az ellenségek, a gonosz barátok, a félbolond asszonyok, a bosszút lihegő férjek, az átkozódó kisasszonyok elől, akik a világ fennállása óta mindig üldözőbe vesznek minden valamire való férfit: az igazi Sobri egy tiszántúli gavallér volt. Táncoltam vele Miskolcon a megyebálon – bár az egyik lábára puskalövés miatt: kicsit biccentett, a bal szemén fekete kendőt viselt, mint azok a kereszteshadjáratok-korabeli lovagok, akik fogadalmukhoz híven, félszemmél nézték addig a világot, amíg a Szentföldet meg nem hódították. De néha elrikkantotta magát a cigányok dallamára, vagy valamely belülről jövő okból: nyomban meg lehetett ismerni hangjában azt a saskiáltást, amelytől rettegett még a bakonyi csendesség is, ló és ember egyaránt. Még az öreg fák kérge is megrepedezett, mikor ez az igazi Sobri kiáltott a Bakonyba! – Vaynak hívták, gróf, vagy báró, főispán vagy zászlósúr; nehéz eligazodni a tiszántúli magyar úri emberek rangjain [...]

...Mondom, téliesen alkonyodott, amikor a várpalotai asszonyosság elmerült filagóriai, angolkertes, kastélyos, címeres, pompázatos emlékeibe, amelyekben egy Sobri Jóskának legalábbis bujdosó grófnak kellett lenni, hogy valódi Sobrivá válhasson.

A nagyanyám hátrafont kézzel járt fel és alá a házban, mintha valami ügyvéd diktálna írnokának a kancelláriában. Radics Jancsi még mindig nem mutatkozott semerről, hogy „hallgatásával” a mesemondó hangulatát zavarja. Mint mondják: énekelni járt télidőben a néptelen szőlőhegybe; ahol nem hallhatta senki a földüket éneket; egy-két hónapra könnyített magán.

– Hallom csak egyszer az öreg-Bakony felől, amely hely voltaképpen nem a betyárok helye volt, mert a betyárok itt szerettek tartózkodni az országutak, a vásáros városkák, a vendégfogadók környékén: de hallom csak egyszer az öreg-Bakony felől, hogy Sobri Jóskát arrafelé látták. Teremtőm, mondtam, ez az én Sobri Jóskám lesz, a gavallér, az úri Sobri, akinek a kezéhez nem tapadt vér, mert a betyárkodást csak passzióból űzte. Akiért bizony aggódtak a helybeli úriemberek, mert kár volna érte, ha egyszer hurokra kerülne. Legjobban szerettünk volna, ha már visszamegy hazájába, a Tiszántúlra, táncoljon megint a megyebálon, felejtse el a Bakonyt, az itt töltött időket, lehet még hasznos tagja a társadalomnak... Annál könnyebben elbánhatunk távollétében azzal a másik Sobrival, a sváb suszterlegénnyel, aki Sobri Jóska nevében rabolt, zsarolt az országutakon.

– De az apám, Radics nem így gondolkodott. Ő már megfogadta, hogy nyaka közé surrant Sobri Jóskának, akárhol találja, akár az igazi, akár az ál-Sobrinak. Az apám makacs, kemény, példás szigorú ember volt; nem is lehetett másforma, akinek huszonnégy fogata járt a Dunántúlon. Hát felugrott a bakra, amikor Sobri Jóskának híre érkezett. Tudtuk, hiábavaló minden könny, minden marasztalás. A leggyorsabb lovait fogatta be, és olyan könnyű szekérre ült, amilyen a testőrtisztek, futárok és más fontos úriemberek szoktak utazni, ha az útjuk sürgős volt. Tudtuk, hogy utoléri Sobri Jóskát...

– De melyiket? Teremtőm, melyik Sobrit kapja majd nyakon ez a rettenthetetlen, elszánt vasgyúró, aki a legsötétebb éjszakában sem tévesztette el sohasem az utat?

– A kocsí körül békák módjára ugrándoztak a kavicsok, amikor az öreg Radics a dombról lehajtott. Még csak hátra sem nézett az ülésből, mert nem szerette a hiábavaló búcsúzkodást. Legfeljebb a toronyórára vetett egy pillantást; mert kiszámította, hogy mikorra érkezik meg az öreg-Bakonyba.

Nagyanyám nagyot sóhajtott, mintha maga is sajnálná, hogy már vége felé közeledik a történet. Az álmodozások befejeződnek.

– És egyszer csak alkonyat felé nagy szaladgálás, futkosás, lárma keletkezik az országúton a palotai határban, mint olyankor szokott, mikor tűz támad valahol a faluban. De a toronyban nem verték félre a harangot, az állatok nem nyerítettek, pedig a mi lovaink messziről megéreztek a tüzet. Az ablak alatt azonban elkiáltja magát valaki.

– Jön az öreg Radics. Hozza Sobri Jóskát!

Már egy lárma volt egész Palota, mire mi a piacra értünk az apánk elé.

Hát valóban felismerjük messziről a lovainkat, a könnyű kis szekerünket, aztán az apánkat, amint nagy karimájú kalapját a szemére húzva, mozdulatlanul ül a bakon. Csak valahogy az nem tetszett, ahogy a gyeplőt tartotta a kezében. Akár meg is állhattak volna a lovak, ha nem kiabál valaki a szekér mögött, aki vassal, kötéllel a könnyű kocsí saroglyájához volt láncolva, hogy gyalog járjon utána mindaddig, amíg a kocsí meg nem áll.

– Itt a Sobri! – kiáltozta a nép amikor a szekérhez láncolt embert körülfogta, szemügyre vette, kitapasztalta. Valóban ő volt, a tolnai sváb legény, akit csirz színű arcáról, kis vakondokszeméről, hegedűhúr színű hajzatáról jóformán mindenki ismert Palotán.

A piacon a lovak megállottak, és az a perc éppen elegendő volt, hogy Sobri Jóska végre kiszabadtsa kezét a guzsából, amelybe apám kötötte. Kiszabadította magát és olyant ugrott, mint egy nagy macska. Át a szekéren, át a lovakon, át a báméskodó embereken, át a palotai piacon, már csak trappoló lépései hallatszottak a Bakonynak kanyarodó országúton.

– De ott maradt az apám, aki ezen idő alatt mozdulatlanul, semmivel sem törődve, kalap alatt, megmerevedett derékkal, kézzel, lábbal ült lovai felett a bakon. Alig lehetett kiegyenesíteni, amikor koporsóba rakták, mert már az életnek nyoma sem volt benne. De holtan is elhozta Sobri Jóskát, mint ahogy megígérte.

1928

Krúdy Gyula: A betyárok országútján

(Részlet)

A Bakony szökik az emberek elől.

Mind beljebb húzódik hegyei, völgyei közé. Már nem is hallani erdőzúgást Várpalotán, pedig húsz esztendő előtt még ott kezdődött a Bakony, ahol a falu végződött. A forspont (ismét kocsin utaznak Magyarországon; akinek valami bélyeges írás van a zsebében, a községházán, a „direktóriumnál” rekvirál előfogatot), a forspont tehát jó darab ideig halad a fehéren kanyarodó országúton, hegynek-völgynek, amíg végre elérjük azt a dombot, amelynek ritkás hajzatát messziről látni. Itt a Bakony. Régi Magyarország híressége. Kalandok, regények, mesemondák színtere. Az elmúlt század történelme, amikor még ráértek Magyarországon meséket mondani, meséket végigélni. Manapság már senki se él, aki a Bakony nevezetességét: Sobrit a két szemével láthatta volna. Pedig a mostani vénembereket gyermekkorukban Sobrival ijesztgették. Sobrinak néztek minden gyanús vándorlegényt, holdfényben merengő odvas fadereket, a szél futó árnyékát az országút porában, a réti sas rikoltását, éjszakában koppanó lépést a gyalogúton... Jön Sobri.

Már kizöldült a Bakony, a lombok összehajlanak, barátkoznak, tehénként legeltet buja fűvén egy katonasapkás gyerek, azonkívül aztán nem találkozunk senkivel, csak az erdővel. Megyünk benne, mintha sose lenne vége. A veszprémi országút ez, benne fut a Bakonyban, pandúrok virrasztották át a csillagos égboltozatot, betyárok óvakodó tüzét kereste az éjben a riadt vásáros szeme, az országútról egyenesen az erdőbe lehet lépni. Bár kétlépésnyire esik egyik fatörzs a másiktól, mégis olyan sűrű ez az erdő, hogy nyomban elrejtí az, aki benne tíz-tizenöt lépést halad. Nincs bokra, csak sudár fatörzse. Egyforma, egykorú, egy testvér itt minden fa. Szabályosak, mint a katonák. Ember legyen, aki itt el nem téved. Mérföldekre nem változik a kép az erdő belsejében. Lomb, fa, fű, kalapnagyságú kék égboltozat. Aztán megint lomb, megint fa, útnak, tájékoztatónak híre-hamva sincs. Aki ismeretlenül elbódorog benne, a harmadik vármegyében lyukad ki, ami ugyan nem valami nagy dolog ezekben a dunántúli megyékben. Egy árok, egy facölöp vagy egy vizecske: már új vármegye kezdődik.

[...] Fúj a szél, a betyárok szele, lengenek a fák, a menyét bozontos farka árulkodik, sas a magasban kiált, nyomasztó magányosság a mély erdőben, legalább egy őz jönne vagy madár énekelne! Hallgat itt minden. Titkot őriz az öreg fa, száját lezárja a sok mindent látott országút, csárda romján szél sívít, de szavát senki sem érti. Hogy remegett a baljóslatú erdőségtől hatvan-hetven esztendő előtt az utazó. Minden fatörzs mögött Sobri szűrét látta, az árok száraz falevelében a betyár árvalányhajás kalapját, a szarka tarkaságában a haramia ingét. Ott, ahol sűrűbb az erdő, mintha a fák vére megduzzasztaná a lombokat, ott bizonyosan áll a betyár, lesben, mélán, rablókedvvel, kegyetlen szívvel. Ott áll és már ki is lép az országútra.

Zöld, rongyos, mohos mente van rajta, amilyent valamikor a pandúrok viseltek. Új korában tán csókot kapott ez a kabát, de most már olyan vén, hogy legfeljebb a szél rázogatja meg. Rövid, mocskos gatyája van a betyárnak, a mezítelen lábára tán a tavalyi ősz szárítottta meg a sarat, olyan sárga, száraz az arca, mint egy vén vadásztarisznya, az erezte, a ránca vén fák kérgéről van kölcsönvéve. Mozog az odvas fatuskó előre; eső, piszok, rossz esztendő jön a legyűrt karimás kalapján. Csak a szeme ég, mint a tapló.

Fegyver nem látszik nála, balta nincs a kezében, mégis olyan szívzsibbasztó, mindenre elgondolkoztató a figurája, mint a közelgő öreg halálé. Az ember nyomban számolni kezd magával. Vajon mennyit kell a vén halálnak adni, hogy tovább engedjen Veszprémbe? Vajon megelegszik-e a kikalkulált summával? Hogyan kezdi a dolgot? Az a vén mente gyanús! Bő zsebében láthatatlanul megfér a revolver. Hej, hogy csattan, vakít, perzsel majd a pisztoly lángja a déli napsugárban. Vajon hányadik gyilkosságot követi el a vén haramia, számíttatja-e magában a kioltott életeket?

[...] Az öreg mente áll az út mellett és várakozik.

Ha ez a vén ember valódi bakonyi betyár, akkor ismernie kellett még Sobrit is, hisz vénebb őkelme, mint akármelyik fa. Talán valamikor selyeminge, gatyája, aranyrojtos nyakravalója, selyemmel kivarrott szűre, harmonikás csizmája volt őkelmének is, mint a régi népszínművekben láttuk a színpadi betyárokat. A fiatalok talán belenyúlik abba a hóbortos, regényeskedő korszakba, amikor az igazi divathölgy betyárgyereket tartott szeretőnek. Sobrit sokan megsiratták környékbeli szép szemekből. No vén betyár, kendnek se volt mindig ilyen szennyes a gatyája, kislány mosta fehérre.

No lássuk, tudja-e még kend a régi mesterséget, a betyárvirtust! Dobjuk le a köpenyeget. Kettőnk közül valaki itt marad a fűvön.

De a vén ember csak szelíden áll.

Lepitted az ajka, gondtól barázdás a homloka, törpe a termete, szemölcs szemölcsre nőtt az orrán, állán. Reszketeg a keze, amint megbillentette a kalapot.

– Elvtárs – mondja –, kérnék szépen egy szál gyújtót. Tegnap óta alszik a pipám. Elfogyott a tűzkövem. Pipa nélkül pedig nem megy a favágás.

Öngyújtót, fénylő kis acélt, Mannlicher-töltény alakú szerszámot vesz elő zsebéből és igazolásul megpattogtatja a szerkezet kis kerekét. Valóban nincsen annak szikrája.

A kocsis, meg magam is siettünk tűzzel szolgálni az álbetyárnak. Aztán megkönnyebbülve, vígan folytatjuk az utat Veszprém felé.

Krúdy Gyula: Útinaplómból

Részlet

Mostanában megint divatba jönnek az útinaplók, elhatároztam, hogy én is feljegyzek egy és más utazásaimból.

Útitársam, akivel a Dunántúl barangoltam, nem angol volt, akivel a régi regényekben a flegmatikus történetek megesnek, nem is német, akit bolonddá szokás tenni minden stációnál, hanem amerikai magyar, akit fél életét messze hazájától tölté és most újra útrakelt vala, hogy elhagyott hazájában könnyezve gyönyörködjön.

Természetesen kocsin utaztunk, mert Veszprémben még találhatóak széleshátú fiákeresek.

[...] Ilyenformán közeledtünk Várpalota felé a Bakonyon keresztül. A Bakony a favágók fejszéitől megritkult, mint az öregember haja. Messzire be lehet tekinteni az erdő rejtelseibe, a faderekak hangtalan világába, amelyek helyett az összeboruló lombok beszélgetnek.

– Ugyebár, itt járt valamikor Sobri Jóska? – kérdezte amerikai ismerősöm. – Az amerikai magyarok még ma is nagyon sokat beszélnek róla.

Megnyugtattam amerikai ismerősömet, hogy Sobri Jóska már nagyon régen elhagyta a Bakonyt, népmese lett az alakjából, a betyárvilág kipusztult.

– Kár – mondta Kovács úr (mert így hívták) –, nem hiszik el „otthon”, hogy valaha is jártam a Bakonyban, ha még betyárkalandom se volt.

[...] Most már biztonságosabban folytattuk utunkat, legfeljebb vércsék kiáltoztak fejünk felett, de bagolyhuhogás, sajnos, nem hallatszott. A völgyben feltűnedezik vala a kis Várpalota, mint egy visszazálló ifjúkori emlék. Igen, itt a falu közepén állott az az ódon, zöldre festett, a széllal mindig hosszadalmasan beszélgető Zichy-kastély, amelynek kanyarulatós folyosóin letettem vala iskoláskönyveimet, hogy a sarokablakhoz állva arról ábrándozzak, mily jó volna innen a nagyapám kocsiján elutazni, ahogyan az öregember beszélgette el valaha a leányszöktetéseket. Nem akart velem senki sem elszőkni Palotáról.

Amerikai barátom újabb ötlettel állott elő.

– Mi, Amerikában tudjuk erről a községről, hogy itt valamikor híres gyilkosság történt. Hoszter Fülöp kiirtotta a vendégfogadóst tisztagú családjával együtt.

Felelém, hogy nagyon régen volt az, több, mint fél századja. Hoszter Fülöpöt Veszprémben felakasztották. Többet is tudhatnának az amerikaiak erről a bájos helyről, a Bakony közepéről, amelynek a közelében állott Mátyás király híres vadászkastélya, Pusztapalota.

– Legalább abban a fogadóban kellene megszállni, ahol az a nevezetes gyilkosság történt – indítványozta az amerikai.

A szállásnak valóban nem volt semmi akadálya, már csak azért sem, mert estefelé hajlott az idő. Hosszú, földszintes épület volt a fogadó, vasrácsos ablakokkal, síró-rívó ajtókkal.

– No hát, ha itt sem lesznek kísértetek, akkor sehol sem – szólta kézdörzsölgetve az amerikai. – Mi, Amerikában sokat megadunk egy jóra való kísértetért.

Fogott-e kísértetet az amerikai? Én bizony nem tudom, mélyen aludtam, mert az egész napi kocsikázás a legjobb altató.

Az amerikai szótlán volt. Úgy látszik, mást várt ettől a bakonyi utazástól, amint az amerikai naptárakban olvasni szokta az esti kalandokat. Elhatároztam, hogy felvidítom. Utóvégre nagy utat tett meg azért, hogy a Bakonyt lássa.

Lakott akkoriban Várpalotán egy Mózsi nevű ember, aki amolyan mihaszna fráter volt, színlapokat ragasztott ki, gyászjelentést hordott, a fogadó körül lebzelt, a cigányokért szaladt, vagy segített veszett kutyát kergetni. Azt hiszem, az egész világon mindenütt vannak ilyen semmire se jó emberek, akik valamely rejtelmes véletlen folytán élnek.

Mózsi öregember volt már, a járása is igen elnehezedett, már csak az érdekelte, hogy mit főznek a palotai konyhákban, de némi kis pénzért vállalta, hogy majd betyárnak öltözve megállítja az utazókocsit ott Palotán túl, ahol megint kezdődik a Bakony.

Ősz felé andalogtunk. A Loncsos nevű szőlőhegynek már olyan illata volt, hogy mindenkinek stációt kellett volna tartania valamely hegyoldali présháznál, hogy kigyönyörködje magát a régi szép Magyarország hangulataiban, csak az ilyen amerikainak volt sürgős az utazás, mert retúrjegye volt a gőzhajóra. A páros fák elpirultak az örömtől, amikor a régi kisiút visszatérni látták e tájra. Az országút mellett futamodó árkok felkiabáltak a kocsira. Virágok hervadozva integettek ki mély kertekből, hogy megállítsák néhány szóra az útikalauzt.

De menni kellett, mert a nehézkes Mózsi már lesben áll az erdőszélen.

Hát valóban így is történt. Alig haladtunk vala a nedves erdei úton darab ideig: miközben veszprémi fiákeresünk félig hátrafordulva arról beszélt, hogyan vitt az atyja egy kóborló kísértetet Veszprémtől Füredig, ahol kénytelen volt kellemetlen utasát a Balatonba dobni – egyszer csak pisztolylövés dörög el az erdőben, és a fák közül kirozott Mózsi.

Miután amolyan színházicédula-hordozó is volt, a műkedvelőktől szerzett magának betyáröltözetet, cifra szűrt, gatyát, süveget. Sült arcú kocsisunk persze az ostornyelet fogta rá a rablóra, de az intett neki:

– Ne bántsuk egymást, Szekeres gazda!

Fiákeresünk ekkorára már felismerte Mózsit.

Az álbetyár a kocsihoz ugrott és bambán várta további teendőit. Mire én mogorván rátámadtam, hogy nem szégyelli-e magát az útonállásért, mért nem megy valamely becsületes pályára, gondoljon gyermekeire, öregszüleire, jövőjére. Mózsini láthatólag fogtak szavaim. Lehorgasztotta a fejét és szótlánul állott a kocsival mellett.

– Többé meg ne halljam, hogy kirabolod az utasokat!

Mózsi bólintott:

– Jól van, tekintetes úr. De legalább egy kis pálinkára valót tessék adni.

Mózsi addigra ugyanis elköltötte az útonállásért kapott előleget.

Az amerikai, aki eddig kíváncsi feszültséggel hallgatta a beszélgetést, most fészkelődni kezdett a helyén.

– Pálinkára nem adunk – szólalt meg. – De itt van az antialkoholista mozgalomnak egy röpirata. Ezt használnál olvashatja.

Útitáskájába nyúlt és két füzetet adott át a haramiának.

Mózsi, ez az elvetemedett mihaszna hangosan sírni kezdett a füzeteket forgatva kezében:

– Hát ezért adtam magam a betyáréletre?

A kocsival tovább robogott, az amerikai meglehetősen mosolygott.

II/7/4. [Társadalomrajz]

Tatay Sándor: Szociális misszió

Részlet a Kenyér és virág Simeon család 3. kötet c. regényből

Tatay Sándor jól ismerte a regényben Pusztavár néven szereplő Várpalota két világháború közti életét. Gyakran töltött itt hosszabb-rövidebb időt nővérénél a regénybeli Simeon család harmadik lányánál, aki a szövetkezetet szervező Benkő Béla evangélikus tanító felesége volt. Személyes emlékei és élményei alapján a közölt részletben is valóságban gyökerező eseményt írt meg; a szereplők élő személyekkel azonosíthatók. Hiteles a közölt dal is, azonos az akkori énekkar zászlójára hímzett jelígyével.

[K. I.]

[...] Magasan járt még a nap, mikor Pusztavár határába értek. A hó most mindent egyformává tett, de Tamás már ismerte ezt a tájat, mely merőben más volt, mint szülőfalujának vidéke. És ez a táj, ha nyáron erre járt, mindig lehangolta. Ott mindenféle pompázó mezők. Sehol egy megműveletlen terület. Itt a kopár dombok között csak elszórtan lehetett találni silány gabona- meg kukoricaföldeket. A dombháton mint elszórt koponyák világítottak a kifényesült mészkövek. „A kincs itt a föld alatt van” – szokta mondani Bottyán Péter, a sógora. Visszaemlékezett arra a földtani térképre, amely ott volt az adóügyi jegyző irodájának a falán. Különböző vonalzással jelölt rétegek között egyujjni széles fekete csík kígyózott végig. Ezzel jelölték a szén elhelyezkedését. Tamás gyermekkorából két évet töltött bányavidéken, míg Violánál lakott.

[...] Akkor valahogy úgy képzelte, ott a föld belseje talán a közepéig csillogó szén. Egyáltalán, valami könnyen feltárható bőségszarunak képzelte a föld belsejét. Néhány év múlva, mikor idekerült Pusztavárra, és meglátta ezt a képet a falon, szánalom fogta el a makulányi kis emberek iránt, akiket odarajzoltak a föld felszínát jelző vonal fölé. Lemérte a körmével: magasságuknak harmincszorosa volt a mély akna, mely levezetett a fekete sávhoz. A fekete sáv pedig onnan még lejjebb kígyózott egyre keskenyedve. Tamás úgy ítélte arról a térképről, nem sok az egész fekete kincs. Egyszer elfogy, és ennek a falunak, mely egyre sorvad a bánya feltárása előtt, egyszer csak megint nem lesz élettere a kopár dombok között. – Persze, lehet, hogy ezt az időt évtizedekkel vagy évszázadokkal kell mérni. –

[...] A bánya egyetlen aknája ott volt mindjárt az állomás közelében, és körülötte már kormos volt a hó. A gyalogút is, mely a kertek alatt vezetett a falu felé, fekete volt az első műszakból hazatérő bányászok nyomán. Ezen a gyalogúton indultak el ők is, hogy hamarabb érjenek Katalinék házához.

[...] Mire felébredt, otthon volt Bottyán Péter, a ház ura. Az ebédlőasztalnál ült és valami számadásokba merült. Tamás figyelte egy darabig, amint ceruzáját a számoszlopok mellett végighúzza. Látszott rajta, hogy ez a munka nem okoz neki gyötrelmet, hanem öröme telik benne. Megelégedettség ült az arcán. Tamás akkor mozdult csak meg, mikor látta, hogy a végeredményt odaírja a papiros aljára. Péter erre felkelt és odalépett hozzá. Kezet nyújtott neki.

[...] – Ide nézz! – mondta. – Január hónapban már majdnem tízezer pengő forgalmat csináltunk.

– Hol?

– Hát a szövetkezetben. – Csalódottan nézett, mintha természetes volna, hogy mindenkinek, aki ide beteszi a lábát, a fő gondja legyen ennek a szövetkezetnek az ügye.

Ja, igaz is ám!... Hogy is feledkezhetett meg róla? Hisz a rokonságban épp eleget emlegetik ezt a bányász szövetkezeti boltot, amelyet Péter és barátai alapítottak vagy másfél évvel előbb. Ki helyesléssel, ki pedig a legnagyobb rosszállással, hogy mi az ördögnek kell egy közhivatalnoknak ilyesmibe ártani magát.

– Tízezer pengő annyit jelent, értsd meg, hogy tagjaink ezeröttszáz pengőt takarítottak meg egy hónap alatt, mert átlagosan tizenöt százalékot írunk jóvá a vásárlóinknak. Mit szólsz hozzá, hát nem a rablás megengedett módja a magánkereskedelem, ha ezt meg lehet tenni anélkül, hogy a szövetkezet tönkremenne, sőt szépen gyarapszunk. És ha nem tudnád mindjárt felfogni ennek az ezeröttszáz pengőnek a jelentőségét, hát csak annyit mondok, hogy ez tizenkét bányász havi keresete. Ennyivel emeltük a bányászok életszínvonalát. Sztrájk és bérharc nélkül, anélkül, hogy ez a vállalatnak egy fillérébe kerülne. Az igazgatóság mégis ellenségesnek tart bennünket.

[...] Katalin egy kopott kabátban lépett be az előszobából.

– Ejnye, Péter, hát ilyesmivel kell tömni a fejét ennek a lázas betegnek? Különben is öltözni kell, itt a ruhád. Szóltam Matildnak, hogy jöjjön át a gyerekekhez, míg az ünnepségen leszünk. – Aztán Tamáshoz fordult. – Egy istenáldás, hogy ez a Matild itt lakik a szomszédunkban. Ha szükség van valakire, csak szaladok érte, szegényért. Azt hittük, mi teszünk jót velük, mikor Viola kérésére Péter elhelyezte az urát a bányában. Most meg már úgy van, hogy nem is tudom, hogyan lennének nélkük.

[...] Mögötte három hosszúkas tál lapult. Az egyikben mandulával megtűzdelt csokoládékrémes tészta, melyet az alakja miatt ezen a vidéken őzgerincnek neveztek. Egy másik tálon hideg fásírozott, egy harmadikon pedig franciasaláta. Katalin az asztalra rakta ezeket a tálakat, és selyempapírral letakarta mindegyiket.

[...] A Szocialista Misszió ülése ugyanis szeretetvásárral volt egybekötve a műsoros esten kívül. Ez pedig abból állt, hogy a község úriasszonyai batyut vittek a Korona vendéglő nagytermébe, azokat elhelyezték a falak mellett álló asztalokon, és az így összegyűlt életekből mindenki vásárolhatott, sőt mindenkinek hazafias kötelessége volt vásárolni, hogy tehetségéhez mérten gyarapítsa a jótékony egyesület alaptőkéjét. A vendéglős megelégedett az italból származó haszonnal. Katalin ezeket az ételeket elkészítette még hajnalban, lámpavilágításnál, hogy a gyerekek ne szerezzenek tudomást róla.

[...] Mikor éjfél után két óra tájban Katalin és Péter hazaérkeztek, [...] Katalin lépett be elsőnek és összecsapta a kezét.

– Ó, aranyos Matikám, hát maga most is ébren van? Mért nem feküdt le? Nem bírja elnézni a lyukas harisnyákat. – Odament hozzá, megsimogatta és megcsókolta a homlokát.

– Hát van még egy ilyen jó asszony a világon?

Péter valami indulófélét füttyült halkán, míg becsukta az ajtót. Majd ahogy belépett, nevetve hajtogatta a fejét.

– Ejnye Katatlin, hát szabad egy kommunistával csókolózni annak, aki ilyen magas tisztséget kapott a Szociális Misszióban? – Majd látván, hogy Tamásnak nyitva van a szeme, feléje fordult. – Nagyszerű dolog, hogy ébren vagy. Módomban van bemutatni neked a magyar temető matrónáját! – és széles gessztusal Katalinra mutatott.

– Tiszta örült vagy – mondta Katalin és sietve betette a hálószoba ajtaját, hogy Péter fel ne kiabálja a gyermekeket.

– Miért volnék örült? A való igazat mondom. A Szociális Misszió, amely mint tudod, a legelőkelőbb asszonyok gyülekezetéből áll, kitüntette bizalmával a feleségemet, és megválasztotta a hősök sírjait gondozó főosztály vezetőjévé. Olyan büszke vagyok, hogy legjobb barátaimmal ennek az öröme izogattunk, és így egész kellemesen telt az idő. – Zsebéből egy kis üveg konyakot húzott elő. – De azért nem feledkeztünk meg az itthonmaradottakról sem. Katókám, szívem adj egy dugóhúzót. Ezt nyertem a szegények megsegítésére rendezett tombolán. Mati lelkem, tegye le azt a kendőt, és ha már eddig itt volt, maradjon még egy kicsit. [...] Elmesélem szépen, hogy folyt le ez az épületes összejövetel. Egy kommunista sokat tanulhat ebből.

[...] – Tehát kezdjük a káplán szózatánál. Megjegyzem, először is úgy volt, hogy maga a püspök jön ki, később az esperesről volt szó. Végül is a rossz idő miatt senki más nem jött a megyeszékhelyünkről, csak egy civil, a püspökség ügyésze, aki egyébként valamilyen titkára a Szociális Misszió megyei szervezetének.

[...] Egyébként a dobogón elhelyezkedett elnökségben ez volt az egyetlen nadrágos ember, ha a káplánt a szoknyások közé számítom. Középujt ült a bányaigazgató felesége, jobbán a református papé, balján a főjegyzőné. Arrább a bányafelügyelőné, az állomásfőnökné, a református és katolikus igazgató-tanító felesége. Ja, ne felejtsem el, hogy kénytelenek voltak a Spitzernét is odaültetni, mert mint alapító tag a legnagyobb összeggel járult hozzá az egyesület tőkéjéhez. Nem is szólva arról, hogy mekkora batyut küldött a szeretetvásárra.

Tehát, miután az állomásfőnökné mint korelnök megnyitotta a gyűlést, a káplán mondott beszédet. De ha azt hiszitek, hogy valami vallásos tételekből indult ki, tévedtek. Pontosan úgy beszélt, mintha már ez is képviselő akarna lenni. Úgy látom, az utóbbi időben mindenki honatyának képzelel magát. – Természetesen a tizenkilences forradalomnál kezdte, mely szétzüllesztette a hadseregünket, aláásta az egész civilizált világ előtt nemzeti becsületünket, és a trianoni tragédiának elsőszámú okozója volt. – Péter kicsit kidüllesztette hasát, és tenyerét oda helyezte, mintha széles papi öv alá süllyesztené. Kenetteljes hangon folytatta. – Szégyen és gyalázat, hogy a csehek, a románok meg tudták állani helyüket a kereszténység és a nyugati civilizáció védelmében, Szent István birodalmának népe pedig az Antikrisztus oldalán harcolt az emberiség legválságosabb napjaiban. Ezért a nagy bukás, ezért az ország feldarabolása. Szomszédainknak az Isten és a nagy békebírák előtt nem volt más érdemük velünk szemben, mint hogy e kritikus időkben az úgy mellé álltak.

Általában minden csapás ezen mi nagy bűnünkért ért bennünket. És ezek a csapások mind az isteni igazságszolgáltatás részei.

Így mondotta a pap szóról szóra, aztán hálát adott a kormányzatunknak, hogy bölcsességével, atyai gondoskodásával mind ez ideig el tudta hártani fejünk fölül a legnagyobb veszedelmet, az általános elszegényedést, sőt éveken keresztül gazdasági konjunktúrának voltunk szemtanúi. A bányai igazgató felé fordulva hálát adott annak a közgazdasági zsenialitásnak, mely modern országot tudott teremteni a háborús romok felett.

Politikai és gazdasági vezető férfiaink fáradhatatlansága lehetővé tette, hogy ilyen szervezet, mint a Szociális Misszió, hosszú éveket szundíthatott át. De most új korszak küszöbén állunk. Az egész világ felett a gazdasági krízis sötét felhői lebegnek. Megcsonkított, kincseitől megfosztott hazánk kétszeresen érzi majd ennek a világraszóló szerencsétlenségnek a súlyát. És bármennyire fáj is az szívünknek, máris megmutatkozik ez munkanélküliségben, munkabérek csökkenésében. Ez a jelenség még bizonyára fokozódik, vagyis a világválság terhe legsúlyosabban a szegény emberek vállát nyomja. Most hát elkövetkezett az idő, amikor ismét fel kell emelnünk ez Isten akaratából született segítő egyesület zászlaját. Kell a szegény nép sorsa iránt való mély részvétünk, és kell társadalmi rendszerünk védelmében. Mert mi adna jobb talajt a rendbontó mozgalmaknak, mint a szegénység, az elégedetlenség. Ha nem nyúl feljűk a mi segítő kezünk, az azt jelenti, hogy kiszolgáltatjuk őket a demagógok kénye-kedvének, akik ma egyre nagyobb számmal élednek fel, mint a sérült testrészen a baktériumok.

Ezokról a baktériumokról sokat locsogott a káplán, de hát azt el is képzelhetitek. Erre már minden valamirevaló szónoknak a mellényzsebében bőségesen vannak frázisok. Kicsit később pedig a Spritzerék és a többi boltos felé is le akarta tenni a garast, azért alig burkolt formában támadott a mi szövetkezetünkre. Jóformán a kommunistákkal egy kalap alá vett bennünket. Persze, nem személy szerint rólunk beszélt, de mindenki tudhatta, hogy mi vagyunk azok, akik úgy akarunk segíteni a munkásokon, hogy azzal alapjaiban támadjuk kereskedelmünk rendszerét, mely társadalmi rendünknek egyik fő pillére.

Mert mi más cselekedtünk mi, mint hogy azt adjuk az egyik embernek, amit a másiktól ellopunk. Vagyis hogy becsületes kereskedőket teszünk tönkre azzal, hogy áron alul adjuk a bakancsot a bányászoknak. Jogos keresetüktől fosztunk meg olyan egyéneket, akik hazafiúi erényeikről, áldozatkészségükről, minden jó ügy serény pártfogásáról számtalan gesztusban tanúskodtak. A segítésnek az ilyen módszere nem Istentől való, mert nem a szeretet táplálja, hanem inkább az irigység és a gyűlölet. Az embereken való segítésnek egyetlen Isten akaratából származó módja van, az önfeláldozó adakozás, akár az asztalra helyezett bankót értem ez alatt, akár az áldozatkész munkát, melyet a jelenlevő úriasszonyok felajánlottak a jó ügy szolgálatára.

A káplán emelt hangon fejezte be előadását, a nemes felháborodástól izzó hangon kiáltott felénk: „Nérónál nagyobb bűnösnek tartom azt a Nietzschét, aki nem átalotta könyve címlapjára írni, hogy gyűlöli a jószívűséget és utálja az adakozó kezeket.”

Nos, mit szól ehhez, Mati? Ugye, hogy ebben maguk kommunisták is magegyeznek Nietzschével. Ha igen, akkor egy véleményen vagyunk. Mert én aztán fütyülök minden alamizsnaosztogatóra, aki ilyen olcsón akarja megvásárolni a lelkiismeretének nyugalmát... Mi olyan társadalmi rendszert akarunk, amelyben nem kell és nem lehet alamizsnát nyújtani. Igaz-e Mati?

[...] A káplán tehát, amint látjátok, alaposan belekontárkodott a politikába. A megyei küldöttnek alig hagyott valamit. Pedig mint mondtam, a fiatalember is nyilván azért jött ide, és azért emelkedett szóra, hogy a politikai életre való rátermettségét bizonyítsa. De nem ám, hogy valami demagógiára, vagy népszerűség-hajhászásra gondoljatok. Okos ember nem ilyesmivel kezdi a politikai karrierjét. A fő dolog az, hogy a hatalomhoz való törhetetlen hűségéről tanúbizonyságot adjon, és arról, hogy ezt hatásos szavakkal tudja tolmácsolni. Az ilyen beszédek belekerülnek a megyei újságba, esetleg vázlatosan még országos napilapokba is, ha jó összekötései vannak az illetőnek. Mert ahhoz, hogy parlamenti képviselő váljék valakiből, nem a tömegek bizalma a fontos manapság, hanem a hivatalos szervek pártfogása.

[...] – Hát a fiatal ügyvéd egyszerűen kivonatolta a miniszterelnök legutóbbi beszédét. Ami biztos, biztos, csak semmi eredetieskedés.

[...] – Mit mondott volna, ha nem azt, hogy a nyomor enyhítése ebben a hazában azért szent feladat, mert egyben honvédelem is. Ha itt az elégedetlenség egyszer zendülést szül, ez ok lesz a kisantant hatalmaknak az azonnali intervencióra. A cseh ágyúk a Garam partjáról Budapestre vannak irányítva. A csehek pedig mit sem várnak jobban, mint hogy ezeket az ágyúkat elsüthessék. Szintúgy feltűzött szuronyokkal várnak a románok is,

meg a szerbek is... Mintha bizony ilyen kis háború lehetséges volna Európában manapság, amikor Németország ismét nagyhatalom. Még most is képesek ilyesmivel ilyesztgetni ezek a bitangok.

[...] De meg kell adni, nem rossz szónok. A beszéde végén szó szerint idézte Bethlen szavait: „Olyan ez az ország, mint a körülfalú város, melyben minden ballépés végzetes lehet.” Ezt jól jegyezze meg, Mati, mert ezek a szavak a magukfajta rendbontóknak szólnak.

Tamás minden pillanatban várta, hogy Mati feláll, és jó éjszakát kíván. De nem. Láthatóan érdekelte Péter kusza előadása. Néhányszor elmosolyodott, és velük együtt többször is megmártotta nyelvét a konyakban.

– Ezután a jelenlevő uriaszonyok közül megválasztották a tisztikart – folytatta Péter. – Elnök természetesen a bányaigazgató felesége lett. Azután rangsor szerint megosztották a többi tisztségen. Már az ellenőroket is megválasztották, mikor a feleségem eszükbe jutott. És mit tesz isten, neki is találtak valamit. „A hősök sírjának gondozója”! A háború végén, mikor az alapszabályok készültek, még volt értelme ennek a tisztségnek, de ma, tíz esztendővel később?... Az én Katalinom azért illendően megköszönte a belé helyezett bizalmat, és most itt áll, mint egy tárca nélküli miniszter. Lelke nyilván súlyos gondokkal terhes, hogy mit is kéne kezdeni a reá bízott sírhalmokkal, melyek szét vannak szórva az ukrán mezőktől a Pó-síkságig. Nem is számolva azokkal a magyarakkal, akik francia földben pihennek.

Péter felállt, a kályhához ment, és megcsókolta a felesége homlokát.

– Isten éltesen, angyalom, az új hivatalodban. Ne félj a nehézségektől, ha az Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá.

– Eredj, te bolond! – Katalin mosolyogva az ura arcára paskolt. Az pedig újra a közönsége felé fordult.

– És ekkor kezdődött a műsor. Ha nem lennétek ilyen pokoli álmosak, mindent elmesélnék, de látom, már Matinak is ragad a szeme. Pedig ha látta volna a bánya felügyelő feleségét, amint mélyen kivágott estélyi ruhában a dobogóra lépett. Elbűvölő látvány volt. Körülmosolygott a termen és irredenta dalokat énekelt. Végül pedig, mivel őt választották a nélkülöző gyermekek felkarolására alakult osztály vezetőjévé, azt is elénekelte, hogy „ Szeresd a gyermeket, a gyermek tiszta, szent! Ártatlan angyal ő, a föld porából nő... „ Persze, magát talán ez sem hatotta volna meg, Mati, mert arra gondolt volna, hogy a művész nő férje nemrég azt ajánlotta egyik bányász szonynak, aki folyton a nyakára járt az éhező gyerekei miatt, hogy küldje legelni valamennyit. Mért nem voltak észnél, mielőtt a világra hozták őket. Mert maguk ilyenek, a szegény felügyelő dühében kiejtett szavait megőrzik emlékezetükben, de ez a megható ünnepség, a szeretetnek ez az áradása maguknak kutya füle.

Péter leült a pianínóhoz, és visító hangon utánozva a műkedvelő asszonyt, fennhangon énekelt, nem törődve a gyerekek álmával.

– Aztán következtek a szavalatok. Szabolcska Mihály, Végvári, Gyula diák versei. Legvégül pedig a bányász énekkar Kiss Róbert igazgató-tanító vezényletével. Főszám a karnagy saját szerzeménye.

Széttárta kezeit, mintha maga lenne a karmester. Vezényelt és fennhangon énekelt.

*A dalunkban ott ragyogott a feltámadás reményisége.
A szívünkben ott dobog a magyar gyásznak teljessége.
Munkatársak zengjen a dal...
Mert a magyar élni akar!
Haj! Haj! Haj!*

A pétfürdői pokol

Részlet a Népszava 1931. aug. 30-i cikkéből.

Levelet hozott szerkesztőségünkbe a posta Pétfürdőről. Elolvastuk és nem akartunk hinni a levélnek, olyan vérlázító adatokat találtunk benne. De meggyőződünk arról, hogy a levél írója igaz dolgokat írt. Mődünk volt saját szemünkkel meggyőződni arról, hogy mik történhetnek egy nagy állami építkezésen és amik történhetnek, az eleget mond a kormányzat szelleméről.

[...] De előbb lássuk a pétfürdői levelet, amely hozzánk érkezett. Itt adjuk szó szerint, vagy majdnem szó szerint, mert vannak benne kitételek, amelyeket kénytelenek vagyunk elhallgatni.

„A pokol kapuja.

Miután Dréhr Imréhez írott kérvényünk hatástalan maradt, a tisztelt szerkesztőséghez fordulunk és kérjük, hogy a nyilvánosság előtt tárja föl nyomoruságos helyzetünket. A pétfürdői állami építkezést több cég kapta meg. Ezek között van a Sorg Antal-, a Dávid János-, a Rozsnyai- és Szepesi-cég. Meg ezen kívül egy német építő cég. A Sorg-cég vezet. Mindjárt az építkezés elején főlészóltotta a többi cégeket, hogy napszámósoknak 24 fillérről, a kőműveseknek 53-55 fillérről ne fizessenek többet óránként.

Így is történt. Sok munkástársunk kénytelen az erdőben és az istállóban hálgni, mert képtelenek a konjunktúrát kihasználó péti és várpalotai lakosoknak a heti 4 pengőt egy ágyért megfizetni. Az élelmezési cikkek 30 százalékkal drágábbak, mint Pesten. A kenyeret 40 fillérért árulják. Mit csináljon az a szegény családos munkástársunk, aki messze a családjától, hetenként 14-15 pengőt keres? Lerongyolódunk és éhezünk. Szánalmas képet nyújt Pét este, munkaszünet után.

Az erdőszélen hevernek szegény testvéreink, rongyokba burkolják a cementtől és mésztől kimart lábaikat. Mert cipőre nem telik. Dróttal foltozzák ruhájukat. Darab kenyér a vacsorájuk.

A fiatalabbjai, ha este még vánszorogni tudnak, krumplit és kukoricát lopnak a közeleső földekről, hogy éhségüket csillapítsák.

Napi egy pengőből hogyan éljen az ember máskép?

Mert a másik egy pengőt haza kell küldeni a családnak. A szakmunkások valamivel jobban élnek, nekik telik egyszer napjában meleg ételre. Az éjjelt az új épületek pincéiben, szalmán töltik, amely egy nap alatt megkapja az „egészséges” dohos szagot. A Sorg-cég föltette embertelenségének koronáját azzal a rendeletével, hogy megtiltotta a szanaszét heverő faforgács fölhasználását főzésre és mosásra. Az egészségünkkel semmit sem törődnek. Az építkezés közepén álló latrinák borzasztó állapotban vannak. Csoda, hogy eddig nem tört ki járvány.

[...] Az urak jól élnek, egyik pezsgős vacsora hajtja a másikat. El nem képzelhető a bánásmód, aminek ki vagyunk téve. A palléroktól sok munkástársunk rúgást és pofonokat szenved el. Akik tiltakoznak a bánásmód ellen, azokat rögtön elbocsátják. Hallgatunk tehát, mert féltjük ezt a kis kenyerünket. Egyik munkástársunk a minap beteglapot kért.

Azt kérdezték tőle az irodában:

– Csak nem akar megdögölni?

A munka reggel 6 órakor kezdődik, de mindig 6-8 perccel 6 előtt csöngetnek, délben szintén 5-6 perccel ráhúznak és este tovább dolgoztatnak 12-15 perccel.

Rabszolgákká lettük.

Az orosz cári uralom alatt nem lehetett rosszabb. Az itt dolgozó német szerelők különféle gúnynevekkel illetnek bennünket. Fizetéskor csak úgy odadobják nekünk a pénzt boríték nélkül, a levonásokat kényük és kedvük szerint csinálhatják. Jöjjön egy megbízott a minisztériumból ide. Nézze meg, mi történik itt.

MŰTRÁGYA ÉS SALÉTRÓMGYÁR ÉPÍTKEZÉS.”

Ez a levél. De megnéztük a magunk szemével is a műtrágya- és nitrogéngyár építkezését. Hatalmas munka. Mintegy 2000 ember dolgozik rajta. A pallérok ordítózásától hangos az egész vidék. Valóságos hajcsárok, akik irtalmatlanul hajszolják a gyakran ing nélkül dolgozó, mezítlábas munkásokat.

Egész Veszprém nincstelen munkanélküli földmunkássága ideözönlik.

Ettől kaptak vérszemet a vállalkozók. Sok az éhes ember Veszprémmegyében. A napszámós-asszonyoknak 18 filléres órabért fizetnek. A férfinapszámósok 24-28 fillért kapnak. Csakugyan igaz, amit a levél állít, hogy sokan a szerencsétlenek közül az éjszakát kénytelenek a szabad ég alatt tölteni. Kubikusok is dolgoznak itt. Az elmúlt hetekben akkordban 12 órai munkaidő mellett kerestek naponta 2 pengő 41 fillért. Nem bírták tovább, abba kellett hagyni a munkájukat, mert még kenyérre sem telt. Sokan közülük gyalog indultak hazafelé.

Az építkezést csendőrgyűrű veszi körül.

A munkások mukkanni sem mernek, csak félve adnak választ a föltett kérdésekre és mind azt mondják, mikor jön már segítség? Láttuk, hogy az egyik munkavezető hogyan rohant rá az egyik napszámósra, aki vizet vitt. Magából kikelve ordította:

– Igyanak vasárnap vizet egész hétre!

A munkások fölvilágosítottak bennünket arról, hogy ez itt az építkezésen a jelszó. Ha valaki a latrinára megy és meglátja a munkavezetőt, annak is azt szokta mondani: Miért nem végzi el vasárnap?

Az ácsok és kőművesek órábérére 50 fillértől 60 fillérig terjed. Reggel 6 órától este 6 óráig folyik a munka. De nagyon sokszor túlórázni is kell minden külön százalék nélkül. A megdolgozott munkaórákat sem fizetik ki ren-

desen, nagyon gyakran megtörténik, hogy néhány órát lecsípnek a heti munkaórákból. Az állványozás minden kritikán aluli. Ellenőrzés nincs. A munkások testi épsége nem fontos, csak a lelki épségre vigyáznak. Azokat a munkásokat, akik vasárnap is a telepen maradnak, mert nincs pénzük, hogy hazautazzanak, arra kötelezik, hogy istentiszteletet hallgassanak, és résztvegyenek a tábori misén.

Elpanaszolták nekünk a munkások, hogy Stefanovics János nagybirtokos, kihasználva a munkások szorult helyzetét, egy magtárat alakított át munkáslakásokká. Ezek a lakások apró lyukak. Havonként 40 pengőt kell fizetni értük. De egy ilyen szűk kis odúban öt embernél több nem lakhat. Mégpedig nem azért, mert vigyáznának az egészségükre, hanem hogy a padlást és az istállót is kiadhassák hálólhelynek. Akik a padláson vagy az istállóban hálnak, azok hetenként egy pengőt fizetnek. Nagy meglepetéssel tapasztaltuk, hogy az építkezésen bevezették a jancsibankót.

Özv. báró Bottlik Jánosnének van ott egy kantinja. A munkások nagy része kénytelen ott étkezni. A kintinban kapnak ételt a jancsibankók ellenében. 10, 20, 30 és 50 filléres jegyek vannak forgalomban. A munkás szombaton fillér nélkül marad. A kintin nagyszerűen megy.

Az illetékes minisztériumnak mindezeket látnia és tudnia kellene. Ha eddig nem akart tudomást venni a pétfürdői állapotokról, akkor most lásson neki a rendcsinálásnak, mert a munkások már nem sokáig tudják eltűrni azokat a szörnyűségeket, amik ott történnek.

Patnai János nyugdíjas bányász visszaemlékezéseiből

– Maga jöjjön délután –, mondta Unferdorben János bányamester, amikor 1936. szeptember 3-án munkára jelentkeztem.

Délután aztán, fél kettőkor Sági Imre aknásszal bevonult a felolvasóba és a dobogóra állt. A zaj elcsitult, az addig padokon ülő emberek felálltak. Az aknász feltekintett a falon függő Szent Borbála képre és hangosan elmondta a Miatyánk-ot, meg a Hiszekegy-et. Ezeket a parancs szerint a bányászoknak is mondaniuk kellett volna, de már megszokták, hogy senki sem mondja, nem is erőltették.

Egyedül voltam új ember, meg kellett várnom a felolvasást, csak a végén jegyezték fel a nevemet, aztán megkaptam a beosztást:

– Elmegy a 9-es csapattal a 75-ös szintre, Harákékkal.

Harák másnap véglegesen a csapatához kért, csillésnek. Az első néhány napon csak a munkáról beszélgettünk, de aztán megkérdezte Harák:

– Szoktál te olvasni?

– Szoktam –, válaszoltam, de csak újságot. Könyveket nem.

– Milyen újságot?

– Függetlenséget, meg Friss Újságot.

– Na, majd én hozok neked mást is.

Másnap hozott egy Népszavát. Nem mondom, tetszett, amit megértettem belőle. De sok mindent nem értettem és ezt meg is mondtam. Munka közben, szépen sorban mindent elmagyarázott. Aztán már naponta hozott újságot, és mindig beszélgettünk. Egyszer elhívott a lakására. Elővett egy csomó könyvet, folyóiratot. Amelyik megtetszett ott nekem, azt odaadta, de ezekre már vigyázni kellett, nehogy a csendőrök meglássák nálam.

Attól kezdve szorgalmas olvasó lettem, mert tetszettek a könyvek. Nagyon igaznak találtam őket. Azt fogalmazták meg bennük, amit én magamban már régebben is gondoltam.

Később együtt hallgattuk a moszkvai rádiót többször is, amíg én is vehettem egyet, hogy otthon hallgassam. Aztán Menyhárt János trafikosnál én is megrendeltem a Népszavát.

Úgy október vége táján azt kérdi tőlem Harák:

– Mit szólnál hozzá, ha megalakítanánk egy szakszervezeti csoportot? Nem mondom, először megijedtem, de tetszett a dolog.

Különösen az, hogy akkor már tőlem is megkérdezte, mit gondolok, kinek lehetne szólni. És egy vasárnap délután összejöttünk a Szentesi féle vendéglőben. Ott megbíztuk Harákot, hogy próbáljon kapcsolatot teremteni a szakszervezeti központtal. A Szentesi vendéglőben addig is és aztán is rendszeresen találkoztunk.

Decemberben fel is utazott Hanák elvtárs Pestre és hozott egy csomó Bányamunkás című szaklapot. A központban azt mondták Haráknak, hogy beszéljen minél több bányással, aztán majd lejönnek.

Az idősebb bányászok, akik pedig korábban már foglalkoztak a szakszervezet megalakításának gondolatával, nem nagyon segítettek bennünket. Néhányan még gúnyos megjegyzéseket is tettek. Főleg azok, akik közülük közben lőmesterek lettek...”

– Délutánosok voltunk akkor, falévolás után leszálltunk. Makó Istvánt akartuk akkor a mozgalom számára megnyerni. A 45-ös szinten hármásban maradtunk. Harák elvtárs előhúzott a zsebéből egy füzetet. „Hová, – merre?” – ez volt a címe.

– Vigyázz, meg ne lássák nálad – mondta, és átadta Makónak. – Olvasd el és add vissza.

Aztán mentünk a munkahelyünkre. Makó akkor egy balesete miatt a szivattyúkamrában dolgozott.

Nem volt sok dolga, csend is volt, a könyv meg nagyon érdekelte, elolvasta egy műszak alatt. De annyira megtetszett, hogy át is adta váltótársának, Kelemen Józsefnek.

Kelemen is érdekelte a könyv, éjszaka még kevesebb dolga akadt, mint délután Makónak, olvasni kezdte. Hajnali három óra tájban zajt hallott. Léptek zaját. Aztán elért hozzá a vágatból egy lámpa fénye is. A könyvet összecukta, nem tudott jobbat kitalálni hirtelen, a homokosládába dugta és rátett egy deszkát.

Fekete László jött, a lőmester. Lassan, mint aki jól végezte dolgát. Beszélgetni kezdett és elővette szalvétába csomagolt elemőziáját.

– Megéheztem – mondta – és evéshez készülődött. Le akart ülni a ládára, de leesett a deszka és – kilátszott a könyv.

Kivette, leporolta.

– Hát ez mi? – nézegette, aztán elolvasta a címet: „Hová, – merre”?

– Jé – csodálkozott Kelemen is –, egy könyv!

– Az, mondta Fekete –, könyv.

Belelapozott, ott is címet talált: „Döglött lóra nem kell patkó”, – nem rossz –, nevetett –, kié?

– Azt én nem tudom –, tiltakozott hevesen Kelemen – talán a homokkal hozták!

– Az meglehet –, mondta Fekete. Zsebredugta a könyvet, leült a homokos ládára, megette a kenyerét, aztán elköszönt.

Reggel, hazafelé menet – szokása szerint – útbajtette a Horváth boltot, hogy lehajtszon egy féldecit. Amikor fizetni akart, kezébe került a könyv. Elővette, megmutatta. Jó könyv lehet. Méghogy a döglött lóra patkó...!

Horváth József, a boltos elvette a könyvet, bele-bele olvasott és odaadta Kiss Antalnak, aki ugyancsak egy féldecire tért be. Visszaadták, amikor Fekete hazaindult.

Éppen elaludt, amikor a csendőrségtől kereste a küldönc, hogy azonnal menjen be a katonai parancsnokságra.

Bent két csendőr várta. Helybeliek, ismerősök. (Egyik ugyancsak Fekete nevű, tehát névrokon is.) Csakhogy nem ők kérdezték, hanem egy civil, idegen.

– Miféle könyveket olvas maga?!

Fekete megdöbbsent. Miféle könyvet? Semmifélét! Ő aztán valóban nem olvas. Hirtelen el is feledkezett a döglött lóról, amelyeknek nem kell patkó...

Hamarosan eszébe juttatták.

– Amit a Horváth boltban mutogatott! Kár tagadni!

Már csak azért is kár lett volna, mert Kiss Antalt – aki besúgó lett, hogy egy háború alatti betöréséért börtönbe ne csukják, – meglátta a szomszéd szobában.

Megmondta, hol találta a könyvet, azt is; kik dolgoznak ott. Fogalma sem volt, miféle könyv lehet az, de ha e katonai parancsnoknak ilyen fontos, nem lehet kétséges milyen...

Hazakísérték, el kellett hoznia a könyvet. Mire vissztértek, már bent volt Makó is.

– Ez volt az a könyv? – kérdezte a nyomozó Makót.

– Ez, ez volt az.

Nem mondta meg, hogy odaadta Kelemennek a könyvet, azt mondta ő tette a homokos ládába. De honnan vette?

– Hát az úgy volt, hogy éppen Szápár felé mentem, mert hogy ott lakom, a Kopaszhallgatón jön velem szembe egy ember. Megszóltott, mert ott fölfelé toltam a kerékpárt. Néhány szót szólt csak, olyan szokásosat, aztán mikor tovább indultam volna, azt mondja:

- Tisztelt uram, adok én magának egy könyvet, olvassa el, ha lesz ideje.
 - Ki volt az az ember?
 - Mondom, akkor láttam először, meg utoljára.
 - A nevét nem mondta?
 - Nem is kérdeztem én, ugye, siettem haza...
- Még személyleírást is kértek. Középmagas, szürkeruhás, barna. Keressék.
Elhitték-e, nem- e, nem lett ügy belőle. Hamarosan szabadon engedték Makót is.

A nyilasok palotai tömeggyilkossága

Részlet a két életben maradt áldozat népbírósi vallomásából

Raffael Margit:

„[...] Én köztük voltam azoknak a cigányoknak, akiket a Kiserdőben kivégeztek. Várpalotán, nagybátyámnál tartozkodtam édesanyámmal és két testvéremmel. Este a nyilasok Várpalotára hozták a székesfehérvári cigányokat német autóval. Én ezt nem láttam, csak a fehérvári cigányoktól tudom. Másnap reggel a várpalotai cigányokat is összeszedték a nyilasok. Így engem is. Két nyilas vitt bennünket Farkas Andor községvezető lakására. Minket, várpalotaiakat, lehetünk vagy harmincan, két nyilas kísért. A fehérváriak egy pajtába voltak bezárva. Az udvaron több csendőr is volt, minket nem engedtek a fehérváriak közé, mert előbb elszedték az értékeinket. Amikor vizet kértünk, Kemenesi Imre megvert bennünket. Még a kisgyerekeket is puskatussal ütötte, amikor vízért könyörögtek, de nem adott inni. Később a fehérvári cigányok közé csuktak minket is. Azt mondták nekik, hogy bunkert kell ásni. Minket akkor a karámba csuktak, később, este a gödörhöz kísérték. A férfiakat akkor már kivégezték. Nem egyszerre vittek el bennünket F. A. pajtájából, hanem csoportokban. Egy csoportban huszan vagy huszonöten lehetünk. Amikor a gödörhöz értünk, azt mondták, hogy ugorjunk bele. Aki nem ugrott a gödörbe, azt a szélén agyonlőtték. Én mindjárt az elején beugrottam, a többiek rámentek, így nem értek a lövések. Utána villanylámpával nézegették, hogy van-e olyan, aki még él, és azokat is agyonlőtték. Utánunk még két vagy három csoportot hoztak. Fehérvári cigányoktól hallottam, hogy összesen százharmincan lehetünk a pajtában. Éjszaka otthagytak bennünket, én hallottam, hogy egy asszony nyöszörög, azt megfogtam és ketten kimásztunk a gödörből. Még előbb, amikor a gödörben feküdtem, hallottam, amikor a nyilasok beszélgettek: „Most ne lőjete, mert az úton németek jönnek és meghallják. [...] Várpalotáról három cigánycsaládot végeztek ki. Kolompár Dócsinak hat szőke kisgyereke volt... Édesanyámnak arany fülönfüggője, gyűrűje és pénze is volt. Még a cérnát is elvette tőlünk [...].”

Lakatos Angéla:

„[...] Minket Fehérvárról hoztak Várpalotára két nagy teherautóval. Nekünk azt mondták, hogy Németországba visznek bennünket. Gyorsan hajtottak, a gyerekek meztelenül jöttek velünk. Várpalotán megálltunk egy ház előtt, és annak pajtájába zártak bennünket. Felváltva karszalagos nyilasok géppisztollyal és csendőrök őriztek bennünket. Másnap reggel a férfiakat elvitték munkára, de előbb elvették tőlük, amit náluk találtak. Később tőlünk is elvettek minden holmit. Kisbát vártam, egy hónap választott el a szüléstől. Könyörögtem, hogy hagyjanak elmenni, de megverték. (Megfogott egy csendőr és oda taszított az indulóhoz puskatussal.) Egy csoporttal engem is elvittek. Amikor megláttuk a gödröt és a körülötte álló csendőröket, elkezdtünk sírni, jajgatni. Amikor a gödörhöz álltunk és beleugrottam, nyolc lövést kaptam. Utánam még három csoportot hoztak, amikor a végére értek, valaki jelentette, hogy „Végeztünk, kitartás, éljen Szálasi, bevonulni.” Aztán csönd lett, de kérdezgették egymástól, hogy nincs-e valakinek kézigránátja, azt kellene a gödörbe dobni, hogy el ne másszanak. De nem dobtak, hanem karbitlámpával körüljárták a gödröt, és aki még mozgott, arra rálöttek. Egy kisgyerek cigányul kiabálta: „Öreganyám, hol vagy?” Valaki azt mondta akkor, hogy „ez a büdös cigány még mindig él”, és abba is belelöttek. Egy másik gyerek ki akart mászni a gödörből, de valaki, egy csizmás ember fejberúgta.

II/8. „HOSSZÚ KÉMÉNYEKEL NYÚLVÁN AZ EGEKIG” (1945 UTÁN)

Veres Péter: Királyszállási közjáték

Részletek

Volt a Bakony tetején, Várpalota fölött, úgy kilenc-tíz kilométernyire, benn az erdő sűrűjében, de azért egy kis tisztás szélén és egy kis tó partján egy kis vadászlak, és mellette néhány régi cselédház: Királyszállás-Hétházpuszta. Hogy honnan vette és mikor kapta a nevét, azt nem tudom. Az erdészek és a cselédek Mátyás királyt emlegették. Volt is a közelben egy hely – buja völgy fölött szürke szikla –, amit, úgy emlékszem, Mátyás sziklának hívtak. S hogy Várpalota, még mint Palota szintén Mátyás korából való volna, azt is mondták.

Én ennek nem néztem akkor utána. Túl sok egyéb dolgom és gondom volt. (1948-at írtak.) Amikor az ember a mával és a holnappal van elfoglalva, akkor nem buzog benne eléggé a múlt dolgai iránt – való érdeklődés, hiszen itt és ekkor írtam a vitássá lett könyvemet, A paraszti jövődőt is.

Amikor mint honvédelmi miniszter először néztem ki a királyszállási vadászházba (a mi „státusunkhoz” tartozott), és a kezembe adták a kis ház nevezetes emlékkönyvét, hogy én is írjam bele a nevemet (úgy emlékszem, bele is írtam), abban már az egész korabeli magyar történelmet benne találtam. Nemcsak a Horthy Miklósét és a Gömbös Gyuláét (itt tartotta a híres „bakonyi minisztertanácsot” hanem sok más nevezetes személyiség között a Ribbentroppét, és a Ciano grófét is. (Az erdő nem tehet róla...) Az új emberek között pedig, az egymást váltó új honvédelmi miniszterek mellett, a Rákosi Mátyásét és Tildy Zoltánét is.

Én azonban a korábbi életemben sohase vadásztam.

[...] Nem vadászni mentem hát erre a Királyszállásra, nem is pihenni, hanem dolgozni. Gondolkozni és írni, mert koalíció ide, miniszterség oda, néha már nagyon írhatnék volt. A minisztériumban és a parasztpárt központjában erre nem volt idő, sem lehetőség. És főleg nem volt szellemi-lelki kondíció.

[...] És persze, azért is mentem oda, s nem máshol való üdülőkhöz, mert nagyon szerettem és azóta is mindmáig szeretem az erdőt, s benne a csendet. Gondolkodó, a káoszban rendet kereső elme számára, aki azon töpreng: mi lesz ebből, hisz a forradalmár szocialisták nem mondhatnak le erről a történelmi alkalomról, csak az a kérdés: mikor és hogyan? – jó hely az erdő.

[...] Így hát nem lőttem én ott nemhogy dämvdát, muflont, őzet, vaddisznót (ezek tanyáztak a sűrűben), hanem még csak egyetlen nyulat vagy fácánt sem. Egy új gondolat, egy szép és jó mondat, egy igaz látomás, amelyet még nem írt meg senki, nekem ugyanolyan „telitalálat”, mint a vadásznak a „kapitális” vad.

[...] Ezerkilencszáznegyvennyolc késő nyarán is kinn ültem Királyszálláson. Itt töltöttem a nyári szabadságomat. Soha addigi életemben nem voltam „szabadságon”. Még pályamunkás koromban is a nyári „szünetszabadságot” aratással, csépléssel töltöttem. Ott kerestem meg az évi kenyeremet, mert a vasút – mint a pályamunkás akasztófahumora mondta – csak sóra – paprikára valót adott hozzá.

Most azonban, ötvenkettedik évemben, én is „nyaralok”. Itt, kinn az erdőben, mert ez télen is, nyáron is hűz-vonz engem. Életemben először jutottam igazi mesebeli nagy erdőbe.

[...] Mentem is mindennap, rendszerint háromszor, egy-egy tartalmas sétára, lehetőleg mindig más irányba. Egy vegyes erdő (tölgy, bükk, akác, hárs, gyertyán, kőris és juharfélék) még öt-tíz kilométeres körben is sok új felfedezést ad. És felfedezni, mint mondtam, igen tetszik nekem. Itt például szinte a szemem előtt bizonyult be, amit az erdészek arról mondtak, hogy a „gyomfák” – a „plebejus” gyertyánok, juharok – miként foglalják el az erdőt a „nemes” tölgytől.

[...] De miért kerülgetem a történet-kását, még a tölgyfák sorsával is? Talán azért, hogy mindenek lássák, mennyire nem vagyok konspirátor lélek, hogy nem összeesküvést kifundálni jöttem ki ide.

Mégis az egyik napon, már augusztus dereka felé lehetett, amikor a reggeli kisebb kóborlás után hazatértem a vadászházhoz, üzenet jött Várpalotáról, mely szerint menjek le az ottani telefonállomáshoz, mert Rákosi Mátyás akar velem beszélni.

A gépkocsi ott volt a vadászháznál, hát mindjárt lekanyarogtunk a hegyi utakon a városba.

Mondja aztán nekem Pestről Rákosi, hogy távollétemben valami furcsa dolog történt. Az én levélpapíromon és az én aláírással (sose zártam be a fiókomat –, na, és ha bezártam volna?) a Szovjetunió magyarországi

nagykövete, Puskin egy nyilvánvalóan provokatív levelet kapott, amelyben én gyalázom a Szovjetuniót, és tiltakozom a szovjet csapatok itt-tartózkodása ellen.

Hogy a levél szövege valójában hogy hangzott, azt én sohase tudtam meg, mert hiába kértem Rákositól, nem mutatta meg, és másolatot se adott róla. De hogy Puskin nagykövet nem hitt a levélnek, az természetes, mert ismert mint író és mint embert (párszor beszélgettünk), sőt mint az irodalomban is tájékozott ember, azt is megérezhette, hogy nem az én stílusom. (Buta volt a provokátor.)

(Még az is lehet, hogy éppen nekik köszönhetem, mármint Vorosilov marsallnak és Puskin nagykövetnek, hogy ezt most megírhatom.)

Néhány nap múltán más „jelek” jöttek fel a politikai égen. Elkövetkezett Szent István napja, s azon a Rákosi Mátyás nevezetes kecskeméti beszéde, amelyben egyebek közt azt is elmondta – én a gépkocsi rádióján hallgattam –, hogy Veres Péter barátom jó író, de nem jó (vagy talán rossz) politikus, mert új könyvében, *A paraszti jövőd*-ben így és úgy...

Szíven ütött? Nem mondanám, hogy oly nagyon. Nem tudtam még én akkor (csakugyan naiv, sőt, „balog”-balgatag voltam), hogy itt félni kell. Illetve: hogy nekem is félni kell. Hiszen aki bennem keresi a szocializmus ellenségét, az nem tudja, hol tart. Még inkább: nemcsak hogy emberismerete nincs, de nem lehet jó marxista, osztályharcos szocialista forradalmár sem.

Megint pár nap múlva újabb jelek jöttek. Egyik hajnalon ugyanis a kis vadászház első emeletén (több nem is volt), ahol az egyik cellácskában én aludtam, egy másikban Kelemen Béla főhadnagy, a segédtiszt (a honvédelmi miniszternek, ha civil is, sőt ha paraszt is: segédtiszt jár), hajnali két óra tájban egyszerre ébredtünk fel. Hogy ez a szokásos hajnali ébredés volt-e az alvás folyamán fölöslegessé vált vizek eltávolítására (én minden este tejet vacsoráltam akkor is, nem vaddisznóhúst), avagy valami zaj vagy megérezés ébresztett föl bennünket, azt nem tudhatom. Kinn és benn teljes csend volt. Még az őrálló katona lépései (mert katonák őrizték állandóan a házat; nem az én intenciómból, hanem a tábornokéból) sem hallatszottak fel a ház körüli ropogós zúzott kavicsról.

Visszefeküdtünk, de nem aludtam el, mert némi nyugtalanság is volt bennem, meg aztán nem sok idő múlva valami halk, egészen halk (jó fülem van) recsegéseket, majd finom kis füstszagot (jó orrom van), fenyőfüst szagát éreztem. Kinézek a folyosóra: mi lehet az? Ugyanebben a pillanatban a segédtiszt is kijött. Nézegettünk aztán a folyosón erre is, arra is, benéztünk az üres cellákba is, sehol semmi. Pedig most már erősebben hallatszik a recsegés és érződik a füst: ez tűz! De hol? A recsegés nem alulról, inkább felülről hallatszik. Felfedezünk aztán a folyosó plafonján egy ajtócskát, és mert igen alacsony a folyosó, kézzel felnyomjuk, és – lobog a fejünk felett a padlás és a tető! Minden fenyő, s hozzá fényezett fenyő! Az egész ház is, a tető is, a bútorok is, a padlózat és a plafon is, ráadásul a padlás tele van ócska bútorokkal: úgy ég az egész gyantaház, mintha egy gyertyaöntő műhely gyulladt volna ki. Szép, világos, tiszta lángokkal, füstje alig van. Filmesek jó képet csinálhattak volna róla, amint erdő sűrűjében, kis tó partján lobog egy ház.

Leszaladtunk a földszintre, riasztom a katonákat és a ház földszintjén lakó gondnokot – aki mindenes is – és a feleségét, aki egyben szakácsnő is. Fenn voltak már, de éppen csak hogy... Hogy a soros őrszem hol volt és mit csinált, ma sem tudom. Nem nyomoztam.

Kiderült, hogy semmi tűzoltószerszám nincs itt. Hiába van a tóban víz – kissé odébb vagy száz lépésnyire –, az magától nem jön ide. Leküldtem a gépkocsivezetőt Várpalotára tűzoltókért, de arra nem várhatunk. Éjszaka van, a tűriadóhoz idő kell, hát még ahhoz, hogy ide a hegyi úton feljöjjenek. A ház vízellátását egy kis ciszternából valami kézzel hajtott nyomópumpa szolgáltatja, de azzal nincs mit kezdeni. Inkább azon legyünk, hogy meentsük ami menthető. Elrendelem, hogy a katonák ürítsék ki az alsó helyiségeket. Minden bútort – volt ott egy zongora is az ebédlőben – hordjanak ki a gyepre, távolabb a lobogó háziktól. A gondnokék is vigyék a magukét, bútort, edényeket, élelmiszert, mi pedig az emeleti szobákat ürítjük ki. Kinyitottuk az ablakokat, és lehajigáltuk a bútorokat. Nem sok volt, székek, ágyak, de mind olyan erős fából, hogy semmi bajuk sem lehetett. Aztán persze kiraktuk az agancsokat, kitömött madarakat, minden vadásztrófeát. Még a vendégkönyvet is megmentettük. Értékes történelmi dokumentum.

Mire mindent letakarítottunk, a tűz is lejjebb jött, most már a mi szobáink is ropogtak. Mi pedig félreállottunk, és néztük a tüzet, mert az emberi természet ősi tulajdonsága, hogy lenyűgözi a tűz varázsa. Ez maga a megsemmisülés, maga a sors. Az emberé is.

Közben megérkezett a nyári hajnal, de a nap már a csinos kis vadászháznak csak a hűlő hamvait láthatta. Leégett talpig. Csak a téglakémény maradt meg belőle.

[...] Tűzoltók persze nem jöttek. Várpalotáról már hiába jöttek volna, a hamu magától kialudt. Majd déltájban érkezett oda, de már csak utólagos tűzvizsgálatra a székesfehérvári tűzoltóság. Amely aztán megállapította – mint nekem utólag jelentették –, hogy kéménytől gyulladt ki a ház.

Ami persze nem lehetett igaz, mert vasárnap este nem is volt a konyhában tűz.

[Forrás: Veres Péter: *Őszi változatok. És hogy mondtam le? című fejezet* Bp. 1969, Szépirodalmi Kiadó p. 197.]

Így kezdtük az erőmű építését

Elmondta Haumann János,

aki 1950 márciusában tizennegyed magával elsőként érkezett a leendő építkezés színhelyére

– Mondták, hogy erőművet fogunk építeni. De mi, hogy őszinte legyek, csak a fejünket csóváltuk. Erőművet, ide, mi tizennégyen? Nemigen hittük el ezt. Mert el se bírja képzelni az elvtárs, mi volt itt másfél évvel ezelőtt. Semmi sem volt. Csüggesztő pusztaság. A kövek között néhány letört kukoricaszár. Meg szél. Állandó, kegyetlenül süvítő szél. Még vizünk sem volt. Úgy kellett kannákban hordani a faluból, félóra járásról. Addig panaszkodtunk a vízhiányra, amíg egyszerre nagyon sok vizünk is lett. Ez a Hideg-völgy olyan, hogy sokáig megtartja a havat, április végéig, május elejéig. És akkor egyszerre, egy huszonnégy óra alatt olvad el a hó és zúdul le, éppen ide, az építkezés helyére. És elvisz magával mindent, amit az útjában talál. Köveket, földet, malacot, a mi ládáinkat, deszkákat. Első alkalommal még nem ismertük a természetét, alaposan kibabrált velünk. Idénre már árvédelmi árkot vontunk az útjába, megrendszabályoztuk. No, de ennyit a vízről.

– Szóval mi, tizennégyen, barakkok építésével kezdtük. Mire az első összeütöttük, újabb munkáscapat érkezett. Kubikosok Szentesről, Csongrádról. Segédmunkásokat is kaptunk. Így már gyorsabban ment a munka. Május közepén már 150-en voltunk. Gyors ütemben épültek a felvonulási épületek, a barakkok, műhelyek, raktárak. A vasúti szárnyvonal is elkészült. Hamarosan megindultak rajta a vonatok és hordták ide az építési anyagokat. Amikor a tervrajzok is megérkeztek, kezdtük hinni, hogy valóban erőművet fogunk építeni.

[Forrás: Zolnay Vilmos: *Várpalota*. Bp. 1952.]

„Formálódtak az emberek...”

Elmondta: Martinovics Rezső

– Én magam 1950. május 13-én érkeztem ide. Nem mondom, néhány barakk állt már. Persze nem ilyenek, mint a mostaniak. De azért azok is százszor jobbak voltak a Horthy-idők építőmunkás-szállásainál, vagyis a semminél. Akkor kezdtük átalakítani a barakkokat négy személyes szobabeosztásra. Az újakat meg már úgy építettük, gyors tempóban, mert minden nap újabb és újabb emberek érkeztek, gondoskodni kellett róluk. Így is kedvetlenek voltak az emberek. Nem látták maguk előtt a célt, nem volt senki, aki megmagyarázta volna nekik, miért dolgoznak. Panaszaikat, bajait, kívánságaikat csak egymás között suttozták el. És a rosszkedv, ha nem vetünk gátat neki, gyorsan terjed. A napi munka után nem tudtak mit kezdeni az idejükkel. Lézengtek, hazavágytak. Egyetlen szórakozásuk vasárnap az ürgevadászat volt. Ha valaki erőműről beszélt nekik, csak legyintettek. „Ne beszéljen már – mondták – ki hallott olyat, hogy munkásbarakkokat még be is vakoljanak, az öregapám sem, nem nekünk készülnek ezek itt, hanem katonai tábornak.” – Ilyeneket beszéltek. Meg ahol sok ember gyűlik össze, sokféle akad köztük. Nemcsak építőmunkás, meg kubikus jött ide, hanem mindenféle ember.

[...] Lassanként megváltozott az építkezés képe. És az emberek is megváltoztak. Megalakult a pártszervezet, a népnevelők dolgozni kezdtek. És ahogy a kitűzött munkája nyomán kirajzolódtak a helyszínrre az épületek körvonalai, úgy alakult ki az ő munkájuk nyomán az építőknél ez a szervezett, összehangolt társadalma (azt hiszem nyugodtan annak nevezhetem), amelyet most lát itt az elvtárs. Formálódtak az emberek, ürgevadászat helyett munkaversenybe álltak. Olyan gyökeresen megváltozott itt egy hónap leforgása alatt a szellem és a hangulat, hogy az építkezés jóhíre nemcsak a környéket, de az egész országot bejárta. És ennek hatására áramlani kezdtek

hozzánk az emberek, még rábeszélésre sem volt szükség. Egyre többen jelentkeztek szakmunkások, segédmunkások és még olyanok is, akik idáig inkább temetni szerették a munkát, kérték, hogy hozzánk jöhessenek dolgozni. Az, hogy valaki itthagya Inotát, többé nem fordult elő.

– Persze, nehézségek, meg hibák, bajok voltak ezután is. A természettel is meg kellett küzdenünk. A legnagyobb probléma a vízhiány volt. Megkezdődtek a kútúrások, mégsem volt elég víz. Távolabbra kellett menni és onnan idevezetni.

[...] Az emberek között is voltak egyenetlenségek. Sok cigány jött hozzánk dolgozni és a gonosz faji előítélet még sok emberben él, legalább is élt. Nem azt nézték, hogy ezek a cigányok milyen sorsra, nyomorult szegénységre voltak kárhoztatva eddig, olyan sorsra, hogy evőeszközre sem tellett nekik és így nem tanulhatták meg a használatát. Be kell ismerni nem ettek valami szépen. Akik egy asztalhoz kerültek velük, ki akarták kergetni őket az étteremből. Ők meg ragaszkodtak a jogukhoz. Mennyi csetepaté, vizsály keletkezett ebből. Balogh elvtársnak, a párttitkárnak kellett okos szóval rendet és békét teremtenie.

[Forrás: Zolnay Vilmos: Várpalota. Bp. 1952.]

Új kohó a Baglyas-alján

Részletek Soós Magda: Erős szálak c. regényéből

A szél éppen olyan vadul és kellemetlenül fúj, mint az este, de az ég ragyogó tiszta volt. Az üzemtől balra gyér lucfenyőerdő terül el. A fák érdes, kopár törzsei között zöldre és sárgára mázolt barakképületek tűntek elő. Az erdő mögött a Baglyas kupolaszerű sziklaháta emelkedett és az éles, tiszta messzeségben a Bakony elvesző, kék körvonalai. „A Bakony felől fúj a szél – gondolta Simkó – és azt mondják, a Baglyas tetejéről látni lehet a Balatont”...

Különös, szavakba alig önthető érzés kerítette hatalmába. Jó volt maga körül érezni az ismerős távlatokat. A Bakony bozontos sűrűjét, a Balaton bársonyos hullámait, körülötte réteket, legelőket, szántóföldeket, azután megint városokat, vadonatúj, égbefúródó kéményeket, csillogó üvegfalú gyárat, mélyben zakatoló tárnákat, az üstökbe ömlő izzó vasat. „Engem meg ide állítottak” – gondolta hirtelen és meggyorsította lépteit az üzem nagykiterjedésű udvarán. De egy kőtörmelék bucka mellett ismét megállt és körülnézett. Tüdejét tágította az éles levegő és tekintetét húzta mindaz, ami mától kezdve állandó, közvetlen környezete lesz. Az erőműkazan százméteres kéménye, mint egy óriás ujja, úgy mutatott a magasba. A három hűtőtorony hatalmas betonköcsöghöz hasonlított és öblös torkukból vastag, fehér gőz szállt, terjengett a kék ég alatt. Az erőművet alumínium sínhidak kötötték össze a kohó területén álló egyenirányítók épületével.

Amikor Simkó pillantása beleütökött ebbe a két rombusz alakú betonépítménybe, eszébe jutott az előtte egvelőre ismeretlen energetikai probléma és szapora léptekkel igyekezett az igazgatósági „hurkaépület” felé.

[...] A KOHÓCSARNOKBAN újabb hús kádat helyeztek üzembe. Most már negyvenből csapolták a vörösen izzó, ezüstfényű folyadékot, amely tömbökké merevedve várta, hogy végleges formájában megszülessék, mint motor, épületállvány, vagy villanyvezeték.

Amíg a csarnok egyik végében már folyt a termelés, a nagyobbik felében még mindig építkeztek és a kádat szerelték.

Lőrinc a szerelőcsoportot vezette, de néha egy-egy pillanatra beszaladt a csarnok elejére és megnézte, hogyan működnek a kádat, amelyeket még nemrég az ő irányításával ágyaztak be a földbe, béleltek ki samott-téglával, az áramot vezető finom széntömbbel és az anódrész bonyolult vastartó berendezésével. Élvezettel figyelte, amint a berregő légkalapács áttöri a fürdő tetején megkeményedett kriolitkérget – a timföld oldóanyagát – hogy kikanalazzák alóla a folyékony alumíniumot. És amint elnézte, hogyan csurog az üstbe a rózsásfényű lé, már szaladt volna vissza a szereléshez, hogy minél előbb főjön, fortyogjon az alumínium a többi kádban is.

– Olyan ez – mondta az öntőkanál hosszú nyelére támaszkodó Dudásnak – mintha te, mondjuk, kalapot tennél a fejedre és mezítláb lennél. Itt termelünk, ott pedig még... nézd, hol tart az építkezés. A csarnok felén még tető sincsen. Mi még csak haladunk a szereléssel, de az építővállalat... mondhatom, megéri a pénzét. Lézengenek és anyagot kunyerálnak tőlünk.

– Ők meg rátok panaszkodnak – mondta Dudás szipákolva. – Azt mondják: hova siessünk? A szerelők csak piszmognak odalent a gödreikben és ha mi gyorsan felhúzzuk a tetőt meg a falakat, kívülről még azt hiheti valaki, hogy kész a kohó.

– No és mit bánják – bosszankodott Lőrinc és visszasietett a visszasietett a szerelőcsoporthoz.

Dudás gyönyörködve dugta az orrát az izzó fémmel telt üst fölé. Ilyenek lehettek az égitestek, amikor még nem hűltek ki... ilyen volt a föld is párszázmillió év előtt.

[...] – Mi történt? – kérdezte Révész és Simkó egyszerre.

– Az ön egyenirányító berendezése – nézett még mindig áthatóan az igazgatóra – azt hiszem, ezúttal nem megszokott módon rakoncátlankodik. Az egyik trafó megbokrosodott és e pillanatban még nem tudjuk felmérni a hibát, de ha így folytatódik...

Nem mondta tovább, de Simkó pontosan tudta, mit jelent az, ha elakad az áramszolgáltatás. Nem azért dolgozott alumíniumkohásként az első számú, régebbi kohóban, hogy ne rendítette volna, amit hallott. „Lehetséges ez? Lehetséges, hogy nem kellett volna letorkolnia ezt a haját pödörgető, tudós képű szakembert, aki azt prédikálta: Várjuk meg a szovjet konstruktőrt? Lehetséges, hogy felelőtlenül döntött, amikor szokása szerint az asztalra csapott: „Vágjunk bele!”

[...] Az üveggel, linóleummal és csempével borított vezénylőteremben olyan volt a hangulat, mint valami csodálatosan szép, modern tengerjáró belsejében, az irányító- és jelzőkészülékekkel ellátott parancsnoki helyiségben, amikor odakint a tengeren éppen vihar dúl. A parancsnok, a fő- és alkormányos, a kapitányok mind összesereglettek, halk, erélyes vezényszavak pattogtak, gyors, nesztelen léptekkel sietett mindenki a helyére, majd újabb utasítások röpködtek, az arcokon visszafojtott izgalom és tanácstalanság feszült. Szilágyi levette a szemüvegét, rálehelt és két ujjá közé fogott zsebkendőjével megdörzsölte. Ezt a műveletet izgalomban percenként megismételte. Horvát Feri, a telepvezető, egy szőke, fehérbőrű, lányosarcú fiatalember, a ceruzája végét rágta és szemét le nem vette a félköralakú, halványzöld kapcsolótábláról. Csak Sanyi bácsi, a hatalmas, pocakos, mészáros-hoz hasonló főelektrikus volt nyugodt. A húsos arcát behálózó lilás erek közül kedélyesen pislogott ki szeszű szeme, szürke vászonköpenye ujját feltúrta könyök fölé és vastag, izmos karját rátette a mérnök cingár vállára.

– No, Szilágyi elvtárs, együtt főztuk, most együtt esszük meg.

[...] – Gyerünk a kohócsarnokba – mondta felindultan és heves, hosszú léptekkel elsietett. Gyenes lassan, kissé csoszogva követte az udvaron át.

A csarnokban, amely inkább annak a bizonyos tengeralatjárónak a fedélzetéhez hasonlított a vihar pillanatában, ha lehet még nagyobb volt az izgalom. A legénység a saját szemével látta a hullámokat, amelyek időnként át is csaptak rajtuk.

Amikor meglátták Simkót, mind háttafordítottak a kádaknak és várakozóan néztek rá, meg a nyomában igyekvő főmérnökre.

– Kevés timföldet dobjanak be – mondta Simkó.

– Hiszen alig teszünk. Azért gyulladnak ki folyton a lámpák – felelte az egyik kohász a vasrúdjára támaszkodva. Csakugyan az anódtartó gerendákra szerelt villanykörték itt is, ott is égtek, jelezvén hogy a fürdőben a timföld fogytán már.

– Csak keveset tegyenek bele – ismételte Simkó. – A lényeg az, hogy mindenáron tartsák, ne engedjék kihűlni. Nem, a kádaknak semmiképpen sem szabad kihűlniök.

A kohászok bólintottak: az anódot az emelőszerkezettel lejjebb eresztették, hogy valamennyire csökkentse a feszültséget. Noha odakint is meleg volt, becsukták az ablakokat, hogy a csarnok zárt, forró levegője is segítsen a veszély elhárításában. Lapátjukkal negyedóránként kotortak egy kevés timföldet a kád széléről az alig fortyogó fürdőbe, amelynek a szélén vastag kéreggé keményedett a megfagyott kriolit. De a kohászok arca levertséget, izgalmat tükrözött.

[...] Hűvös, tiszta hajnal volt. A Baglyas felől éles szél fújdogált és arról mesélt, hogy valahol, nem is elérhetetlen messze, a Balaton sima, bársonyos hullámai felett vitorlásokat dagaszt, sirályokat ringat, leszárítja a fürdőzők bőrén gyöngyöző vízcseppeket... De itt csak a hűtőtoronyból felszálló gőzbe kapott bele, azt gomolyította, kuszálta össze a magasban, belecsimpaszkodott a száradó lucfenyők ágaiba és felragadta a port a kohó udvarán.

Simkónak eszébe jutott, hogy első nap, amikor a kohóba jött, valaki azt mondta neki, a Baglyas tetejéről jó időben látni lehet a Balatont. Lám, már hónapok óta dolgozik itt és még egyetlenegyszer sem ért rá, hogy felmenjen és megnézze. „Talán augusztus végén, ha mind a százhusz kád üzemben lesz, elutazom Verával – su-

hant át benne egy pillanatra a vágycokozás. Igaz, olyankor már nem érdemes a Balatonhoz utazni. No, sebj. Elmegyünk a Mátrába” – intézte el egy legyintéssel és a következő pillanatban már csak az izgatta, hogy milyen hírrel fogadják az egyenirányítóban.

[...] Az első kádnál ugyanaz a változatlan kép fogadta, amely már napok óta nyomasztóvá tette az egész csarnok légkörét. A kohászok a kádak oldalára szerelt voltmérőket lesték, mint valami nagybeteg lázmérőjét. Dudás azonban megállította és hüvelykujjával a háta mögé bökött:

– Látja? – Öreg csecsemőhöz hasonló arca mosolygott, pillátlan szeme pedig élénken hunyorgott az árammérők felé. – Valamit emelkedett.

Simkó csak most nézett rá a voltmérőre. Az emberek aggódó arcáról azt hitte, hogy minden maradt a régi-ben, de kiderült, hogy most éppen azért figyelték olyan izgatottan, mert valamicskét, nagyon keveset, javult a helyzet. A mutató, amely napokon keresztül egy-másfél voltig esett le, most majdnem a hármason állt.

[...] Az emberek arca itt is szorongást fejezett ki, de csakhamar megértette, hogy ezt az érzést éppen a fellátnó remény váltja ki belőlük. Szilágyi hosszúkás arca szinte áttetsző volt a sok virrasztástól, de bizonytalan színű, sárgás szembogara mélyén apró lángocska égett.

– Megtaláltuk – mondta és Simkó elé sietett. – Időbe telik, amíg rendbehozzuk és közben, lehet, hogy az áram újra esni fog. De megtaláltuk és megcsináljuk, ez a fő dolog.

A főmérnök gyűrött arccal állt a kapcsolótábla mellett és a műszereket figyelte. Őszbevegélyű fekete haja csapzottan lógott a homlokába, szemüvegét gyakran feltolta és ujjával a szeme sarkát, meg az orratövét dörzsölte.

– Talán visszakapcsolhatja már – mondta a telepkezelőnek. A lányosarcú, fiatal telepkezelő is sápadt volt és a szeme egészen kicsire zsugorodott össze. Jóformán harminchat órája nem mozdult el a vezénylőberendezés mellől, amely rendes körülmények között rádiócsövezetéssel, automatikusan dolgozott, de túlságosan érzékeny volt és most nem tudta követni a kohócsarnokban előálló feszültségi ingadozásokat. A telepkezelő attól tartott, hogy az egyik fokozatról a másikra való áttérésnél kivágja a biztosító reléket. Ezért kikapcsolta az automatát és kézzel szabályozta be a megfelelő áramerősségre. Ez rendkívüli, összpontosított figyelmet követelt, tekintetét egy pillanatra sem fordíthatta el a halványzöld falba épített, üveglappal borított, finom műszerekről. Egy másodperc-re most mégis fölneézett és amikor a főmérnök ványadt arcát meglátta, csendesesen szólt:

– Még nem kapcsolom vissza. Kézzel szabályozom tovább. De ön csakugyan menjen haza és fekdjék le. Legyen egészen nyugodt – tette hozzá halványan elmosolyodva.

Gyenes megatotta a fiatalember tekintete, az a szemmel látható gyengédség és gondoskodás, amellyel kímélni akarta őt, ugyanakkor, amikor saját kimerültségére rá sem hederített. Szilágyira nézett, akinek az arca szintén fakó volt a fáradtságtól. De a szeme és a szája szögletében most mégis olyan megkönnyebbült mosoly bujkált, mint az orvosén, aki nem hiába virrasztott napokon és éjszakákon át a nagybeteg ágyánál.

Eszébe jutott, hogy amikor Simkó lándzsát tört az egyenirányító önálló felszerelése mellett, számára nemcsak ez a túlságosan merésznek és kalandosnak látszó vállalkozás volt ellenszenves, hanem az emberek is, akik belevágtak. „Új káderek” – gondolta róluk gúnyosan. És íme, ezek az emberek nemcsak az önfeláldozásukat bizonyították be, hanem a tudásukat is, ami Gyenes szemében talán még becsesebb volt, még többet jelentett.

Jankovich Ferenc: Hol a régi Bakony? (Részlet)

*Szeretem a szépet, új házakban, kőben,
faluban, városban, égig épülőben;
szelíd gépekben is, melyeknek ereje
hozzájárul, hogy a népet fölemelje;
ásványban is, mikor tárlik sok halomban,
csodás, ismeretlen halmazállapotban:
s tőle száz lelemény kap újult erőre,
méreg vagy orvosság s festék lesz belőle –
Szeretem, de mégis... Néha, mintha fájna:
lenn, a szívem mélyén, gyermekkorom tája.*

Palota, Pétfürdő s az a nagy gyárváros,
mely ott terpeszkedik, s rajzát veti, már most;
s hosszú kéményekkel nyúlván, az egekig
veri fel sárga, kék s szürke fellegeit,
gőze nyájaival legelve a fákat –
eltűnteti lassan azt a kedves tájat.

Hol a híres Bakony sok vadas erdeje?
Hol immár a Sárrét sok csukája s ere?
Hol van a nagy-fenyves sok kicsi ligete:
hol én futkároztam s terveztem?... Hült helye.
Hol a malom-erdő, ahol tüzet rakánk,
sütögetve gyöngye tejes kukoricánk?

[...] Hej, de régen is volt, amikor mi ottan...
Sajg a szív, ha visszarévedek kopottan.
Öregedő fővel nehéz elgondolni:
mért is esett oly jól az a lopott holmi?
A tisztet, a botot, a pofont, az ostort
nem kívánom vissza, – mikor olyan rossz volt!
De ha elgondolom, néhanapján, mégis
vad kamasz koromban, hogy volt – lopva – jó is:
szívemben összeüt a földi és égi,
versemben összeüt az új és a régi,
s Bakony-erdő lelkem: én leszek a vadja,
amely azt az erdőt dúlja, hasogatja....

Hol a híres Bakony sok vadas erdeje?
Hol immár a Sárrét sok csukája s ere?
Hol van a nagy-fenyves sok kicsiny ligete:
hol én futkároztam s terveztem?... Hült helye.

Garai Gábor: Inota (vers, 1954)

Három retortád: három büszke váza.
Terített asztal alattuk a táj.
Tömött csokorba illeszkedve száll
szájuk fölött a füst fehér virága.

Fegyelmezett csillék temérdek nyája
nagy-bólogatva hozzád ki-bejár.
S fizetsz a jóért. – Mennyi fűrgé szál
fut gócodból a környező világba!

A láthatatlan áram – mind madárraj
meleg fészekből – négy égtájra szárnyal,
és rezzenetlen drótok röptetik

benned-fogant fotonok ezreit.
Tegnap innota voltál – névtelen még;
ma fény forrása: csaknem végtelenség!

1954

Gyurkovics Tibor: Útravaló (vers)

Ott majd szeretnek téged,
menj el Várpalotára,
valaki jön az utcán
és azt mondja, szeret,
behív egy kis szobába
és a kék verandára
leültet, lábad nézi,
hogyan fáradt vagy nagyon.

Majd szeretnek ott téged,
a csillesor kígyózik
a kopott város fölött
és a járdán eső lesz,
augusztusvégi nyárban
ragyog az ablak és
a széken ülve két
kezed combodra hullik,
szemed a semmibe
vagy az ablakba néz.

Menj el Várpalotára,
ott a sötét szobából
előjön valaki,
körülvesz, kenyeret vág,
teát készít, szalonnát,
megkérdi, honnan jöttél
és innen hova mész.

Nem vagy te idegen.
Biztos akad valaki
a nagytemplom fölötti
úton ha elsietsz,
vagy botladozva lépsz a
kerékpárnyomta utcán,
amely a dombok végén
a libausztatóhoz
és a rétekre visz.
Szeretnek téged is.

[...] S ha visszautazol majd
a páros sineken,
tudod az imbolygó tájak
előtt, az útvonalban,
haza, hazafelé,
emlékezel majd, biztos,
hogyan szerettek téged.

Németh László: Ha most lennék fiatal

Részletek az írónak a Péti Nitrogénművekben 1961. február 28-án tartott előadásából

[...] Azt hiszem, hogy minél több függetlenséghez, szabad időhöz jut az ifjúság, annál jobban szembekerül új feladatával, hogy önmagának kell magát megalkotni. Régen a fiatalok millióit az egézszerű munka formálta, s ha az nem volt, a nélkülözés. A paraszti ifjúság a mi időnkben is fölvetette reggel az igát, s húzott, mint állatait. A munkásifjúság igen kis része talált otthont s nevelőket a szakszervezetekben. De voltaképp még a magamfajta író is csak a gondolatait formálhatta: életét, s azon át problémáit, a körülményei sajtolták. Huszonhét éves koromban, amikor első nagy regényem írtam, reggel hétkor útrakeltem a város másik végében lévő körzetem felé, ahonnan kettő körül kerültem haza, délután rendeltem, abban az évben meg a régi diákjaim is megvoltak, aztán végeztem, be a késő éjszakába, az irodalmi munkám. Ezt persze csak egy évig lehetett bírni, a betegség leállította az üzemet, de az órarend továbbra is olyan volt, hogy elzúlni, vagy ahogy ma mondják, huligánkodni, nemigen lehetett mellette.

Ma más s reméljük, egyre másabb lesz a helyzet. Több lányom, vőm, rokonom dolgozik kutatóintézetben, ahol egy kis előírt munka elvégzése után csaknem teljesen a tagok érdeklődésére, szorgalmára bízzák, hogyan fejlesztik a tudásukat. De ahogy a munka és álom közé eső szabadidő, az a hat-nyolc-tíz óra nőni fog, minden élet egy kis kutatóintézetté válik, amelyben a magános embernek, majd a kis család-brigádnak kell eldöntenie, hogy mit is kezd magával, s az egyre könnyebben hozzáférhető szórakozási és tanulási alkalmak közül melyiken kap.

S ez nem olyan kis kérdés. Mert a munka egészséges munkahelyen nem teszi tönkre az embert; a szabadidő azonban, ha nem jól használja föl, tönkretelheti. S a történelem azt bizonyítja, hogy tönkre is teszi. Hány példa van, hogy egy feltörekvő, nagy történelmi hivatást teljesítő réteg fiai, amikor hirtelen a biztosított állapotába jutottak, maguktól szétrothadtak.

[...] Az hogy mint rendezem be az életem, függ attól, hogy mit gondolok az életről általában. Nos, én már nem gondolkozhatnék róla úgy, mint a régi jó keresztény, hogy ez a föld csak a próbatétel helye, s az élet a földöntúli élet nehéz, de örök üdvre képesítő, nagy vizsgálja. De úgy sem, mint sok mai ember, hogy a föld az élvezetek kertje, amelybe, egy kis munkával, vagy ha okosabbak vagyunk, kellő helyezkedéssel, kell belépést szerezni.

Én a Mindenségből indulnék ki. Mi ez a csodálatos rendet mutató s értelmetlenségével néha mégis kétségbeejtő, óriási gépezet? Előírt pályán rohanó tűzgolyók, a körjük szegődött anyag bolygónyi csomóival, amelyek egyikén a földet ellepő penészrétegben nekem is a megbillent egyensúlyú, az orrabukást új nemzedékekbe továbblökő élet kapkodását kell végeznem a halál ellen? Vagy lehet ezt másképp is látni, a lehetőségek órjái mezejének; nem azt, ami megvalósult, hanem ami ott lappang benne? A vegyipar munkása könnyen megértheti, mire gondolok. Hol volt az a sok százezernyi szerves és szervetlen anyag, melyet a kémia és technológia idézett fel az utolsó században? Nyilván ott volt a világban addig is, csak előhívatlanul. Így szunnyadt benne az élet is, amíg – talán csak bolygónk kedvező viszonyai közt, de lehet, hogy mint órjái karácsonyfa ághegyein, az Úr távoli pontjain – felgyulladt, hogy a formák végtelen változatain átszáguldva, valahol a harmadkor közepén kipattantsa az emberi tudatot.

Az, hogy én magam is egy ilyen tudat gazdája vagyok, bár sokszor kényelmetlen, mégis csodálatos dolog. Hány milliárd tonna anyagnak nem jut csak egy idegsejt sem, s bennem ott van ez a valami, amelyben a tetszhalott lény, a világ mintegy magára eszmél, s szövetségest keres, hogy egyre új lehetőségeket vethessen fel.

[...] Ha távozóban egy más bolygón megkérdenék, mi volt a földi élet legnagyobb öröme: a tanulást mondanám. Nem azt, amelynek a végén egy vizsga áll, hanem amit az ember kíváncsiságból, kirándulásként tett egy új nyelvbe, az azon át megközelíthető világba, egy új tudományágba, munkakörbe. S ha utána azt kérdenék: mi az, amiért a földet a történelem után is sajnáltam itthagyni: azt mondanám, hogy olyan korból és olyan országból jöttem, amelyben a tanulás alkalmá s a hozzá való kedv együtt és rendkívüli mértékben nőtt.

A múltkoriban néhány napot töltöttem egy fiatal rokonom lakásán. Mint munkás szerzett diplomát, németül csak a szakirodalmat olvassa, de milyen könyvtára gyűlt föl s milyen tájékozottsága, azzal, hogy ami magyarul megjelent, megvette s elolvasta; – én fiatalkoromban öt-hat nyelven sem tudtam volna ilyet összeszedni. S e könyveket éppúgy, mint a szabadegyetem előadásait nem a kormányzat tukmálja rá a hallgatókra és olvasókra, hanem szinte ők csikarják ki. Amint ők, a vonaton szembeülő munkás s a képzeletét itt tornáztató diákiúúk veszik meg több százszáz példányban az Élet és Tudományt is.

Fiatal írókoromban céлом volt, hogy ezt a szélesebb érdeklődést, míg magamat rászorítom, másokban is felébresszem. Ki is adtam egy egyedül írt tanulmány folyóiratot, amelynek ez volt a legfőbb feladata. Akkor országos meglepetés volt, hogy ezt a reménytelennek látszó lapot *ezeren* megvették. Ha ma volnék fiatal, hasonlót, de mégis mást csinálnék: a meglévő érdeklődés, tanulóvágy számára írnék útikönyveket; – hogy hová érdemes kirándulni s ott mit kell megtekinteni. Mert hisz ha e tanulási lázban van valami baj, hát az, hogy nincs áttekinthető programja, összevissza száguldunk az ötletszerűen választott tájakon s a nagy habzsolásban végül mégsem tudjuk a világ modelljét magunkban megépíteni.

[...] Az embernek nemcsak a világban már megvalósult lehetőségeket kell megcsodálnia, hanem a benne még ottlappangókat előhívnia s belőlük magát minél különbbé megalkotnia. Ez igen szép s érdekes feladat: a napok apró vészütéseivel valami szépet hozni ki, nem a kőből, hanem az élő anyagból, önmagunkból. S az embereket, főként a fiatalokat igen heves biológiai erők sarkallják erre. Erkölcnek én épp azt a szabályozó rendszert tartom, amely a testi kifejlődés lezáródása után még valami többet akar az emberből kihozni. Amit pedig becsvágynak nevezünk, ennek az erkölcsnek a szorongása, vagy ha úgy tetszik az ostora. A becsvágynak azonban sokféle változata van, s boldogtalanságaink jórésze onnan ered, hogy rosszfajta becsvággal oltjuk be fiatal életünket.

[...] Az ember azonban nemcsak utas és önmaga szobrása, de embertárs is, aki míg magát teremti, akármi-lyen kis körön, de az egész emberi életet valami magasabb lehetőség felé igyekszik terelni. Aki persze a másik két feladatnak jól felelt meg, ebben már nem is igen tud hibázni. Mert amilyen biztos, hogy a világra vak, süket ember, aki a maga bajába, sérelmeibe temetkezik, s önmagát mások rovására akarja érvényesíteni, a többség érdekét nem ismeri fel, s azzal szembekerül; éppoly biztos, hogy aki a világon s embereken érdeklődő szeretettel

függ, aki tudja, hogy önmagát is csak másokon át növesztheti, hogy az a fehérje, szénhidrát, amiből a lélek nő, a másokkal való viszonyunk, közös érdekeink komolyan vétele, az szinte ézrevétlen, minden peckes, eltökélt alturizmus nélkül feledkezik bele a Jóügybe, amely az emberi élet mélyén kibontakozást keres. Mert hisz nyilván nemcsak az egyes ember próbálja a maga lehetőségeit, ahogy a kártyások mondják, kilicitalni, de minden nemzet, az egész emberiség is. S a helyes személyes, sőt ma már nemzeti licitnek is épp az az ismertetőjele, hogy egybeesik az emberiségevel, s így kölcsönösen támogatják egymást, míg a hamis szembekerül vele, s erejét veszíti.

[...] A munkát is úgy végezném, ahogy József Attila írta: „pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen.” Főleg attól óvakodnék, hogy munkám és érdeklődésem elváljon egymástól. Tudom, hogy ez a munkamegosztás, automatizálás előrehaladtával nem olyan könnyű. De tán nem is lehetetlen. Ha például egy nitrogénüzembe kerülnék munkásnak: tájékozódnék, milyen műhelyek vannak a gyárban, mi azoknak a rendeltetésük, hogy függenek össze egymással. Szereznék valami kis szakkönyvet, ami megmagyarázná, mi az a Rosch-Huber eljárás. Visszamennék a múltba, amikor nem levegőből, hanem chilei salétromból állították elő a salétromsavat. A saját szakmám ezer ággal vinne a technológia más ágaiba s történetébe. Utánajárnék, hol használják fel termelvényeinket, próbálnám megérteni a gépeket, amelyek közt járok. Aztán az emberek! Hányféle természet! Melyiknek mi a rugója! Tulajdonképpen mindegy: hol áll hozzá az ember, minden munkahelyről az egész élet felfejthető. Míg az éppencsak „levégott meló” elsősorban a munkáson bosszulja meg magát.

[...] Szórakozásaink megválasztásában látszólag több a szabadságunk, mint munkánkéban. Valójában ezt is elég szorosan meg szokta szabni az alkalom, a környezet, a társadalom szokásjoga. Pedig ha valahol, hát itt kell ma magunkért küzdeni. A tőkésvilág, tudjuk, megfordította a viszonyt termelés és élet, fogyasztás közt; régen az emberek azért termeltek, hogy élhessenek, ma azért élnek, hogy fogyasszanak. Ha új autót, rádiót, televíziót, filmet, műanyaginget, sósórot, játékszert termelnek: akkor a polgár azt kötelességének érzi, hogy megvegye. S e termelvények megszerzése és elfogyasztása közben el is telik az élete. Félős, hogy életszükségleti cikkek, szórakozási alkalmak bővülésével nálunk is erre hajlik az élet, az emberi agyat szórakozás ürügyén elborítják a rábocsátott termelvények.

Hogy lehet ez ellen védekezni? Önállással és önmegtartóztatással. Ha szórakozásainkat is beépítjük önépítésünk tervébe. Igazi szórakozás és igazi tanulás közt nem érek éles határvonalat. Ha az ember nyaral, próbáljon közben a hazájából is megismerni egy darabot; ha barátokzik, próbálja az élet egy kevésbé ismert övét (foglalkozást, társadalmi réteget, emberi jellemet) felderíteni. A szórakozás az önképzéstől tán abban különbözik a leginkább, hogy több benne a kaland: az ember olyasmit is elolvas, ami nincs benne a tervében, olyan társaságba is elmegy, ahol nem remél okulást. De ezzel is ama gyökerek tapogatását szolgálja: egy bizonytalan, tétova zónát nyit meg a szoros körül, s tudjuk, hogy néha épp ebből érkeznek a legmeglepőbb és termékenyebb sugallatok.

[Forrás: Az 1961. február 28-án a Péti Nitrogén Művekben tartott előadás szövege.
Németh László: Sajkódi esték, 340. oldal (Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974)]

Fodor András: Irodalmi Majális Várpalotán (1966)

Az író-olvasó találkozók mostanában tapasztalható sematizálódása idején örvendetes, hogy néhány könyvtár az irodalmi estek új, a szokásosnál érzékenyeb akusztikáját tudta megteremteni. A példaadó kezdemény egyelőre a kisebb, családiasabb közösségekben eredményes.

A bakonyi Várpalotán harmadik éve folyó irodalmi estekről méltán mondható, hogy a város kulturális életének egyik legfontosabb jelenségévé, kivételes ünnepeivé váltak. Az ízlésesen berendezett olvasótermet zúfolásig megtöltő, lankadatlan szomjúságú közönség ezideig 64 író, művészt ismert meg, s fűzött magához. Mert ahogy a város mindennapjaiban eseményévé vált, az ott megfordult írók emlékezetében is ritka szép élményként marad meg egy-egy ilyen alkalom. Aligha véletlen, hogy a meghitt találkozások sikerén felbuzdulva, Várpalotán született az új ötlet; kivinni a biztonságossá lett akusztikát a természetbe, még közvetlenebbé tenni közönség és művészet egymásratalálását.

Május 22-én a Jókai, Mikszáth, Eötvös Károly írásából ismerős pusztapalotai romok mellett, az erdőborította hegyhajlatok hűvös lehelletében; talán ezernél is több kiránduló gyűlt össze, hogy a fákszagatta sánc oldalán, mint különös arénában ülve, meghallgassa a madarak szavával s a falak nélküli szabad térrel versengő emberi hangot.

Thúry György éppen 400 éves törökök elleni diadalát a magyar költészet történelmi hivatását vonatkozó bevezető – Kiss Ferenc irodalomtörténész beszéde – után sorra következtek a költők és előadóművészek: Gyurkovics Tibor, Ujlaki László, Lorenz Kornélia, Jancsó Adrienne, valamint a fehérvári gimnazista lányok kórusa. A szabad ég alatt egymásba fonódó vers, virágének, népdal és Bartók kórus, Mátyás király legendás vadászkastélyának málló kövei fölött is bizonyítani tudta egy kis könyvtár polcai közül kinőtt cselekvő szellem erejét, életképességét.

Szj Rezső: Palota festője: Nagy Gyula (1922-1966)

1922-ben született Várpalotán, elszegényedett kisparaszti-kisiparos családból. [...] Nagy Gyula festő hajlamait az iskolában tanítója, Benkő Béla ismerte fel. Később is ő bízta, hogy menjen a Képzőművészeti Főiskolára. De nemcsak bízta, hanem ösztöndíjat is szerzett neki a várostól és a megyétől. Így került 1941-ben, 19 éves korában a Képzőművészeti Főiskolára.

[...] Mindjárt főiskolai tanulmányai első évében, 1942-ben részt vett a firenzei nemzetközi pályázaton...[...] A nagyon nehéz mezőnyben Önarckép-ével az első díjat nyerte...[...] A díj eredményeképpen az 1942-43-as tanévet, mint ösztöndíjas a firenzei akadémián töltötte, ahol 1943-ban diplomát kapott és kiállítás rendezett a Palazzo Strozzi-ban. [...] 1943-ban hazaérkezett s egy ideig a Főiskolán Burghardt mellett lett tanársegéd.

[...] A frontot 1945 márciusában Várpalotán vészelte át, utána 1945 őszétől folytatta tanulmányait a Főiskolán...[...]

[...] 1948-tól az év nagyobbik felét Várpalotán tölti, csak a nyári hónapokra költözik le a Balaton mellé, amelyhez Alsóörsön egy kis nyaraló kapcsolja. Felváltva festheti kedvenc témáit, egyfelől Várpalota házait, utcáit, kertjeit, gépektől fölbezzett földjeit, árkokkal szaggatott dombjait, az erdős, sziklás, kopár Bakonyt, másfelől – Alsóörsön – a mindig új színekben fürdő Balatont és környékét. Tájképfestészetének ezek a fő ihlető forrásai.

Alkotó munkásságát a veleszületett tehetsége, valamint a földrajzi (táji) és társadalmi-szociális viszonyok határozták meg. Az előbbinek köszönhetően művészi fejlődését, az utóbbiak művészete tematikájára bizonyultak elhatározónak.

Munka közben kint a szabadban fújhat a szél, borulhat az ég alja, szitálhat az eső, még a hóesés sem nagyon zavarja, rendületlenül festi a képet mindaddig, amíg a belső hang abbahagyásra nem kényszeríti. Festés közben semmi egyébbe sem tud tekintettel lenni, egyetlen lénynek jelenlétét veszi tudomásul, hűséges puli kuttyóját. Az figyelni és jelzi helyette a gyanús mozzanatok.

A motívum színben gyakran egyhangú, mint Várpalota kopár, erdőtől erősen megritkult környéke, éppen ezért a festői vénát erősen próbára teszi, különösen akkor, ha a művész nem textília módján absztrahálja képpé a kijelölt táji részletet.

A látszólag élettelen, a mostoha természet által kövekkel, kopár sziklakkal bevetett földeken mi szépség is teremhetne a művész számára, kivéve a gyorsan elmúló tavaszi virágzást és az őszi hervadás lázadó színvilágát? Hónapokon keresztül csak a tehénfark-kóró sárga virágain akadhat föl a szem, azon is leginkább csak a napfelkelte még tiszta levegőjén, amikor mint száz meg száz gyertya – csak éppen nem halottak napján – sárgállik az elhanyagolt, elvadult mezőkön, az utak szikkadt partoldalain. S íme, a művész, természeti hiányzó festői szépségei helyett maga teszi széppé azt, ami nem kívánatos mint a természeti jelenség, ami inkább elijesztő, semmint vonzó. Mert maga a művészet szép, akármit ábrázol is. Így szépülnek meg a bányagépektől fölmart földek, Várpalota-Felsőváros nyomorúságtól tépázott ósdi házai.

A tájkép fogalmába az iparvidék is beletartozik, ahogy a városképből nem hagyható ki a benne működő gyárüzem sem. A külszíni bányászat, amely ezekben az években tájalakító tényező, átformálja a természetet s nem hagy maga után vidámító képet. A tájnak ezt a változó képét a [...] felszíni bányászatban ragadta meg...[...]

[...] A gondolati tartalmak inkább üzemi képeink jelentkeznek. Mivel korának gyermeke, a gépek, a laboratóriumok világa nem lehet tőle idegen, és Várpalota elmúló paraszti világának megörökítése mellett az üzemek különféle – gőzös, füstös – színekben fürdő gépei, kémiai eszközei, folyadéktól csillogó csövei, türelmet igénylő munkafolyamatai fokozott hangsúlyt kapnak festészetében. Ezeket a vásznakon a munka tiszteletét érezzük, nem harsog, éppen ezért lépnek hozzánk, bevezetnek a munka műhelyébe, a laboratóriumok értelmes világába. Így lesz emberi ez a világ, amely üzemi témájú festészetében a művészet nyelvén revelálódik.

[...] Feltűnő azonban, hogy az ember többnyire hiányzik a tájképekről s hogy az üzemi képeken sem tolakszik előtérbe. Ennek számos oka közt bizonyára szerepet játszik *portréfestészete* is, mert ebben közvetlenebbül ragadhatja meg az embert s iránta való érdeklődését hiánytalanabbul elégítheti ki.

[...] A hagyományos portréfelfogásból következik, hogy a portrék nem elnagyoltak, nem is naturalisták a kicsinyességig s mernek hasonlítani azokhoz, akiket megörökítenek. Emellett képek, azaz műalkotások is. Pátosz, hatásadásnak nem találkozunk nyomával, mégsem szenttelen az ábrázolás. Nagy Gyula palotai parasztozat, bányászok, értelmiségiek megörökítő portréi máris történeti értéket jelentenek s évtizedek múlva – képtári keretben – sok mindenhez szolgálhatnak forrásul, vagy kiegészítésül.

Népszokások, éneklési alkalmak Várpalotán

Kiss Lajos

A népzenei hagyományokat legjobban a parasztság: a „pógárok” tartották fenn. Egyikük sok értékes adatot mondott el kalákszerű szokásaikról és éneklési alkalmairól. Ilyen volt késő ősszel és télen a (kukorica-) *fosztóka*, „a fiatalság ott összement”; november–decemberben a fonó volt szokásos, ahol a „lányok és asszonyok kisézi rokkákon fontak, a legények meg danútak”. A *tollfosztás* felváltva volt különböző házaknál, 10-20 leány, legény vett részt rajta. Ezek az összejöveteleken, de sokszor más alkalommal is éjjelig daloltak, táncoltak, régebben citarával, amin parasztleányok játszottak. „Hármonika” csak az első világháború előtt bukkant fel (először „egy Csörgei Jenő nevű pógár játszott rajta”). Néha cigányzenés mulatsággá dagadt az összejövetel, „volt a népnek módja elég”.

Disznótorokon rendszerint 2-3 család volt vendégségben, többnyire a rokonság és a szomszédság, akik segítségére is voltak a háziaknak a munkában. A tor mindig ivással, nótázással végződött.

A mulatozások közt nagy szerepet vittek a *bálak*, ahol már cigányzenére táncolt a fiatalság. Farsangban húshagyóig volt a bálak ideje. A városban működő három „bonda” ilyenkor mindig el volt foglalva. A bálakat a Korona- (ma Palota) szállóban, a mai vājáriskola helyén a Kereszt-kocsmában, – később Erzsébet-szállóban – tartották. A református és katolikus fiatalság együtt mulatott, ilyenkor alapozódtak meg az összeházasodások is. Vidékről: Hajmáskérről, Ősiből, Ladányból, Szentmihályból, Inotáról is sokan jöttek be a bálakra.

Mulatott a fiatalság a *buttollaházakban* is, ahol egyes gazdák a literezett borméréssel jobban megtalálták számításukat, még ha a mulatás céljára helyiséget biztosítottak is.

„Játszás”-nak nevezték azt a szórakozást, amikor a fiatalok húsvétkor „ördöglovat állítottak fel, leástak a földbe magasabb *dúcot* (oszlopot), körösfát rá, és ringlispileztek” nagy nevetés és nótázás közepette.

Szüreti bál és multság rendszerint október második felében volt.

A családi ünnepek közül a *köröszőlő*, *paszita* 7-8 napra a születés után esett, ilyenkor „a komák összemétek, borozgattak”.

A temetési szokások sok régi vonást őriztek meg. A virrasztás szokása is több helyen él még, és az ilyenkor szokásos moralizáló vagy halottas ének közt Várpalotán és több más helyen XVII-XVIII. századi szövegűek is szép számmal akadtak.

Az ünnepi szokások eléggé elszürkültek. Ma már csak nyoma van – bár majdnem mindenütt – népi színjátásunk legismertebb alakjának: a *betlehemezésnek*, már divatját múlta.

[...] A szőlőtermő helyeken ma is erősen dívik „pinceszerezés” közben *ivónóták* csoportos énekelgetése. Ezek közt több egyházi énekparódia, főleg gregorián-utánzás tréfás ivószövegekre most is általános.

A lakodalmak régi rituáléját ma is ismerik az idős volt vőfények, sőt sokszor kívülről tudják a nyomtatott vagy írásos régi vőfénykönyvek szövegeit. A régi lakodalmas szokások lassanként eltűnnek, és a lakodalom főleg a vendégeskedésre korlátozódik. De ilyenkor is sok régi lakodalmi dal kerül elő mulatás közben, és ez a daltanulásnak ma is fő alkalma.

A *lakodalom* lefolyása a világháború előtt nagyjából megegyezett a vidék többi falujának szokásaival. Az *eljegyzés*, *kézfogó* 3 héttel volt az esküvő előtt, ilyenkor csak szerényebb mulatozást csaptak. A *kézfogó* mindig a menyasszonynál volt.

Megvolt az esküvőre való hívogatás, pálcás vőfények révén.

[...] A lakodalom ideje leginkább farsangra, húsvétre, a májusi tavaszi időre esett, „az a legjobb ideje annak”. Rendszerint vasárnap vagy csütörtökön tartották. Az esküvő ideje délelőtt volt. A násznép 10 óra előtt gyülekezett a vőlegényes háznál, onnan indultak a menyasszonyhoz. Itt volt a menyasszonybúcsúztatás. Megkínálták a vendégeket kelt, patkó alakú kaláccsal, és bort is kínáltak. Esküvőre gyalog mentek rendes sorban. „Ménét nem énekéltek, de a süket pisztollyal lúdöztek, csak a zene szól, bort kínáltak. Utána elszélédtek. Délután 6 óra tájban visszatértek a vőlegényes házhoz vacsorára. A vőfélyek itt is a lakodalom minden mozzanatára verseket mondtak, ételköszöntőket is, de nem énekkel. Mulatás közben rendeteg nóta került elő, de a lakodalomnak szertartásos dallama nem volt már ebben az időben.

A lakodalomnak mintegy záróaktusa volt a menyasszonytánc. „A násznépet összegyűjtötték, egy nyitott tálcát tettek az asztalra [a menyasszony vagy a cigányok részére összegyűjtendő pénznek], a menyasszonyról levették a koszorút, bekötötték a fejét menyecskésen. A vőfély pálcával a kezében kiálltotta: – Eladó a menyasszony! Az is kezdte a táncot. Mikor a vőlegény megunta: – Az enyim a menyasszony! – kiméntek. Az istállóba aludtak.” Vacsora közben és utána tánc volt, dalolás, ami eltartott jóval a fiatalok távozása utánig.

Palotai népdalok

Kiss Lajos gyűjtéséből

I.

Betyár gyerek az erdőben
Bújdosik a sötétségben.
Gondolkodik önmagába,
Hová léssz ő éjszakákon.

Éjszakáról éjszakára
Égy babája jablakába, de
Bekopogtat betyármódra:
– Itthol van-é már a gazda?

– Nincsen itthol az én gazdám,
Gyere, babám, az ágyomba!
Az ágyam is még van vetve,
Gyere, babám, feküdj bele!

II.

Az én babám durcás lejtány,
A legénynek csak fittyet hány.
De haragszik ha azt mondom:
Adj egy csókot, szép angyalom!

Otthonülő, serény, dolgos,
Nappal nyugszik, este álmos.
Gombócot főz, mint az öklöm,
Éggyet ettem, most is nyögöm.

Kicsit sánta, de az haggyán,
Csak cipó nő volna hátán!
Még azt is eltűrném benne,
Csak szemére vak nő lenne!

De bármit mond, én elvészem,
Hú léssz hozzám, azt elhiszem,
Nem féltem a katonáktól,
Sém magától a haláltól.

III.

Mikor még az Uristen az földön járt,
Még akkor megteremtette az betyárt.
Ha itt betyárgyerekek nem találkoznék,
Sok jó gazda estve nem imádkoznék.

Betyár gyerek alatt zörög a haraszt,
Nyár dörékán takarodik jaz paraszt,
Úgy elhányja-veti magát, erejét,
Úgy elalszik, elhajtják szép hat ökrét.

IV.

Iszik a meszes a csapón,
Sír a kislány igen nagyon,
Ne sírj, kedves kisangyalom,
Nem ütik a meszest agyon!

Addig iszik, még egy ló lessz,
Még kettőből három nem lessz.
Éggy keres a vendéglőre,
Kettő még a menyecskékre.

Palotaji meszes-csárda
Zsandárral van körülál'va.
Azért van az körülál'va:
Meszes mulat a csárdában.

V.

Letörjük a szarvát ennek a nagy úrnak,
Hogy ne parancsoljon a munkásnak.
Sébaj, sébaj, sébaj,
Éljén a nemzet, éljén a hon,
Éljén a munkás-társadalom!

VI.

Sírrú csillagos az ég,
– Meszet vegyenek!
Majd eszedbe jutok még,
– Sokat vegyenek!

VII.

Nem szereték bükkfagatyás parasztot,
Mer azután föl kék szédni a markot!
Inkább akkor bányászlegényt szereték,
Mer azután tésasszony leheték.

VIII.

A bányában keresik az aranyat,
Sē nem ágyban, sē nem paplanok alatt,
Mert ha aztat paplan alatt keresnék,
Bizony Isten, bányász legény nem lēnmék.

Ernő-akna, a teteje de magos,
Belsejében de sok bányász hervadoz.
Hervadj, bányász, mer itt rossz a levegő,
Édesanyám, mér bányásznak nevelt fő!

IX.

Kigyulladt a palotaji brigetgyár,
Benne égett tizenhárom barna lány.
Vergye még az Isten azt a jó anyát,
Mér neveli brigetgyárba a lányát!

Hét órakor megyék a brigetgyárba,
Édesanyám sírva néz ki utánnam,
Sírhatsz, anyám, sírba visz a brigetgyár,
Mind elhervad a brigetgyári lejárny.

Édesanyám bémegy a szobájába,
Ráborul a díjofa jasztalára.
Jaj, Istenem, mij bánatos a szívem,
Legszébb lányom brigetgyárba neveltem!

X.

Mind a ketten pékék leszünk,
Ha éhezünk, zsömlét észünk.
Zsömlét észünk sült libával, sült libával,
Nem törődünk a világgal.

Hogyha ja pék lakomát tart,
Más fizeti még az árát.
Ha réggelig elpityizál, elpityizál,
Égy zsemleléből kettőt csinál.

Akki pékmájsztērné lehet,
Nēm észik az sült egeret.
Kalács sül a kemencében, kemencében,
Csaponn a bor a pincében.

Ha a pékné új tuhát vész,
Ötven vėkni egy dēkát tész.
Ha kell neki téli kitli, téli kitli,
Míngyárt kisebb lessz a kifli.

Akki pékméjsztērné lehet,
Színházba is könnyen mēhet, mer
Zsömléér is kap bilétet, kap kap bilétet,
Ha éhések a szímészék.

XI.

Szép a csizmadija, mikor mëgy a vásárra,
Felül a ládára, rágyújt a pipára.
Rágyújt a pipára, úgy mëgy el a vásá'ra.
Vagy élni, vagy halni, vagy sok csizmát eladni,
Vagy otthon az asszonytól cudarul kilakolni.

El is érkeztünk vásárunk hejére,
Sátorunkat letakartuk, müvejinket leraktuk,
Egy pár csizmát eladtunk, ádomásul mëgittuk.
Vagy élni, vagy halni, vagy sok csizát eladni,
Vagy otthon az asszonytól cudarul kilakolni.

XII.

Fehérvárra járok, Csórfaluba hállok,
Palotán lakásom, Inotán kijáltom:
Fejér edényeket.
Tű, tű, gyűszű, gyűrű, cérna, gombostű,
Gatya madzog, fűzős tű,
Cipő pertli, stifnis tű,
Tű, tű, gombostű,
Gyűszű, gyűrű, cérna, gombostű.

[Forrás: Kiss Lajos: *A parasztdaltól a munkásdalig*,
Budapest: Akad. K., 1968 307-444.]

Tatay Sándor: Vár a pusztaságban

Részlet a Szülőföldem a Bakony c. könyvből

Áll egy vár a pusztaságban. Az ellenség számtalanszor ostromolta, megrongálta, megkerülte, feldúlta környékét, sарcolta falvait. Falai alól elmenekült a nép. Kapitánya elszegényedett, katonái lerongyolódtak. Elhagyta országa, elhagyta királya. Csoda, hogy nem hagyja ott legénysége is szűkölködve ételben, ruházatban, fegyverben, lőszerben. Mért is nem hagyja el? Talán csak a hős kapitány iránti hűségből, talán csak azért, mert másutt is mi értelme van az életnek? Érdemes házat építeni, ha felgyűjtják? Érdemes földet szántani, ha elviszik a kenyérnekvalót? Érdemes barmot nevelni, ha elhajtják?

Áll egy vár a pusztaságban, nehéz megmondani, miért is építették éppen oda, azért talán csak, hogy a hegyi patak körülfolyhassa árkát. Nem áll átgázolhatatlan mocsár között, nem áll megjárhatatlan sziklákön. Egy maroknyi ember virtusa tartja csak, mert egykor valakinek eszébe jutott, hogy oda építsék.

Ez a kép jelenik meg előttem, ha a régi, a törökkori Várpalotára gondolok, jó Thury György vitézi tetteire. Thury Györgyre és másokéra, akik mai ésszel alig elképzelhető körülmények között, alig felfogható erejű belső tüztől fűtve ontották vérüket a csak laza körvonallakkal meghatározható, sokkal inkább csak a szívben és lélekben élő hazáért.

[...] Egy azonban bizonyos, a szenvedés oroszlánrésze az egyszerű népé volt, akkor is, ha harcolt, és még inkább, ha földet mívelt a mostoha viszonyok között, mert itt Palota körül aki még nem menekült el, rendszerint két úrnak adózott: egyszer töröknek, egyszer magyarnak.

A török világ végeztével Palota lakossága azért mégis kikerül a helyben és közvetlen környékén sokat szenvedett magyarokból. Nem szállják meg idegen országból jött telepések. Erre mutat legalábbis, hogy lakossága zömében magyar akkor is, mikor az élet újra indul. Határában nincsenek jó zsíros földek. Úgy látszik a megmaradt vár közelsége az, ami mégis vonzza a lakosságot és nagyobbra nő, mint más falvak a Bakonyban, ha mégoly jó földek veszik is körül. Nem is tipikusan falu, kis város indult fejlődésnek ott a XVIII. században. Mozgalmas életével, iparosságával, kereskedőivel legalábbis annak ígérkezett. Ám Veszprém és Fehérvár között, éppen középúton, alig fejlődhetett volna ki város, mint ahogy vissza is esett már a múlt században, hacsak nem lelik meg sanyarúnak látszó határában a föld mélyén a kincset. És nem következik el egy történelmi korszak, melynek létérdeke, hogy ezen a helyen egy jelentős bánya és ipari város megszülessék.

Várpalotához sok rokoni szál fűz már régóta. A palotai temetőben talán még most is áll a sírkő, melynek felirata szokatlan bőbeszédűséggel elmondja, hogy ott nyugszik Bozzay Erzsébet, mátkája az evangélikus káplánnak, s egy téli éjszakán a farkasok tépték szét. Az a káplán Szakonyi Mátyás volt, későbbi bakonytamási lelkész, az én ükapám. A történetet sokat emlegették a családjunkban. Szilveszter éjszakája volt, éjféle istentiszteletra gyűltek össze a hívek, a templomajtót már betették, mikor a közeli esküvőjére készülő leány késve megérkezett. Késett, mondják, mert valamilyen csipkével volt elfoglalva, melyek az esküvői ruhájához tartoztak volna. Keze már az ajtó kilincsén volt, mikor a bestiák megrohanták, és ott tépték szét a templom kapujában.

Várpalotán élt dédapám, Szedenics György, ott született annak Róza lánya, az én nagyanyám, akinek szintén volt egy története a templomkapuval, csakhogy egészen másféle. 1848-ban kiségezett arra egy kiáltványt a Hasburgok ellen. Hogy ki szövegezte a kiáltványt, nem tudom, nem tudták kivenni a fiatal lányból később Haynau bírái sem. Őt büntették csak egyedül érte. Ez a múlt rá is nyomta bélyegét életére. Terebélyes tamási birtokát elpolitizálta, negyvennyolcas képviselőket támogatva, olyan kerületben, ahol mint már írtam, az Eszterházyak s a papok parasztjai voltak a szavazók, s szavaztak uraik vagy ispánjaik füle hallatára. Föld alig maradt utána, de hagyott egy Kossuth-képet a már ősz szabadsághős aláírásával s egy karcsú kis díványt, melynek párnázatát bársonnyal varrta le, mert hogy ott ült egykor Kossuth Ferenc, ő pedig mellette, gérokkjának kiterített szárnyán.

Húsz évig élt egyik néném Várpalotán férjével, családjával, és sok időt töltöttem náluk. A két háború közötti Várpalota életét közelről ismerem. Családi kapcsolataim révén pedagógusok, közigazgatási alkalmazottak, vasutasok, kisebb beosztású bányatisztviselők között forogtam legnagyobb részt. De itt, Várpalotán tapasztaltam első ízben, hogy az értelmiség, melyet abban az időben igen tévesen neveztek középosztálynak, nem alkotott valami zárt csoportot. Baráti körükhöz tartoztak kereskedők, iparosok, néhány gazda is. Nemegetszer hallottam őket beszélgetni politikai, társadalmi kérdésekről néhány régi bányással. Bányászszövetkezetet szerveztek, harcban a bánya vezetőségével, hogy olcsó áron és sokszor hitelben lássák el áruval a már jelentős üzem szűken fizetett fizikai dolgozóit, enyhítsék munkanélküliek gondjait.

Sógorom mint az iparostanonc-iskola vezetője, fedezte fel a nemrég elhunyt Nagy Gyula festőművészt, és kistisztviselők adták össze taníttatási költségeit. A szerény beosztású tisztviselők jó része abban az időben, ha nem is politikai vonalon, de szociális vonatkozásban együtt küzdött bányászokkal azok anyagi jobblétéért. Nemrég hosszan foglalkoztam Tatabánya két háború közötti életével. Nyilvánvaló, hogy Tatabányán a gazdasági érdekekért folyó harc századunk első felében sokkal inkább hozzátartozik az országos jellegű munkásmozgalomhoz. Várpalotán nincsen a munkásmozgalomnak olyan fényes története, mint ott, nincs annyi hőse és mártírja, de elszigeteltebb eseményei személyes emlékeimben is élnek, és mellettük nem tudok megfélemleni gazdasági érdekekért való küzdelmeikről, melyben nem álltak mindig egyedül a község társadalmában.

[...] Az új Várpalotán sokszor utazom keresztül. Tanúja voltam felépülésének az Inota térségben megtervezett erőmű és alumíniumkohó alapkövének letételétől. Csodáltam hónapról hónapra mint pompás látványt az új város felépülését. De lakóival leginkább csak irodalmi találkozókon jöttem össze, többször is és csaknem minden találkozáson a régi Inotától Pétig. Legfőképpen a kulturális jellegű gondjaikat ismerem. Összekovácsolni egy ilyen széles területen szétfolyó és anyagában olyan sokrétű társadalmat nem könnyű dolog. Az anyagi jobbléttel járó kispolgári szellemet mélyebb kultúrával kiszorítani, mondhatom, hősies feladat. Sokat ismerek, akik ezt a feladatot jól ismerik. De tegye szívére a kezét, aki azt meri állítani, hogy ezen az úton lépésről lépésre tervet tud készíteni. Meglehető fordulatok, váratlanul és nem várt messzeségből érkező hatások, idegesítő jelenségek állítják új meg új feladat elé azokat, akik ezen munkálkodnak. Jó tudni már azt is, hogy vannak helyben, akik meg tudják különböztetni a jó jeleket a negatív jelenségektől. A végleges megoldás úgyszólván óhatatlanul a város népmozgalmi kohójából kikerülő új nemzedék feladata lesz. Ez a kohó szerencsére a belső fejlődés szempontjából sem mutat élettelen jeleket. Hogy miképp ér össze új házaival, miképp forr össze szellemében a megálmódott nagy város, sok tekintetben még a jövő titka. Csak ámulni tudunk egyelőre a látványosságon, mely meglehető gyorsasággal támad az egykor pusztában álló vár körül.

A szerkesztő utószava az újrakiadáshoz

Könczöl Imre könyvtárigazgató negyedévszázada hunyt el. Ott temették el, ahol a legtöbbet élt, alkotott, és amely települést sajátjának vallotta: Várpalotán. Erre az évfordulóra emlékezik meg intézményünk, amelynek Könczöl volt a névadója. Sokat tett ezért a városért, a közművelődéséért, a kultúrájáért. 1963-ban került Várpalotára, ahol ekkor kezdte meg közel két évtizedes munkásságát, melynek során a kisajátított cipészműhelyben nyílt városi könyvtárból a „költők Mekkájává” megkerülhetetlen kulturális intézménnyé tette a Krúdy Gyula Városi Könyvtárat.

Egy könyvtár esetében aligha lehetne jobb módot találni a méltó megemlékezésre egy Könczöl által írt – illetve összeállított – könyv újra megjelentetésénél. A mai napig igaz az 1988-as Várpalota rövid története című kiadvány fülszövegének állítása, hogy Könczöl Imre könyvtáros, irodalomtörténész sokirányú és műfajában is változatos irodalmi tevékenységéből a Várpalotáról írott helytörténeti munkái váltak legszelesebb körben ismertté, népszerűvé.

A most újra kiadott könyve az egyik leginkább keresett és felhasznált mű az iskolai történelem és honismeret tantárgyak tanításához Várpalotán. Mondhatni: nélkülözhetetlen. Hasznosulása emiatt nem lehet kérdéses. E hiánypótló mű két részből állt. Az első része Szjz Rezső 1960-ban megjelent Várpalota monográfiája után az egyetlen nagyobb lélegzetvételű, Várpalota történetét tudományos igénygel feldolgozó mű. Könczöl Imrének ez a tanulmánya később (1988-ban) *Várpalota rövid története* címmel önálló kötetben is megjelent kibővítve, átdolgozva. Már az 1988-as kiadást is azzal magyarázta a kiadó előszavában, amivel most is érvelhetünk közreadása mellett: „E tömör várostörténeti áttekintés új közreadását mindenekelőtt az indokolja, hogy az 1977-ben megjelent sikeres, keresett könyv azóta sehol nem szerezhető be, s a város múltja iránti változatlanul élénk érdeklődést ma már csak a könyvtárakban föllelhető, sokat forgatott utolsó példányok elégíthetik ki.”

A kiadás során az 1988-ban kiadott (átdolgozott, bővített) szövegváltozat került bele az olvasókönyvbe, így tulajdonképpen a két legfontosabb helytörténeti témájú Könczöl-könyv kerül szép keményfedeles kiadásban Várpalota lakossága elé. Az 1988-as könyv előszavának további része szintén érvényes a mai napig: „*Am időse-rű e frissen kiegészített, szemléletében is megújított mű kézbe adása azért is, mert a szerző, tárgyának kifejtése során a történeti hitelesség védelmében a tőle megszokott polemikus kedvvel és világos, kristálytisztá érveléssel e helyütt első ízben számol le a szakirodalomban és a köztudatban elterjedt, máig nem cáfolt téves következtetésekkel, megalapozatlan hiedelmekkel – mindenkor megvilágítva ezek okait, keletkezésük forrásait. Azokon a helyeken, ahol új állásfoglalásai-nak részletező kibontására a terjedelem korlátai nem adtak lehetőséget, a jegyzetek hivatkozásai nyújtanak támpontot a tovább kutatóknak. Új színnel is gazdagodott tehát Könczöl Imre tudományos igényű ismeretterjesztő munkája, amely megőrizte első változatának minden tartalmi és formai erényét: állításainak korrekt alaposságát, egészében könnyen áttekinthető, jól tagolt szerkezetét, fegyelmezett, lényegre törő, közérthető előadásmódját és eleven, élvezetes stílusát.*”

Az olvasókönyv második fele szöveggyűjtemény, amelyben Könczöl a Várpalotára vonatkozó legfontosabb levéltári és irodalmi szövegeket állította össze. Ez a szöveggyűjtemény a mai napig is Várpalota helytörténetének a legjobb forrásgyűjteménye, amelyben egy helyen lehet megtalálni középkori missiliseket, leveleket, a palotai Mátyás-mondákat, várpalotai szépirodalmi vonatkozású írásokat és verseket többek között Petőfi Sándortól, Eötvös Károlytól, Jókai Mórtól, Krúdy Gyulától, Gyurkovits Tibortól, stb. Ennél szebben illusztrálni a város gazdag múltját aligha lehetne. A Könczöl Imre által válogatott irodalmi részleteket György Judit gondozta, melynek során visszaállítottuk az eredeti szövegeket.

Mostani újrakiadásakor az eredetileg két részből álló könyvet kibővítettem egy harmadik résszel, melyben további szövegekkel egészítettem ki a forrásgyűjteményt. Ezeket Könczölnek többnyire módjában sem állt beszerkeszteni a források közé a szövegek keletkezésének ideje vagy éppen szellemisége miatt. Éppen ezért éreztem fontosnak, hogy most ezek is bekerüljenek, hiszen Várpalota történetéről így tudunk még teljesebb képet alkotni magunknak. Bízom benne, hogy a kiegészítéssel az eredeti olvasókönyv szellemét nem sértettem meg.

Várpalota – Pétfürdő, 2015 decembere

Budai László

KIEGÉSZÍTÉS KÖN CZÖL SZÖVEGGYŰJTEMÉNYÉHEZ

III/1. RÉGI IRATOK A KÖZÉPKORI PALOTA TÖRTÉNETÉHEZ

Bátorkő egyetlen ismert ostromáról (1284)

Bátorkő jelenlegi ismereteink szerint azonos Pusztapalota várromjával. A vár és környéke régészetileg még sohasem volt kutatva, így erkölcsi kötelességünk e régi adósságunknak a napirenden tartása. (Amatőr kutatók, természetjárók hívták fel arra a figyelmet a közelmúltban, 2012 decemberében, hogy Pusztapalotától mintegy 150 méterre, a völgy túlsó oldalán felkapaszkodva a csertőlgygel és bokrokkal benőtt meredek hegyoldalon, és elérve az alig 50-60 méter relatív magasságú gerincet, egy megközelítően négyzet alakú, 35 x 40 méteres sánc-vár bukkan a szemünk elé.)

Bátorkő korai történetéről alig van ismeretünk. A környék uradalmi központja 1271-ben már valószínűleg létezett, melyet a Szalók nemzetség birtokosoztokodása során keletkezett oklevelekben megjelenő Várad erdő név jelez. Karácsonyi János azt feltételezte, hogy Csák Péter innen indította azt a gyalázatos támadást 1276-ban, melynek során a veszprémi várban található káptalani iskola jelentős levéltárával, könyvtárával együtt megsemmisült. Az alább leírt oklevelekből kitűnik, hogy 1284. február 11. előtt IV. Kun László felesége, Izabella (magyarosan: Erzsébet) királyné – és az iratban meg nem nevezett bárók, országnagyok – jelenlétében megostromolták. Az ostrom során „a hulló kövek és nyilak záporában” a királyné kedves embere, Zsidófia János ispán is megsebesült, amiért Tolna megyében az Ómerse nevű „öt ekealjnyi” királynéi földet kapta tartozékaival együtt birtokba. (Könczöl Imre vitatta, hogy ez az oklevél Bátor-kőről szól.)

B. L.

Az oklevelek regesztái, átiratai

Erzsébet (vagyis Izabella) királyné Sydo fia János ispánnak adományozza kérését teljesítve Tolna megyében az Ómerse (Omersa) nevű [öt ekealjnyi]¹¹⁷ királynéi földet (terram nostram reginalem) tartozékaival együtt, s átírja a fehérvári káptalannak a beiktatásról szóló k. n. jelentését (Wenzel XH. 475.), mely magában foglalja a királyné [1284.] febr. 11-i parancslevelét (211. sz.) is. János ispán ugyanis részint a királyné apósa, [V.] István király, majd hitvese, [IV.] László király szolgálatában, s kiváltképpen a királynak a fellázadt kunok elleni csatájában (in conflictu) szerzett érdemeket, részint pedig megsebesült Bátor-kő vára alatt, amikor a királyné azt ostromoltatta (sub castro Baturku tunc, cum eundem expugnari fecissemus). – D. p. m. mag. Ladizlai prepositi Vacien-sis, au. n. f. canc. a. D. millesimo ducentesimo octuagesimo quarto.

Eredeti: 49,3 x 31,5 (+ 4,5) cm. A kezdő E hiányzik. Zöld és vörös zsinóron természetes színű kettőspeccsét újkori vászonzsákba varrt morzsaléka. – DL 86 863. (Esterházy cs. hercegi ágának lt., Repositorium 35. A. 1.)

Forrás: Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. XII. (Pest, 1874.) p. 470. (1288-ra keltezi)

117 Az adat a káptalan jelentésében szerepel (ÁÚO XII. 475.).

(Lásd még: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke (MOL kiadványai 2. sorozat: Forráskiadványok 45.), 141. oldal)

Erzsébet (vagyis Izabella) királyné megparancsolja a fehérvári káptalannak, hogy küldje ki megbízottját, akinek jelenlétében embere, Bagun fia Lukács mester iktassa be Sydo fia János ispánt az általa adományul felkért Tolna megyei Ómerse (Omerse) nevű királynéi föld (terram ... reginalem) birtokába, amelyen – mint mondják – a királynéi kondicionárius népek közül való (de populis conditionalium nostrorum) Carachynus él, s a beiktatást követően a föld nagyságáról és minőségéről tegyen jelentést. – D. Bude, tertio die oct. Purihacionis Virg. glori.

Kelt: Buda, [1284.] febr. 11.

Átírta: fehérvári káptalan k. n. > Izabella királyné 1284. – DL 86863. (Esterházy cs. hercegi ágának lt., Repositorium 35. A. 1.) Wenzel XH. 471. (1288-ra) Az oklevél keltét a királyné átíró oklevele alapján lehet meghatározni.

[Forrás: Szentpétery Imre: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 45. Budapest, 2008)]

1393-es oklevél Palota első (ismert) említése Palotai Konth Miklós nevében

Az alábbi oklevél névhasználata alapján tudjuk, hogy Konth Miklós dunántúli uradalomközpontja, „Palata” település már létezett 1393-ban, hiszen ebben az iratban a neve mellett szerepelteti.

B. L.

Aug. 5. (X. die III. diei Iacobi)

A pannonhalmi konvent azt tanúsítja, hogy Palata-i Konth Miklós néhai nádor fia Bertalan fiai: László és Imre, valamint a csatkaai Szűz Mária kolostor pálos perjele, András és többi pálos szerzetesei kérésére kiküldte Elek perjelt, Lénárd kántort, Jakab borostyánkorszorús /bacalarius sacre theologie/ alperjelt. Előttük július 27-én a csatkaai kolostornál László és Imre azt vallották, hogy a Veszprém megyei Répce (non longe a dicto claustro) és a Fejér megyei Báránd birtokot, amelyeket a néhai Kont Miklós nádor fia Miklós mester, valamint a néhai nádor özvegye (vagyis László és Imre nagyanyja) és a néhai nádor Bertalan nevű fiának özvegye (vagyis László és Imre anyja) a csatkaai Szűz Máriáról nevezett pálos kolostornak adományoztak László és Imre kiskorúsága idején, azokat maguk is a kolostornak adják. (DL 7886)

[Forrás: Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399) (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1. Budapest, 1951) p. 334.]

Palota mezőváros egyetlen (ez ideig ismert) középkori oklevele (1453. március 24.)

Horváth Richárd történész segítségét kértem, hogy az oklevélről minél többet megtudjunk. Ő válaszában megerősítette, hogy valóban Várpalota iratáról van szó, és leírta, hogy a levél tartalma röviden a következő: Palota város előljárósága panaszodik Pozsony városánál, mert azok a palotaiak vám- és hamincadmentességét nem tartják tiszteletben. Az oklevél aláírói: „iudex et iurati cives de opido Palotha”, azaz Palota mezőváros bírása és esküdtei.

Jelentőségét az adja, hogy a középkorból nem ismerünk a Palota mezővárostól több kiadványt. Ez nem egyedi jelenség. A nem túl messzi Pápától például alig fél tucat, Győrtől vagy Debrecentől pl. tízegynéhány ilyen irat maradt fenn, míg mondjuk a koronázó és temetkezési székhely Fehérvártól csak alig három tucat. Van olyan jelentősebb településünk, amelytől az iratpusztulás miatt egy saját kiadványt sem ismerünk. Az irat teljes lefordítása magyar nyelvre a közeljövő kutatóira vár. (Az oklevél fotóját lásd a hátsó borítón.)

B. L.

[Forrás: MNL DL242432, DIPLOMATIKAI FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY (U szekció) • Szlovákia • Archív hlavného mesta SR Bratislavy • Pozsony város tanácsa: Középkori oklevelek és levelek (U 438)]

Corvin János Palotára hozza a Szent Koronát 1490-ben (egy német zsoldos emlékei szerint)

Egy német zsoldos arról számol be évekkel később megírt visszaemlékezésében, hogy 1490-ben Corvin János titokban Budáról Palotára hozta a Szent Koronát, ami miatt sok magyar felháborodott, ezért a várat elfoglalták és a koronát visszavették tőle. Sajnos, ezen a feljegyzésen kívül semmilyen más forrás nem beszél erről az eseményről. Emiatt fenntartásokkal kell kezelnünk ezt az adatot.

Tudjuk, hogy 1490. január 8-án mielőtt I. (Hunyadi) Mátyás király Bécsbe indult volna, a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket fiára, Corvin Jánosra bízta Visegrádon. Majdnem kerekén három hónapra rá, április 6-án Mátyás király meghalt Bécsben, majd április 25-én temették el Székesfehérváron. Fia, Corvin János és a későbbi király, a lengyel Ulászló között szinte azonnal megkezdődött az alkudozás, és 1490. június 17-én egyezségeket kötöttek: Corvin lemond trónigényéről, cserében az országgyűléstől bosnyák királyi és szlávón hercegi címet kap, kinevezik horvát bánná, és megtarthatja a Hunyadi birtokokat. Corvin János herceg a megyeegyezés ellenére – párthívei, támogatói rábeszélésére – 1490. június 30-án Buda várából az egész királyi kincstárt hajókra és kocsikra rakva magával vitte Pécs felé. Az Ulászlót támogató főurak azonban üldözőbe vették, és 1490. július 4-én a Tolna megyei Szabaton falu határában fekvő Csonthegyen (más forrásokban Csontmezőn) csatát kezdeményeztek Corvinnal. Az ütközetet Bánlaky József hadtörténész *A magyar nemzet hadtörténelme* 118 című művében így rekonstruálta:

„Báthori István és Kinizsi Pál a maguk, valamint Hyppolit esztergomi érsek és Dóczi Orbán egri püspök fegyveres népével és a királyné nehéz lovasságával az országgyűlés rendeletéből üldözőbe vették Corvin Jánosékat és július 4-én a Sárvíz partján utolérték őket. Erre János herceg hadát a Sárvízen túl, a Tolna megyei Szabaton falu határában fekvő Csonthegyen vonultatta fel, melyet Báthori és Kinizsi nyomban megtámadtak. A számra nézve körülbelül egyenlő erejű, mintegy 8–10.000 embert számláló hadseregek egy ideig egyforma elkeseredéssel és kitartással küzdöttek. Miután azonban a herceg alvezérei, Kis Mátyás és Dombai Ferenc mindjárt az első rohamban elesetek, majd Kinizsi György és Beriszló perjel hetvenedmagukkal foglyul estek, Újlaki Lőrinc, Székely Jakab, Kis-Horváth és Erneszt pécsi püspök futásnak eredtek Pécs irányába a herceget, a Szent Koronát és a kincsek egy részét magukkal víve. Ezután az egész hadsereg megfutott.”

Corvin János Pécssett oklevelet állított ki 1490. július 13-ai keltezéssel, tehát ekkor biztosan ott tartózkodott, nem Palotán és nem a Dráván túli birtokain. Közben 1490. július 15-én Ulászlót királlyá választották a budai királyválasztó országgyűlésen Budán. Erre Miksa római király és János Albert lengyel herceg követői bosszúsán eltávoztak, és egyáltalán nem csináltak titkot belőle, hogy megbízóik fegyverrel fognak bosszút állni a kudarcért. Ez után nem csoda, hogy az Ulászló-pártiak legalább Corvin Jánost igyekeztek kiengesztelni a kettős háború küszöbén, és végül 1490. július 24-én a fentebb ismertetett június 17-i megegyezés alapján újra megegyeztek. Ekkor Corvin a nála lévő Koronát átadja Ulászlónak.

E rövid történeti áttekintésből tehát nyilvánvaló, hogy ha nem tévedett a német zsoldos, akkor a Szent Korona 1490. június 30. és 1490. július 24. között lehetett a várbán.

Budai László

„Mátyás király halála után Ausztria egyetlen kardcsapás nélkül Miksáé lett, akinek az egész ország hűséget fogadott. Ekkor a magyar főemberek nagy viszályba keveredtek egymással az új király miatt. Egyesek ugyanis a római királyt óhajtották Magyarország trónján látni, mások Csehország királyát, ismét mások Albrecht lengyel herceget, s írásban fordultak mindháromhoz. Ezek három sereggel meg is jelentek Magyarországon. Jómagam és bajtársaim Vencel cseh király vezetésével vonultunk föl nyáron, Szent János napján; százan voltunk, mint jól felfegyverkezett férfú. Ausztrián keresztüllovagolva a magyarországi Visegrádra érkeztünk, ahol négy hétig táboroztunk. Nagy hőség uralkodott, sok ember halt meg fulladásos halállal.

Mátyás királynak egy természetes fia maradt hátra, nevezetesen Corvin János herceg, akit Magyarországon egyesek szíven láttak volna királyuknak. János herceg titokban elvitette a koronát, ami miatt sok magyar erősen felzúdult, és utánamentek. Ő bevette magát Palota várába, de ezt a magyarok elfoglalták, őt pedig foglyul ejtették. János herceg végül is ki kellett, hogy szolgáltassa a koronát, s mindazokat az ékszereket, amelyeket a budai várból magával hozott. Az őt Palotára kísérfő fegyveresekeket egytől-egyg vízbe fojtották.

Ez idő alatt mi Visegrádon tartózkodtunk. A lengyel herceg Kassa előtt táborozott, a római király Székesfehérvár mellett, s mind a hárman reménykedve várták a levelet a korona átadásáról. Végül is Csehország királyának írták, hogy induljon, és fogadja el a koronát. Ezért hát fölkerekedtünk Buda felé, ahol tizennégy napon át táboroztunk, és felkészültünk a koronázásra. [...]

Ezután nagyszerű fegyverzetben megindultunk a székesfehérvári koronázásra. Élt Budán egy Mendell nevű zsidó férfiú, aki olyan gazdag volt, mint az ország két grófja együttesen. Ez a Mendell huszonnégy zsidó lovas kíséretében vonult fel, olyan pompás fegyverzetben, aminőt még senki és sohasem látott. Miasszonyunk születésének napját megelőző szerdán, Szent Mihály napján vonultunk be Székesfehérvárra valóságos diadalmenetben; itt három napig maradtunk. A király ünnepélyesen elfogadta a koronát, felöltötte Szent István palástját, és az Isten által leküldött koronát a fejére helyezték. Senki sem tudja pontosan felismerni, hogy a korona miféle aranyból készült. És ekkor egész Magyarországnak hűséget kellett esküdnie neki, amit ő pompás szertartás közepette hitesküvel viszonzott.

[Forrás: Egy német zsoldos emlékei a Mátyás király elleni harcokról és II. Ulászló koronázásáról (1490)

In: Tardy Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról. – Bp: Móra, 1982. p. 25-26.

Eredeti forrása: Tettau, Wilhelm Johann Albert von:

Erlebnisse eines deutschen Landsknechts von ihm selbst beschrieben (1484-1493). Erfurt, 1869.)

Köszönet Tolonics István helytörténet-kutatónak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet!

Palotai zsidó polgár (1542 körül)

1542 körül. A Podmaniczky-féle hamis pénzverésben többek között részes volt József straznitzi zsidó is, aki állítólag Várpalotán lakik.

.....
Josephus judaeus Straznicensis¹¹⁹ dicitur esse in Palotha¹²⁰.
.....

[Forrás: Magyar-zsidó oklevéltár XV. kötet 1408-1770

(szerk. Scheiber Sándor. Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőtétének Kiadása, 1972., p.20.

Hivatkozik: Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára III. 1538-1548, p. 237.]

III/2. KÉT PALOTAI VONATKOZÁSÚ BOSZORKÁNYPERES IRAT A XVIII. SZÁZADBÓL

Palota mezőváros tanúsítja, hogy Patonai Mihályné nem boszorkány (1724)

Itt Palota Városán abban az időben, a kik akkor éltenek s még most is, akik élnek azon Eberséges[!] Eberek[!] közül, adtestatit¹²¹ adnak mostis hogy soha semmi afféli rossz életet, sem boszorkányságot nem hallottanak, se nem láttanak, Patonai Mihálné ellen amíg itt lakot, lakván böcsületessen, jámborul semmi ollyas állapot nem hallatott felőle, melynek nagyobb bizonyosságot szokot Városunk pöcsetivel megis erőstýük. Anno 1724 die 12 january

Varosi Fő Biro Szlávik Mihály

Kis Biro Szenes János

Esküdt Mogyorosi György

et Caeteri Jurati Assessores

és Érsek János a kinel esztendeig

is lakván mostanság Palota Vá-

rosának edgyik Esküdtye

119 Straznitz város Morvaországban

120 Várpalota Veszprém megyében

121 tanúsítást

[Pecsét „Sigillum Oppidi Palota. 1714” körirattal]¹²²

[Forrás: Fejérmegyei boszorkányperek. közli Schneider Miklós. Székesfehérvár: Vörösmarty Ny., 1934.
Irat jelzete: Fejér Megyei Levéltár, Processus Criminales ad fasc. 1. Nr. 41-1723.]

Boszorkánvád felülvizsgálati kérelme a Palotai Úriszék előtt (1733)

403.

BOSOKI ISTVÁNNÉ, TÖRSÖK ILONA ÉS CSISZÁR ISTVÁN IGAZSÁGOT KÉRNEK ÜGYÜKBEN
OL Zichy L.P. 707.Fasc. 264 et A. Nr.9.

Az 1733 Esztendőben Husvét Szombattyán Racz kevien menvén az Uramal Csiszár Istvánnal valamely dolganak végben vitelére és el menet az Ur egyrül másrul tudakozvalik tülem hogy tudnám mi nyavalája volna, fartatot erőssen és félvén hogy meg sér[tem] találtam mondani hogy Anyám aszszony adot valamit azzal hintetem megh az adgyat azért nem nyughatot etszaka, azomban csak ugrik a kocsirul meg fogja a kezemet és visz a lugoska mellye ot meg fogattya a kötő fiket velem s ugy hajtotta a lovakat a min haithatta magamat erőssen vágván az ostorral látván, hogy már nem mehetek el hozott onnéd és a lőcshöz kötözöt meztelen csak a fél ümög volt rajtam ott röttenetes modon meg vert. Ismet a Seregilesen alol a Mezőben vissza jövet fejsze fokkal megh kinzott, ismét ujba vissza tagadta azon hejában való szókat, a mellyeket előb fateált, mert azon kinzásoknak el távoztatásáért mondot a mit mondot mivel ezen kinzasokon kivüli a kötelen gombot kötöt azzal ugy meg vert hogy az ujjamrul-is le hullott a köröm.

Mind ezeket kérem alázatossan Ngtokat igaz itelettel birallya Ngtok, hogy az én boszorkányságomat a mint mondgya Csiszár Istvány bizonyécsa és rakja reám t.i. Bosoki Istvánnéra.

Ngtoknak Alázatos Szolgálóji Maradunk

Bosoki Istvánné Törsök Ilona

és Csiszár Istvánne Szalai Judka

P.S. Ez Revidealtatott Palotan Birak és Esküdtek előt, azert Ngtok praejudiciumjára bocsátottuk.

Csiszár István a feleletre azt mondotta hogy Bosoki Istvanne boszorkány légyen pro priori fassione coram judicio.

[Forrás: Schram ferenc: Magyarországi boszorkányperek II. Budapest: Akad. K., 1970. p. 545.]

III/3. PALOTA A XIX. SZÁZADBAN

III/3/1. Richard Bright híres utazó Palota mezővárosról (1815)

Palota egyenetlen térségen fekvő kis piaci központ templommal, egy nagyon régi kastéllyal és bástyákkal, amelyek azelőtt a várost jelentékeny erősségű helyé tették. 1686-ban, amikor a németek a lotaringiai herceg vezérlete alatt Budát ostromolták, Dunewald tábornok, aki Székesfehérvárnál a lovasságot vezényelte, az akkor török kézen levő Palotát megtámadta, de olyan erősnek találta, hogy abbahagyta vállalkozását. A várat később mégis lebontották és most valóságos rom.

Palota kedvelt tartózkodási helye Zichy grófnak, a bécsi rendőrségi miniszternek. A vár öreg négyszögű tornyai, jóllehet modern zöld vakablakokkal vannak kicsinosítva, mégis tiszteletet parancsolóan hatottak. Az udvarban, mint az szokásos, a deres volt látható a büntetések kiszolgálására. A várárokban lánccsörgést hallottam és egy kis emelkedésen az akasztófa állott, vele szemben egy kereszttel és egy szentnek szobrával díszített

¹²² Mivel sehol nem találkoztam a szakirodalomban ezzel a pecsétnyomattal, szerettem volna megszerezni a könyvtárnak és városunknak, de kérésem elküldését követően Csetz Balázs, a Fejér megyei Levéltár igazgatója személyesen telefonált, hogy sajnos ez az irat kallódik valahol a levéltáron belül, így egyelőre nem tudják megmutatni. Ha a nyomára akadnak, azonnali értesítést ígért.

halom. A községben sétálva az egyik korcsmában zeneszót hallottam és belépve láttam, hogy az három cigánytól származik, akik hegedűn és brácsán játszottak, míg egy félig részeg paraszttársaság táncolt. Ez az a rendkívül szilaj tánc volt, amelyet már láttam. Csak férfiak járnak és minden bor nélkül, valósággal belebódulnak.

[In: Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970.]

III/3/2. Erdőgazdálkodás

Várpalotai erdőgazdálkodásról Waldstein János idejében (1866)

(Fölvastatott a magyar erdészegylet bazini nagygyűlése 6-ik témájának tárgyalása alkalmával)

Az értés¹²³ mindig kedvenc foglalatosságom volt, az most is s lesz a jövőben is, és azon szakértőkre hivatkozva, kik e tekintetbeni fáradozásaimat ismerik, bátran állíthatom, miszerint soha sem mulasztottam el, hol csak lehetett, az erdőt művelni, és hogy ertvényeim kellő segélyezés mellett sikerültek is. – A vidéki tapasztalatokra térve megemlíteném vélem, hogy Waldstein János gróf, Székesfehérvár melletti, palotai uradalomhoz tartozó gondárságában, melynek jelenleg kezelője vagyok, többnyire túlevelű fanemeket értünk, mert e vidéken a túlevelű fák hiányozván, fenyő és lombfa nemekből álló elegyes állabokat¹²⁴ tenyészteni, előnyösnek tartom. Szándékom: a Bakony síkságának homokos agyag talaján – melynek alja kavics és helyenként mészkő – a helyi viszonyokhoz képest tölgy és bükkel elegyesen erdei vörösfenyőt – és itt-ott fekete fenyőt is tenyészteni; a vörösfenyőt azonban csak is az itt gyakori mélyedések északi és északnyugati lejtőin. A hegység alsó részén elterülő, mészkő és kavicsos talajú cserfa állabokban csupán csak a fekete fenyőt hiszem tenyészthetőnek. Tervemet a palotai uradalomhoz tartozó bakonyi erdőben látható erdei fenyő állabok igazolják, melyekről a veszprémi közgyűlés¹²⁵ alkalmával nyújtottam be egy értekezletet, melyben nem megvetendő eredményt mutattam ki. Eddig a túlevelűeknek csak a feljebb nevezett három nemével, még pedig tarvágások agyagos talajában az erdei fenyővel, a mészkővecses téreken pedig a fekete fenyővel tettem vetényezési kísérleteket. Csak hogy veteményeim az utóbbi évek rendkívüli szárazsága folytán nem sikerültek, melyek, hogy kedvező időjárás mellett sikerültek volna eléggé bizonyítja az, hogy a kedvező fekvésű faiskolákban, melyeknek kissé televényes, homokos agyagtalaja eléggé mély, gyönyörűek favatéseim. Ennélfogva azt vélem, hogy ily s ehhez hasonló helyeken legcélszerűbb a magot rendes ágyakba vetni, a növényeket faiskolában tovább nevelni és ezeket csak később, hengeralakú ültető fúró segítségével gommal együtt a beerdősítendő helyre kiültetni. Ezen ültetési mód kissé költséges ugyan, de eredménye biztos. A bakonyi erdők alsó részén fekete- és erdei fenyő vettetett. Úgy a szabadban mint az iskolában vetett mag kikelt ugyan, de a rendkívüli hőség következtében a zsenge növénykéek csakhamar kipusztultak. (...)

A gyérítésekről (...)

Nem akarván terjedelmes lenni, csak a ritkításokról szólnok. 1861-ben lépven jelenlegi szolgálomba, bejártam a kezelendő erdőségeket, a midőn is tanulmányozva a helyi viszonyokat, csakhamar meggyőződtem, hogy ezen erdők legnagyobb részének megfelelő ritkításra van szüksége. Az eddigiekből kitűnik, hogy a gyérítésnek több nemű előnyei vannak úgy mint

1. Jelentékeny mennyiségű fát nyerünk, mely gyérítés nélkül kárba menne.
2. Az erdő növekvése előmozdítatik.
3. A legelő szaporítása, miből, oly helyen, hol legelőre van szükség, nem csekély haszon háramlik.
4. Oly erdőkben, hol több fa vágatott ki, mint a tartamos üzem engedné, vagy hol a korosztályok nincsenek a kellő arányban, és sokkal több a fiatal, mint a vágható fa: ott e bajokat a gyérítés által orvosolhatni, ha vágható fát lehetőleg kímélve faszükségletünket a gyérítés által nyert fatömegből fedezzük.
5. Végre a gyérítés alkalmával többnyire csekélyebb minőségű fakülömbékek készítettetvén, a szegényebb lakosságnak is nyújtatik alkalom faszükségletét jutányosan fedezhetni.

¹²³ erdősítés

¹²⁴ Az állab olyan többé-kevésbé terjedelmesebb erdőrész, amely fanem, kor, álláshely és növekedés tekintetében környezetétől szembetűnően megkülönböztethető. (Pallas Nagylexikon)

¹²⁵ Veszprém, 1863.

Ezen kézzelfogható előnyöknél fogva még ott is ajánlom a gyérítést, hol általa, pénzbeli tiszta jövedelemre egyelőre nincs kilátás. Ifjabb szaktársaimat kell, hogy figyelmeztessem, hogy a gyérítés felett személyesen őrködjének, s ne egyedül a favágókra és erdőőrökre bizzák annak kivitelét, minthogy ezek a dolog lényegét gyakran visszásán értve, a jobb fát vágják ki, míg a rosszabbat, a tulajdonképpeni gyomfát állva hagyják.

A gyérítési munkálatokat, részben kiadni, mint azt némely vidéken tenni szokták, valóságos erdőpusztítás. – Nem szabad a gyérítésnél semmi fáradságot sajnálni, sőt eleinte elkerülhetetlenül szükséges minden kivágandó fát megjelezni, ha jó eredményhez akarunk jutni.

Erdővédelem

Az elmúlt két száraz esztendő alatt egy, a péti gondársághoz tartozó elsatnyult erdőben a gyűrűspohók és az egyetlen gyapoc, a Bakonyban pedig a tölgylevélsodró nagy pusztítást vitt véghez. Ez idén a Bakonyban a tölgylevélsodró nem mutatkozott, ellenben a síkságon a gyűrűspohók most is garázdálkodott és az egyetlen gyapoc jövő évből beköszöntését roppant sok tojása által jelenti. Leginkább 10 éves cseszarjadékon láthatni e tojásokat. A Bakonyban a csözi gondársághoz tartozó faiskolában jelentékeny kárt okoztak a vakondok, melyektől megszabadulni akarván, lyukaikba függélyesen vadrozsa ágakat szúrtunk, s így turkálás közben orrukat felsebezvén, célszerűbbnek tartották más vidékre költözködni. Nagy vala örömünk, hogy fekete vendégeinktől megmenekedtünk. Csakhogy örömünk nem sokáig tartta, lévén okunk nemsokára megbánni, hogy a károsnak vélt vendégeket elriasztottuk. Ugyan is túllelű csemetéink rövid idő múlva satnyulni kezdenek, mely szomorú körülménynek okát nyomozva, mintegy 4"-nyire a földben leltük a pusztító ellenséget, t. i. a pajódokat, melyeknek gonosz serege szegény növénykéink gyökerein élődött.

A vakondok pajódokat sejdítve oda húzódtak, de jóakaró barátainkat az említett tövises ágakkal elriasztottuk, míg ismeretlen ellenségünk – a pajódok – működését, (gyakori gyomlálásunk által a talaj porhanyítva), könnyítettük. Ezt azonban észrevéve, többé nem gyomláltunk, mi által a pusztításnak gát lön vetve.

Zúzmará, kemény fagy, hónyomás, később szárazság egymást felváltva dúltak erdeinkben. A két első kártékony nyomai a vágásokban – míg a hónyomási a tavalyi akác vetényeken és sarjakon, a szárazsága pedig az ez idejű vetéseken láthatók. Régi ismerősünk a szél és segédei a palotai zivatarok szintén nem maradának el, és mit az egyik állva hagyott, azt a másik bizonyára tönkre tévé. A zúzmará és fagy általi kár 100 holdanként mintegy 108 4/8 öltre megy. A szárazság körülbelül 0j-025 résznyit tett semmivé.

E télen az emberek általi erdőrontások is gyakoriak valának, különösen a Palotához közel fekvő, péti sík erdőben, mely különben is szomorú állapotban van, minthogy számtalanszor levágtatván, majdnem semmi sarjadási képességgel sem bír, és minden kigondolható dűlásoknak ki van tévé. Nem elég, hogy, mint feljebb említettük, erdeinket mindennemű hernyók pusztítják, hanem a gyapjúnyírás alkalmával 14000 darab juh is rágicsálja, s a fatolvajok is nagy mérvben rongálják. E tél az erdőőrökre nézve ugyan csak nehéz időszak volt. Ha sikerült nekik az erdőrontókat az erdő egyik részéből kiűzni, annak más részében jelentek meg, mitsem törődve a kiáltással, veszekedéssel és végre az ütlegekkel sem.

Rettenetes helyzet a szegény emberé, ha az elkerülhetetlen szükségletét sem képes becsületes úton és módon megszerezni, de bizonyára kellemetlen az erdőőr is, ki ily vidéken kénytelen szolgálni. Ismerve a nép szegénységét, átlátva mennyire szükségeli a tüzelő anyagot, gyakran elszorult kebellet végezi kötelességét az erdőőr s teljesíti előljárója parancsolatát, ha szolgálatát és kenyerét kockáztatni nem akarja.

A bepanaszások következtében történt bírói vizsgálatok eredménye szomorú, minthogy ezekből csak az tűnt ki, hogy az erdőrontók legnagyobb része elszegényedett kézművesek, kik az előtt jómódú becsületes polgárok valának, de a jelenlegi általános pénz- és kereset hiány oly nyomorba juttatá őket, hogy a testüket fedő rongyaikon kívül semmijük nincsen.

[Ovecska (Anton) Erdőgazdasági vázlatok a várpalotai uradalomból.

In: Erdészeti és Gazdászati Lapok a Magyar Erdész-Egylet Közlönye 5. évfolyam, 1866. X. füzet 444-451.

(Elektronikus változat:

http://epa.oszk.hu/02400/02451/00083/pdf/EPA02451_Erdeszettorteneti_Kozlomenyek_68_2006_013-185.pdf]

Sztáray Antal nagybirtokos erdőgazdasága a székesfehérvári országos kiállításon (1879)

Általában el kell ismerni, hogy az uradalom erdészeti kezelősége kiváló ügybuzgalmat fejt ki főleg két, nem eléggé dicsérhető és ajánlhat) irányban, t. i. az erdőtermékeknek minél több oldalú kihasználása és az áldozatokat sem kímélő újraerdősítések körül. E nemes példa hasonmásaképp említhetjük: A gróf Sztáray Antal várpalotai nagybirtokos erdőgazdaságát, melyből szintén igen szép és szakszerűen instructív gyűjteményes kiállítás volt bemutatva, s méltán részesült az erdészeti kiállítók között mint első, az arany-éremmel való szép kitüntetésben. A gyűjtemény egyik díszét képezte egy hatalmas kocsántalan tölgy korongja, mely 315 évgyűrűjévé és hibátlan szép növésevid némasága mellett is eléggé érthető bizonyítékot nyújtott arról, hogy a várpalotai erdő talaja, mely a faóriás gyökereinek századokon keresztül szolgált éléskamrául, hatalmas rétegű és kimeríthetetlen erejű. A tanúságos gyűjtemény kiegészítő részét képezték különféle célra való szép szerszámfák és kész gazdasági eszközök, csinos fa- és rügy gyűjtemény, erdészeti eszközök, törzskorongok, szép fenyő csemeték (cserepek helyett fahéjba ültetve), cserző kéregmutatvány, kitömött állatok és bőrök, – mindezek aránylag kis helyen oly ízlésesen és összeillőleg voltak egy csinos csoporttárendezve, a miből jogosan következtethetünk arra, hogy a gróf Sztáray-féle erdészeti kiállítás rendezője a cél felfogásában és tervezésében igen helyes érzékkel bír s a kivitelben kiváló szabatosággal jár el.

[Forrás: Erdészeti Lapok. 18. évf. 11. füzet (1879. november)

http://erdeszetilapok.oszk.hu/00626/pdf/00626_749-758.pdf]

Az Erdészeti csoport kirándulása a várpalotai erdőben Sztáray Antal vezetésével

Az Orsz. Erdészeti-Egyesület 1879. évi június hó 9., 10. és 11-én Székes-Fehérvárit tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. A közgyűlés kezdődik d. e. 10 1/2 órakor Tisza Lajos ő excellentiája elnöklete alatt.

[...]

Elnök: [...] Együttal sajnálattal vagyok kénytelen jelenteni, hogy holnap és holnapután a tisztelt közgyűlés körében, más irányban való hivatalos elfoglaltságomnál fogva, nem vehetek részt. Az alapszabályok 14-ik pontja értelmében ily esetben a közgyűlés további tartamára elnök választandó. Azt hiszem, méltóztatnak megengedni, hogy e tekintetben én tehessek ajánlatot. (Helyeslés.) Bátor vagyok elnökül Sztáray Antal gróf ő méltóságát ajánlani. (Élénk helyeslés.) A t. közgyűlés ajánlatomat elfogadván, felkérem Sztáray gróf urat, szíveskedjék közgyűlésünk további tartama alatt elnökölni, és ezzel úgy hiszem, a mai ülésünk befejezhető, teljesítvén délután tárgysorozatunk értelmében a kiállítás erdészeti csoportjának szemléljét. Sztáray Antal gróf: Tisztelt közgyűlés! Köszönettel fogadva a megtiszteltetést, miután szerencsém lesz és feladatom a t. tagtársakat holnap az ős Bakony egyik részébe vezetni, kérem, hogy a helybeli indóházban holnap reggel 8 óra előtt megjelenni szíveskedjenek. A vonat pontban 8 órakor indul s 9 órakor ér Vár-Palotára, a honnan azonnal az erdőbe indulunk. Addig is vadászüdvözléssel a viszontlátásra! (Élénk éljenzés.)

Elnök: A mai ülést ezennel bezárom. (A tárgyalás végződik délután V2 1 órakor.) – K. m. f.

BelMzy Emil, Tisza Lajos, alapító tag. elnök. Fekete Lajos, Bedő Albert, egyleti tag. az egylet titkára

[Forrás: Erdészeti Lapok. 18. évf. 11. füzet (1879. november)

elektronikus változata: http://erdeszetilapok.oszk.hu/00623/pdf/00623_551-557.pdf]

III/3/3. Korrajz

Ötvös Károly: A palotai mézárálás (Hoster Fülöp-ügy) (1881)

Várpalotának igaz neve: Palota. Kis határszéli városka Veszprém vármegyében a teési Bakony aljában. Lakosainak száma nem igen haladhatja túl az öt ezret. Lakosai általában szegények, vagyonosnak nevezhető ember alig van közöttük.

Ősi neve azóta változott meg, mióta a nyugoti vasútnak ott állomása van, hogy ez állomást Rákos-Palotától megkülönböztessék: azért adták neki a Vár-Palota nevet.

Két vár van itt. Az egyik bent a városnak kellő közepén. Ez a 16-ik században épült az akkori ágyuk ellen, az akkori rodoutok mintájára. Nagy négyszögletű emeletes épület, kétharmad félöles vastagságú falakkal, belső várudvarral, köröskörül széles várárokkal, mely ostrom esetén vízzel volt teleereszthető. A bejárat a piac felől egy hosszú kapu-ereszen át történik, mely fölött lakható termek építvék.

A másik vár a várostól fél órányi távolságban északra a Bakony erdő szakadécai között magas sziklacsúcsán fekszik. Ez nem egyéb, mint a pusztá rom. Az volt már a török hódoltság idejében háromszáz év előtt is. Neve Ó-Palota.

E várról a hagyomány azt tartja, hogy ez Korvin Mátyás királyunknak volt kedvenc vadásztanyája s eredetileg tán erdei vadászkastélynak építetett. Ez nem hihetetlen. Itt a környéken négyszáz év előtt a hatalmas Gara család bírta Csesznek várát és uradalmát s a híres törökverő Kinizsi bírta Nagy-Vásnykő várát. Hogy ily hívei közé szívesen jöhetett mulatni szeretett nagy király: azt el lehet hinni. A hagyomány itt más emlékeit is megtartá Mátyás királynak. Itt van közel szomszédságban Csoór is, mely a palotai mézárálásnál most szintén szerepel. Eredetileg Marich-birtok most Szőgyén-Marich Lászlóé. A csoóri csukáról szóló Mátyás korabeli mesének ez a színhelye.

Részint a palotai, részint a szomszéd ösküi határban van az úgynevezett Kikeri-tó. Ez egy pár száz holdnyi völgyfenék, tele apró forrásokkal, ingoványos helyekkel s rajta az ösküi patak folyik keresztül, mely innen Kikeri-patakknak neveztetik. E völgynek kelet felé fekvő oldalát, ott a hol a veszprém-palotai országút megy, a rómaiak időszámításunk előtti második vagy harmadik századában, óriási töltéssel elzártak, hogy a patak vize le ne folyhasson s itt egy halastó képződjék. A töltésnek a tó felé néző oldala ötven-hatvan mázsa, szabályos négyszögletre faragott óriási kövekkel van elzárva. Nem rég megtaláltatott a kövek bányája is.

E ciklopikus falat szintén Mátyás királynak tulajdonítja a néphagyomány. De tévesen. Ily nagyszerű művet a rómaiak óta Pannóniában nem emelt senki. E kőfalakon egy zsilipnyílás van, mely a fallal egykorú. Ezen át a völgyből a vizet le lehet eresztetni, de itt azt el is lehet zárni, most egy jövedelmes vízi malom áll rajta.

E zsilipe a nép Kinizsi-ugratójának nevezi. Beszéli, hogy Kinizsit megszorítá itt a török, előbb azonban háta megett felhúzta a zsilipet. Kinizsi azonban lovával átugratá a zsilip-nyílását a lova patkójának nyoma örök emlékül most látható a kőben. Persze nincs e régének történeti alapja. Hiszen Kinizsi korában nem járt itt még a török. S aztán az a patkónyom is nagyon erős képzelő tehetség mellett hasonlít a patkónyomhoz, eltekintve attól, hogy nincs az a ló, melynek minden csontja előbb össze nem törne, mielőtt patkós lábával ily mély nyomot tudna vágni a kemény, faragott kőben. Magam személyesen néztem meg azt a nyomot.

A város közepében lévő vár most is lakható állapotban van. Gróf Zichy Miklós lakott itt teljes visszavonultságában, néhány év előtt bekövetkezett haláláig. Most egyetlen leány-örököséé.

A vártól délkelet felé egy dombon fekszik gróf Sztáray Antal kastélya, melyet gróf Waldstein János után örökölt 1877-ben. E kastélyt a nemes gróf saját tervei szerint építé és díszíté s idehozta második nejéül Kálnoky gróf kisasszonyt, a szentpétervári nagykövet nővérét, ki beszél magyarul, ki magyar hölgynek tartja magát, s magyarnak testvér bátyját is a kit ennél fogva az osztrák lapok hiába keresztelnek el morva-osztrák főúrnak. Morva nagybirtokos ugyan, de azért magyarságát nem vetkőzte le. Nővére özvegy Waldsteinné Palotán egy apácák által vezetett csinos nőnöveldeit alapított.

Messze kalandoztam el a palotai rémületes bünténytől, de miután szerkesztő barátom arra hítt fel, hogy mindent mondjak el, a mit tudok, az oly hírhedté vált Várpalotáról, tehát valamit mégis csak el kellett mondanom.

Ismétlen, a palotai nép igen szegény. Egykor gazdag, virágzó város volt ez, s néhány iparág terményei délre és keletre az Erdélyig és Horvátországig terjesztették ki piacukat. De ennek most már vége. A kézműiparosság jövedelmező volta megszűnt, a családok elszegényedtek, az ifjabbak közül sokan el is széledtek. Az egész város

pusztulóban van. Csak a szántóvető osztály állt még, de ez is nehezen birkózik meg a köves talajjal, a sovány legelővel, az elpusztult erdővel, a rosszul termő szőlővel, s az igen nagy adóval.

Zsidók mindig sokan voltak Palotán. Virágzó hitközösség volt itt már félszázad előtt. Szép templomuk is van s az orthodox vallásnak és német nyelvnek hatalmas ápolói.

A szerencsétlen Gold-családnak két tagját ismertem, néhányszor történt találkozás után. Az agg, beteges Mózeset és Gáspárt a családfőt. Egyszerű, jóra való kereskedőknek tartották őket a palotaiak.

Gazdag ember hírében ők nem állottak s Palotán nem egy zsidó vallású kereskedő, bérlő és tőkepenzes van, ki náluk gazdagabb. Ezért, mihelyt a mézárálás hírére meghallottam, rögtön az a gondolat villant meg az agyamban, hogy vagy idegenek voltak a tettesek, kiket valaki a Gold család gazdagsága iránt félrevezetett, vagy helybeliek voltak ugyan, de őket a pénz vágyon kívül bosszú is vezérelte. Ily tömeges vérengzés másként föl nem tehető.

A valószínű tettesek egyike már, mint a lapok közlik, el van fogva. Az elfogatásban, vagy legalább a nyomra vezetésben, jelentékeny érdeme van, mint szintén a lapok közleményeiből látom, a lepsényi községi jegyzőnek. Őt Nagy Gézának hívják, vitéz honvéd volt 1840-49-ben, s később negyed századon át mintaszerű jegyző s mint ilyen, tisztelt név az egész vármegyében. Sajátságos, hogy e jegyzőnek éles szeme s biztos megfontolása már több nagymérvű hajmeresztő bűntény felfedezésére vezetett. Ez előtt több mint 24 évvel 1857-ben Balaton-Fő-Kajáron Sittkei Nagy Ferenczet kirabolták iszonyú kegyetlenséggel kivégezték s bár a tettesek, egyet kivéve, mind távol vármegyékből valók voltak, Nagy Géza nyomozódásai, melyeket csak mint dilettáns teljesített, pár nap alatt az összes, tettesek letartóztatására vezettek. Rövid pár hét alatt a kegyetlen rablókon végrehajtott a halálos ítélet. A valószínű fő tettesnek nyomában most is ő igazítja a büntető igazságszolgáltatás közegeit.

Az elfogott vádlottat Hoster Fülöpnek nevezik. Bizonyos tekintetben sajátságos név ez. Közösleges parasztemberek ilyen névre nem igen szokták gyermeküket keresztelni. De pásztorok s kivált juhászok, túl a Dunán, néha furcsa neveket adnak gyermeküknek. A vizsgálat majd kifogja deríteni e nagy gonosztevő előéletét. Így előlegesen szinte meg merném azt a véleményt kockáztatni, hogy vagy pásztor családból származott, vagy nyers, szilaj, vad pásztor fiúk közt nevelkedett, vagy talán maga is eredetileg pásztor volt, s az asztalos mesterségre csak később, vagy tán a fogházban fanyalodott. Azok, akik rendszeren asztalos mesterséggel foglalkoznak, ily brutális kegyetlenkedésre, ily tömeges gyilkosságra az én észleletem szerint nem ilyenek szoktak vetemedni.

A gonoszítottak gondolatcsíráinak s aztán végrehajtási módjuk és eszközeinek meg van a maguk lélektani törvénye. A bűnügyi hivatalos statisztika, noha ez e célra nagyon tökéletlen, mégis ad némi jelenségeket a lélektani törvény felállítására, noha e törvény alól kétség kívül mindig van kivétel.

Ha tömeges verekedés vagy hirtelen harag közben követtetik el testi sértés, emberölés vagy gyilkosság: akkor a végrehajtás eszköze és módja nem bizonyít semmit. A tettes azt a fegyvert kapja fel, a mi keze ügyébe akad s akként ejti a sértést, a mint a pillanat hevében ösztönszerűen eszébe jut.

Más dolog a végrehajtási eszköznek és módnak a lélektani állapotra mutató természete az előre eltökélt és kiszámított gyilkossági bűntényeknél.

Orvos, gyógyszerész, pap, ügyvéd, szabó, órás, könyvkötő, varga, kereskedő, tőzsér, asszony, stb. valószínű sohasem súlyos eszközzel, például bárdal, fejszével vagy fokossal hajtana végre előre eltökélt gyilkossági szándékát, hanem vagy méreggel, vagy késsel, vagy lőfegyverrel.

S viszont a pásztorok, mészárosok, ácsok, kovácsok, mezei munkások stb., kik súlyos kézbeli eszközökkel dolgoznak, rendszerint ily eszközökkel hajtják végre gyilkos szándékukat.

Hoster Fülöpnél, mint az eddigi jelentések mondják, revolver is volt, fejsze is volt, de kés is lehetett. Egyik társánál legalább kivont kés volt. A revolvért számításból nem használhatta, mert az zajt ütött volna. A kés helyett fejszét használta, pedig hideg vérű, erős karú gonosztevő kezében a kés még biztosabban ölő fegyver, mint a fegyver. Hogy fejszével egyszerre halálos ütést, vagy olyat lehessen mérni, mely az áldozatot rögtön némává teszi, ehhez óriási ügyesség kell, ellenben késsel a nagy véredényeket sok helyütt könnyen elérheti az erős karú gyilkos. Hogy Hoster mégis fejszét használt: ez egyrészt természetének különös vadságára, másrészt arra mutat, hogy serdülő korában súlyos kézbeli eszközökkel kellett foglalkozni.

Észleltem még egy sajátságos jelenséget is.

Az állami nagy fogházakban, hogy több évre elítélt fegyenczeknek valami kézműipart kell választani, ha különben is nem volnának iparosok, a vadabb természetű fegyenczek súlyosabb szerszámú, a selídebb természetűek könnyebb ipart szoktak választani. És súlyosabb szerszámú ipart választanak azok is, kik már előbb társadalmi életükben súlyosabb kézbeli eszközökkel keresték kenyerüket, s viszont könnyebb szerszámot választanak

a könnyű kézbeli eszközökkel foglalkozók. – A mészáros és a kovács rend szerint nem választja a kapczakötést és a vad természetű pásztor vagy földműves és mezei munkás se szívesen választja a szalmakalapfonást. Így van a dolog megfordítva is

A rabipar ágai közt körülbelül az asztalos dolgozik a legsúlyosabb szerszámokkal. Fűrész, gyalu, véső, kalapács, mégis súlyosabb, mint a kötőtű, a kártolykefe, a szalma, a vessző, akáka stb.

Mikor Horvát Boldizsár igazságügyminiszterré lett: próbára a büntető idő letelte előtt szabadon bocsátott az állami fogházakból egy csomó gonosztevőt. Meg akartuk tudni: jó ember lesz-e belőlük?

Némelyikből lett jó ember, a legnagyobb rész gonosztevő maradt. Akkor fiskus voltam a vármegyén s nekem is került szemem elé egy csomó vádlott, a ki alig szabadult ki a próbára: már hazamenet újabb gonosztettet követett el. Nem fogott rajta a próba.

Ezek között három volt olyan, a ki fogházban önként választá az asztalosságot s mind a három fejszével és csákánnyal követett el újabb emberölést vagy emberölési s gyilkossági kísérletet.

Lehet, hogy ez a három eset éppen véletlenül történt így. S lehet, hogy Hoster Fülöpnek, a palotai valószínű fölöttesnek, mutatja, előléte, egyénisége sem fogja igazolni észleleteimnek itt közlött töredékeit. E töredékek nem is számítanak sem büntető jogi, sem lélektani alaposság elismerésére.

De közöltem őket, mint olyanokat, melyek nem egészen érdekel nélküliek, s melyek most, a palotai mészárlás részleteinek alkalmából eszembe jutottak.

[Eötvös Károly: *A palotai mészárlás.*

In: *Egyetértés.* 1881. október 27. (296. sz.) p. 1.]

József főherceg fogadása Várpalotán (1882)

Városunk a mai napon egy igen nevezetes és ritka ünnepélynek vala részese: Ugyanis ő Fensége József főherczegnek városunkon való keresztül utazása alkalmával, alkalom nyillott, hogy ő Fenségének városunk lakossága, hazafias hódolatát és tiszteletét bemutathassa, mi roppant nagy néptömeg jelenlétében következőképp történt: Hivatalosan jelen volt a városi tanács, az izr. hitközség előljárósága, az újra alakuló önkéntes tűzoltó-egylet, az apácák növendékeikkel és az egész város színe-java. Az indóház szépen fel volt lobogóva. A vonat megállása után 4 óra 35 percz Fő Fensége kiszállván főt. Steiner Ádám plébános egy igen megható és lelkes üdvözlésben nyilvánítá az összes lakosság érzelmét és tiszteletét ő Fensége magas személye iránt. Megemlékezvén szóló a dicső múltrol, mely Mátyás király nevével városunk krónikáiba s a nép között él, megemlítve, hogy bár e nép nehéz anyagi viszonyokkal küzd, de szívében gazdag hazafias érzelmekkel bír.

Vár-Palota, 1882. szept. 8.

– A „Veszprém” tekintetes szerkesztőjéhez. –

[*Veszprém*, 1882. szeptember 10., VIDÉKÜNK c. rovat]

Sztáray Antal gróf nekrológja (1893)

– A főrendiháznak halottja van: Sztáray Antal grófnak, a felsőház egyik ellenzéki érzelmű tagjának halálát jelenti a múzeum épületéről lengő gyászlobogó. A következőkben foglalhatjuk össze az elhunyt gróf pályafutását: Nagymihályi és sztáray gróf Sztáray Antal 1839. április 8-án született Budapesten a Kaplony-nemzetségből származó Sztáray család ifjabb ágából. 1861-iki rövid alkotmányos életben kezdődött politikai szereplése, mint főrendiházi jegyző és mint Ungvármegye tiszteletbeli főjegyzőjéé. Közhivatalt sohasem viselt, de nagy gondot fordított nagymihályi (Zemplén) és várpalotai (Veszprém) uradalmaira, melyek valóságos mintagazdaságok. Politikai szerepe a főrendiházban és a delegációkban volt. A főrendiházban, régebben, különösen a Tisza-kormány idejében, rendes ellenzéki szónoka volt a költségvetési vitának, a delegációban is, melynek rendesen tagja volt, többször volt szószólója a magyar katonai nevelés és egyéb nemzeti kívánságoknak. A legutóbbi ülészakban, mikor a főrendek bizalmatlansági nyilatkozatokat tettek a kormánnyal szemben, betegsége miatt nem vehetett már részt a vitában. Csúz kínozza hosszabb idő óta, s ez a baja vált halállossá. Tegnap halt meg nagymihályi kas-

télyában. Halálát özvegye: Batthyány Franciska grófnő gyászolja. Apponyi Albert grófnak az elhunyt nagybátyja volt. –

[Forrás: *Budapesti Hírlap* (13. évfolyam, 240. szám) 1893. augusztus 31., p. 7.]

Zichy Gábor gróf nekrológja (1899)

– (Nagy idők tanúi.) Zichy Gábor gróf, főrendiházi tag augusztus 29-én este 9 órakor Várpalotán 72 éves korában meghalt.

Zichy Gábor gróf 1827. szeptember 18-dikán született Daruváron. Tizenhét éves korában a hannoveri¹²⁶ király nevét viselő huszárezredbe lépett s együtt szolgált Mészáros Lázárral, Nagy-Sándor Józseffel, Kiss Ernővel és Vendrey-Aschermannal. A szabadságharcban a nemzeti ügyet szolgálta, kezdetben mint Kiss Ernő parancsőr-tisztje, később mint századparancsnok és több ütközetben részt vett. A debreceni függetlenségi nyilatkozat után elbocsáttatását kérte a honvédseregből, amiért Damjanich agyon akarta lövetni; de aztán mégis elbocsátotta. A szabadságharc leveretése után megint katonai szolgálatba lépett, huszártiszt lett ismét, de néhány óv múlva őrnagyi ranggal végleg elhagyta a katonai pályát és nőül vevén Wittinghoff-Schell Zsófia bárónőt, Komárom megyei szentpéteri birtokára visszavonult s gazdálkodásnak élt. Az abszolutizmus idejében fölajánlották neki Komárom megye főnökségét, de visszautasította; a megyei közéletben csak az alkotmányos élet újjáébredésekor kezdett részt venni. Sztáray Antal grófnak 1893-ban történt halálával a várpalotai uradalom örökébe lépett s azóta állandóan Várpalotán lakott. Az alkotmányos élet kezdetén a Deákpárthoz, a fúzió után a mérsékelt ellenzékhez, később a nemzeti párthoz tartozott. Az egyházpolitikai reformokat ellenezte s a főrendiházban ellenük szavazott. A boldogult szenvedelmes vadász volt s csak néhány nappal ezelőtt, mikor Tátrafüredről megjött, lőtt egy szép nyolcast. Senki sem gondolta, hogy ez lesz utolsó vadászszákmánya. Halála váratlan volt és nejét és gyermekeit, kik a katasztrófát nem is sejtették, földig lesújtotta.

[Forrás: *Budapesti Hírlap*, (19. évfolyam, 242. szám) 1899. szeptember 1., p. 6.]

III/4. KIEGÉSZÍTÉS A XX. SZÁZAD FORRÁSAIHOZ

III/4/1. Várpalota katonavárosná válik

A várpalotai Magyar Királyi Honvéd Gyakorlótér Parancsnokság 1913. október 1-jén alakult meg a 13.498/el.n.1.-1913. számú miniszteri rendeletre. **B. L.**

Barakktábor épül Várpalotán (1914)

A honvédelmi miniszterium tudvalevőleg barak tábort épített. Az építésre vonatkozólag most bocsájtotta ki a honvédelmi miniszter a versenytárgyalási hirdetményt, melynek főbb részei a következők:

1., A Várpalotán építendő barakktábor építési munkáinak biztosítására folyó évi július hó 9-én d. e. 10 órakor a honvéd főparancsnoksági palota nagy tanácstermében (Budapest I. ker., Vár, Díszter 17. I. emelet 7.) nyilvános árendeményes versenytárgyalás tartatik a következő munkákra és kiírási összegek mellett:

I.	Földmunka	16.495	K.	59 fill.
II.	Kőműves és burk. munka	622.0 2	„	89 „
III.	Kőfaragó munka ...	14.212	„	41 „
IV.	Vasbetétes betonmunka	251.296	„	41 „
V.	Ácsmunka	211.933	„	98 „

¹²⁶ Helyesen: hannoveri. Ernő Ágost hannoveri királyról elnevezett 2. számú császári és királyi huszárezred

VI.	Tetőfedő munka	82.732	„	72	„
VII.	Bádogos munka	75.429	„	77	„
VIII.	Asztalos munka	103.712	„	28	„
IX.	Lakatos munka	108.124	„	32	„
X.	Mázoló munka	27.012	„	58	„
XI.	Üveges munka	12.852	„	59	„
XII.	Padlózati munka ...	1.298	„	63	„
XIII.	Szobafestő munka ...	200	„	39	„
XIV.	Cserépkályhás munka	31.464	„	-	„
XV.	Vaskályhák	2 380	„	-	„
XVI.	Takaréktűzhelyek ...	31.038	„	-	„
XVII.	Csatornázási munka ...	31.038	„	85	„
XVIII.	Vízvezeteki munka ...	5.651	„	85	„
XIX.	Rabitz munka	26.741	„	29	„
	Összesen:	1.645.621	K.	50	fill.

2. Ajánlatok az I. és II. alatti föld, kőműves és burkolati munkákra csak összesen a XII. és szintén csak összesen, a többi római számmal jelzett munkákra külön-külön, vagy végül az összes munkákra összesen tehető. Ha ajánlattevő ajánlatát a kiírt összes munkanemekre összesen kívánja tekintetni, ennek az ajánlatban határozott kifejezés adandó.

A fentiekből eltérőleg tett vagy más csoportosítással összesen jelzett ajánlatok figyelembe nem vétetnek.

3. az építési program szerint a tábor területén szükséges terepszabályozási munkák és a közlekedési utak kiépítése a kirendelt honvéd építésvezetőség által önkezelésben lesz végrehajtva. A terepszabályozási munkák akként lesznek szorgalmazva, hogy 1914. évi augusztus hó 1-ig a vállalati úton felépítendő építmények legalább felerésze munkába vehető lesz. A határidőtől számított nyolc hónap alatt, az 1915. évi április hó 1-ig a tiszt, legénységi és istálló barakok oly állapotba hozandók, hogy azok a csapatok által használatba vehetők legyenek, míg további négy hónap alatt azaz 1915. évi augusztus 1-ig a kiírás tárgyát képező összes munkálatok teljes befejezést kell hogy nyerjen.

6. Az ajánlatok szigorúan egyidejűleg kiadott ajánlati minta szerint a kiírási művelethez tartozó költségvetések egységáraitól, illetve egységárára számítandó százalékokban kifejezendő árengedménnyel, illetve felülfizetéssel, esetleg a kiírt egységárak mellett teendő. Csakis szabályszerűen elhelyezett és közvetlenül vagy posta útján benyújtott ajánlatok vétetnek tárgyalás alá. Az ajánlatot tartalmazó boríték külsején feltüntetendő, hogy az a Várpalotán építendő baraktábor építési munkáira vonatkozó ajánlatot tartalmazza.

7. Az ajánlatok a honvédelmi minisztérium 9-b osztályához címezve (I., Vár, Szent György-tér 3. sz. III. em. 42. a.) közvetlenül vagy posta útján akként nyújtandók be, hogy oda legkésőbb 1914. évi július hó 8-ának déli 12 órájáig beérkezzenek.

12. Az odaítélés 1914. évi július hó 20-ig fog megtörténni. A honvédelmi miniszter fenntartja azt a jogot, hogy a beérkezett fenntartja azt a jogot, hogy a beérkezett ajánlatok között szabadon választhasson, vagy az ajánlatoktól teljesen eltekinthessen.

13. A kiírási műveletre és a helyi viszonyokra nézve a helyszínen már működő m. kir. Honvéd építésvezetőség Várpalotán részletes felvilágosításokkal szolgál.

Budapest, 1914. június hó 12-én. A m. kir. Honvédelmi miniszter

[Forrás: Baraktábor Várpalotán. In: Veszprém vármegye 1914. június 21. p. 3.]

Gyakorlóerődök, utász-, aknavető, és gáztanfolyamok (1917)

A gyakorlótér parancsnokság feladatköre 1917-ben tovább bővült. 1917. június 15-én báró Szurmay Sándor honvédelmi miniszter 12600/eh.1.-1917. szám alatt az alábbi rendeletet adta ki:

Hasonszámú táviratom kapcsán a folyó évi június hó 8-án működött miniszteri bizottság javaslata lapján az alábbiakat rendelem:

1./ A várpalotai honvéd csapatgyakorlótér területén sürgősen egy-egy műszaki és harcászati szempontból lehetőleg kifogástalan gyakorló erőd létesítendő. A gyakorló erőd nyomdok vonalának bizottsági megállapításához és lehetőleg kedvező talajviszonyok kiszemelésére műszaki szakközegül és a műszaki munkálatok irányítására Bubics József mérnökkari őrnagyot rendelem ki. Az utásztanfolyamokat a rendelkezésükre álló kőfejtő-, földasztalos-, ács-, lakatos-, kőműves szerszámok, robbantó felszerelés elhozatalára utasítottak. Az utásztanfolyamoknál beosztott ácsok, asztalosok, kőművesek, festők és hasonmesterségűek a tábor sürgős befejezésére Szabó Márton mérnökkari százados rendelkezésére bocsájtandók, táborigi munkálatok vezetésére nevezett szds.-hoz egy utásztanfolyam parancsnok kirendelendő”.

A parancssal egyidőben a HM. az alábbi táviratot küldte Várpalotára:

Gyakorlótér és tanezred parancsnokság Várpalota hat utásztanfolyamot ideiglenesen a tanezred rendelkezésére bocsájtom és Várpalotára áthelyezem. Menetkészek állomáshelyükön június 20.-án. Tanfolyam parancsnokok és szálláscsinálók tizenkettedikén indulnak Várpalotára. A gyalogos aknavető és gáztanfolyam azonnal Várpalotára áthelyezendő. A 41. tarackos pótüteg Velencére való sürgős áthelyezése szorgalmazandó. Honvédelmi miniszter

Nagyszombathy Miksa a „Mátyás várkastély” rekonstrukciójáról (1933)

A várkastély rekonstrukciójáról készült összefoglalót 306/kt.-1933. számmal május 31-én készítette Nagyszombathy Miksa altbngy. (Nagyszombathy [Zdravilek] Miksa cseh származású volt, de már a reáliskolát magyar iskolába végezte, a nevét az első világháború után magyarosította. Shovy Kálmán altbngy. utódja a M.kir szegedi 5. vegyesdandár-, illetve az V. hadtestparancsnokság élén 1934 júniusától). Az összefoglaló bevezető része így hangzott:¹²⁷

„A várkastély, mely dicső múltjánál fogva Várpalota község lakosságának büszkesége, Csonkamagyarország legegészebb vára. Hogy az ország közvéleménye előtt ma még ismeretlen, annak okát abban látom, hogy maga a lakosság sem törődött vele, másrészt a propagálásra, korszerű karbantartásra, környékének ízléses közönségének szellemi és birtokos előkelősége sem fordított gyakorlatias eredménnyel járó gondos tevékenységet. Egyrészt a hősi liget telepítésének és a hősi szobor elhelyezésének kérdése, másrészt a Mátyás várkastély [a 30-as években mindenki meg volt győződve, hogy a vár Mátyás király kedvenc vadászkastélya volt. Ezt támasztotta alá a Márkus szekrényéről szóló monda és a szelstyei asszonyokról készült Mikszáth novella is – Ury János] rekonstrukciós munkának előrelátható mielőbbi megkezdése szükségessé teszi, hogy a község vezetősége – támogatva a táborparancsnokság, Frontharcos Szövetség, egyházközségek, felekezetek iskoláinak, a bányagazgatóság, stb. és a község szellemi és birtokos előkelősége által – a cselekvés terére lépjen. Meggyőződésem, hogy Várpalota községnek, ha a várkastély és környéke rendbe jön nem csak erkölcsi, hanem anyagi hasznot is fog hozni.”

[Forrás: Ury János írásai. KGYVK kéziratára. PF/HK00481]

Dr. Koller Sándor Várpalota első (jelenleg ismert) díszpolgára (1914)

– Koller Sándor díszpolgársága.

Várpalota község képviselőtestülete e hó 10-én tartott közgyűlésében Koller Sándor udv. tanácsost, vármegyénk alispánját egyhangú lelkesedéssel díszpolgárává választotta. Várpalota ezzel a cselekedetével adott kifejezést annak a nagy tiszteletnek és ragaszkodásának, amellyel Koller Sándor iránt mindenha viseltetett. Különösen pedig háláját rótta le a munkás alispán iránt, mert a község neki köszönheti vízvezetékét, utainak rendezését, a honvédtábor odahelyezését [kiemelés tőlem – B. L.] , legutóbb pedig a villámvilágítás ügyében szerzett magának elévülhetetlen érdemeket. Koller Sándor a díszpolgárságot elfogadta s a községet további jóindulatáról biztosította.

[Forrás: Pápai Hírlap, (XI. évfolyam 38. szám) 1914. szeptember 19.]

– Vármegyénk alispánjának díszpolgársága.

¹²⁷ Az dőlt betűs átkötő szöveget Ury János kéziratából szó szerint áttemeltem. – B. L.

Várpalota község szept. 10.-én tartott képviselőtestületi ülésén Koller Sándor udv. tanácsos, vármegyénk alispánját egyhangú lelkesedéssel díszpolgárának választotta, ezzel is ki akarván fejezni őszinte ragaszkodását és tiszteletét Koller Sándor alispán iránt. Koller Sándor a választást köszönettel elfogadta s szívélyes válaszában a községet további jóindulatáról biztosította.

[Forrás: Pápa és Vidéke (IX. évfolyam 38. szám) 1914. szeptember 20.]

III/4/2. Witzleben Altdöbern Henrik birtokairól

„Hogyan kerül a német császár sógora a hajmáskéri tüzérségi lövőtér közvetlen közelébe?” (1903)

Lengyel Zoltán megemlíti azt az esetet, hogy a Zichyeknek a hajmáskéri tüzérségi lövőtér mellett lévő 16.000 holdas várpalotai birtokát öt millió koronáért megvette Witzleben gróf, porosz őrnagy, a német császár sógora. Nagyon gyanús, hogy a németek Magyarországon annyi földet szereznek, és veszedelmes, hogy idegenek férkőznek ahhoz a helyhez, ahol új ágyúinkat és tarackjainkat próbálják ki. Majd az új miniszterelnök programjáról beszél, amelyben benne kellene lennie a választási reformnak, a parcellázás rendezésének, az adóreformnak, stb.-nek.

[Forrás: Részlet A képviselőház ülése című írásból.

In: Budapesti Hírlap (23. évfolyam, 184. szám) 1903. július 7., p. 4.]

Lengyel Zoltán: T. képviselőház! Nem tartozik ide, tárgyamnak keretébe, de mutatja azt, hogy a magyarság ügye mennyire rosszul áll és a katonai kérdéssel is bizonyos összefüggésben van az, a mit én most a tisztelt új honvédelmi miniszter úrnak figyelmébe akarok ajánlani. Szóba akarok hozni egy kérdést, melyet hozzám juttattak. A hajmáskéri löterület közvetlen közelében ott volt a Zichyeknek várpalotai 17.000 holdnyi uradalma. Érdekes dolog, hogy ezt az uradalmat a német császár sógora, egy Witzleben nevű porosz gróf vette meg 5 millió koronáért. Ebből én tényt akarok konstatálni. Az egyik az, hogy Németország részéről egészen határozott tendenzia mutatkozik arra nézve, hogy magyar uradalmakat szerezzenek meg, (Igaz! úgy van! a szélsőbaloldalon.) hogy Poroszország itten előre elhelyezkedjék, várva a monarchia összeomlását, hogy akkor Magyarország területén hatalmas támasza legyen, ha arra fog kerülni a sor. Én azt nagyon sajnálom, mikor a magyar föld idegen kézre kerül, mert ha ez a terület eladó és az épen Dunántúl fekszik, nekem az az óhajom lett volna, hogy az ilyen birtokok megvétesse az állam által, parcelláztassanak, s az állam ezeket a kisbirtokosok kezébe adja, és ne kényszerítse a Dunántúl jó magyar népét arra, hogy kivándoroljon és a magyarság részére elveszzen. (Helyeslés a bal- és a szélsőbaloldalon.) Ez a nemzeti és faj-politika szempontjából feltétlenül szükséges legelsőrendű követelmény, melyet folytonosan hangoztatni kívánok. (Helyeslés a bal- és a szélsőbaloldalon!)

A másik, a mit a t. miniszter úr figyelmébe ajánlok, az igen érdekes dolog. Hogyan kerül a német császár sógora a hajmáskéri tüzérségi lövőtér közvetlen közelébe, a honnan mindent a világon megszemlélhet, így az új ágyúkkal való kísérletezést is? Pedig ez a lövőtér az, hol az új tarackok és az új ágyúk ő Felsége jelenlétében kipróbáltattak, s ezentúl is ki akarják őket próbálni, és hol ágyúkkal való kísérletezés számára újabb nagy löteret akarnak készíteni. Ebben a vásárlásban, a mint olvasom, a berlini osztrák-magyar nagykövetség igen hathatós befolyást és közreműködést gyakorolt. Legyen szíves a t. miniszter úr ezt a dolgot, mivel tudomására hozom, megfontolni, és meggondolni azt, vajjon célszerű, szükséges és hasznos-e, ha vannak nekünk egyáltalában az ágyúk terén titkaink, ezeket ilyen könnyen áruba bocsátani egy szomszéd nagyhatalomnak, a mely itt a maga embereivel a legkönnyebben kitapasztalhat mindent; és legyen szíves megtudni, hogy ebben a vásárlási ügyletben nincs-e meg azon tendenzia, hogy ezen titkokat nagyon könnyen megtudják, és a német katonai hatalomnak tudomására juttassák.

[Forrás: Képviselőházi Napló, 300. országos ülés 1903. július 6-án, hétfőn.]

Mátyás király vadászkastélya leégett (1909)

Székesfehérvárról jelenti tudósítónk: Isztimér község határában, a bakonyi erdőség burokvölgyi részén, Királyszálláson állt hajdan Mátyás király híres vadászkastélya, amelynek egyes megmaradt részeiben még ma is vadásztársaság szokott pihenőt tartani. Amit az idő vasfoga nem tudott elpusztítani, most megemésztette a tűz. A híres vadászkastély mellé ugyanis új vadászlak épült, a mely néhány évvel ezelőtt a nagy kiterjedésű birtokkal együtt Witzleben Henrik grófnak, Vilmos császár rokonának tulajdona lett. A gróf ebben a vadászkastélyban vendégül látott egy berlini vadásztársaságot, amely egy hónap óta vadászgatott az erdők rengetegében. A minap kora hajnalban az egész vadásztársaság lesre indult és a szobákban égve hagyták a lámpát. A lámpák egyikétől meggyulladt a szoba bútorzata s a tüzet csak akkor vették észre, a mikor már az egész vadászkastély lángba borult. Menteni már semmit sem lehetett, s a pusztító elem Mátyás király híres vadászkastélyát sem kímélte meg. Porig égett az új vadászakkal együtt. A fölcsapó lángok az erdőt is veszedelemmel fenyegették és csak hosszas munka után sikerült a tűz terjedését megakadályozni.

[Forrás: Budapesti Hírlap (29. évfolyam, 249. szám) 1909. október 21., p. 9.]

A kincstár hírhedt szerzeménye (1913)

Az amerikai Panama-csatorna megnyitását elhalasztották, de a magyar panamák csatornáit folyton meg-megnyitják.

Az újabb Panama piszkos árja elhőmpölygött egészen a hajmáskéri katonai gyakorlótérig és iszapja megöli a hozzá vásárolt váraplotai birtokot is.

A hajmáskéri tüzérségi gyakorlótér a legjobb az egész monarchiában; gyönyörű új katonaváros keletkezett rajta; csak hogy az új felszerelésű ágyúk számára még mindig kicsi volt. Ezt a gyakorlóteret annak idején a kincstár nevében Kropacsek tábornagy szemlélte meg és jelölte ki; területét részben a veszprémi püspöktől, részben pedig a Zichy-örökösöktől vették meg. A Zichy-örökösöktől Öskü és Bala határát vették meg és már annak idején (vagy tíz esztendeje) egy millió hétszázezer koronát fizetett a kincstár négyezer katasztrális holdért; ezeknek a gyöngébb minőségű földeknek katasztrális holdanként való ára tehát 300 korona volt, a püspök birtokrészét pedig Reinprecht jószágigazgató még drágábban adta el.

A tüzérségi gyakorlótérnek az a kiegészítő része, melyet a kincstár most vett meg, 9150 katasztrális holdat foglal el, s belenyúlik Váraplota, Inota, Tés, Csernye és Kúti községek határaiba.

A sajtó és a közvélemény azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy vajon az állam túlfizette-e ennek a birtokrésznek vételárát? Tekintetbe kell venni, hogy a birtokarak az utóbbi években mennyire emelkedtek; azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a birtokos a vevő kényszerhelyzetét mindig kihasználja, pláne, ha a vevő maga a kincstár; s mégis erről a dolgról csak úgy tudunk egészen világos képet alkotni, ha a birtok-komplexumnak az utolsó éveken történt adás-vevését megismerjük.

A birtoknak magja-zöme gróf Zichy-birtok volt; örökség útján azután a Waldstein grófi, majd a Sztáray grófi családra szállott; ezután újra a Zichyek kezébe került. Amikor a domínium Zichy Miklós, Vladimir és Frigyes grófok kezébe került, már kezdték szétdarabolni. Ők adták el a balai és ösküi részt a kincstárnak, és ők adták el Vilonyát is 720,000 koronáért egy parasztkonzorciumnak, amely azt fölparcellázta. A grófi birtok megmaradt részét gróf Witzleben-Aldöbern vette meg, négy millió egyszáz-ezer koronáért.

A porosz grófnak egy Reuss hercegnő a felesége s így rokonságban áll a német császárral is. Ő voltaképpen a vadászterületet s a bányákat kívánta. Az erdők titokzatos mélyében, a pagony tekerődő indái között töméntelen sok a dúvad, meg az apró jószág; a sivár futóhomok meg a vakondtúrások parlag alatt meg szén rejtőzik.

Mikor az új földesúr kastélyában német nagyurak koccintottak dús lakomán, a Bakony oldalát meg német vadásztársaság verte fel, mindenféle gazdátlan, kósza hír járt a nép között: hogy a német földesúr gazdatisztjei német tüzértisztek, akik a hajmáskéri ágyúkat és gyakorlatokat kémlelik. Pedig akkor dühöngött legjobban a barátság a monarchia és Németország között.

Nemsokára füstöt prüszkölő karcsú kemények nőttek ki a földből, lomha géptengelyek zakatoltak a gyárban és sínparók apró vagonok szállították a föld hátáról a szenet. Mert érdekes és tudnivaló, hogy a váraplotai szénmedence nem lent van a föld gyomrában, hanem fönt a föld hátán, tehát csak egy vékony földréteget kell

róluk lefejteti. A várpalotai új földesúr német módra óriási összegeket investált bele a vállalatba és a kántartalmú rossz barna szénből elég jó brikettet készít; a nép azt mondja fekete tojást csinál a barna szénből.

Gróf Witzleben a megvett birtokból a Csernye határába eső részt – 3000 holdat – 800.000 koronáért adta el az oda való parasztnak parcellázásra; az ösküi határban megmaradt kis részt szintén eladta 300.000 koronáért; de eladott még malmokat, kallókat, kocsmákat s vagy 100 hold legelőt is. A gróf ellenben megvette Wolf testvéreknek 2000 katasztrális holdas várpalotai birtokát egy millió kétszáz ezer koronáért. Ezen a birtokon áll Mátyás király kastélya is, ahonnan a király vadászni járt a Bakony űsrengetegének tölgyeseibe, amelyet Mikszáth Kálmán is leirt a „Szelistyei asszonyok” című regényében.

Ezenkívül a gróf még egy félmillió koronán egy nagy erdőséget is vásárolt, amelyik szintén pompás vadászterület e részben még kivágtatlan. Így azután gróf Witzlebennek a birtoka 10.500 katasztrális holdra rúgott, melyet ő együtt 5 millió 800.000 koronán vásárolt.

Időközben azonban a gróf elvesztette kedvét a gazdálkodástól s birtokain túl akart adni. Így került a birtokból 9150 katasztrális hold a Belgradianu testvérek kezére 3 millió 200.000 koronáért; tehát 900 hold, a szénbánya az ipartelepekkel, egy nagy vadászterület és a várpalotai vadászkastély gróf Witzlebené maradt. Az eladást dr. Nagy Sándor budapesti ügyvéd közvetítette.

Ez a Belgradianu Mosku és Sámuel nem aféle oláh zsidófajta, mint róluk a szóbeszéd járja. Crajovai urak ők, 30 millió urai, talpig európeér, úri emberek, akik Párisban nevelkedtek s kiknek Rumániában is óriási birtokaik és kiterjedt bányáik vannak.

Ezek adták el azután ezt a birtokkomplexumot a kincstárnak 5 millió 900.000 koronáért, de úgy, hogy Grünfeld fivéreknak, amiért tíz évi bérletjogukról lemondtak, 450.000 koronát fizettek. A birtokból 4500 hold erdő, csakhogy ennek nagyobb fele ki van használva; 3200 hold szántóföld, még pedig fele részben prima föld, a többi rét és legelő.

Ez a valóság.

A közvetítő, országgyűlési képviselő dolgában pedig napnál világosabban beszél az 1901. évi XXIV. tc. 13. szakasza.

Vértes József

[Forrás: Pesti Hírlap (35. évfolyam, 118. szám), 1913. május 20. p. 34-35.]

A várpalotai birtokvásár (1913)

Hazai sajtópöört indít. –

Budapest, máj. 22.

A kincstár által katonai célokra megvásárolt várpalotai birtok körül támadt vádaskodás folytán Hazai Samu báró honvédelmi miniszter az ellene elhangzott gyanúsítás miatt a bíróság előtt keres elégtételt. Félhivatalosan jelentik ugyanis, hogy Hazai Samu báró honvédelmi miniszter az Alkotmány és Pesti Napló című lapokban megjelent cikkekben úgy az ő, mint a honvédelmi minisztérium sérelmére elkövetett rágalmozás miatt a budapesti királyi ügyészségnek a btk. 260., a bűnvádi perrendtartás 91. szakaszában körülírt meghatalmazást az eljárásnak a sajtójogilag felelős személyek ellen való megindítására megadta.

Spitzer Mór dr. veszprémi ügyvéd, a birtokeladó Beligradeanu-testvérek jogtanácsosa ma délelőtt Veszprémből Budapestre érkezett, s az alábbiakban a nyilvánosság előtt hiteles adatok alapján kimutatja a birtok vételára első három millió koronát kitevő fölvelt részletének hovafofordítását.

Spitzer dr. nyilatkozata.

Az Esti Újság munkatársának Spitzer Mór dr. a birtokvásárlásról s a kincstártól fölvelt három millió hovafofordításáról következően nyilatkozott:

– Kénytelen vagyok megállapítani, hogy egyes sajtóorgánumok a birtokvásárlással kapcsolatos dolgokat vagy rosszhiszeműen, vagy tévesen állították be. sőt akadt olyan lap is, a mely olyan nyilatkozatokat adott a szájamba, aminőket sohasem tettem. Engem az ügy csak mint az eladó jogtanácsosát érdekel. Mindazáltal, mivel igazságtalanul politikai célzattal többeket belekeverték az ügybe, indíttatva érzem magam, hogy hiteles adatok alapján kimutassam a vételárból eddig fölvelt három millió koronát kitevő első részletnek hovafofordítását, másrészt, hogy

rámutassak azokra az eltévelyedésekre, a melyek ebben az ügyben, kétségtelenül politikai okokból, bizonyos csoport részéről észrevehetőek.

– Különösnek találok, hogy a sajtótámadásokban csak a Witzleben gróf és a mostani eladók között létrejött adásvételi szerződésről és az abban foglalt 2,450.000 koronáról beszélnek, holott a lapokban közzétett e szerződés és különösen az ezt kiegészítő nyilatkozat első pontjában láthatták, hogy ugyanakkor a mostani eladók és a Várpalotai Ipartelepek Részvénytársaság között létrejött egy másik vételi szerződés is, amely külön 350.000 koronát állapít meg vételárként. Így tehát a teljes vételár 2,800.000 korona. A kincstár pedig mindkét szerződésben körülírt ingatlanokat vette meg.

– Ha most fönti vételárhoz hozzávesszük a mostani eladók által a fönti vételi szerződések után 120.400 korona illetéket, 42.000 korona közvetítési díjat (a vételár másfél százalékát); a bankoknál fizetett 22.000 korona teherátvállalási jutalékot és bélyegilletéket. 10.000 korona ügyvédi költséget, 8000 korona személyes költséget; a várpalotai kastély restaurálása, bebútorozása és könyvtár beszerzési költségeit, a mely több mint 100.000 koronát tesz ki, a birtokon végzett építkezések 6000 korona költségeit és végül, a felső puszta bérlőjének fizetett 5000 korona lelépési összeget, kiderül, hogy a kincstárnak eladott birtok a kincstár birtokába jutott kastély berendezéssel és könyvtárral a Beligradeanu testvéreknek 3,113.400 koronába került.

– Való az, hogy a kincstár ezt a birtokot 5.490.000 koronáért vásárolta meg. Ez azonban nem tisztán az eladókat illeti, hanem ebből a következő kiadásai voltak:

1. Grünfeld testvérek bérlőknek fizettek a bérlettől való visszalépésért 450.000 koronát készpénzben és ezenfelül átengedték nekik a bérlők által annak idején átvett 30–40.000 korona értékű leltárt.

2. A közvetítőnek részben már kifizetett, részben később fizetendő 450.000 korona.

– Meg kell itt jegyezni, hogy abban az időben, amikor a kincstárral a tárgyalások folytak, egy fővárosi ügyvéd egy előkelő mánás megbízásából a birtok iránt szintén érdeklődött és ügyfeleim csakis ugyanazért az összegért voltak hajlandók a birtokról opciót adni, mint amilyent a jelen esetben a közvetítőnek adtak.

3. A szerződés kötésével és a birtokok rendezésével fölmerülő költségek: 20.000 korona.

4. A birtokot terhelt tartozások időelőtti visszafizetése (storno-díj) 23.000 korona.

5. Nyugtabélyegre 4000 korona.

6. Az alkalmazott gazdasági és erdészeti személyzet végkielégítése 20.000 korona.

7. Az ideai termények, valamint az élő- és holt-fölszerelés kényszereladása folytán beálló veszteség mintegy 25.000 korona.

8. Eladóknak személyes kiadásai hetekig tartó budapesti tartózkodása alatt 10.000 korona.

Az 5.490.000 korona vételárból tehát levonásba jön az előbb kimutatott 3,113,400 korona, mint a birtok megvásárlásának és berendezésének költsége, nemkülönben a fönti nyolc pontban kimutatott. összesen 1.033.000 korona költség, mint a birtok mostani eladásával járó kiadás: mutatkoznék tehát ügyfeleim javára körülbelül 1.350.000 korona haszon, a mely azonban kevesbedik, ha figyelembe vesszük, hogy az eladók csak egy évig voltak tulajdonosok és az első évben, a mi természetes, a befektetett több millió tőke alig jövedelmezett nekik valamit.

A kincstártól eddig felvett bárom millió koronát következőképp számolom el:

1. A Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-banknál fizettem a jelzálogtartozás teljes kiegyenlítésére 1,096.571 korona 60 fillért. Ugyanott ügyfeleim javára elhelyeztem 500.000 koronát, amelyet még ma is ott kezelnek.

2. A Magyar Általános Takarékpénztárnál fizettem jelzálogtartozás végkielégítésére 153.280 korona 60 fillért. Ugyanott elhelyeztem ügyfeleim javára még ma is ott kezelt betétként 100.000 koronát és vettem részükre 50.000 korona névértékű ma is ott letétben levő záloglevelet.

3. A Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál befizettem ügyfeleim nevében Eschenasy krajovai bankár javára 300.000 koronát: Hornstein és fia bukaresti bankár javára 150.000 koronát. Ügyfeleim folyószámlájára pedig 280.000 koronát. A Witzleben gróf-féle követelés kiegyenlítésére 60.000 koronát.

4. A Várpalotai takarékpénztárnál elhelyeztem 10.000 koronát.

5. A bécsi Lándner-banknál Eschenasy krajovai bankár javára 12.000 koronát.

6. A közvetítőnek fizettem 250.000 koronát.

7. Az én addigi költségem kitett 7658 koronát.

A fennmaradó összeget ügyfeleim saját használatukra magukkal vitték.

A közvetítési díj.

Spitzer Mór dr.-t, a ki egy váci-körüli szállóban lakik, fölkereste a Budapesti Hírlap munkatársa s kérdést intézett hozzá az iránt, mi igaz abból a híresztelésből, hogy olyan kijelentést tett, a mely szerint a honvédelmi minisztériumban a birtokvétele körül tett szolgálatokért fél millió koronát fizetett ki. A fölített kérdésre Spitzer dr. így válaszolt :

– A leghatározottabban kijelentem, hogy nem felel meg a valóságnak, hogy bármikor, bárki előtt is olyan nyilatkozatot tettem volna, mintha a honvédelmi minisztériumban akárkinek is közbenjárásért vagy bármely más címen fél millió koronát vagy bármilyen összeget fizettem. Aki ilyet állít, akárki legyen is az, valótlant mond, magyarul szólva: hazudik. Ellenkezően áll a dolog. Mikor a birtokvásárlás a kincstár részéről megtörtént, a birtokeladásról gyakran esett szó s akadtak rosszakarató emberek, a kik félreérthetetlen célzásokat tettek arra, hogy a vételárból egy rész bizonyára illetéktelen kezekbe jut. Ezt a föltevést a legnagyobb határozottsággal visszautasítottam és kijelentettem, hogy ebben az ügyben én csak olyan urakkal tárgyaltam, akikhez a gyanúnak még csak árnyéka sem férhet és a kikről ilyet még föltevezni sem lehet. Egyébként az elszámolásból is kitűnik, hogy nem mondhattam olyasmit, amit nekem imputálnak¹²⁸, mert hiszen olyan, vagy ahhoz hasonló célokra pénz nem is állott rendelkezésemre. A mi pedig az elszámolás hitelességét jelenti, felsoroltam ma már név szerint is mindazokat a helyeket, a hol fizetést teljesítettem, tehát, mindenkinek, a kit érdekel, módjában van személyesen is meggyőződni az adatok valóságáról.

– Nem gondolja ügyvéd úr, – kérdezte a tudósító – hogy az elszámolás első részének 2. pontjában szereplő 450.000 korona közvetítési díj különféle találgatásra ad alkalmat?

– Az igaz – felelte Spitzer dr. – hogy a birtokeladó ügyfeleim 450.000 korona közvetítési díjat fizetnek, amiből 250.000 koronát már ki is fizettem. Nem vagyok fölhatalmazva arra, hogy a közvetítő nevét nyilvánosságra hozzam, de annyit mondhatok, hogy az illető egy fővárosi kereskedő. Ha ez az ügy bármilyen formában, bármikor a bíróság elé kerülne, ott hajlandó vagyok az illetőt megnevezni.

– És átlag milyen értéke van Várpalotán a földnek?

– Erre vonatkozólag csak annyit akarok megjegyezni, hogy 1908. évben, a mikor a Várpalotai ipartelepek részvénytársaság Wolf-testvérektől a birtokot megvette, a vételár holdankint átlag csaknem ugyanannyi volt, mint a mennyit a kincstár most fizetett holdankint.

– Meg tudná mondani ügyvéd úr, honnan indult ki s milyen alapon az a híresztelés, hogy a birtokvásár körül panama történt?

– Elmondhatom azt is, mert ismerem a forrást, ahonnan ez eredt. Budapesten él egy nagyon sokat akaró fiatal ügyvéd, a ki biztos tudásom szerűit egyik jogtanácsosi állásomra aspirál. Sőt a közeli napokban egy lap hasábjain megjelent cikkben már mint ilyen gerálta magát¹²⁹. Úgy látszik, célját úgy vélte elérni, ha a várpalotai birtokvételeből politikai botrányt kovácsol ellenem, s ennek kapcsán tendenciózus beállítással és valótlan adatokkal úgy tüntet föl, mint aki méltatlan az általa ostromolt jogtanácsosi állásra. Bizonyítja ezt a szándékát az a körülmény is, hogy a birtokvásár körüli sajtóközleményekkel egyidejűleg a birtokvásárral semmiképpen sem összefüggő egyéb ügyvédi ténykedéseimet is állandóan szellőzteti. Lehetséges, hogy az ilyképpen előre törtető fiatalembernek sikerülni fog, ha nagyon akarja, a kipécézett jogtanácsosi állás elnyerése, de az már semmi esetre sem fog sikerülni neki, hogy közel harminc éves becsületes és szorgalmas munkában kipróbált tisztességesen rést üssön. A mostani birtokeladásnál éppen úgy, mint minden más ügyben kizáróan ügyvédi minőségemben szerepeltem és sem most, sem pedig a múltban közvetítő szerepem nem volt.

[Forrás: Budapesti Hírlap, (33. évfolyam, 121. szám) 1913. május 23., p. 2-3.]

Országgyűlés előtt a várpalotai birtokvásár ügye (1913)

A Ház mai ülésén találtak alkalmat Hazai Samu báró és Serényi Béla gróf arra, hogy a rágalmozó vádak körébe vont várpalotai birtokvásárlásról nyilatkozzanak. A két miniszter nyilatkozata s azok az adatszerű felvilágosítások, amelyekkel eljárásukat bemutatták és az agyonrágalmazott birtokvásárt megokolták, beszédes bizonyosságot tesznek arról, hogy ismét egy vádaskodó hadjárattal állunk szemben olyan akcióval, aminővel az utolsó idők politikai történetében, sajnos, nem először találkozunk.

¹²⁸ imputál: megvádol, ráfog valakire valamit, (vétkül) felír, betud.

¹²⁹ gerálja magát: viselkedésében hatalmát érezteti vkivel szemben, hatalmát éreztetve viselkedik, vminek/vkinek kiadja magát

Hazai teljes őszinteséggel megmondotta, hogy ha többet kértek volna a várpalotai birtokért: a katonai kincstár a nagyobb vételárat is megadta volna, mert a birtok annyira megfelelt a tüzérségi gyakorlatok céljára. Ehhez fogható alkalmas terület sehol sem kínálkozott. De micsoda felfogás és micsoda álláspont az, hogy valakinek nem szabad drágábban eladni valamit, mint ahogyan vette? A politikai gyűlés – mondotta a miniszter – szövetkezve a pletykával, irigységgel, rosszindulattal és szenzációhajhászattal, indította ezt a botrányt; s itt a haraszt csak azért zörög, mert kígyó van alatta. Károlyi Mihály gróf felfogását, aki rablásnak nevezte az üzletet, a honvédelmi miniszter a legélesebben utasította vissza.

Serényi Béla gróf is foglalkozott Károlyi Mihály gróf vádjával s vele szemben kiemelte azt, hogy a várpalotai birtokvétel nem fordult meg a minisztertanácsban, e szerint nem is állott módjában beleszólni. Nem is vehette meg a birtokot, s az altruista bank is hiába akart tárgyalni Witzleben gróffal, mert ez azonközben, míg az altruista banknak kínálták a birtokot, már másnak eladta tulajdonát. Egyébként vallja azt, hogy a honvédelmi miniszter olcsó és méltányos áron vette a birtokot s egyáltalán nem tartja különösnek, hogy az eladó is nyert rajta. Végezetül megállapította, hogy Károlyi valótlanul mondott s abbéli reményét fejezte ki, hogy Károlyi helyre fogja igazítani állításait. Eszerint a felfújt vádból mindössze annyi maradt meg, hogy Ertsey Péter összeférhetlenségbe keveredett s hogy a közvetítő kétszáz ezer koronát keresett. Ez is baj (az összeférhetlenség), amit meg kell torolni, de bizvást mondhatjuk, hogy a felháborodók táborában alighanem nagyobb az irigyek, mint az ideális erkölcs nevében fölgerjedt önzetlen hazafiak száma.

[Forrás: *Budapesti Hírlap* (33. évfolyam, 130. szám) 1913. június 3., p. 4.]

III/4/3. Várpalotai játékok

Szerelmi dal, játék, csalimese Várpalotáról (1906)

Szerelmi dal

34.

Szerettelek sok ideig,
Tizenhárom esztendeig,
Mégse mertem hozzád szólni,
Sajnálalak búsítani.

Akármilyen kedves voltál,
Mégis álnok szivü voltál,
Kívántam is, hogy a halál
Kaszáljon le, ha rád talál.
(Vár-Palota, Veszprém-vm.) (p. 245-246.)

(Dr. S. Gy. gyűjt. Vár-Palota, Veszprém-vm.)

Csalimese

IV.

Mikor én kereskedővé lettem, mentem. Mentem a Kiriki-tónál egy félszemű szilva-fánál, ott a hol az út kitörök. Ott aztán kocsira ültem. Úgy ment az én sárga-fekete pej lovam vőgynek, mint más emberfiáé högynek. Ha tán netalán tán megugrott, megint odébb vótam. Mikor már így nagyon neki lódultam, még jobban siettem. Ezért aztán megint csak gyalogszerre fogtam. Mentem, mentem, mendegéltem, azt' egyszer csak beleértem egy nagy erdőbe. Mikor benne voltam, beljebb mentem; mennél beljebb mentem, annál beljebb voltam... (Ha valaki többet kíván tudni:) Iszen mondom : mennél beljebb mentem, annál beljebb voltam.

(Dr. S. Gy. gyűjt. Nemes-Patró, Somogy-vm.)

IV. sz. A Kiriki-tó Várpalota mellett Veszprém vm-ben van.

[*Dunántúli gyűjtés* (gyűjtötte és szerk. Sebestyén Gyula. *Kisfaludy Társaság, Athenaeum*: 1906., p. 472-473.)

23.

Játék

Á, á, bella!
A kör közepén bíró áll, a többi énekl:
A, á, bella!
Ablakomba' csella,
Néném asszony szitkozódik,
Bátyám uram csattogózik,
Csattá szívem, csattá;
Réz ujjam rezzenik,
Apró pénzem csörrenik.

(A bíró felkiált:)

A ki nálamnál előbb elneveti magát,
Bíró veszi zálogát.

Fallerné Jász Lilla: Várpalotai betlehemes játék (1935)

Pusztuló népszokásaink közül a karácsonyi betlehemjárás tartja magát még leginkább, mely sokat veszített ugyan régi külsőségeiből, szegényes formájában azonban minden esztendőben visszatér, s vármegyénk községekben is csaknem mindenütt megtaláljuk.

Ethnográfusaink a középkori egyházi eredetű misztériumok megkopott maradványait látják a betlehemesek játékában, melyben csiszolatlan közvetlenséggel nyilatkozik meg az egyszerű néplelek, mely nem válogatja szavirágait és kifejezéseit, hanem őszinte naivsággal fűzi párbeszédbe szívének együgyű, ártatlan megnyilatkozásait.

Várpalotán Mikulást követő nap estéjén jelennek meg az első betlehemesek, legtöbbször hármásával, ritkábban négyesével s hangos „Dicsértessék a Jézus Krisztus”-sal kérnek bebocsájtást.

A nagyrészt 10-14 éves fiúk közül az első, aki a színes kartonból készült betlehemet viszi az angyal, második az öreg, kit egy, illetve ha négyen járnak, két pásztor követ, nagy kampós botokkal. Öltözetük miben sem tér el mindennapi rongyos, kiscúnájuktól s legföljebb az öregben van kifordított nagy bárányszőr sapka és kenderszakáll. A betlehem templomalakú, színes papírból készült házikó, mely egy deszkalapra van ragasztva, és ajtáját színes függöny takarja. Az oldalán lévő ablakok nyitottak, néha színes papírból ragasztottak, s belsejében kis gyertya ég. A templom hátuljában papírból kivágott jászol, kis Jézus, Szűz Mária és báránysapka van ragasztva, míg oldalain szent képecskéket látunk, és maga a játék a következőképp hangzik:

Angyal:

Hipp-hopp már hogy
Betlehemmel itt a dombon állok;
Betlehem tündöklik, fénylik
vigyáz az égre!
Glória, glória, pásztor gyere be!

Első pásztor:

Zsódéros jó estét!
Gazdaúrnak, gazda asszonyának.
a nem volt még vendég,
Én már megérkeztem
Angyal szavát nem hittem,
Csillag után mentem.

Második pásztor:

Hopp Pista, jó estét!
Ha nem volt még vendég,
Mi már megérkeztünk.
Tányérba kolbászt, májast készítsenek,
Egészséges törkölyt,
Vigyázz vörös orrú öreg,
Mire fölhajtom a csutorám
gyere be te is, igyál az aljából.

Öreg:

Mit hallottam felőletek?
Én igyak az aljából?
Majd adok én nektek
Bottal ütött pintes csutorát,
Nem borivást.
Hátatokból hasítok hatujjnyi szalonnát.
Tudom Istenem megemlegetitek

Az én kezem szárát!

Alvásnak adjuk magunkat.

Angyal énekl:

Juhászim, pajtásim, jaj de elaludtatok,
Ennél a szép nyájnál egyedül hagyatatok,
Kelj föl pajtás a talpadra,
Ne gondold már az álmodra,
Amott egy dombocska,
Megellett a juhocska,
Kelj föl pásztor, mit álmodtál?

Első pásztor álmodása:

Én azt álmodtam,
hogy öregapám disznót ölt,
hurkát, májast töltött.
Egyet botom végére is kötött,
Egyik végét a kutyák rágták,
Másikat meg én.
Hát te öreg, mit álmodtál?

Öreg álmodása:

Hej pajtás, én azt álmodtam,
Hogy Jászság-Kunság mentén,
Szarkákat nyargalnak,
A berényi malmokba
Verebet patkolnak.
Szeged melletti baglyok furulyáznak,
Eke mélyén a gyikok borjútáncot járnak.
Van egy bába akinek,
Tyukféreg esett a zápfogára.
Összének:
Csorda pásztorok midőn Betlehemben,

Csordát őriznek éjjel a mezőben.
 Isten angyali jövének melléjük,
 Nagy félelemmel telik meg ő szívük.
 Örömet mondok nektek, ne féljetek,
 Mert ma született nektek üdvösségetek.
 Menjete el csak gyorsan a városba,
 Ott találjátok Jézust a jászolban.

A játék befejezése után az angyal eloltja a gyertyát, s alamizsnára gyújtja kezét, mely a jobb módúaknál pénzadományból, a szegényebeknél kenyérből esetleg töpörtyűből áll. Így folytatódik a betlehemjárás késő estig, nap-nap után egész karácsonyig, és ha az idő engedi, a gyerekek, a szomszéd falvakba is átrándulnak.

A betlehemjárás megszokott tartozéka minden karácsonyunknak, mely azonban – ha megfigyeljük – évről-évre kopottabban és szegényebben jelenik meg otthonunkban. Színtelen, fakult képe ez már csak az egykori pompás betlehemi játékoknak, és mivel mai csökevényes formájában is egyre pusztul, gondolom, jó szolgálatot teszek annak följegyzésével.

[Forrás: *Veszprémi Hírlap* 43. évf. 51. sz. (1935. december 22.) p. 14.]

III/4/4. Látomás 1927-ből. Múltunk és jövőnk

(Várpalota Pünkösdje, 1927. július)

Kevés község vagy város akad Magyarországon, amelyik olyan dicsőséges és csillogó történelmi múltra tekinthetne vissza, mint a mi szerény kis Várpalotánk. Valamikor a XV., XVI. és XVII. században duzzadtak Palota várának falai a magyar vitézségtől. Tündöklő hazafiak tetteitől fénylő lapjai a magyar történelemnek, mind élénken beszélő tanúi Palota aranykorának.

Már Mátyás királyunk (az igazságos) uralkodása idejében királyi vendégek vadászajától visszhangzottak úgy a Bakony rengetegei, mint a Sárrét vadakban gazdag, mocsaras ligetei. Ilyenkor a királyi vendégereg mindig Palota várában tért meg dús zsákmányaival ünnepi lakomára, szép harci lovagjátékokra. Sor került közben sok-sok igazság kiszolgáltatására itt és a vidéken egyaránt, amelyeknek ötletei ilyen hangulatokban keletkeztek. Hogy csak ne említsek egyebet a csóri csukánál, amelynek előzőleg elcsent máját az akkori élelmes csóri korcsmáros csak számtalan palotai mogyorófafapálca-ütés kilátásba helyezése után tálalta fel, alapos szorongás közepette a nagy királynak, amiből aztán fönn maradt, hogy „csóri csuka nincs mája”.

A török háborúk idején meg a budai pasa panasolja fel, hogy palotai vitézek Székesfehérvárig alászánguldoznak, ott kopjákra róka farkot és tollakat tűzve, a fehérvári törököket bajviadalra hívják.

Fölösleges volna bizonyítani, hogy a panasz nem azért történt, mintha a nagyúr a magyar vitézek Pusztulásának akarna gátat vetni; mert aki a viadalban a fűbe harapott, tíz közül nyolc-kilenc esetben török volt. Az ország akkori törökverő kapitányai közül sokan tanulták ki vitézi iskoláikat Palota várában, akik maguknak és a magyar vitézségnek itthon külföldön szereztek nagy hírnevet és becsületet.

Pálffy Miklós, Győr várának visszavívója, Thury Márton, Horváth István, Kerecsényi László, Thury Benedek, koruknak legendás vitézei, mind Palota várának voltak kapitányai. A nagy Thury György meg éppen két világrésznek volt nagyhírű lovagja.

Nemcsak Európából, de Ázsiából is fölkeresték őt legendás vitézek, hogy vele kardjukat összemérjék. Nagy volt, híres volt, erős volt Palota vára, míg XVIII. századtól napjainkig már csak a ragyogó múltnak és elmúlt dicsőségnek visszfénye teszi láthatóvá ezt a szót: „volt”. Évezredes történelmünk azonban arra tanít bennünket, hogy múlt nélkül nincs jövő.

Ha tehát Várpalotának ily csillogó múltja van, miért ne lehetne jövője? Kell, hogy legyen! Olyan időket élünk, amikor Trianonban rokkanttá amputált hazánknak ugyanolyan nagy szüksége van a szebb jövőre, mint a török időkben.

Amikor a haza szűk határok közé szorulva, a sors csapásainak nehéz terhe alatt megtörve sínylődött, Palota mindig ilyenkor vált naggyá és derekasan megállotta helyét minden viharban. Fölhangzottak a vitézi dalok, egy varázsütésre feltűntek a nemzeti lobogók, tombolt a lelkesedés.

Az a meggyőződés, hogy ismét közel az idő, amikor Várpalotának el kell foglalnia a történelem által kijelölt helyét, hogy betölthesse az ország feltámadásában reá váró szerepét.

Mintha látnám már derengeni a szebb jövő, a jobb kor eljövendő napjának hajnalhasadását. Mintha lengő zászlókat látnék, melyeket sisakos daliák erős karjai magasan hordoznak. Mintha egyetlen lépéssel akarná megtenni Várpalota azt a hosszú utat, amelyet aranykorától máig a haladás körül megtenni elmulasztott. Egy népes, forgalmas város utcának daloktól felvert vonalán látok vonulni hosszú sorokban daliás csapatokat, kísérve a modern technikai eszközök szállítmányaitól, keblükben a haza iránti szent kötelességek teljesítésének tüzelő vágyaival, hogy bekövetkezhesék minél előbb az az idő, amikor „lesz még egyszer ünnep a világon.”

Nekünk kötelességünk, hogy a múlt dicsőségeinek romjain hazánk bástyáinak legerősebb pilléreit fölépíthes-sük. Nem szabad szívünkben soha kialudnia reménynek és a megemlékezésnek és minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy ezeket méltó módon ki is fejezzük. Ünnepelnünk és gyászolnunk kell a múltnak, a történelemnek minden nevezetesebb határkövét, mert ezek élesztik a nemzet és a haza iránti szeretetünk szent tüzét.

Szeretnünk és ápolnunk kell minden eszmét, minden mozzanatot, ami magyar, ami piros-fehér-zöld intézményeinket dédelgessük, ha kicsi is, legyünk rájuk büszkék, főképp azért, mert magyar és mert a mienk.

Vigyünk be a magyar szellemet közéletünk és társadalmunk minden motívumába. Éljük a magunk életét őseink módja szerint, magyarul. Vannak-e a világon mélyebb hatású dalok a magyarnál, van-e szebb, ragyogóbb öltözet, mint a magyar, vannak-e szebb nemzeti táncai, népzenei bárminő nációnak, mint a magyarnak, van-e olyan induló még egy a világon, mint a Rákóczi induló?

Ah, milyen jó lesz, ha eljön ismét az idő, amikor azt tartjuk szépnek, ami valóban szép, nem pedig azt, ami divat. A nemzeti eszme fejlődésével együtt kell kezdődni Várpalota fejlődésének is.

Ebben a mészköves, sziklás talajban, – amelyben alig terem meg valami, – el kell vetni ismét a magyar vitézség magvát, hogy itt fejlődhessek terebélyes, nagy fává, erre biztosan jó talaj, bizonyosság rá a múlt.

Ha majd a kopár domboldalakat és tetőket gyér, száraz fű helyett csillogó tettek vágyától duzzadó vitézek erdeje lepi el, akkor még több reménnyel hiszünk Magyarország feltámadásában.

-lyf

III/4/5. Hamvas Béla: A Bakony (1937)

(Részlet)

A legutóbb egyhetes vándorlásra indultam. Már egészen megszoktam azt, hogy ha néhány szabad napom van, azt itt töltsöm. Eszembe sem jut más hegységbe menni. Itt minden együtt van: szépség, erő, nyugalom, fenség és változatosság. Minden évszakban van valami új látnivaló. A legszebb idő minden bizonnyal május vége. Vannak mélyen fekvő nedves völgyek, amelyekben a szem káprázik a virágok színes pompáján, az orr beleszédül a fűszeres illatok áradatába, és a fül megtelik a sok száz erdei madár harsogó zenéjével. A bő harmattól a fű ezüstösen csillog, és az ég lángolóan kék. A virágzó rétek fölött rovarok, legyek, méhek, lepkék nyüzsögnek, s az erdő szélén a patak még medre széléig megtelve lassan oson a bokrok alatt. Ugyanez a kép az első őszi esők után, szeptember elején még egyszer, valamivel sápadtabban és szegényesebben néhány napra visszatér. A nyár egyébként forró és száraz, és még a nagy patakokat is kiaszítja. Az őszi szeles. A tavasz hideg. A tél pedig csaknem elviselhetetlenül kegyetlen.

Ilyen májusvégi időben Várpalotán szállottam ki a vonatból. Várpalota nevét állítólag onnan nyerte, hogy Szent István király ide kővárat építtetett. Az a palotaszerű épület, amely a mai város középpontja és egyedüli látnivalója, valószínűleg a tizenötödik század közepéről való. Többszörösen átépítették és eredeti formájából csaknem teljesen kivetkőzött. A város maga semmitmondó. Mégis van valami történeti hangulata. Magyarországon az ember nagyon ritkán találkozik számbavehető múlttal. Hiszen a mai látnivalók közül a legrégebb majdnem mind a török felszabadultság utáni korból származik, és a tizennyolcadik században épült. A régebbi épületeknek csak az alapja maradt meg, de a legtöbbször azt sem tudják hol. A magyar építészet a föld alatt van. Csak valami különös atmoszféra maradt meg itt, Várpalotán is. Egy-két feltevés, talán monda, találgatás. De ez is valami. A főváros úgyszólván teljesen múlttalan és történetlen. Jólesik olyan helyre lépni, ahol az ősöknek mégis van egy kevés nyoma.

A városból az út karsztos völgyön át vezet a hegység mélyébe. S itt a vándor mindjárt tapasztalhatja a Bakony leglényegesebb vonását, a változatosságot. Ennek a tájnak van fantáziája. Egy fél óráig olyan szakadékbán

jár, amely nyugodtan lehetne Boszniában, vagy másutt, valahol a Balkánon. Akkor egyszerre mind nagyobb és nagyobb fák közé ér, nagyszerű bükk, tölgy, éger, hárs és kőrisek között halad, mindig sötétebb, mohosabb, szálasabb törzsek alatt. A hűvös félhomálynak egészen új karaktere van. Az előbb az ember a mészköves karszton barangolt, most Niebelung-erdőben jár. Nagy zöld zuzmókkal bevont szürke kősziklák az út mellett, és páras, ködös, szürke levegő. Olyan, mint a thüringiai erdők legmélye. A völgy szűkül, egyre sziklásabb lesz. Ahol a fák közül kilátni, észrevehető a merész kőszakadék jobbról és balról. És egyszerre vakmerő orom tűnik elő, rajta egy torony romja. Ez Bátorkő, állítólag a tizennegyedik században épült, később Mátyás király vadászkastélya lett. Királyi hely: nyugodtan, fölényesen és előkelően néz el a környező erdők fölött.

Egy félóra múlva a fák ismét ritkulni kezdenek. Az ember lassan meghitt kis ligetben találja magát. Elszórva alacsony és görbe fák állanak. Önkéntelenül arra gondolok, hogy olajfák. Keresni kezdem a tengert, amely úgy idetartozna. Egyszerre víz csillan meg a fák között. Kis tavacska. Körülötte bárányok és kecskék legelésznek. Egészen délies, görög vidék. Íme, két óra alatt láttam a Balkánt, a thüringiai erdőket és Görögországot. Ez a Bakony változatossága, ez ennek a tájnak csodálatos fantáziája.

Rövid idő múlva hegyre érek. A hegy neve: Márkus szekrénye. Mátyás király bolondjának egy története fűződik hozzá, azóta hívják így. Egyáltalán Mátyás király az egész Bakonyban jelen van. Sok kastélya volt itt, szeretett erre vadászni. Az ember lépten-nyomon találkozik emlékével. Forrást, barlangot neveztek el róla. Ha másutt nem, itt az ember közel léphet, a tájon keresztül, ehhez a nagyszerű királyhoz. Mátyás! Ilyen uralkodója egyetlen nemzetnek sem volt. Egyesült benne egy fáraó uralomra születettsége, egy modern diplomata okossága és előrelátása, egy filozófus igazságérzete és egy nagy művész ízlése. Nagyvonalú, mint II. Frigyes szicíliai király, erőszakos, mint Nagy Péter cár, olyan finom és művelt, mint X. Leó pápa, és autokrata, mint XIV. Lajos, szerette a kalandot, mint Oroszlánszívű Richárd, úgy tudott uralkodni, mint V. Károly, igazságos volt, mint Salamon, és olyan előkelő, mint Augustus.

Ahogy a hegyről lefelé tartok és Tés falut igyekszem elérni, nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy az egész Bakonynak van valami kétségbevonhatatlan és evidens Mátyás királyszerűsége. Hogy ez micsoda, közelebbről nem tudnám megmondani. Talán az, amit az előbb úgy neveztem el, hogy a fenség és báj, a nagyszerűség és változatosság harmóniája, valami, ami zord és kemény, vad és elementáris ugyanakkor, amikor finom és kedves, vonzó és derült.

Tést kellemetlen léghuzatával és szélmalmaival, amelyek már romokban hevernek, elhagyom. Mondják, hogy itt egész évben fúj a szél, és mindig északról. Lefelé megyek, fiatal erdőn át a völgybe. Azt a rétet akarom elérni, amely egyike céljaimnak. Ez lebegett a szemem előtt otthon, amikor elhatároztam, hogy eljövök. Az erdő kinyílik, és ott vagyok. Emlékszem rá, amikor először voltam ott. Lélegzetem elállt, mikor kiléptem a fák közül, s azonnal Böcklinnek az a képe jutott az eszembe, amelynek címe: Gefilde der Seligen – Az üdvözültek ligete. Tulajdonképpen semmi sem hasonlít Böcklin képéhez. Mégis ugyanannak éreztem hangulatban, természetben. Akkor is, most is. Ez a táj virágos nyugalmával, sugárzó üdeségével, friss harmóniájával olyan édes és mosolygó derűt áraszt, mintha nem a földön volna, hanem a boldogok szigetén. Íme, gondolom: a mátyási királyszerűség! A fensőbbrendű táj, valami, ami szépségben természetfölötti, mint ahogy ő, a király, emberfölötti volt. Leülök és bámulom a virágokat és beszívom a zsályá illatát. Ide egyszer el kell jönnöm, több napra, sátorral, itt kell laknom, hogy e szépséggel és földöntúli nyugalommal torkig jóllakjak.

A Boldogok ligetéből nincs félóra az a hely, amelyet Római fürdőnek hívnak. Állítólag a rómaiaknak tényleg volt itt fürdőjük. Az előbbi helyet nem tudtam elhelyezni sehol a földön, se Svájcba, se Olaszországba, se Norvégiaiba. Nem földi hely. A Római fürdőben van valami groteszk fantasztikum, mintha az amerikai Yellowstone parkból vágták volna ki és hozták volna ide. Hóbortos formájú sziklák, vadul zuhogó patak, vízesések, függő, háznagyságú kövek, bozontos és zilált bokrok, félig lezuhanó fák és a hegyoldalban csupasz gyökerek. Az egész inkább érdekes és megragadó, mint szép. Aztán egy hosszú és szűk völgyön át halad az út, mintegy másfél óra, s az ember Bakonynánára érkezik.

[Forrás: Hamvas Béla: *A Bakony*. In: *Napkelet*, 15. évf. 6. sz. (1937. június 1.) p. 372-374.

http://epa.oszk.hu/02000/02076/00316/pdf/EPA02076_Napkelet_1937_06_371-379.pdf

valamint Hamvas Béla: *Bakony* In: *Közös életrend : válogatás esszéiből és életművének teljes bibliográfiája/szerk.*

Báthory János Bp.: FSZEK, 1988. p. 125-126.]

III/4/6. Bányászélet a két világháború között

Hóman Bálint látogatása Várpalotán (1939)

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter szerdán délelőtt Veszprémben több látogatást tett, délután pedig Gyulafirátótra ment, ahol meglátogatta Szentiványi Károly prépostot és a Magyar Élet Pártja helyi szervezetét. Innen Várpalotára ment a miniszter. Itt a bányászok és tisztviselők és a munkások együtt várták és Korompay Lajos bányafőtanácsos üdvözölte. Ezután egy bányász mondott üdvözlő szavakat, hangoztatva, hogy a bányamunkások ezelőtt mindig ellenzékiek voltak, de most azért támogatják a kormányt, mert meggyőződtek róla, hogy nemcsak ígéretet, hanem tettekkel bizonyítja, hogy a munkások érdekeit szívén viseli. Hóman Bálint miniszter válaszában kijelentette, hogy ezelőtt ő is ellenzéki volt, de itt, a Várpalota melletti Előszálláson Gömbös Gyulával hosszasan tanácskozott, és meggyőződött arról, hogy Gömbös Gyula valóban a nép széles rétegeinek jobb sorsáért kíván küzdeni. Akkor kapcsolódott ő is bele a nemzetépítő munkába, amelyet Gömbös Gyula után Darányi Kálmán és Imrédy Béla folytatott, és most Teleki Pál gróf folytat, akik bebizonyították, hogy nemcsak ígéretnek, hanem tettekkel is népi és szociális politikát kívánnak folytatni. Ezután Inántsypap Elemér pénzügyminisztériumi államtitkárt ajánlotta melegen a választók figyelmébe, akiről alkalma volt meggyőződni, hogy szintén szívén viseli a nép érdekeit. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter autón átment a „Jó szerencsét” bányász olvasóköribe, ahol Inántsypap Elemér szólt a bányászokhoz, majd ismét Hóman Bálint emelkedett szólásra, s a keresztény, nemzeti és fajvédő politika lényegét fejtegette. Innen Inántsypap Elemér Szilasbálsra ment, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig Torbóczy Miklós miniszteri tanácsos kíséretében visszautazott Budapestre.

[Forrás: MTI, Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944). 1939. május 11. csütörtök, 16. oldal]

Szent Borbála kultusza a régi Várpalotán

Gergyessy[!] Ferenc (sz. 1906.) így adja elő a Borbála napjára vonatkozó emlékeit:

„Teljes munkaszünet volt, a bányáüzem leállt, csak a szivattyúk működtek, senki más nem dolgozott. A palotai bányászok Szent Borbála ünnepe is az egyetemes bányászünnepből származott. A vájárok, meg a többi bányászok díszruhában jelentek meg, s a Jó Szerencsét nevű bányászkeréből indultak el, élükön a bányagazgatósággal. Négyes sorokban vonult a menet, élén egy negyventagú zenekar, a bányászoké. Így vonultak több százan a templomba, ünnepélyes misére. A templomban az 1906-ban elhelyezett reliefen kigyulladtak a fények, és utána megkoszorúzták Szent Borbála szobrát. A prédikáció ez alkalommal Borbála személyéről szólt. Ezután a Jó Szerencsét Körben kiosztották a pénz- és egyéb jutalmakat, este pedig hajnalig tartó tánc és szórakozás kezdődött. Ünnepi máglyákat gyújtottak a hegyeken, a város határában, olyan Szent Iván-i tüzeket, örömtüzeket, Szent Borbála tiszteletére. Az ilyenkor elhangzott előadások tele voltak tűzdelve Borbálára való emlékezéssel.

A bányászasszonyok köre ily alkalommal megajándékozta a bányászok özvegyeit Szent Borbála-csomagokkal.

Azon a helyen, ahol a bányászok leszálltak, Szent Borbála szobor volt felállítva, amely előtt mindig egy kis piros villanylámpa égett, virágokkal díszítve. Minden sikta előtt, azaz leszállás előtt, tekintet nélkül a vallási felfogásra, a legfiatalabb vájárnak egy Miatyánkot kellett elmondania Szent Borbála tiszteletére, hogy a bányamélyén folyó munka valóban jó szerencsét hozzon.”

Várpalotán a tüzereknek is Szent Borbála volt a védőszentjük, azonban közelebbi kapcsolat a helybeli katonaság és bányászság között nem jött létre az ünnepség során, mivel a tüzerek a hajmáskéri nagy katonai tábor hivatalos ünnepségébe kapcsolódtak, s így a Borbála-nap megmaradt lényegében a bányászok ünnepének. Néha a katonák a bányászünnepen képviseltették magukat. Szent Borbála ünnepére az egyház helyezett nagy súlyt, a bányászok már csak azért is örültek neki, mert munkaszünettel és egyéb kedvezményekkel járt.

[Forrás: Szij Rezső: Várpalota, Gondolat 1960.]

Csiky Iván: Borbála napi „díszmenet” (1944)

A régi Borbála napok az utóbbi időben elég gyakran kerülnek szóba a bányászok körében, illetve olvasunk azok felelevenítéséről. Ezt a bányászahagyományként tartott ünnepélyt évente december 4-én számon tartották a bányáknál, sőt tüzerek is szentjük-ként tisztelték Borbálát. Rendszerint munkaszüneti nap volt bányavidékeken, amely szokást 1951-ben minisztertanácsi határozattal megszüntették. A „Bányásznapi” lépett helyébe szeptember első vasárnapján. Az intézkedés nyomán valamennyi akkori kelet-európai (volt Varsói Szerződés) országban az

új ünnepet tartották meg. Egyet- len kivétel Lengyelország volt, ahol szintén a „Bányásznapi” elnevezést kapta – de nem szeptemberben ünnepeltek, hanem Szent Borbála névnapján. december 4-én. Ennyit a Szent Borbála kultusz eltűnéséről. Pár éve – az átalakulás után – egyes bányásztelepüléseken főleg az idősebb bányászok részéről, felvetődött a Borbála nap visszaállítása. Viták folynak pro és kontra. Egyelőre nem hivatalosan tartanak megemlékezést december 4-én, általában egyházi szertartással. Olvasunk a sajtóban Szent Borbála miséről is. Régen Várpalotán is hagyományosan ünnepelték meg Szent Borbála napját. Természetesen munkaszüneti nap volt. Kora délelőtt zajlott le az ünnepség hivatalos része, amelyen a bányaaigazgató szólt a bányászokhoz. méltatva a nap jelentőségét. Részt vett még az igazgató mellett a Bányakapitányság és a Salgótarjáni Kőszénbányák Rt. igazgatóságának képviselője, díszgyenruhás bányászok a bányász zászlóval. Az ünnepség után a résztvevők – élén a bányászzenekarral, igazgatóval, vendégekkel, bányász zászlóval – a római katolikus templomba vonultak. A Borbála-mise után visszavonultak a Jószerencsét Olvasókördbe, ahol kiosztották az ilyenkor szokásos juttatásokat, jutalmakat: egy napi keresetnek megfelelő pénz (5 pengőnyi), 1 kg hús és utalványra kiadott 1 liter bor, a bányászgyerekeknek ruhanemű. Estefelé a bányász kultúrteremben következett a táncvígalmom a fúvós, majd vonós (tánc) zenekar közreműködésével. A várpalotaiak emlékezetében megmaradt a Borbála napok egyik érdekese, de talán szomorúnak is mondható epizódja. 1944. december 4-re gondolok, amikor a háború szele már minket is meglegyintett. A vasútállomás melletti telepen volt a bányairoda előcsarnokában álló szent Borbála relief. Előtte zajlott le a szokásos emlékünnepe. de szokatlanul izgalmas hangulatban. A félelem kezdett már úrrá lenni rajtunk. Elég gyorsan estünk túl az ünnepi aktuson. A szép számmal összegyűlt közönség hosszú sorban vonult a Kossuth utcán a Borbála-misére. Az időjárás meglehetősen barátságatlan volt, mert az éjjel hullott hó erősen olvadt, kásássá vált. Hosszabb időre meg kellett állnia a menetnek – kényszerből – a váratlan akadály miatt. Fehérvár felől ugyanis – mivel a város határában súlyos harcok dúltak – a menekülő lakosság vég nélküli áradatban vonult nyugat felé a Palotán áthaladó 8-as főúton. A Kossuth utcai kereszteződésnél torlódás keletkezett. A tömött sorokban szakadatlanul hömpölygő tömeg – lovasfogatokkal, autókkal, biciklikkel, gyalog, targoncákkal és más járművekkel – vonult Veszprém felé. Egy perc megállás nem volt, de irányító sem! Közben a bányászmenet élén a zenekar kitartóan fújta a pattogó indulókat. Fekete László tamburbotjával fáradhatatlanul adta a taktust. Őszintén szólva kissé groteszk látvány volt, mert az átvonulók menetközben integettek. Az volt a szemlélő érzése, hogy a zenekar mintegy díszmenetben játssza a menekülőknak a talp alá való frissítő indulókat. jó nagy késéssel végül is a bányászok menete eljutott a templomba, meghallgatni a bányászmisét. Így zajlott le Borbála napja anno 1944.

[Csiky Iván: *Palotai emlékek, Várpalota: Szindbád Kht., 2001., p. 39-40.*]

III/5. LÁTOMÁS 1952-BŐL: A SZOCIALISTA VÁROS

Részlet Zolnay Vilmos: Várpalota (Bp., Népszava, 1952.) című riportkötetéből

MEGSZERETTEM VARPALOTÁT. Nem azt a poros, füstös, romok csúfította községet, ahová szeptemberben megérkeztem, hanem azt az új, szocialista várost, amellyé Várpalota ezekben az években válik. 1951. október 19-én rövid hír jelent meg az újságokban: „Várpalota, Inota, Pét – egy város. A belügyminiszter a Fejér megyei Inota községet egész területével Veszprém megyéhez csatolta, és egyesítette Várpalota községgel. Egyben elrendelte, hogy az egyesített községekből Várpalota ideiglenes néven várost kell alakítani. Várpalota város három igazgatási kerületből áll, amelyek közül a II. kerület magában foglalja Pétfürdő gyár- és lakótelepét is. Új szocialista városaink sora bővül Várpalotával. iparunk leendő fontos gócpontjával. A várpalotai bánya és a két nagy ipartelep együttműködését nagyban elősegíti a három község egyesítése egy várossá.” Így szól az újsághír. Ezzel a belügyminiszteri rendelettel Várpalota hivatalosan is megkapta a városi rangot. A három község egyesítése utat nyit a további fejlődésnek. Egy-két év és Várpalota nemcsak a romokat, a rogyadozó viskókat, a füstöt és a port tünteti el, de lehányja magáról az építőállványok héjazatát is és ifjan áll majd előttünk, arcukatán az új, szocialista város vonásaival, jellegével. De megőrzi őse, az évezredek során kialakult Várpalota néhány kiemelkedő, szép vonását is. Milyen lesz ez az új város és milyen lesz lakóinak élete? Képzelnék el, hogy 1954 szeptemberében vagyunk és utazunk. A kalauzt ismét csak meg kell kérdeznünk, hol szálljunk le, mert hiába jártunk itt három évvel ezelőtt, a tájra sem ismerünk rá. – Ahol a legbüdösebb? – kérdezem meg első utam tapasztalataink okulva a kalauzt.

Nem érti a kérdést és ostoba kérdésemet gyorsan tréfával kell elütnöm, mert nagyon mogorván és gyanakvón néz rám. Amikor látja, hogy nem rossz szándék vezetett, elmagyarázza, hogy nagyon könnyű lesz ráismernem Várpalotára, akármelyik oldalon nézek is ki az ablakon. – Jobbról először az erőmű kéményei és a három vasbeton hűtőtorony fognak a szemébe ötleni, aztán az alumíniumkohó nagycsarnokát és magát az erőművet is megpillantja.

– Szóval mégiscsak kémények füstjéről ismerni meg, a kémények füstje pedig nem illatos – vitatkozom. – Hát illatosnak nem illatos, az igaz, de nem is bűdös. Mert ezeket már mi építettük és korom, pernye nem száll ki belőlük, nem szennyezi a levegőt. Arról gondoskodtak. Ami szennyezhetné, az nem a levegőbe távozik, hanem leválasztják előbb és a földbe épített kétkilométeres zagycsatornán át vezetik el a vasút túlsó oldalán lévő régi kavicsbányába. Ott senkinek sem árt. Jártam én erre, mikor építették, hatalmas munka volt a vasbetonba ágyazott acélcső lefektetése. Szóval efelől nyugodt lehet.

– És a bánya ahidrátor?

– Az sincs a régi helyén, közvetlen a város alatt. Kitelepítették olyan helyre, ahonnan a szél nem a város felé fújja a füstjét. Egyébként azt is tisztítják. Rég járhatott erre, elvtárs, hogy ilyeneket kérdez. – Elég régen – vallom be.

– Akkor most jól nyissa ki a szemét. Érdemes. Az erőmű innen már látszik is, de az új város házai is idevillannak már, ott nézze, a mögött a fiatal erdő mögött.

– Erdő? Ezen a karszton?

– Az. Még fiatalka, kilátszanak mögüle a házak, de néhány év múlva körülöleli a várost minden oldalról. És hát hová ültették volna, persze, hogy erre a karsztra. Hiszen éppen azért kellett, mert már elhordta a víz a termőföldet. A maradékát legalább meg kellett menteni. Ez az erdő most megköti a talajt, a gyökereivel szétrepeszti, összemorzsolja a követ, lemarja a sziklákat és kiszívja a belőlük, ami az élethez kell. Az ősszel lehulló lombok pedig lassan új termőréteggel vonják be a vízmosta talajt. Igaz, az erdőültetés nem volt könnyű munka, a csemeték gödreit sokszor robbantani kellett a sziklás talajba, de megérte. Mert nemcsak a talajnak van szüksége rá, hanem a város lakóinak is, megóvják őket a dombokról lezúduló víztől, útját állja a szélnek és megszűri, üdévé teszi számukra a levegőt. A vonat elhalad az erőmű mellett, egy pillanatra megáll a volt inotai állomáson, ahol már nem sártenger fogadja a leszállókat, hanem kövezett út. Amint megindul a vonat, a kalauz figyelmeztet, hogy ne csak jobb felé tekintgessenek, hanem balra is nézzenek ki egy percre. Ott öntözött rizsföldek és konyhakertészetek területnek el egészen addig, ameddig csak a szem ellát. Elcsodálkozom a látványon. Hisz ez a volt Sárret; az a mocsaras, lápos terület, amelynek vize ellen évszázados küzdelmet folytattak a palotai és környékbeli parasztok is, amelyet nagy munkával, bonyolult csatornarendszerek építésével szárítottak ki, hogy legalább legelőnek, kaszálónak alkalmas legyen. És most ismét rajta a víz. Első gondolatom az, hogy kár volt akkor elvezetni róla. De aztán felvilágosítanak, hogy nem úgy van az, a fejlődési fokokat nem lehet egyszerűen átugrani. Ahhoz, hogy most itt öntözéses gazdálkodást folytathassanak, előbb le kellett csapolni a mocsarat, kiszárítani a földet, aztán tervszerűen visszavezetni rá a vizet. Mialatt a Várpalotát és a környékét dúsan ellátó kertészetekben gyönyörködöm, és a dialektikus fejlődésnek erről a szép példájáról beszélgetek, majdnem elmulasztom a város látványát. Gyorsan a másik ablakhoz lépek. Mikor legutóbb erre utaztam, jobb oldalt – kissé kihajolva az ablakon és előre tekintve – megpillanthattam az úgynevezett „háromház” körvonalait, amint Palota apró házacskaí fölé magasodva jelezte az átalakulást. Most ezt a „háromházat” keresem szememmel. Sehhol nem lelem. Az időközben felépült sok-sok ház eltakarja őket. A szólás-mondás visszájára fordul: az erdőből nem látom a fát. A várostól az egyes házakat. Hol is volt Inota, két szakadékos domboldal között megbúvó kicsi falucska? Hiába keresem. Összeépült a várossal, a valóságban is egybeolvadt vele. És hol kezdődött valamikor Várpalota? Már hiába keresem a város szélét. Eltűnt. Parkokkal körülvett lakóházcsoportok foglalták el a kopár területet, amely a két község között terült el valamikor. De már meg is érteünk a komoly pályaudvarra bővült állomásra. Kiszálllok a vonatból, kimegyek az állomás előtti térre. Eltűnt a szürke por, a füst. Az aszfaltozott téren autóbuszok várnak az utasokra. De a gyaloglást választom. Megindulok a Kossuth utca irányában és végigmegyek a széles, nyílegyenes úton, amely a város főterére vezet. Közben jobbra-balra tekintetek, keresem a szalmatetős, rogyadozó viskókat, amelyek három évvel ezelőtt még kikönyököltek az utcára, megszakították a járdát, elszűkítették a kocsit. Sehhol sincsenek. Helyettük földszintes és egyemeletes épületek frissen vakolt sora. Az új főtéren nem csodálkozom. A modelljét láttam már három évvel ezelőtt, de a valóságban azért szebb, mint a papírmáséból készült makett. És kellemes érzés, hogy nem kell a városi tanács hivatalsegédjével házról házra járnom, a külön szobáról lemondva, legalább

egy ágyért könyörögnöm. Egyszerűen betérek az új szállodába: A csapból folyó meleg vízben megmosakszom és a földszinti tágas, tiszta étteremben megebédelek. Ebéd után bejárom a várost. Először is felbandukolok a dombra, ahol a Zichy-kastély állt, helyesebben málladozott. A barokk épület a helyén van, de már nem hullik róla a vakolat és beázott szobáiban, termeiben sem az egerek tanyáznak. Új külsőt kapott, vidám sárgára festették és termeit fehér ágyakkal rendezték be. Minden nagy ágy mellett még egy pici is áll. A nagy ágyakban mosolygó anyák, a kicsikben alvó vagy síró csecsemők. Szülőotthon lett a kastélyból. Átmegyek a Várba. Kívülről nem sokat változott, csak a tornyait és tetőzetét fedő égővörös cserép árulja el, hogy új élet költözött belé. De a belsejére nem ismernék rá, teljes egészében megújnodott. A városi pártszervezet, a szakszervezetek és a bányászmuzeum foglalnak helyet újjáépített és modern kényelemmel ellátott termeiben. Szemben vele a vājáriskola kétemeletes épülete a különálló klasszicista díszteremmel, azon túl, a melléktéren lakóházak, földszintjeiken vásárlókkal zsúfolt üzletekkel, áruházakkal. Emögött van az a bizonyos, az első ütemben épült lakótömb, amelynek építésénél jelen voltam, de amelyre bizony nem ismernék rá. A háromemeletes házak közötti széles térségeken virágos kertek, árnyas fák, sétautak, játszóterek. Tovább megyek a régi Inota irányába. Mindenütt ugyanaz a kép fogad. Nem sajnálom a fáradságot és kísétálok az erőműhöz. A hűtőtornyok, a kazán és gépház tizenegy emeletes épülete, a kémények kétségtelenné teszik az azonosságot. És az embernek mégsem az az érzése, hogy gyártelepen jár. A margitszigeti virágkertészetre emlékeztet inkább a telep. Amerre csak néz az ember, az ágyásokban mindenütt rózsák, tűzvörös gladioluszok, szekfűk virítanak, a széleken pedig már az őszirózsák bontogatják szirmaikat. Csönd van. Embert alig látni, szinte magától működik ez a hatalmas üzem. Vagy talán nem is működik? De, ha jól figyel az ember, meghallhatja a dinamók halk surrogását és a kéményekből is csöndesen pipál a halvány, szinte láthatatlan, koromnélküli, kékes füst. Az erőmű dolgozik, az elágazó távvezetékben az ország minden részébe áramlik a falvaknak fényt és gyárainknak erőt adó energia. Arrébb, a fennsíkon az alukohó is teljes kapacitással dolgozik. A könnyű, fehér fémtömböket vasútrakomány számra viszik el belőle a feldolgozóüzemekbe. Lassan besötétedik. Visszafelé már nem gyalog teszem meg az utat, hanem trolibuszra szálllok, és Így öt perc alatt a szállodában vagyok. Vacsora közben eszembe jutnak három év előtti várpalotai estéim, már nyolc órákor ágyba kényszerültem, és háziasszonyomtól kapott régi Pesti Hírlap kalendárium olvasásával ütöttem agyon az estét. Más olvasnivaló ugyanis nem akadt a házban, menni pedig sehová sem lehetett. Most a szálloda portásához fordulok tanácsért. Azt ajánlja, nézzem meg a kultúrházban a veszprémi színház vendéjátékát. De ha már láttam a darabot, akkor is nyugodtan menjek el oda, egyéb szórakozás is akad bőven. Megfogadom a tanácsát. A színház előadásához, sajnos, már nem kapok jegyet, még a másnapihoz sem. A mozijegyek is mind elkelték. Felnézek hát a könyvtárba. A tágas, fotójökkal, olvasólámpákkal, kis asztalokkal berendezett olvasóterem is zsúfolt, a sakkozók helyiségében, a biliárdszobában is pezseg az élet. Átnézek a próbatermekbe. A táncosokéban a bányász központi népi táncsoportja próbál, de a vājáriskolások csoportjának a tagjai is jelen vannak, nézik, mit tanulhatnak a központi csoporttól. Egy ideig gyönyörködöm munkájukban, majd továbbsétálok. Van látnivaló bőven. A színjátékosok, a zenekar és a bábosok egy csoportja is próbál. A kultúrház igazgatója elmondja, hogy keményen kell dolgozniuk a csoportoknak. A színházterem akkor sem állhat üresen, ha a veszprémi színház nincs itt. A várpalotai dolgozók elvárják, hogy minden este legyen valamilyen előadás. Szórakozni, tanulni akarnak, és nagyon igényesek is lettek. Nem elégszenek meg akármilyen előadással.

– Itt napközben mindenki dolgozik, nemcsak a férfiak, mint azelőtt, hanem az asszonyok is. A megnagyobbodott bányán, óriásivá bővült péti üzemeken, az erőművön és alumíniumkohón kívül számos kisebb üzem is van a városban, férfi- és női konfekcióüzem, fehérneműgyár, ellátó üzemek, ahol azok az asszonyok is kedvükre való munkát találtak, akik azelőtt csak háztartásukban tevékenykedtek. Ez azt jelenti, hogy egy-egy családnak ilyen módon is megnövekedett a keresete, emelkedett az életszínvonala, de azt is jelenti, hogy a háztartás szűk köréből kiemelkedett asszonyoknak is kitágult a látóköre, megváltozott az életmódja, nem gubóznak be családjuk szűk körébe, hanem részt vesznek a társadalmi munkában, tanulnak, művelődnek, szórakoznak. Hogyan jut erre idejük a munka mellett? Úgy, hogy a háztartási munka nagy része alól felszabadultak. A gyerekekről nappal csecsemőotthonok, óvodák, napközis gondoskodnak, az ételgyár a főzéstől mentesíti őket, a lakáskarbantartó, ruhajavító szövetkezetek az ilyen természetű teendőket veszik le vállukról. Így az asszonyok is, akik azelőtt – bátran mondhatjuk – a családjuk rabszolgái voltak, bőséges szabadidőhöz jutottak és a valóságban is felszabadultak. Ezért látni itt a kultúrházban ennyi nőt. – De ha jól körülnéz, nemcsak ipari munkásokat lát itt. A mezőgazdaságban dolgozók is a kultúrotthonban töltik idejüket. Ok sem rabszolgái többé földjeiknek, állataiknak. Nem kell látástól-vakulásig dolgozniuk, nem kell egy pár lovukra, vagy egyetlen tehénkjűkre vigyázniuk, mert amíg

a könyvtárban olvasnak, a moziban nézik a filmet, vagy társadalmi munkát végeznek, vigyáz a tszcs. ügyeletes a közös istállóban lévő gazdag állatállományra. – Nagyot változott az élet három év alatt, 1951-től 1954-ig. Az elmaradt, a múlt terhes örökségétől görnyedező kis községek helyén – mintegy varázsütésre – város nőtt ki a földből. Szocialista város. Jól mondtam? Varázsütésre? Nem. Kemény harcban született. Harcban a múlttal, a természettel, békés életünkre acsarkodó ellenséggel. Harcban, amely azért állhatott győzelmek sorozatából, mert a párt vezette.

III/6. VÁRPALOTA AZ 1956-OS FORRADALOM- ÉS SZABADSÁGHARCBA

III/6/1. Sándor László: Nálunk így kezdődött...

Várpalotai Napló, 1. évfolyam, 1. szám – Szombat, 1956. november 3. p. 2.

Azzal kezdődött, hogy az események gyorsabban peregtek péntek délután. A Ferenc-aknánál addig nem mentek le a bányászok, míg az idegen címer, a vörös csillag az akna felett volt. Leszedték. Egy másik csoport nemzeti és gyászkokárdákat osztogatott, a Beszálló-aknánál elégették a káderlapokat. Győr, Fehérvár, Veszprém, Inota és Pét gyors egymásutánban küldték gyalogosan, vagy gépkocsival küldöttjeiket. Segítenünk kell Pestet! Ez volt az egységes elhatározás. A Petőfi-szállóra feltűztük a nemzeti lobogót – Este öt órára a Főtéren! – Aadtuk szájról-szájra. És a tömeg hömpölygött az utakon. Az egységes nemzeti gondolat, szolidaritás Pesttel szárnyakat adott a néparadatnak. S Várpalota megindult, hogy történelmét tiszta új lapra írja. Délutón öt óra.

A tömeg a szovjet emlékmű elé ért, döntjük le!

Pillanatok alatt előkerült a Dózer. Lánc is akadt. Addig valaki – egy nép közül – felmászott a szobor tetejére, s leütötte a csillagot. Majd a láncot erősítette fel: – „Tyű, de melegem van” – mondotta boldog mosollyal a dózeres, s ingujjra vetkőzött. A szobrot ledöntötte a népakarat. Hatalmas robajjal ért a földre. Pillanatig feszült csend, egy hang elkezdte a Himnuszt, majd ezer torok vette át. Felemelő, megható pillanat volt ez. Kemény férfiak szeméből gördültek a könnyecseppek. Es hagyták, hogy leperegjen az arcukon végig, rá a gyászszalagos nemzeti kokárdára. Majd felharsant az egetverő éljen.

Harasta Gyula elszavalta a Talpra magyart! Valaki elkiáltotta magát: – Gyerünk a pártbizottságra! Ott kapunk fegyvert. – S a tömeg megindult, odaérve láttuk, hogy géppuskacső mered felénk, Nemoda és Szekeres ezredes álltak mögötte. A tömeg bebocsájtást kért. Egy hang bekiáltotta: – Nem akarunk rombolást és vért, engedjete be: – Csak háromtagú küldöttség jöhet be – volt a válasz. De már ekkor az előtér ablakait a tömeg betörte. S fegyverekhez jutottunk. Szekeres ezredes lövést adott a hazafiakra. Rózsás Károly honfitársunk megsebesült. A kiömlő vér olaj volt a tűzre, s a tömeg a fegyvereket lefegyverezte, a géppuskát a büfébe húztak, majd ismét a Főtér felé indultak. Most már fegyverrel a kézben. A helyőrség parancsnok a vonakodott fegyvert adni a nép kezébe. Semleges magatartást tanúsított. – Nem támadok, de nem is segíték! – Ezzel egyidőben egy fegyveres csoport a rendőrség elé ment. A helyi rendőrség, Böhm századossal az élén, rövid tanácskozás után a fegyvereket átadta a felkelőknek.

A nép rendőrsége mellettünk állt.

Ezalatt a nagyobb csoport a Fő-téren követelések sorolta. Nemzeti hadsereget. A szovjet csapatok azonnal hagyják el az ország területét. Szűnjön meg az egypártrendszer. A követelések kibontakozását éles fegyverpropaganda szakította félbe. – Jönnek az oroszok! S a több ezer ember, fegyveres, fegyvertelen pillanatok alatt szétfröcscent, s fedezékbe húzódott. Már-már azt hittük, hogy fiataljaink megijedtek, elfutottak. De nem. Mindenfelől meghajolva, a házak falaihoz lapulva szaladt a fegyveres ifjúság a torkolattűz irányába, az Akna-csárda felé. Itt közbe kell vetnem, hogy bámulatos volt és csodálatraméltó a vágáriskola melletti Közért alkalmazottjainak hiedegvérű, hazafias helytállása, akik a legnagyobb pergőtűzben önfeláldozóan látták el a fegyelmezett forradalmi nép szükségleteit.

Meltemben egy 14-15 év körüli, élénk tekintetű fiúcska. Rám nézett. En meg rá. Összekacsintottunk, s nevetünk. Boldogan, szabadon. A fedezékbe érve, egy tiszt a gyerek kezéből ki akarta venni a puskát. – Őcsi, te ehhez úgy sem értesz, majd egy katonaviselt ember... – Be sem fejezhette a tiszt, a gyerek kiegyenesedett, farkasszemet nézett vele, két marokra fogta fegyverét és így válaszolt:

Akkor Inkább fejbe lövöm magam. Én anyukámért, s apámért akarok törleszteni. Hagyja nálam a puskát!

S ebben a pillanatban, megvallom őszintén, mi nagyon kicsinek és gyengének éreztük magunkat. Furcsa melegség áramlott végig bennünk. Ott láttam a géppuska mellett Dániel Lajos szobatársamat, hatalmas termetű, fiatal lelkes barátomat, neki nem futott már fegyver, egy óriási dorongot fogott a kezében és szomorúan nézett hol rám, hol a géppuskára. Küzdött a könnyeivel. – Laci, Laci – mondogatta. – ha ezt ért kezelhetném. – S ezekből az egyszerű szavakból tisztán csendült ki a hazaszeretet. A fiú, aki a géppuskát markolta, nem lehetett több 17 évesnél, úgy őrködött fegyverén, mint legdrágább kincse felett. Emlékszem, még mondtuk neki: – Pajtás, nem lesz az ott jó, a kőkerítés csonkon, is kaphatsz a nagy repeszhatás mellett. – Ő ekkor sem engedett fegyveréhez nyúlni, saját kezűleg toltta azt a rendőrségi épület oldalához. Közben szorgos kezek hatalmas ölfákat fektettek keresztbe az úton.

Többfelé az idősebbek oktatták a fiatalabbakat: – Így fogd a fegyvert. Állandóan változtass tüzelés helyet.

Egyszerre csak az úton látótávolságra egy gépkocsi közeledett. Egy zömök szőke fiú átkiáltott a túloldalra: – Ha tüzet kezdetnek, válaszolunk. – Dermesztő csend lett. A gépkocsi egyre közelebb ért, lámpái hamiskásan pislogtak. Már csak 10-15 méterre van tőlünk. Mögötte pótkocsi, s oldalán, tetején géppisztolyos oroszok. A következő pillanatban a gépkocsiról tüzet nyitnak ránk. A gépkocsivezető hirtelen fékez, kiugrik. Karjait magadásra emeli, a kocsi parancsnok, egy orosz őrnagy ekkor hátulról fejbe lövi.

Ezután pusztító, gyilkos pergőtűz. Pillanatok alatt megsebesült egy géppuskásunk és egy puskásunk. Az oroszok eszeveszetten ugrálnak ki a gépkocsiból. Az egyik egy kapu felé rohan. A gépkocsinál tüzelő oroszok felé egy kézigránát repül. Egy 16 év körüli bányászleány dobta. A gránát a motor alatt állt meg, a következő pillanatban óriási robbanás, többen a légnomástól elvágódtak, hatalmas lángtömegek szöktek az ég felé. Azután hosszú ideig fültépő ropogás. A kocsiiban lőszert, a pótkocsiiban húst szállítottak. A lőpor, a hús-, a vér- és ruhaszag már-már tűrhetetlen. A ropogás idegtépő hangorkánja csendesül. Mentő közeledik. Dudája ismerős. – Engedjétek, mentő! – kiáltják a fiúk. Sebesültjeinket összeszedik. Említésre méltó orvosi karunk és a mentőszolgálat hazafiainak hősi helytállása e kritikus időkben. Később két orosz sebesültet is beszállítanak. Az egyik fegyvert kér, hogy fejbe lője magát, a másik remeg, és ezt hangoztatja, hogy Várpalota második Budapest. – Találkoztok ti még az országban sok második Budapesttel – szólal meg mellettem egy forradásos arcú, csillogó szemű, fiatal parasztfiú. Ezt nem vitattuk, ehhez nem kell kommentár.

A leselkedő, alattomos, gyilkosrejtegető sötétség elterpeszkedett. Mi lassan hazaszállingóztunk. Megéheztünk. – Vacsora után újra Itt! – mondogattak fiúk. S névtelenül, a szabadság szent tüzével szíveikben, oszlott szét a maroknyi csapat, hiszen tudtuk, hogy nem sokára világhíresség lesz kicsiny, drága hazánkban.

III/6/2. A forradalom tisztasága

Várpalotai Napló, 1. évfolyam, 1. szám – Szombat, 19.56. november 3. p. 1.

Egy hadsereget le lehet győzni – egy népet soha! Ez a legszebb tanulsága a magyar nép gyönyörű, világot felrázó forradalmának, amelynél különbet Magyarország történelme még nem tudott felmutatni, beleértve 1848 márciusát is. Gyönyörű a mi forradalmunk, ez a csillogó szemű, lelkes, ujjongó fiatalok forradalma. Nemcsak a szabadságot, és vele együtt az idegen népeit tiszteletét vívták ki a magyarok ezzel a forradalommal, hanem csodálatukat is. Az ország fővárosában, Budapesten óriási harcok folytak, az ávósbanda és az orosz megszállók ellen. Rengeteg kár és anyagi érték pusztult el. Mégis a magyar ifjak közül, a magyar nép közül senkinek nem jutott eszébe harácsolni, valamit eltulajdonítani, mert a mi forradalmunk tiszta, bemocskolatlan, szent.

Budapesten jártam egyik nap, hallottam, amit nem akartam elhinni, hogy betört kirakatok mögött ékszerek, órák, ruhák, ezerféle holmi fekszenek, bántatlanul. Saját szememmel láttam ezeket, és most már elhiszem. Elhiszem, mert ezekben a napokban mindennél fényesebben bontakozott ki a magyar nép igazi jelleme, a becsületesség, a hősiesség hazájuk iránti szeretet. A forradalom erkölcsége nemcsak azt jelenti, hogy a tisztakezű és tisztaszívű forradalmárok az idegen tulajdont nem bántják, hanem az is jellemzi, hogy tiszta szívvel mennek harcolni, és ha kell, tiszta szívvel halnak meg. Vajon legyőzhetnék volna a szovjet megszálló hatalom páncélos szörnyetegeit, jóformán fegyvertelen ifjak, fiúk, lányok, ha nem élteti őket a nép ereje, a szabadság iránti elolthatatlan vágy, amely ezer év óta ég a magyarokban.

Vajon mit gondoltak azok, akik hadsereggel támadtak, méghozzá idegen hadsereggel a szabadságért küzdő népre? Vajon azt gondolták, hogy le lehet győzni a népet, amely emberi jogokért, a legelemibb létfeltételért, a szabadságért harcol?

A forradalom erkölce az, hogy a magyar hazafiak, a forradalmárok nem hagyják eltiporni magukat, sem a megszállók páncélosaitól, sem az alattomos ávéhá egyenruhájában, vagy álöltözetében garázdálkodó cinkosaitól. Az ávosokról nem beszélünk, mert az erkölcsüket ismerjük, de vajon gondolt-e erre az az orosz katona, aki fegyvert fogott a magyar népre, hogy milyen érzés lehetne a moszkvai lakosoknak, ha egy idegen hatalom Moszkván gázolna végig tankjaival és lőné a békés, védtelen népet, amely nem akar mást, mint szabadságát kivívni, de ezt aztán forrón, feltartóztatathatatlannal? Ugye érződik ezekből, hogy a forradalom erkölce a mi oldalunkon van, hogy szent, nemes küzdelmet vívunk, amelyet eltorzítani nem lehet. A forradalom erkölcséhez tartozik az egész nemzet ügye iránti áldozatkészség. Budapesten minden van, az egész ország megmozdult, soha nem látott és nem hallott lelkesedéssel, de most igazi lelkesedéssel viszi Budapestre kenyeret, húsát, terményét, az egész szívét. A teherautók végtelen sorai kígyóznak Budapest felé az ország valamennyi országútján, viszik az élelmiszert, viszik a bátorító szót, viszik a fegyverei csapatokat, viszik a forradalom szent ügyének lángját.

A forradalom erkölce az is, begy sehol az országban nem volt és nem kerülhet sor személyeskedésre, személyes bosszúra. Mi az ávéhát letartóztattuk, ügyüket kivizsgáljuk, és majd a szabad, független bíróság dönt személyük fölött. Azonban sem Budapesten, sem az ország más részén nem fordult elő, hogy valaki haragosát lelőtte volna, vagy más módon hosszút állt volna rajta. A mi célunk nem egy-egy kisebb hibát vétő ember megbüntetése, hanem főbűnösök, a gyilkosok, Rákosi, Gerő, Hegedűs bandájának eltávolítása, az orosz megszállók kivonása. Mi addig nem nyugszunk, amíg célunkat el nem értük. A forradalom erkölce Várpalotán is éppen úgy megvan, mint bárhol az országban. A Nemzeti Forradalmi Tanács átvette a hatalmat és ezóta éles szemmel vigyáz arra, hogy senkinek a jogait meg ne sértsék, hogy törvényellenességet a városban ne kövessenek el. A forradalom erkölcsének tisztaságát azonban nemcsak az mutatja, hogy a Forradalmi Tanács vigyáz a törvénysértések megakadályozására, hanem az, hogy ilyesmi nem is fordul elő. A forradalmárok, öntudatos dolgozók, bányászok, kohászok, munkások a város valamennyi lakója azért hisz a szabadságban, a szebb jövőben; mert ezt látja, hogy minálunk törvénysértés, törvényellenesség nem volt és nem is lesz.

Ilyen forradalmat még a világ sem látott. Érti is a magyar nép az egész világ csodálatát, bámulatát. Nemcsak azért, mert a segélyadományok óriási tömege érkezik naponta az országba, hanem azért is, mert valamennyi államférfi, újság ma a világon arról beszél, hogy a magyar nép olyat tett, amit talán még soha más nem tett, nem követett el, és a magyarok ezért a világ népeinek legelső soriba kerültek, a szabad népek családjába kerültek, és ott is az őket megillető helyet foglalták el.

Mindezt nem érhattük volna el csak forradalommal, csak azzal, hogy kivívtuk szabadságunkat. Ehhez hozzájárult a forradalom tisztasága, a szent ügy iránt érzett lelkesedés, amit az egész világ csodál, a forradalom erkölce. Azzal kezdtem, hogy egy hadsereget le lehet győzni, egy népet soha.

A magyar népet nem győzi le soha senki, amíg meglesz benne ez a hatalmas szabadságvágy, ez a hatalmas küzdeni tudás, ez a hatalmas tisztaság, erkölcsi erő, amely, ezen a forradalmon végigvonult. A magyar nép nemcsak Magyarország történetébe, hanem a világ történelmébe arany számokkal írta bele az 1956-os évet, és ha ez az arany szám a forradalmat jelentette, ekkor ennek csillogását még jobban fokozza, hogy ez a forradalom nemcsak hősiess volt, hanem tiszta is. A forradalom erkölce nálunk, magyaroknál lángolt fel a legszebben.

III/6/3. Szarvas József: A várpalotai események 1956-ban

Bevezető

1966-ban, a várpalotai események 10-ik évfordulóján, kezdtem lejegyezni, papírra vetni, annak a pár napnak a történetét, amelynek során Várpalota népe csatlakozott a Budapesten, október 23-án kitört szabadságharchoz.

Negyvenöt év folyt le a homokórán azóta, és sok minden feledés homályába merült. Hányszor és hányszor nekiálltam időközben, hogy rendezem jegyzeteimet és leírjam az eseményeket, ahogy azok megtörténtek. Mindig közbejött valami. Majd egyszer, hitegettem magamat. Aztán megint eltelt jó pár esztendő!

De most, a negyvenötödik évforduló előestéjén, már nem halaszthatom tovább. Az idő felettem is eljárt, a hatvanhetediket taposom. Az eseményeket emlékezetből elevenítem fel. Az akkor történeteket számtalanszor

újra és újra átéltem az elmúlt évek, évtizedek folyamán. Hivatkozni fogok, ott ahol arra szükség mutatkozik, Mészáros Gyula történész által összeállított anyagra és Fakász Tibor „A Némák Szóra Kelnek” című könyvére, melyet a várpalotai önkormányzat kérésére állított össze Fakász Tibor, 1992-ben. Természetesen, más forrásokra is fogok hivatkozni, amennyiben, mint olyanok, beleillenek avagy kiegészítik a leírt eseményeket.

Ezúton mondok köszönetet úgy Mészáros Gyulának, mint Fakász Tibornak, hogy engedélyezték az általuk összeállított anyagra való hivatkozást.

1989-ben jött a várva-várt fordulat, hogy hazánk kiszabadult a szovjet halálos szorításából. Mi, 56-os veteránok, azt hittük, hogy álmodunk. Akik nem hittek az isteni csodában, most tapasztalhatták, hogy igenis vannak csodák! Merthogy a szovjet önként feladta közép-európai, előretolt állásait, csakis isteni csodának lehet nevezni!

Nem tudom elképzelni, hogy milyen érzés volt otthon megérni ezt az isteni diadalt. Mi, a száműzöttek, újjászülettünk. Új erők szabadultak fel bennünk. Szerettünk volna hazarohanni, megölelni a szülőföldet, a testvéreket, a bajtársakat, a drága magyar földet, melyet kénytelenek voltunk otthagyni 1956 szörnyű napjaiban.

Aztán annak is eljött az ideje. 1990 szeptemberében léptem ismét magyar földre, 34 év után... csodálatos érzés volt! Angol feleségemmel, gépkocsival mentünk... ragyogó idő volt. Milyen felemelő és szép volt megcsókolni Budapestet, a testvéreket, a rokonokat, a bajtársakat!

Annak is már tizenegy éve. Most pedig visszamegyünk Várpalotára, az Úr 1956-ik esztendejébe.

Népfelkelés Várpalotán, 1956-ban

1956. október 24-én, szerdára virradóra elszabadult a pokol. Úgy 5 óra lehetett. Hajmáskérről, ahol a szovjet egyik legnagyobb magyarországi páncélos bázisa volt, mintegy két hadosztályt kitevő páncélos egység vonult át Várpalotán Budapest felé. Reszketve a hidegtől és a félelemtől néztük, de ökölbe szorított kezekkel, ezeket a szörnyetegeket átdübörögni a városon.

Az elmúlt napok eseményei, a váltakozó rádió- és más hírek alaposan megviselték az emberek idegeit. Ahogy az utolsó páncélos is eltűnt a reggeli szürkületben, én is visszahúzódtam a meleg takaró alá. A Mészáros Lázár utcában laktam albérletben, közel a Biróczki kocsmához. Vácz Miska rázott ki az ágyból. „Ébredj! Pesten kitört a Forradalom!” Kirohantunk az utcára. A kis város sziporkázott az októberi napsütésben. Kilenc óra felé járhatott az idő, de az utcák majdhogyan néptelenek voltak. Rendőrcsoportok cirkáltak és az emberek behúzódtak a vizsla tekintetek elől. Tegnap, azaz október 23-án este, mára virradóra, fordítottuk „magyarra” a rádió közléseit, a budapesti ifjúság megrohanta a Rádió épületét a Bródy Sándor utcában. Más szóval, Budapesten kitört a forradalom. A kormány az ország területén állomásozó szovjet csapatokhoz fordult segítségért!

Dél körül teljes bizonytalanság lett úrrá a városon. Sután, telve vegyes érzelmekkel, ereszkedett le a bányába a délutáni műszak. Senki sem sietett. Lenn, a tárnák mélyén összesügtak az emberek. A tízórai váltásnál verekedtünk a kasoknál az elsőbbségért. Most nagyon-nagyon fontos volt sietni, felszínre kerülni! Még mindig áll a harc, értesültünk a rádióból.

Másnap reggel, október 25-én, csütörtökön, már hömpölygött a tömeg az utcákon. Az emberek csoportokba verődve tárgyalták a fejleményeket. A rádió közleményei tele voltak ellentmondásokkal. Érezni lehetett, hogy sokkal komolyabb dolgok folynak Pesten mint képzeltük. Hiába bömbölt a rádió.

A felhívásnak, hogy mindenki maradjon a helyén és kerülje a csoportosulást, senki sem tett eleget. Sőt, az emberek magatartása egyre fenyegetőbb lett. Mérhetetlen feszültség volt a levegőben. Mindenki érezte, hogy előbb-utóbb itt Várpalotán is robbanás lesz... csak szikra kell hozzá!

Visszatekintve már tudjuk, hogy Budapesten a felkelés, majd szabadságharc spontán tört ki! Vidéken viszont, így Várpalotán is, többé-kevésbé szervezett akció volt. Itt három napra volt szükségünk ahhoz, hogy lemérhessük a fővárosban uralkodó helyzet komolyságát. Tudtuk és éreztük, hogy a pesti felkelés és harc az orosz megszállókkal és az ÁVÓ-val csak akkor lehet sikeres, ha az ország népe a legrövidebb időn belül csatlakozik a megmozduláshoz.

Lenin egyik tézisében megállapította, hogy elszigetelt fegyveres akciók nem dönthetik meg egy állam társadalmi rendjét. Csak egy egyetemesen szervezett és vezetett országos vagy nemzetközi forradalom képes elsöpörni a kizsákmányolók hatalmát.

Nem hinném, hogy Lenin vagy bármelyik tanítványa e tételt alkalmazhatónak vélte volna a kommunista államrend elleni harcban!?! Egyetlen hírforrásunk a rádió volt, amely egészen október 28-ig a kommunisták

kezében volt. A fejleményekre úgy következettünk, hogy a közleményeket visszájára fordítottuk! Más szóval, olvastunk a sorok között.

Felelőtlenség és súlyos hiba lett volna, mondjuk már 24-én elkezdni valamit, mert nem lehetett előre látni, hogy Budapest népe és a Pesti Srácok röpke pár nap alatt szétverik az ÁVÓ-t és megtépázzák a Pestre behívott orosz csapatokat.

Ebben az időben Várpalotán mintegy 40 volt politikai elítélt dolgozott a bányákban. 1956 nyarán helyeztek bennünket szabadlábba. A rendszer már képtelen volt ellenállni a nyomásnak, amely a XX. szovjet pártkongresszus óta belülről kezdte lazítani a „világkommunizmus” eresztékeit.

Szabadulásunk után, a várpalotai rabtáborból sokan visszajöttünk Várpalotára bányamunkára, hogy elkerüljük a munkaszolgálatos behívót. Többnyire fiatal emberek voltunk. Ilyetén kerültem én is vissza Várpalotára augusztus elején. Július 19-én szabadultam. Csak pár napot töltöttem szüleimmel és hozzátartozóimmal. A kényszermunkatábor július végéig teljesen felszámolták. A rabok helyét munkaszolgálatosokkal töltötték fel. A volt rabokon kívül számosan éltek mások is Várpalotán mint bányamunkások, akiket a rendszer „osztályidegeneknek” nyilvánított. A további üldöztetés elől vagy azt kikerülendő, bányamunkára jelentkeztek.

A magyar bányász sem tekintette a rendszert a sajátjának. Utálta a hajsztát. A rablóbányászatot pedig, amit rákényszerítettek, mélységesen elítélte! Csak a kisebbség, amely országszerte a rendszert képviselte, örködött a párt hatalma felett: a városi párttitkár, a tanácselnök, a tröszt megbízottai és az ÁVÓ emberei.

Október 25-én, csütörtökön, a tömeghangulat az elkeseredésig fokozódott. Az, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök, hogy visszahozták Kádárt és Tildyt, senkit sem elégített ki. Ezeket a személycseréket a hatalom berkeiben fogalmazták meg. A népnek semmi köze nem volt a jelölésekhez, csupán azt érezte, hogy ezeket a módosításokat az ő megnyugtatóására vagy leszerelésére fogatosították.

És Budapesten tovább folyt a harc és a vér. Az orosz tankok lötték, irtották a magyart! Igen! Mi többet akartunk! Először is: az orosz menjen ki, s a többit majd elintézi a magyar nép! Hogy mennyire „kedvelte” Magyarország népe a rendszert, most kezdett csak megmutatkozni igazán! Mindenkinek az arcába kergette a vért, hogy Gerő Ernő behívta a szovjet csapatokat a felkelés leverésére.

Október 26-án, pénteken délelőtt szájról-szájra járt a hír, hogy a délutáni műszak már nem megy le a tárnákba. Hogy ki vagy kik szervezték meg a sztrájkot, nem lehetett tudni. Egyszerűen nem mentünk le a bányába. A sztrájk, ma már látom, önmagától szerveződött. A bányászok ösztönösen megérezték, hogy a sztrájk az egyetlen fegyver, amellyel szolidaritásukat kifejezhetik Budapest népe irányában.

Tizenegy óra körül Váczi Miskával elmentünk Biróczkihoz, majd onnan Szentesihez. Mindkét ivó tömve volt emberekkel. Azt suttozták, hogy délután tüntetés lesz a város főterén.

A hír futótűzként terjedt, és délután két óra tájban mintegy háromezer ember talált egymásra a tüntetésen. Harasta Gyula kezdeményezésére és követelésére a Petőfi Szállóból kiadták a vörös zászlókat, valamint Rákosi és Sztálin képeit. A Széntröszt épülete előtt Harasta Gyula felolvasta követeléseinket. Az ott szerzett Nemzeti Zászlóval a tömeg visszakanyarodott a főtérre. Harasta Gyula elszalvta a Nemzeti dalt, miután valaki elkezdte énekelni a Himnuszt! Azokban a pillanatokban, ahogyan felcsendültek Nemzeti Imádságunk akkordjai, minden más zaj elcsitult! Fenséges pillanatok voltak.

A várpalotai események 1956

A dízelmotorok fenyegetően morogtak, mint a támadásra készülő orosz lánok! De akkor, 1956. november 4-én, nyugalomban maradtak! Mi pedig bevonultunk a laktanyába. Leltárba vettük felszerelésünket és személyi állományunkat. Valami harmincan maradtunk. A többiek szétszéledtek, vagy elmentek haza. Haditanácsot tartottunk, Szabó Sándor, Molnár Ferenc, Kapocs Tibor, Berta József és jómagam. Abban állapodtunk meg, hogy megvárjuk, mit is hoz a holnap! Mi mást tudtunk volna határozni? Személyes biztonságunk az együttlétben és a fegyvereinkben volt. Az éjszakát ott töltöttük a laktanyában. A főbejáratot váltott őrséggel biztosítottuk! Egy Grojunov géppuska mégis csak akadt. Egy Colos nevű bajtársunk egész éjszaka lövésre készen simogatta a kapuban! Hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, izgatottan vártuk, hogy majd csak megindulnak a nyugati hatalmak csapatai a szovjetek ellen! Éreztük és tudtuk, hogy ha a Nyugat nem segít meg bennünket, Várpalotán is felszámolnak bennünket. Számunkra nem lesz kegyelem! Ott, a helyszínen fognak végezni velünk a szovjetek! De azon az éjszakán nem történt semmi!

November 5-én, hétfőn, már kezdte bontogatni a szárnyait a helyi bolsevista társaság. A déli órákban a művelődési otthonban, a kórházzal szemben, valaki bekapcsolta a Kossuth Rádiót a városi Hangos-híradóra. A falak visszhangozták a sorozatos bejelentéseket, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány csatakiáltásait. Nem lehetett megcáfolni a bejelentést, hogy az ország legnagyobb részében, és főleg Budapesten, a harcok befejeződtek, a szovjet csapatok fővárosunkban, súlyos harcok árán, megszállták és elfoglalták a stratégiai pontokat. A Munkás-Paraszt kormány pedig szovjet támogatással már gyakorolja a hatalmát!

Én időközönként bementem a művelődési otthonba, de nem találtam ott senkit! A rádiót viszont átkapcsoltam a Szabad Európa hullámhosszára. Mit ad Isten, fél órán belül valaki visszakapcsolta a Kossuthra! Ez a játék majdhogy egész délután tartott. Megpróbáltuk elkapni a tettest, de nem sikerült. Éhesek és fáradtak voltunk, többen rettenetesen kimerülve. Én kaptam a Penicillin injekciókat a kórházban, de a jobb fülemre teljesen süket voltam. Így történhetett, hogy úgy este kilenc óra tájban, ahogy jöttem ki a laktanyából, ahogy leértem a kórház bejáratáig a jobb oldalon, szembe találtam magamat egy T-55-sel, amely éppen akkor fordult be a laktanyába vezető útra! Gyalogosok ugrottak le róla, tőlem mintegy húsz méterre. Én meg ott álltam a teljes villanyfényben az út kellős közepén, két géppisztollyal a nyakamban! Csak annyi időm maradt, hogy a bal oldalon, a művelődési otthon kertjének kerítésén keresztül átugrottam, hogyan, nem tudom, mert kőkerítésről van szó, mely igen csak magas volt! Perceken belül megszólalt a Gorjunov. Colos tüzet nyitott a támadó oroszokra, azok visszalöttek. A páncélos nem tüzelt, csak a gyalogosok a kézifegyverekből. Pár perc alatt vége volt a „tűzijátéknak”. Mivel a laktanyában állandó harckészültségben voltunk, a hátsó kapun át kivonulva, feladtuk a laktanyát. Másnap megtudtam, hogy a mi oldalunkról senki sem esett el! Az oroszokra csak Colos lőtt a gépfegyverrel a laktanya kapujából. Több sorozatot leadott, de maradt ideje, hogy kereket oldjon. Nincsenek adatok az oroszok veszteségeiről ebben az összecsapásban. Kedden, november 6-ra virradóra az orosz lett az úr Várpalotán. Két harckocsival cirkáltak a főutakon, amelyek „kupoláinak” közelében ott „ékeskedett”, illegette magát Simon őr, a Várpalotai Forradalmi Tanács elnöke, valamint Perger ávos tiszt, aki hirtelen előbújt rejtekhelyéről! Orosz rajok cirkáltak, és minden járókelőt igazoltattak és megmotoztak. Berta Jóskát is elkapták. Egy puskatöltény volt a zsebében, és ez majdnem az életébe került! Szegény Tigris még akkor nem tudhatta, hogy a 301-es parcella lesz örök nyugóhelye!

Én is bujkáltam. Székely Gyuriéknál húzódtam meg, ahonnét Burján bácsi, egy másik rezidens rúgott ki. Félt, hogy ő is bajba kerülhet miattam! Persze ebben teljesen igaza volt. Tisztában voltam azzal, hogy mindenképpen el kell menekülnöm Várpalotáról. Csak idő kérdése volt, hogy mikor mutatnak rám a muszka vezetők!

Már nem emlékszem rá, hogy hol is töltöttem az éjszakát kedden és szerdán, azaz november 6-7-én. Megpróbáltam feljutni Csószpusztára, ahol gyülekeztek Szabó Sándorék. Szerdán délután Pétfürdőről a vár völgyön keresztül nekivágtam. Irány a Bakony, de rám esteledett. Koromsötétben, hidegben, veszélyes terepen fel kellett adnom a menekülést! Valahogy, halálosan kimerülve, bekopogtattam a Cseri aknai legényszállóba. Kaptam valamit enni és Zsebényi Zoli, volt politikai elítélt, megengedte, hogy a szobájában aludjak. Reggel jött a barátnője, akinek a nevére már nem emlékszem. Kérve kért, hogy azonnal szedjem a sátorfámat és menjek Csószpusztára, mert az oroszok most már házról házra keresik a felkelőket!

Időközben Szabó Sándorék lefoglaltak egy fakaruszt, mely egy közönséges teherautó volt, de be volt fedve és hátul két sorban lócák díszítették. Ilyen járművekben közlekedtünk mi bányászok a gyülekező helyekről a le- és felszálló aknáig. Szabó Sándornak üzentek, hogy hol vagyok és eljött értem. Náluk ebédeltünk Ösküben. Sírva búcsúzott a családjától. Én is megkönnyeztem. Otthagytuk Szabóék egyszerű kis lakását, a nejét és a gyereket. Vajon lesz-e viszontlátás? A délutáni órákban érkeztünk meg Csószpusztára. A jó öreg fakarusz motorja vígan duruzsolt a kapaszkodókon. Gábor sofőrünk nagy hozzáértéssel vette be a kanyarokat. Az iskolában gyülekeztünk. 23-24-en voltunk. Én is ismét felfegyverkeztem géppisztollyal és egy TT pisztollyal. Egy láda kukoricagránátunk is volt, na meg a Gorjunov géppuska! Úgy helyeztük el, hogy amikor a hátsó ajtókat a fakaruszban belülről kinyitottuk, csak a ravaszt kellett meghúzni, amihez Colos bajtársunk ragyogóan értett!

Holdvilágos éjszaka volt. Sehol egy felhő, szellő sem rezdült, de reggelre keményre fagyott minden. Csószpuszta még az igazak álmát aludta, amikor mi kibújtunk a szalmából. Bemelegítettük a fakaruszt, nagyokat köhögött, de beindult. Már világos volt, amikor elindultunk napnyugta felé a Bakony hegység déli oldalán, pénteken, 1956. november 9-én.

Mindenre fel voltunk készülve. A halálra is, de életünket nem adtuk volna ingyen. Tudtuk, hogy ha elfognak bennünket, végünk van! Csak egyetlen megoldás volt, elmenekülni Nyugatra. Még mindig reménykedtünk,

hogy a Nyugat segíteni fog rajtunk. Ha sikerül kijutnunk, nyugati csapatokkal visszajöhetünk hazánkat a szovjettől megszabadítani!

Gábor vezette a fakaruszt. Mellette Szabó Sándor és én foglaltunk helyet. Kapocs Tibor a többiekkel hátul a Gorjunov megnyugtató társaságában! A kocka el volt vetve. Természetesen, harcolni nem akartunk, csak önvédelemből használtuk volna fegyvereinket. Többnyire járatlan utakon haladtunk. Szerencsénkre Gábor jól ismerte a környéket. De csak lassan haladtunk. Valahol Csesznek környékén járhattunk egy kis falun áthaladva, ahol éppen dobolták, hogy délutánra várható egy szovjet csapategység érkezése. Ahogy kiértünk a faluból, egy szakasznyi magyar katonacsoport, egy hadnaggyal az élen leállított bennünket. Nem volt kedvük bennünket feltartóztatni, mentünk tovább! Rádiót nem láttak nálunk, de különben is óvatosak voltunk. Dél felé járhattok. Az égbolt felhőtlen volt, de a hőmérő fagypont körül mozoghatott. Egy tisztásra értünk. Földút vezetett rajta keresztül. Sehol egy lélek. A tisztás inkább egy völgykatlan volt, melyet minden oldalról dombok határoltak, előttünk, kb. két kilométerre az erdők lombjai integettek felénk. Lassan folytattuk utunkat, s alig pár száz méter után, kidurrant az egyik hátsó kerék. Mindannyian kiugrottunk a járgányból géppisztolyokkal a nyakunkban. Nem is gondoltunk arra, hogy a körülöttünk lévő dombok mögül, egy tank egyetlen lövéssel elintézhető volna bennünket! De nem történt semmi! Kereket cseréltünk és mentünk tovább. Már majdnem megérkeztünk a fák közé, amikor az egyik első kerekünk kapott defektet! Ezt bizony már meg kellett javítani! Csak hárman szálltunk ki, és fegyvertelenül. Az erdő védelme alatt, további incidens nélkül érkeztünk meg késő délután minden pihenő nélkül Csornára.

Megálltunk a főúton. Szabó kiugrott, és bekopogtatott egy házba, tudakolván, hogy merre van a határ, géppisztollyal a nyakában. Abban a pillanatban, Nyugat felől egy szovjet páncélautó érkezett a színre! Közelünkbe érve lelassított, reflektorjait ránk irányította és a lövész az ikergéppuskás toronyban lövésre készen vizsgált bennünket! Egyetlen sorozattal befejezhetné volna a Várpalotai felkelés történetét! Mire a félelemtől magunkhoz tértünk, a páncélautó már messze járt, beletaposott a gázba és eltűnt, mint szürke szamár a ködben! Az élet minden szakaszában kell egy kis szerencse, valami véletlen, amikor Fortuna nagyasszony az ember segítségére siet! Avagy Isteni gondoskodás. Én azt hiszem, hogy azokban a válságos pillanatokban az Úristen vigyázott ránk. Megmentett bennünket a biztos haláltól!

Bősárkány felé tartottunk, mellékutakon. Valahol Jánossomorja alatt érkeztünk a határsávba. A gépkocsit elhagytuk géppuskástól, gránátostul. Csak a kézfegyvereinket tartottuk meg, és egy csoportban tűzharcra készen meneteltünk amerre a határt sejtettük. Már teljesen besötétedett. Időközben számtalan más menekült is csatlakozott hozzánk, fegyvereink védelmében. A határhoz érkezvén, két határőr megállított bennünket. Tegyétek le a fegyvereket, s akkor átengedünk benneteket, mondták. Erre a Colos rájuk fogta a géppisztolyát: „Nem! Ti teszitek le a fegyvert, és mi fegyvereinkkel együtt átmegyünk!” Úgy is történt. A határőrök is jöttek velünk, önszántukból! Az egész társaság szétszóródott. Kisebb-nagyobb csoportokban mindenki ment a saját feje után. Egy jó órai forgolódás, menetelés után, a messze távolban, mintha gyertyalángok lobbantak volna! Fények pislákolnak, jelezvén, hogy a földön is vannak csillagok, nemcsak az égen, mert ezek a földi csillagok a szabadság fényei voltak Tatten kisvárosban, Ausztria földjén. Mielőtt beértünk volna a városkába, egy kereszthez érkeztünk. Valaki gyufát gyújtott. A felirat német nyelven dicsérte, magasztalta Jézus Krisztust! Néma főhajtással mondtunk köszönetet az Úrnak, hogy megsegített bennünket. Visszanéztünk a határ felé és legördültek az öröm és a bánat könnyei. Vajon mikor látunk újra magyar haza, drága szülőföldünk? Isten Veled Magyarország, család, szülők, testvérek barátok! Isten veletek bajtársak, akik elestek a harcokban és Veletek, akik szovjet kézre kerültetek!

Tattenbe érvén egy szállodában fogadtak bennünket. Fegyvereinket átadtuk. Senkit sem motoztak meg. Jó vacsorával kínáltak, melyet köszönettel el is fogyasztottunk. Legtöbbünk napok óta nem evett főtt ételt, de még kenyeret sem! Csórók voltunk, megaláztatok, menekültek. Az osztrákok megértő és nagylelkű vendéglátóink voltak. Hála és köszönet nekik!

Szarvas József (Anglia)

[Az Igazunk című folyóirat 2001/10. számában megjelent visszaemlékezés rövidített és szerkesztett változata]

III/7. A '60-AS, '70-ES ÉVEK VÁRPALOTÁJA

Jó Szerencsét, Várpalota! (1960)

Várpalotán minden póz nélkül, „jószerecsét” köszöntéssel üdvözlik egymást az emberek. Talán ennek a szüntelen jókívánságnak lett foganatja? Mert ritkán látni egy városkában ennyi derűs arcot. Az után a másfél nap után ítélve pedig, amit a bányászok művelődési házában töltöttem, azt kell mondanom: ezek a várpalotaiak ritka szerencsés emberek.

Kívülről is szép formájú, impozáns épület a művelődési ház: 10 millióba került az építése és a felszerelése. Ősszel lesz két esztendeje, hogy felavatták a VIII. Bányásznapon. De belül kerülve, az ott zajló életet ízlelgetve, ráébred az ember, hogy szépségénél megkapóbb gazdag tevékenysége; legvonzóbb pedig a hangulata, atmoszférája: meghitt, családi. Jó lett volna ellesni a titkát, vajon hogyan alakult ki ez az otthonias légkör? Ide férjek feleségükkel járnak, a feleségek férjükkel, s ha gyerekek van, az itt modellezik, vagy szalvétát gyűjt, muzsikál az úttörőzenekarban, régiségek után kutat az egyik szép teremben berendezett Helytörténeti Múzeum számára... vagy ha pici még, ül az apja karján és együtt figyelik, milyen ügyesen ropja a mama a táncegyüttes próbáján...”

...

Itt találtam meg a két házigazdát is, Leitner Ferenc igazgatót és Lengyel László művészeti vezetőt. Lengyel a későbbiekben sok tanulságos dolgot mesélt magáról és munkájáról. Géplakatos volt hajdan a bányánál, több mint tíz éve táncol, s időközben elvégezte a Színművészeti Főiskolát is. Kitüntetéssel. Mehetett volna valamelyik vidéki színházhoz. Nem, ő visszatért szülővárosába, itt szeretne véghez vinni nagy dolgokat.

[Jó Szerencsét, Várpalota! In: Népművelés, VII. évf. 6. sz., 1960., p. 16.]

Egy idealista kísérlet: Vidámpark és parkerdő a Grábler-tó mellett (1961)

A kultúra fejlődésének természetes velejárója a fás kultúra, a természetes zöld környezet kialakítása és megbecsülése. Napjainkban különösen fontos feladat egészségesebb, esztétikusabb, emberibb környezetet teremteni a szocializmust építő társadalmunk minden tagja számára. Ez a célkitűzés különösen nagyvárosainkban, ipargócponatok sűrűn lakott településein jelentkezik sürgetően. Tapasztaljuk, hogy az egyre épülő új lakótelepek körül, de városaink eddig elhanyagolt terein is, sőt gyárak, üzemek környezetében is létesültek kisebb-nagyobb zöldterületek, parkok, fasorok, amelyek feloldják a munkahely és a nagyvárosi lakóhely zártságát, merevségét és esztétikai igényeket is kielégítenek. A természet szépségeit kereső ember ezzel nem elégszik meg. Szüksége van lakóhelye közelében olyan zöld területre, ahova családjával vagy baráti körben kirándulhat, testet-lelket felüdítő sétát tehet, gyermekeknek, sportolóknak egészséges levegőjű teret nyújt játékra és sportra, alkalmat ad a természet sokszínű növény és állatvilágának megfigyelésére. Ilyenfajta zöld terület – mindamelllett – jelentős szélvédelmet is ad, sőt levegő-tisztító hatása is előnyösen érvényesül. Viszont kevés olyan városunk van, ahol ezt a környezetet a városközpontokhoz közel megtalálhatjuk.

A sétaerdőnél nem feltétlenül szükséges, hogy sportra és szórakozásra szolgáló építményeket foglaljon magában, a gyakorlatban mégis rendszerint oda helyezik azokat, mert városaink belterületén nem férnek el. Ilyen sétaerdő tervét készítettük el a Várpalotai Városi Tanács kérésére. Itt a fásítás célja: az egyre fejlődő ipari város két centrumát – Várpalotát és Inotát – összekötő 8-as műút mindkét oldalán elterülő rendezetlen, kietlen kopár területek fásítással történő rendezése. Mindez egyben a város körül kialakítandó zöldövezetnek is magva lesz, ugyanakkor talaj-, szél- és egészségvédelmi, valamint esztétikai célokat is szolgál. A tervben szereplő terület több mint 40 ha kiterjedésű. Magában foglalja az egy év óta működő s azóta nagy népszerűségnek örvendő vidámparkot, halászcárdát és az alatta levő tó közvetlen környékét. Ezekhez csatlakozik Várpalota és Inota irányában is az új parkerdő, sétaerdő, mely a város dolgozóinak szintén sok örömet, pihenést, szórakozást nyújt, majd hozzájárul egészségük megóvásához. A fásítás végrehajtására biztosíték a Városi Tanács és főleg a város KISZ szervezetének lelkes megmozdulása: társadalmi munkával dolgoznak a parkerdők érdekében és ezt a jövőben is vállalják. A parkerdő kialakítására megterveztük az úthálózatot – a várható forgalmi irányok figyelembevételével – és a kisebb-nagyobb tisztások, kilátók, pihenők helyét is. A csomópontokon, főbb utak mentén sorfaméretű anyaggal és cserjeszinttel parkszerű kiképzést terveztünk. Az összefüggő részletekre erdőszerű telepítéssel, csemeteméretű

anyaggal, változatos csoportos elegyítésre megjelöltük a termőhelynek megfelelő fafajokat. A tó környékének egyes részleteire kisebb-nagyobb csoportokból vagy akár egyes fákból álló fásítást terveztünk. Ez az egyébként igen változatos és hangulatos tó tájképének sivár és kietlen környezetét megváltoztatja s a vidámparkkal is szorosabb összhangba hozza. Itt a parkerdő kialakítására a tervezett fafajok fontossági sorrendben a következők: kocsánytalan tölgy, virágoskőris, magas kőris, nagylevelű hárs és ezüsthárs. Szórványosan a hangsúlyosabb helyeken: fenyők (erdei- és feketefenyő), nyír, mézgás éger, fűzek, platán, berkenyék, zselnicemeggy, díszszilvák, díszgalagonya, fehér nyár, korainyár, ezüstyár és tiszaháti nyár.

[Forrás: Mészöly Győző – Héder Sándor: *Esztétikai fásítás – parkerdő*
In: *Az Erdő* 1961. 10. (96.) évf. 7. füzet p. 285-286.]

Kátai Imre: „Várpalota a szocialista építés szimbóluma” (1974)

A Várpalota Helytörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye
(Várpalota, Várpalota Városi Tanács V.B., 1974.) c. könyv előszava

Várpalota a szocialista építés egyik szimbólumaként ismert hazánkban. 1945-ben az akkori bányász község alig 8 ezer lélekszámú volt. A felszabadulás után elsősorban a háború okozta nagyon súlyos rombolást kellett felszámolni, ezt követően a község 1951-ig lassan fejlődött.

1951-ben kormányzatunk Várpalotát várossá nyilvánította – hozzácsatolva Inota községet –, és a jövő nagy arányú iparosítása egyik központjává jelölte ki. Szocialista építésünk kibontakozása és első 5 éves tervünk városunk rohamos fejlődését eredményezte.

A gazdag lignit-vagyonra települt és 1876. óta üzemelő Szénbánya Vállalat, valamint az 1931-ben – az ország első műtrágyagyáraként – alapított Péti Nitrogénművek mellett új nagyipari üzemek építése kezdődött meg. 1951-ben már áramot termelt a „November 7” Hőerőmű első turbinája, majd folyamatosan követte a többi. 1952-ben termelni kezdett az Alumíniumkohó is. Mindkét üzem a szocialista iparosítás igen nagy jelentőségű alkotása.

Az építés ütemével párhuzamosan bontakozott ki az új, szocialista város arculata. Az 1960-as években egymás után települtek a városba más nagy gyárak üzemegységei is, így a város fokozatosan Veszprém megye legnagyobb – országosan is igen jelentős – ipari centrumává vált. A gyárkémények, a hűtőtornyok lettek városunk új szimbólumai.

Az iparbővítés 1971-től tovább folytatódott. A „November 7” Hőerőmű mellett épült fel az ország eddigi legnagyobb teljesítményű gázturbinás csúcserőműve, és a jelenlegi tervidőszak egyik legnagyobb vegyipari beruházásaként épül a Péti Nitrogénművek nagykapacitású műtrágyagyára.

A történeti múltat idézik a török időkben híressé vált, Thury György által védett zömök várfalak. Körülöttük új, korszerű lakóházak magasodnak, új lakótelepek, alsó és középfokú oktatási intézmények, közművelődési, egészségügyi és szociális létesítmények épültek, s az egykori bányászközség helyén felnőtt városban ma már 29 ezer ember él, dolgozik.

A várossá válás közismerten nagyon sok tényező együttes meglétét, folyamatos együttműködését feltételezi. Minden törekvésünk arra irányult és irányul jelenleg is, hogy az egész lakosságnak – köztük a 13 000 dolgozónak és közel 5 ezer tanuló fiatalnak – megteremtjük a folyamatos kulturálódásukat biztosító feltételeket, melyek életüket szebbé, egyéniségüket teljesebbé, sokoldalúvá teszik. Nagyon sok teendőnk között nem adódott lehetőségünk arra, hogy saját erőnkéből létrehozzunk városunkban egy a mai magyar képzőművészetet átfogóan reprezentáló – olyan gyűjteményt, amely alkalmas lenne a folyamatos művészeti nevelés céljaira.

Így határoztuk el 1973 tavaszán, hogy országunk képzőművészeinek a közös ügyért való áldozatkészségére építve, hozzájuk fordulunk egy állandó gyűjtemény megalapozása végett. Várakozásunkban nem csalódtunk. A különféle műfaj képviselő képzőművészek támogatták kezdeményezésünket. néhány hónap alatt megvalósult képzőművészeti gyűjteményünk, melyet 1973. szeptember 2-án városunk lakossága és a hozzánk látogató – művészetet szerető – vendégeink részére megnyitottunk. Szerény vásárlásokkal és újabb felajánlásokkal a gyűjtemény állománya azóta is folyamatosan bővült.

...őszinte köszönetet mondok városunk lakossága, a művészeknek áldozatvállaló támogatásukért, a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának, és a Magyar Nemzeti Galériának az általuk nyújtott segítségért.

Hisszük, hogy a gyűjteményben elhelyezett művek mély művészeti élményt a látogatóknak, és elősegítik a művészeti nevelés nemes céljait.

Várpalota, 1974. október hó

III/8. „REGÉNYES” HANGULATOK A „SZOCIALISTA VÁROSBÓL”

Az alább olvasható, három regényből származó irodalmi szövegek leplezetlen merészséggel mutatják be közelmúltunk Várpalotájának hangulatát. Érdeemes szem előtt tartani, hogy mindhárom regény fikciós mű, tehát nem kérhető rajtuk számon a valóság történeti hűsége! A történetek éregények, mindegyik esetben egyes szám első személyben beszél el a regény írója a cselekményt, a szereplőiket létező személyekről mintázták, ám még egyszer hadd hangsúlyozzam: olvasásuk közben legyen mindenki számára egyértelmű, hogy ezek a művek alapvetően irodalmi szövegek, vagyis esztétikai célok érdekében tudatosan megszerkesztettek. A regényrészletek előtti címeiket én [– B. L.] adtam, pontosan azért, amiért Kőnczöl Imre is tette a szöveggyűjteményében: könnyebbé válik a szövegek visszakeresése és értelmezése. Az egyes részletek nem feltétlenül a művek irodalmi értéke miatt kerültek be a szövegválogatásba, hanem az egykori várpalotai hangulatok felidézése érdekében. **B. L.**

III/8/1. Bozsik Valéria: Szerelem és kísérlet (1966)

Részletek Bozsik Valéria: Szerelem és kísérlet (1966) c. könyvéből

A Szerelem és kísérlet című regény cselekménye valóságon alapszik. Idősebb várpalotaiak a regényben szereplő karaktereket egytől-egyképpen be tudják azonosítani. Állítólag az író által megírt szerelmi történet miatt igazi botrány kerekedett a városban. Az akkori bányagazgató állítólag felvásároltatta Várpalotán az összes könyvet, így a városban nem lehetett hozzájutni. **B. L.**

Raport a trösztigazgatóságon

Reggel bementem a raporra. Peredy meghallgatta a jelentéseket, számon kérte előző napi intézkedéseinek teljesítését, és kiderült, hogy egyiket nem hajtották végre. Nem értettem pontosan, miről van szó, azt sem tudtam, hogy kinek volt igaza, de Peredy csúnyán kikelt magából. Ilyennek még sohasem láttam, fel sem tételeztem róla. Elvörösödött, verte az asztalt, kiabált, ahogy a torkán kifért. Az osztályvezetők némán lapultak, de olyan is akadt, aki egykedvűen cigarettázott. Lassan csillapodott le, és nehezen tért át a többi témára.

A raport után beszámoltam előző napi bányajárásomról.

– Maga így is tud, Ilona asszony? Nem is gondoltam magáról. Kísérleteztünk már néhány mérnökönnel, de egyik sem vált be. Túlzás volt nőket bányaművelésre felvenni. Elvégezték az egyetemet, ide is jött közülük kettő, de nem tudtunk velük mit kezdeni. Az emberek nem hallgattak rájuk. A bányászok a nőknek csak parancsolni szeretnek, engedelmeskedni nem. Ez ellen semmilyen taktika és tudás nem használ. Magának is csak azért engedelmeskednek, mert nem vezetőként kezdett nálunk, és tudásával szerzett tekintélyt előtűk. A bányászok kemény emberek, csak erős kézzel irányíthatók. Parancssal és káromkodással. A nők nem tudnak káromkodni, ha mégis próbálnák, nagy megbotránkozást váltanának ki. A bányászok tisztelik a nőket, de azért a csizmájukat is velük pucoltatják. Érdekes, hogy maga, Ilona asszony, mennyire beleilleszkedett ebbe a környezetbe, mégse magának való ez. Vesse le mielőbb a munkaruhát, a gumicsizmát, és vegye fel a fehér köpenyét! Nem is tudom, miért vállalta ezt a munkát, hiszen alapjában igazán nőies hölgy.

– Azt sem tanácsolja, hogy megvárjam, amíg a gép elkészül?

– Minek? A gépet most már úgyis megcsinálják.

– Az öreg¹³⁰ megkért, hogy a pajzs áttervezésével is foglalkozzam.

– Géza csak törtet előre, és nem veszi tudomásul az akadályokat! Ha megtudják, hogy maga tervezte, úgysem fogadják el. Meg sem nézik. Mondtam már Gézának, hogy felelőtlenség magát ebbe beleugratni.

¹³⁰ Az „öreg” vagyis Takács Géza, a tröszt igazgatója a regényben, aki az általa vezetett bányagépesítési kísérlete során a másik főszereplővel, a gépészmérnök Ilonával szerelmi viszonyba kezd. A regény Ilona szemszögéből mutatja be a cselekményt. – B. L.

– És ő mit felelt? – kérdeztem izgatottan.

– Azt, hogy maga meg fogja csinálni, és jó lesz.

– És ha neki lesz igaza?

– Hát nem érti, hogy mindegy? Úgysem csinálják meg! Inkább olyan iparágnak tervezzen, ahol a gép a fontos, nem a tervező személye. Különböznem akarok beleszólni, csinálja, csak figyelmeztetni kívántam.

– Köszönöm.

Azt hiszem egyébként is, kár a fáradságért. Kezd mindenki az átszervezéssel törődni, és akkor úgyis kudarcra lesz kárhozható az egész kísérlet. Már néhány éve nem volt átszervezés, és nyugodtan dolgozhattunk. Úgy látszik, van, akinek nem tetszik így, hát gyorsan átszervez. Soha rosszabbkor! Végre kezdtek látni, hogy fejleszteni is kellene, és mindenki tudja, hogy ehhez minden erő koncentrálására szükségünk lenne, de nem mi régi szokásainkhoz híven átszervezünk! Mintha az átszervezés önmagában bármit is megoldana! Semmit sem old meg, csak hatványozza a problémákat. Figyelje majd meg: ha szervezgetni kezdenek, úgy megáll itt a fejlesztés, mintha parancsot adnának rá! A brigád most jól működik, mindenki segít, nagy a lelkesedés és a munkakedv, de tanúja lesz majd, hogy hull szét az egész! A szervezésnél mindenkinek az lesz a legfontosabb, hogy a saját pozícióját megőrizze.

– A trösztöt is átszervezik?

– Lehet azt tudni?

– Nem látok a trösztnél olyan problémát, amit szervezéssel kellene megoldani.

– Maga milyen naiv! Látott már olyan átszervezést, ami valamit megoldott? Ez kampány, Ilona asszony, és mi kampánynemzet vagyunk. Nem vette még észre? Volt már nálunk újjáépítési kampány, munkaverseny-kampány, személyi kultusz kampány, egy időben futball- kampány, azután ellenzéki kampány, ami ellenforradalomra vezetett, és most átszervezési kampány lesz. Persze, lehet, hogy más iparágakban a sok kis üzem akadályozza a fejlődést, és azon az összevonás segít, de a szénbányászatot már 1952-ben trösztösítették. Az sem ment könnyen, és sok ember megsértődött. Akkor megteremtették az alapját a kisüzemek megszüntetésének. Mi is most szüntünk meg két régi, kis bányát. A trösztök átlagos létszáma tízezer fő. De azért figyelje meg. ebből az átszervezésből sem fogunk kimaradni. Egy ember sem meri majd kimondani, hogy a bányászatban ez fölösleges. Központi irányvonal, ilyenkor mindenki töri magát a végrehajtásban. Úgy hajlik az emberek gerince, mint a leglágabb alumíniumhuzal. Túl buzogva verejtékezik majd ki a javaslatokat, amelyekből csak az ellenérveket felejtik ki. A kár nagyobb lesz, mint a haszon, de az kit érdekel? Az úgyis csak évek múlva derül ki.

– Bocsásson meg, de azt hiszem, nagyon pesszimistán lát.

– Pesszimistán? Hol él maga, Ilona asszony? Ennyire nem ismeri vezetőink lélektanát? Lehet, hogy más iparágban nem így van, bár nem valószínű. Azt hiszi, akad majd olyan ember, aki ellenvetéssel kockáztatja a pozícióját? Ugyan! Mi hajbókoló nemzet vagyunk. A tekintélyt nálunk a beosztás adja. A tárgyalóteremben bólogatunk a főnököknek, utána kimegyünk a folyosóra, és sopánkodunk, hogy milyen nagy marhák. A hajbókolás és az ellenzékiesség együtt: magyar sajátság, őseink hódoló látogatásra járultak Mária Terézia elé, csókolták a ruhája szegélyét. A fiaikat is elküldték hozzá testőrnek, hogy a magyar virtust az ágyban is élvezhesse, azután hazajöttek, és itthon, pipázgatás közben lázongtak ellene. Ez megy ma is, nem változott itt semmi! Csak a királynőt most a minisztériumi és a még felsőbb főnökök helyettesítik. Arra persze nem gondolunk, hogy éppen hajbókolásunkkal akadályozzuk meg, hogy valaha is megtudják a teljes igazságot. Én egyszer már megpróbáltam elkezdni, de ötvenen cáfoltak, szidtak, hogy miért mondtam meg az igazat, a főnökök nem szeretik hallani a rosszat! Á, nem lehet ezt áttörni! Ez lesz majd az átszervezésnél is, figyelje csak meg! Nem lesz itt olyan, aki ...

Marika lépett be:

– Peredy elvtársat a minisztériumból keresik közvetlen vonalon, az igazgató elvtárs szobájában.

– Bocsásson meg, Ilona asszony, nem akartam elkeseríteni. A telefon után el kell mennem. Csináljon, amit akar, nem szólok én bele. A fronttal kapcsolatban beszéljen Vágóval, majd kiadom az utasítást, hogy Géza távollétében ő intézkedhet.

Nem akartam megkérdezni, hogy miért nem én. Vágót nyilván többre tartja, mint engem ...

Lehangoltan mentem a gépműhelybe. Éreztem, hogy szavaiban sok az igazság, de a keserűség is. Nem is az, amit mondott, hanem ahogy mondta. Reménytelenség, pesszimizmus lengett körülötte.

Nem értettem egészen. A másik trösztnél történtek és a szívbaja elég indok erre? Szalai azt mondja, hogy az öreggel jól kijönnek. Én sem tapasztaltam az ellenkezőjét. Géza itt a tröszt lelke, motorja, Peredyt minden nagyobb

munkától, harctól megkíméli. Magas pozíciója, családja van, lehetősége a kiegyensúlyozott élethez, és mégis minden mozdulatából, minden szavából árad a feloldhatatlan keserűség. Hogy lehet ennyire reménytelenül élni?

Az a nap egyébként könnyen elvehetné volna a kedvemet a további munkától. A műhelyben Ede oktatott ki, hogy maradjak csak a rajztábla mellett, és ne szóljak bele az ő dolgukba. Majdnem szó szerint azt mondta, amit Peredy, csak nyíltabban. Átvillant rajtam, hogy talán összebeszéltek, de tudtam, a főmérnöknek Ede nem partner, csak fizikai beosztott.

Vágónak átadtam Peredy üzenetét. Pillanatok alatt mintha kicserélték volna. Felderült az arca, azonnal intézkedett, hogy gyártsák a késeket, és kijelentette: le akar menni a frontra. Reménytelen vállalkozás lett volna lebeszélni erről. Ede is látta, hogy mennyire kivirul, és intett, hagyjuk rá. Inkább lejtött ő is.

Nehezen tartottuk vele a lépést, hozzászoktunk már a bányában a rohanáshoz. Én mentem elől, és igyekeztem elhárítani az akadályokat, Ede hátul vigyázta minden lépését.

A frontra úgy lépett Vágó, mintha füstös városi levegő után ózondús erdőbe ért volna. Kuti brigádja volt műszakon. Csodálkozva üdvözölték. Vágó minden pajzstagot megszemlél, hosszan vizsgálta a szénfalat és intézkedett. Utasításai meglehetősen egyszerű dolgokra vonatkoztak, az emberek nem is tudtak sokat kezdeni vele, de azért csinálták. Látták, hogy boldoggá teszik. Megállapítottam, hogy nem ért jobban a bányászathoz, mint én.

Alig akart elválni a fronttól. Ede azzal csalta ki, hogy ellenőrizni kell a kések gyártását.

A lejtős aknában negyven perc alatt tettük meg a máskor legfeljebb tízperces utat. Eleinte ötven, feljebb már tíz lépésenként kellett megállnia. Patakokban folyt arcáról a víz. A kocsiba már bele kellett tenni, Ede segített neki a fürdésnél, utána lefektette a szobámban. Elhívtuk Melist, adott neki egy injekciót. Ede szidta magát, hogy miért nem hozta fel a karjában. Vágó azonban úgy tett, mintha semmi baja sem lenne, és a pajzs átalakításáról kérdeztetett.

Tájékoztatóm közben Ede vitatkozott velem, közben Vágó elaludt. Ede felajánlotta, hogy aludjak náluk, de nem akartam Vágót magára hagyni. Hátha elmúlik az injekció hatása, felébred, és akkor mit csinál egyedül? Ede hazatelefonált, mondta a feleségének, hogy menjen el kocsival Vágóékhoz, és értesítse a családot. Utána jöjjön be érte, vigye őt haza. Mire az asszonyka visszatért, Vágó felébredt. Hazaszállították. Ede felesége tupírozott hajával, divatos, jól szabott ruhájában csinosan, frissen úgy fogta a saját Warsavájuk volánját, mintha összenőtt volna vele. Később tudtam meg Vágótól, hogy a városi KISZ-bizottság titkára, ő intézi Ede képviselői munkájának adminisztrációját is, és egész nap a saját kocsijukkal intézi el hivatalos ügyeit. Ede autóbusszal jár a műhelybe.

Egyedül maradván ismét eszembe jutott Peredy keserűsége és Ede kioktatása. Ezek szerint örüljek, ha eltűrnek a trösztnél, de vezetni meg se próbáljak? Tartsam kitüntetésnek, ha dolgozni hagynak a rajzasztal mellett, és csendes szemlélőként megtűrnek a bányában?

Egyik beszélgetésre se kerül sor, ha Géza itthon van. De hát kiruccant a macska, és cincognak az egérek. Bevallom, rosszul esett. Csalódtam önmagamban, tévesen ítélt meg helyzetemet a trösztnél. Azt hittem, magamért, a tudásomért fogadnak el, és rá kellett jönnöm, hogy Géza nélkül védtelen vagyok. Hát tőle függök mindenben? A munkám, a szerelmem, a nyugalmam egyaránt tőle függ? S ha elszakadna az a szál, ami hozzá köt, akkor lezuhannék?

A várpalotai pajzs áttervezése

Visszatérése után nyugalmas őszi hónapok következtek. Tanulmányoztam a pajzsot, gondolkoztunk, vitakoztunk az áttervezés lehetőségeiről, és irányítottam a gép gyártását.

A géppel és a pajzzsal is sok probléma adódott, de a brigádtagok segítettek. Főlöszleges adminisztrációt, formákat félredobva, soron kívül intézkedtek. Mindent szinte azonnal megkaptunk, amire szükségünk volt. Külön értekezlet, papír sem kellett hozzá, csak egy telefon vagy egy-egy személyes találkozás. Géza a trösztnek teljhatalmú ura volt, emberei a gondolatait is kitalálták.

Kerestem hatalmának okát és eszközeit. Nem kiabált senkivel, nem fenyegetett soha senkit. Mintha tényeket közölné, utasításait úgy fogalmazta meg. Ha valami nem volt kedvére, sohasem lángolt a dühtől, mint Peredy, sőt olyankor megmerevítette arcvonásait. Uralkodott magán. Ez az önuralom azonban nem tévesztett meg senkit. Beosztottai ettől a nyugodtnak tettetett arcától óvakodtak a legjobban.

Egyszer a gépészeti osztály vezetője feledékenységből nem hajtotta végre egyik utasítását. Kénytelen voltam szólni neki, hogy intézkedjen még egyszer. Azonnal behívatta az idős osztályvezetőt.

– Laci bácsi, miért nem küldted le a csöveket a frontra? – érdeklődött csendesen, mintha biztos lenne abban, hogy komoly oka volt rá.

Laci bácsi arcából a kérdésre kiszaladt a vér, elvette a tekintetét Gézáról, látszott, hogy valami elfogadható okon töri a fejét, de Géza szemrebbenés nélkül várta a választ. Valószínűleg erre a tekintetre találták ki azt a kifejezést, hogy a vesébe lát. A veséjébe ugyan nem látott az osztályvezetőnek, de a gondolataiba igen.

– Elfelejtetted, Laci bácsi?

– El – bólintott megadóan olyan keserves sóhajt bocsátva ki tüdejéből, mintha kínpadon vallotta volna be bűnét.

– Várják a fronton.

– Igen, azonnal intézkedem. Mehetnek?

– Hogyne!

Dicséző szót ritkán hallottam a szájából. Egyszer ültünk a fronton és beszélgettünk. A pajzs áttervezéséről folyt a szó. Kuti javasolt egy kitűnő dolgot a húzatas megkönnyítésére. Én azonnal fellelkesültem, de Géza jelenlétében mindig megvártam az ő véleményét. Dicshimnuszra számítottam, de csak rámosolygott Kutira meg a körben guggoló emberekre:

– Csinálják meg! Szóljanak a gépüzem vezetőjének, hogy engedélyezem. Újításként vezessék a naplóba, becsúsztatjuk a szocialista cím értékelésénél.

A bányászok úgy tettek, mintha ez lenne számukra a legnagyobb dicséret. Megindult a kaparó, felugráltak, elégedetten összemosolyogtak, és mentek a dolgukra.

Géza nem a szavak embere. Az érzelmeit még ma sem tudja kifejezni. Kifejezési eszköze a tett, a tekintet és a mozdulat. A munkához nincs is szükség többre. De a szerelemben ...

Ő megkérdezte tőlem, hogy én szeretem-e, de ő sohasem mondta, hogy szeret. Ha megkérdeztem, csak mosolygott, legfeljebb megcsókolta. A mosolya végül is kárpótolt az elmaradt szavakért.

(p. 178-186.)

Tragédia

Azoknak a hónapoknak nyugalma csak egy tragédia kavarta fel. Egyszer a délutánosokkal jöttem ki a bányából, és nem ebédeltem még. A klub zárva volt, a Fekete Gyémántba mentem vacsorázni. Az étterem tömve volt. A pincér már ismert, és egy kis tálalóasztalkán terített a sarokban.

– Mi történt, hogy ilyen sokan vannak ma? – kérdeztem tőle.

– Fizetési nap van. Ilyenkor mulatnak a bányászok – válaszolta.

A legtöbb asztalnál férfiak ittak. Folyton nézegette nem tudták, mit kereshetek egyedül éjjel a vendéglőben. Kellemetlen volt a lárma és a fixírozás, szóltam a pincérnek, hogy sietek. Már az utolsó falatokat ettem, amikor mélyen ülő szemű, nagy, fekete szemöldökű, harminc év körüli férfi az étterem közepén felugrott, revolvvert rántott elő, és a levegőben hadonászva ordította:

– Ne merjétek mocskolni a feleségem! Én tettem tönkre, én! Keresztüllőlek benneteket, ha mocskolni meritek! Csitítani akarták, de csak gajdolt mindenfélét.

A pincér elém tette a szódát és kiszaladt a térre. Néhány pillanat múlva rendőrfőjellel tért vissza. Odamentek az emberhez, kis dulakodás után kivették kezéből a revolvert és kivezették.

– Ki volt ez? – kérdeztem a pincért fizetés közben.

– Horvai Mihálynak hívják. Csapatvezető a hármas aknában. A felesége korábban itt volt pincér, de mindig ide jött, és zaklatta. Most az egyik bányánál büfés.

– Terike?

– Igen. Ismeri?

– Abba a bányába járok le. Honnan van a férjének revolvere?

– Munkásőr. Egyszer már majdnem kitették hasonló jelenetért, de valahogy visszakönyörögte magát. Most biztosan elveszik tőle a fegyvert.

Rossz előérzetem támadt. Gyorsan fizettem, és siettem a trösztbe. Kis utcán kellett keresztülmennem, amelyben néhány éve épült kétemeletes házak voltak. Az egész utcában csak egy ablak világított.

A tröszt felé akartam fordulni, amikor lövést hallottam. Annyira meglepődtem, hogy azt sem tudtam, merőről hallatszott. Egyedül voltam a kis utcában, de mire felocsúdtam, kivágódott annak a háznak az ajtaja, ahol a világos ablak volt, és az utca másik vége felé szaladt egy férfi, éppen a futva közeledő járőr elé. Elállták az útját, de nem tudtam végignézni, mi történik vele, mert a házból – pizzamára húzott köpenyben – kirohant egy

másik férfi is, akiben közelebb érve megismertem Marikának, a titkárnőnek a férjét, a város rendőrkapitányát. Megismert:

– Szaladjon a trösztbe, telefonáljon a mentőknek!

Automatikusan engedelmeskedtem, ő pedig a járőr felé fordult.

Másnap tudtam meg, hogy a férjet a járőr hazáig kísérte, de a másik kapun kiment, és felzavarta Terikééket. Terike élettársa villanyszerelő és bányamentő volt, azt hitte, baj van, és a bányából keresik. Kinyitotta az ajtót, mire a férj behatolt, és a revolverrel akarta kikergetni a lakásból, de ő kikapta a férj kezéből a fegyvert, és szíven lőtte magát. Az már kideríthetetlen, hogy a férjet akarta-e lelőni, vagy dulakodás közben véletlenül sült el a fegyver. Csak az volt a biztos, hogy nem a férj lőtte le. Az előszobába kilépő Terike is látta, hogy a lövés pillanatában nem volt a férj kezében a revolver.

Szegény asszonyka még aznap éjjel megszült. Az egész város a tragédiát tárgyalta. A férjet letartóztatták. Hetekig nem tudtam szabadulni a lövés hangjától.

Várpalotai fejlesztésű fejtőgép

December tizedikén elkészült a gép. A szerelők telefonálták meg a hírt. Benyomtam az indítógombot. Á marófej sebesen felpörgött. Utána kifeszítették a láncot, és a gép a próbára készített húszméteres kaparón végigsúszott. A hír hamar elterjedt a gyárban, és percek múlva körülöttem állt a gyár vezetősége. Elismerően gratuláltak. Két napig járattuk, néhány apróságot még igazítottak rajta, befestették, és huszonkettedikén levitük. Lent már vártak. A fekvő templomtorony a vágatban hevert. Ede két gyári szerelővel dolgozott az új gép beszerelésén. Géza is jött velünk.

Délután értünk le, és huszonharmadikán reggel fél kilenckor indításra készen állt.

Géza rám nézett:

– Indítsa el, Ilona!

Láttam a szemében, hogy csak az udvariasság készíti erre a nagylelkűsége.

– Indítsa csak!

Nem kérte magát. Beült a vezetőülésre, benyomta az indítógombot. A fejtőfej megpördült, a gép elindult. Belemart a szénfalba, eltűnt a kavargó szénköd mögött, és a kaparón végigömlött a szénfolyam. Olyan tömören, kitartóan, megállíthatatlanul, mint a láva. A hideg, barna folyamat forrónak, izzónak láttam. Géza háttal ült nekem, s figyelmét a gépre és a szénre összpontosította. Láttam, hogy feszültsége lassan enged.

Annak örültem, hogy ő örül. Fontosabb volt ez nekem, mint a magam sikere.

A nagy darabok zápoként zuhantak le, nem mentünk a gép után. Szinte észre sem vettük, már a front másik végén volt. Először azt hittük, valami baj van a géppel, azért állította le, de végigszaladt a hangja:

– Frontmester! Tisztítsák le a főtét!

– Az istenit, de gyors lett! – kiáltott fel elismerően Ede.

Lefeszegették a főtérről lógó nagy darabokat, biztosítottak, és mindannyian átmentünk a front másik végébe. Géza indult a géppel vissza. Követtük. Én elől, Ede, Román, majd a brigád mögöttem. Ünnepelesen és olyan megilletődötten lépkedtünk, mint búcsújárók az oltáriszentség mögött. Szinte egy darab szén sem maradt a gép után. Szépen rakodott. A vágathoz érve Géza felállt.

Ede a nyakamba ugrott:

– Hát Ilona, ez irtó klassz lett! – örömeben ugyanúgy összevissza csókolt, mint amikor megtudta, hogy fia született.

– Nana, lassabban a testtel! – elégelte meg Román.

– Csókold meg te is! – biztatta Csoki.

Románt nem kellett biztatni. A számat akarta megcsókolni. Alig tudtam elkapni előle, így a puszi az arcomra csúszott, de nem elégedett meg vele, a másik oldalra is nyomott egyet.

– Netene! Elég már! Nekem mi marad? – furakodott közénk Csoki, és ő is megpuszilt.

Természetesen a brigád többi tagja sem maradhatott ki a heccből. Sorra végigpuszítottak.

A jelenet alatt fél szemmel Gézát figyeltem. Félrehúzódva áll, mintha kis irigység bujkálna a szemében.

– Ketten terveztük! – mondtam felé nézve.

– Abbizony! Azs igazsgató munkatárzsnak izs jár...”

(p. 188-192)

Hófúvás

A tanulmány tartalmának összeállítását azon a pénteken fejeztem be, amikor a megyei pártbizottságon az értekezlet volt. Szombaton bevittém Lajoshoz, akit beszélgetés közben felhívott Géza. Lajos említette neki, hogy készen van a tanulmány tervezete. Azt üzenté, hogy hétfőn menjek le. Miközben dolgoztam rajta, Géza többször Pesten járt, de fel sem hívott. Egyszer a vállalatnál Pintérrel tárgyalt. Lajost is behívták. Ő telefonon megkérdezett, nem akarok-e bemenni az értekezletre. Nem akartam. Hétfőn lementem. Géza tárgyalt. A tervezetet átadtam Marikának.

A hófúvás már két napja tartott. Az utakat hiába takarították, egy-két óra múlva ismét járhatatlanná váltak. Pista bácsi próbált elvinni a bányáig, de elakadtunk. Gyalog kellett megtennem két kilométert. A csizmám szárán felül ment be a hó. Néhol combig ért. Alig tudtam lépni. A kocsit hamar elvesztett a sűrű hótömeg mögött. Pista bácsi kiáltozását is elnyomta. Hívott vissza.

[...]

A frontot átszerelték. A brigádok a tartalékfrontra mentek, ahol fával és kézzel dolgoztak. A szerelők szétszedték a pajzsot. Az új frontra szállították az ép tagokat a többit meg kivitték a gépműhelybe javítani. Tanulmányoztam a használat közben keletkezett változásokat. Kerestem a horpadásokat, deformálódásokat, törések nyomát és okát.

Éppen egyedül maradtam a fronton, amikor lámpám fényében megjelent két csillogó, fekete gyöngyszem. Meg akartam fogni, hát valami szőrösbe kap a kezem, nagyot ugrik- és végigszalad az egyik deszkán. Patkány! Meglepetésemben akkorát sikoltottam, hogy az emberek berohantak. A földre roskadtak a nevetéstől, amikor megtudták, hogy patkánytól ijedtem meg annyira.

Váltáskor kimentem. Nem kértem kocsit, mert úgysem tudta volna megközelíteni a bányát. Az út már valamivel járhatóbbá vált, mert a szovjet tankok egy kicsit letaposták. Két kilométerre álltak a bányászokat szállító autóbuszok. Két hóéke tisztította a buszkaraván előtt az utat. Lassan cammogtunk be a városba.

Géza egyedül volt a szobájában. A tervezetemet olvasta. Úgy viselkedett, mint első találkozásunknál...

(p. 220-222.)

A tröszt átszervezéséről és arról, amit a város köszönhet a trösztnek

A pártbizottság titkári szobája már tele volt vendégekkel. Alig ismertem közülük valakit. Molnár Bandi, a titkár elem jött. Leültem. Mellettem, a másik fotelban sötét ruhás, fekete nyakkendő, vékony arcú, kopaszodó férfi ült. A bemutatkozásnál nem értettem a nevét.

Halkan beszélgettek. Én hallgatagon tűnődtem a temetői jeleneten. Agyam filmként rögzítette Karlós lelkiismeret-furdalástól összetört arcát, ahogy az özvegy elé lépett és az iszonyatát Peredyné szavai után. Típort a sírokon, az egyik keresztben megakadt a kezében tartott kalapja. Elengedte, és rohant tovább. A kalap ott maradt a keresztben. Az özvegy tekintete elől elmenekülhetett, de önvádja elől nem. Azt magával viszi az autóban is. Hiába hagyta itt az útítársait. Talán ezután ...

– Miért ilyen bánatos, elvtársnő? – kérdezte a mellettem ülő férfi, átfázott kezét dörzsölgetve.

– Nem olyan alkalomból vagyunk itt, hogy még bánatos se lehetnék!

Éreztem, hogy túl élesen mondtam. A zsidó zaj elült, és mindenki ránk nézett.

Hebegni kezdett, hogy nem úgy gondolta, de hát nyilván nem vagyok Peredyné a rokona, és nem érti, miért bánt ennyire.

A kényelmetlen szituációt Polgár oldotta fel. Az átszervezésről kezdtek beszélni. A hangot a szomszédom vitte. Úgy tűnt, hogy ő a társaságban a legrangosabb ember. Fogalmam sem volt róla, kicsoda. Hosszan szónokolt az átszervezésről. A népgazdasági érdeket emlegette, és divatos kifejezéseket használt, de olyan érzésem támadt, hogy sejtelve sincs, mit fejeznek ki a fogalmak. Amikor éppen azt fejtegette, milyen jelentős népgazdasági érdek fűződik a két tröszt összevonásához, nem tudtam megállni, hogy közbe ne szóljak:

– Nem mondaná meg, mi ebben népgazdasági érdek?

– Ha két trösztöt összevonnak, az népgazdasági érdek! Ezért hozott határozatot a Politikai Bizottság az átszervezésre.

Népgazdasági érdek akkor származik az átszervezésből, ha műszakilag vagy gazdaságilag előnyös. Vegyük sorra, mi lehet ez az eredmény: Az átszervezés előnye, ha megszüntethetnek kisüzemeket, és nagyobb termelési egységeket hoznak létre, ahol korszerűbben gyárthatnak. Erről itt szó sincs, a bányászatban a bányák nagyságának a geológiai viszonyok szabnak határt. Mindkét tröszt területén egyébként is olyan nagy üzemek van-

nak, amelyeknél nagyobb már nem lenne ésszerű. Itt egyik tröszt területén sem terveznek nagyobb beruházást, megtakarítás ebből sem származik. Műszaki fejlesztéssel mindkét trösztnél egyaránt jól foglalkoznak, de ebben nem segíthetnek egymásnak, másféle szemet termelnek másféle geológiai viszonyok között, és mások a műszaki problémáik is. A kiegészítő üzemek közül sem szüntethetnek meg egyet sem, minden bányá mellett szükség van egy kis gépműhelyre és raktárra. A központi gépműhelyt és a nagy raktárt sem lenne ésszerű ötven kilométerre telepíteni innen. Marad tehát megtakarítási lehetőségként a létszám. Az átszervezési terv szerint az üzemek változatlanok maradnának, csak a két tröszt központját vonnák össze. Ennek következtében megszüntethetnek húsz műszaki és adminisztratív munkakört. Ennek a két trösztnek az összevonásából tehát húsz fő megtakarítása a haszon. A kár ezzel szemben a következő: a két tröszt külön-külön jó eredményt ért el a maga vezető gárdájával, amit az igazgatók a saját képükre és hasonlatosságukra formáltak. Géza sokkal többet fizet az embereinek, mint Béla. A műszakiak átlagkeresete között csaknem kétszáz forint különbség van. El tudja képzelni, ez milyen ellentéteket szülne? Géza minden jutalomösszeget kifizet, Béla igyekszik minél többet megtakarítani. A két rivális külön-külön kiválóan dolgozik, de együtt elviselhetetlen lenne az életük. Ez a frigy olyan lenne, mint a kényszerházasság két olyan ember között, akik szeretnek minél távolabb élni egymástól. A konkrét gazdasági kár pedig a kísérlet abbahagyásából származna. Fél év múlva a kísérlet teljesen meghalna, vagy Takács máshol folytatná, de ahhoz hárommillió forintért új pajzsra lenne szükség, mert a régi nem bírná ki a szállítást, nem is lenne érdemes új helyen beszerezni.

Ennek a két trösztnek az összevonásából tehát csak húsz ember bérént lehetne megtakarítani, de a két jó tröszt a legrosszabbak közé kerülne, az egész ország érdekeit szolgáló kísérlet megszűnne, két ember életét tönkretennék, egynek már így is az életébe került! És maga a temetés után félórával azt kérdezi tőlem, hogy miért vagyok bánatos?

Hosszúra nyúlt fejtegetésemet mindannyian figyelték. Megdöbbenek. Csak szajkózták a határozatot, és a cél, a lényeg eszükbe sem jutott.

– De elvtársnő, hogy beszélhet így velem? – méltatlankodott az ismeretlen férfiú.

– Az összevonással a városi pártbizottság is egyetért! – sietett a segítségére Molnár Bandi.

Ránéztem. Hajdan ő volt a város első sztahanovista brigádvezetője. Elküldték öthónapos pártiskolára, és azóta mindig pártfunkcióban van. Közben a technikumot is elvégezte. Értelmes, emberséges pártvezető lett, de a felülről jött utasítást mindig gondolkodás nélkül elfogadta. Éllette Rákosit, hirdette Nagy Imre eszméit, majd Kádár János felhívására fegyvert fogott 1956-ban, és most híve az átszervezésnek. Mikor tanul már meg a saját fejével gondolkodni?

– Ezt te mondd, Bandi? Emlékszel még, amikor lejártam, és veled együtt tapostuk gumicsizmában a sarat? Emlékszel még arra a jelenetre, amikor egy pártbizottsági ülés után elmentünk a csehó előtt, és a nyakunkba zúdítottak egy részeget? Emlékszel, hogy a városi rendőrkapitány se mert bemenni a csehóba? Emlékszel arra, hogy szidta az akkori igazgatót, akit csak a bányá fejlesztése érdekelt, a város és az emberek élete nem? Nem te panaszkodtál, hogy a lakásokra és a szociális létesítményekre szánt pénzt is a bányába öli? És nem te dicsekedtél, amikor Takács idejött, hogy most már készítitek a terveket a sártenger megszüntetésére, a szocialista bányaváros felépítésére? A tröszt és Takács nélkül végig lehetne ma menni a város egyik végétől a másikig túsarkú cipőben? Lenne művelődési ház, két új városrész, parkok, strand, sportpálya, poliklinika, gyógyfürdő, vízvezeték, és mindaz, ami ezt a sárfészket kulturált várossá tette? Kapott minderre a város akár egyetlen milliót is? Nem Takács verekedett ki minden fillért, és nem annak köszönhetitek, hogy a tröszt székhelye itt van?

Erre már ő is elhallgatott.

Kínos csend ült a szobán.

– Menjünk, elvtársnő, nehogy feltámadjon a szél, és valahol az úton ragadjunk – igyekezett menteni a helyzetet Polgár.

– Mindjárt készen lesz a fekete, nem várjátok meg? – marasztalt volna is meg nem is Bandi.

– Köszönjük, majd iszunk valahol az úton, ha túl leszünk a hóakadályokon – segítettem Polgárnak.

Molnár Bandi kísért a kocsihoz:

– Ne haragudj, tényleg nem gondoltuk végig, azt hiszem, igazad van. Géza nélkül semmire sem mentünk volna, vagy még nagyon messze tartanánk. Holnap felmegyek a megyére az első titkár elvtársához, és megmondom neki.

– Látogasd meg Peredynét is, ha valami segítség kell, szóljatok.

– A jövő héten felvisszük a gyereket Pestre orvoshoz, elmegyünk hozzátok is.

- Jól van, de értesíts, hogy otthon legyünk.
 - Szervusz!
 - Mégsem kellett volna ilyen hangon ... – folytatta a kocsiiban Polgár.
 - Egy szót sem szólok, ha nem kérdezi, hogy miért vagyok olyan bánatos. Ki ez a korlátolt alak?
 - A megyei pártbizottság ipari titkára, Major Árpád.
 - Ez ipari titkár? Hogy került ebbe a beosztásba?
 - Gézát akartuk, de nem vállalta. Azt mondta, ott nem tud kísérletezni. Neheztelek is rá miatta.
 - Géza nem való pártfunkcionáriusnak.
 - Majornál biztosan jobban csinálná. Magasabb funkciót is szántunk neki. Ipari vonalra nehéz megfelelő embert találni. A mérnökök általában nem szívesen vállalják. Major korábban a párt- és tömegszervezeti osztályt vezette. Az első titkáruk javasolta ipari titkárnak. Most már ő is belátja, hogy nem alkalmas rá.
 - Mennyi kárt okozott már eddig?
 - Szerencsére kevés az ipari probléma a megyében. Ami van, az is Karlósnál vagy Gézánál, és ők elintézik maguk... Az a baj, hogy a pártapparátusban kevesebbet keresnek a mérnökök, mint az iparban. Nem kapnak prémiumot, hűségpénzt, nyereségrészesedést, nem vállalhatnak félállást, szakértést, még szakcikket sem írhatnak. Ők már a magasabb keresetre rendezkedtek be, a legtöbbször kocsija is van, és nehéz azt kérni, hogy minderről mondjon le. Nem is szívesen mondom nekik.
 - Miért nem adnak nekik annyi átlagfizetést, amennyit korábban kerestek?
 - Akkor a többi funkcionárius fizetését is fel kellene emelni. Erre azt mondják a vezető elvtársak, hogy ártana a pártnak, ha a funkcionáriusok annyival többet keresnének.
 - Ez meg a szakszerű ipari vezetésnek árt.
 - Sajnos igen.
- Beszélgetésünket hóakadály szakította félbe. Lapátoltunk, utána megtárgyaltuk az átszervezéssel kapcsolatos további teendőket.”

(p. 230-235)

Vidámpark és halászcserda

[...] A fronton örömmel fogadtak, reklamálták hosszú távolléteket. Jólesett. Sanyó úgy ajánlotta fel, hogy üljek a gépre, mintha virágcsokrot nyújtana át. Később robbantották a vágat melletti fülkét, és a lőmester elém tartotta a lövőgépet, hogy én fordítsam el a kapcsolót. Versengve kínáltak cigarettával. Amikor a gépen ültem, Román ugyanúgy vigyázta a szénfal minden rezdülését, mint Géza, és Dózer feltartott csákánnyal lépegetett mögöttem, készen arra, hogy az esetleg szabálytalanul lehulló széndarabot megrendszabályozza. Amíg a többiek a robbantást készítették elő, Mongol, aki nevét ferde vágású szemérről kapta, álkomoly képpel ismét fényesíteni kezdte a hozzám legközelebb eső olajcsövet. Mintha megéreztek volna, hogy vigasztalódni, új életkedvet gyűjteni mentem hozzájuk. A robbantás után cigarettáztunk. Román teljes brigádvezetői öntudatával kijelentette:

- Elvtársnő, nemcsak a bányában kell a brigáddal tartani, hanem a társadalmi munkában is! A szocialista vállalás minden tagra kötelező!
- Mikor végeznek társadalmi munkát?
- Délután. Vasárnap befejeztük Agárék házát. Olyan szép javjörösre mázoltuk, hogy ha bika járna arra, biztosan nekimenne! Agár, honnan a francból vetted azt a ronda festéket?
- Nem volt más a telepen! Hónapok óta nem kaptak mást. Csak nem hagyom még egy évig csupaszon? Jó az ügy! – legyintett Agár kiköpve a csikket.
- Ma a bányató partján bővítjük a vidámparkot – folytatta Román. – A KISZ rendezi. A bánya titkára üdül, most én helyettesítem. Kiszedjük a talajból a köveket és elegyengetjük a virágágyak alá. Lehet, hogy megérkezik az erdei föld is. Akkor azt is el kell egyengetni. Eljön?
- Nagyon szívesen – mondtam, de eszembe jutott, hogy ezt a munkát most bizonyára nem ajánlaná az orvos.
- Fél őtkor találkozunk a park bejáratánál.
- Rendben van.

A park előtt legalább százan ácsorogtak. Egy kis csoport Ede feleségét vette körül. Ő irányította a munkát, és osztotta fel a brigádok között a területet. Három embernek jutott egy talicska. Én Mongollal és Dózerrel kerültem egy csoportba. Dózer csak a kis darabokat hagyta felemelni. Mongol villával lazította a talajt, és mi dobáltuk a köveket a talicskába. A követ az útnak kijelölt sávba hordták, és egy másik brigád azt egyengette.

Amikor Mongol eltolta a talicskát, én vettem tőle a villát. Utána átadtam neki, hajoltam le a kőért, de Dózer megelőzött. Valahányért nyúltam, mindig elkapta előlem. Ezt meglátta Román, figyelmeztette rá a többieket, és átvették a játékot. Sorba mutogattam a kövekre, egymást tépve igyekeztek felszedni. A többi brigád még a felénél sem tartott, amikor a mi területünkön már harminc centi mélyen egy diónyi kő sem akadt.

Az ivókútnál kezét mostunk, és alaposan lelocsoltuk egymást. Május végi, meleg nap volt, hűsített a hideg víz. Román vezényelt:

– Brigád, sora-kozz!

Nagyság szerint álltunk sorba. Románnal egyforma magasak voltunk. Román állt előre, én mögé. Mongol volt az utolsó.

– Brigád, irány a csárda, utánam in-dulj!

A tóparti halászcárdában három asztalt toltunk egymáshoz. Engem ültettek az asztalfőre. A peccéses öltözetű, borostás, sánta, öreg pincér rendelés nélkül hozott egy nagy tálca sört. Szétrakta.

– Brigád, kezét korsó-ra!

Mindenki megfogta a korsó fülét.

– Brigád, korsó száj-hoz!

Katonás mozdulattal a szánkhoz emeltük.

– I-vás!

Vezényszóra nyeltük a jó, hideg sört.

– Korsót le!

Románból jó katonatiszt lenne, szeret parancsolni.

Minden második széket üresen hagytak. Alig rendezkedtünk el, szállingózni kezdtek az asszonyok. Románné és Agár felesége került mellém. Zsuzsi, Román felesége alig öltözött rosszabbul, mint a Belvárosban sétáló hölgyek. Agár feleségén egyszerű, apró mintás kartonruha volt bő szoknyával, ami vékony alakját kislányossá tette. Biztosan olcsó, kész bakfisruhát vásárolt. Dauerolt haja berakatlanul göndörödött keskeny arcocskája körül, a szemébe lógó tincseket egy ócska alumínium-hajcsavaró csipesz tartotta. Csak egy kicsit bánatos, mélybarna szeme emlékeztetett az apjára, Józsi bácsira. Ő és Románné: két véglet. Szinte kirívó volt egy asztalnál látni őket. Feltűnésben azonban Románné sem vetekedhetett Csoki feleségével. Ugyan miért féltékenykedett a férjére? Igazi cigány szépség. Szép vonalú, húsos száján rúzs. Hosszú, sötétbarna, hullámos haját divatosan feltűzte a feje tetejére, és a vége frufruként lógott a homlokára. Tüdőszínű ripszelyem ruhája félig szabadon hagyta a mellét és a hátát. Otthonosan ült le, látszott, hogy nem először van a brigád társaságában. A fiúk szeme kocsányon lógott. Csoki élvezte az irigy pillantásokat. Kéjelegve simogatta neje csupasz hátát.

– Csoki, ne élvezz nyilvánosan! – szólt rá Román.

– Vigyázz, megüt az áram! – figyelmeztette Sanyó is, mire Csoki úgy tett, mintha áramütés érte volna, és rázkódni kezdett.

Az asztal is rázkódott a brigád nevetésétől. Román intett a pincérnek. Hamarosan megjelent a nagy tálca, cseréptálkákban vöröslő halléval.

– Nem is mondta, hogy kollektív vacsora lesz – szóltam Románnak.

– Kíváncsi voltam, eljön-e, ha nem mondom meg – pimaszkodott. – Szereztünk egy kis pénzt farablással, azt költjük el.

– Miféle farablással?

– A régi munkahelyekről és a vágatokból műszakon kívül kiszedjük az ép gerendákat, amiért fizet az üzem.

Évés közben fél szemmel Agár feleségét néztem. Nagyon közel éreztem magamhoz. Erősebbnek, nagyobbak, elszántabbnak, erélyesebbnek képzeltem, aki képes ilyen nagy családot kormányozni, ellátni, és akiről elhiszi az ember, hogy az öccseit, a hűgát gyermekeként tudja nevelni. Mennyi erő, elszántság és erély férhet ebbe az alacsony, vékony asszonykába? Ha utcán látnám, iskolásnak nézném. Színpadon ideális naiva lenne. Ő bizonyára óriási bűnnek tartja, amit tettem. Ő mindig alázatos szolgája lesz férjének és családjának. Sohasem jutna eszébe, hogy egy férjet meg is lehet csalni. Agárnak talán játék, szórakozás is a kamaszfiúk nevelése, de neki csak gond. Mikor fog rádöbenni, hogy nem anya?

– Ilona, magához beszélek! – riasztott fel gondolataimból Román.

Ittak. Új, teli korsó volt előttem. A viccekre igyekeztem figyelni. Alkonyattájt az asszonyok szedelőzködni kezdtek.

– Jó film megy kilenc órától a televízióban. Nem jössz el megnézni? – érdeklődött Románné.

Dombon épült, új lakótelepre mentünk. Kétemeletes házak sorakoztak színes, műanyag lemez borítású erkélyekkel. (p. 253-257)

III/8/2. M. Nagy Miklós: Ha nem is egy bomba nő. Szerelmesregény (2014)

Részletek M. Nagy Miklós: Ha nem is egy bomba nő. Szerelmesregény (2014) c. könyvéből

A várpalotai születésű József Attila-díjas fordító, esszéista, író M. Nagy Miklós a városhoz és családjához kötődő személyes élményeit esztétikai minőséggé teszi közelmúltban megjelent regényének textusában. Az író egyes szám első személyben beszélő narrátora nemcsak a 60-as, 70-es évek fordulója idejéből oszt meg velünk történeteket, hanem – miután visszatér a 2010-es évek elején Várpalotára – a jelenünkről is közöl néhány impressziót. Ezeket a Várpalotát jellemző anekdotikus történeteket, benyomásokat igyekeztem kiragadni a szövegfolyamból az alábbi részletekkel.

B. L.

Orosz élmények

De most azt akarom elmesélni, hogy miért tanultam meg oroszul. Nem a város szélén élő orosz tisztok miatt, és nem is a pimasz, perzselő szemű szép orosz lány, Olga kedvéért, aki mindig integetett nekem az iskolabuszból.

Azért tanultam meg oroszul, mert nem szerettem játszani. Már mint a focin kívül. De az nem játék.

Nagyon jó orosz tanárunk volt, nagy bajszos, szigorú ember, aki, ha jól emlékszem, a szovjet fogságban tanult meg oroszul... Fogalmam sincs, hogy ezt kitől hallottam, mert ilyesmiről akkor nem beszélt senki. Szovjet fogság? Nem is értettük volna, hogy az mit jelent.

Egyszer az volt az úttörő feladat, hogy menjünk el a Parasztnegyedbe, és készítsünk interjúkat az öregekkel: milyen volt, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította Magyarországot? Jó, elmentünk a Parasztnegyedbe. Szerencsénk volt, mert az első néni, akit megkérdeztünk, rögtön beszédesnek bizonyult.

– Hogy milyen vót? Hát, rossz vót. E'zabráltak mindent.

– A németek?

– Azok is. De főleg az oroszok.

– Aztán találtunk egy bácsit is, akinek csillogni kezdett a szeme, amikor megkérdeztük, milyen volt, amikor a szovjetek felszabadították Magyarországot.

– Hogy milyen vót a háborúba? Hej, de szép vót! Mesterlövész vótam.

– És sok németet lőtt le?

– Németet? Miféle németet? Ruszkikat. Ja, sok ruszkit lelőttem.

Magnóra vettük a beszélgetéseket, és bár nem győztünk csodálkozni, nagyon elégedettek voltunk magunkkal. Az osztályfőnöknő, a magyartanárunk és egyben úttörő csapatfőnök vagy mi, nemigen tudta, hogy mit mondjon, amikor lejátszottuk neki a beszélgetéseket. És nem emlékszem, hogyan oldotta meg a helyzetet; azt tudom, hogy most nagy hazafi, nagy fideszes, és hogy én mindig jó szívvvel emlékezem rá. A Himnuszot és a Szózatot úgy meg kellett tanulnunk, hogy azóta is kívülről tudom mind a kettőt. Azt hiszem. Mostanában nem próbáltam végigmondani egyiket sem.

Az orosz tanárunk, aki szovjet fogságban tanult meg oroszul (de lehet, hogy nem; tényleg gőzöm sincs, hogy ez honnan ragadt meg így a fejemben), egészen modern módszer szerint tanított: nem szólalt meg magyarul, hanem mindenféle szituációs játékokban kellett ismételtetnünk, amit oroszul mondott. Nem hiszem, hogy bárhol is tanították neki ezt a módszert. Csak zseni volt. A nyelvtanítás zsenije. Igaz, rajtam kívül senki nem tanult meg oroszul.

A többiek élvezték az óráit: nem is kell tanulni, csak játszunk. Nekem meg gőzöm se volt, hogy mi folyik körülöttem. Teljesen összezavarodtam. Mert, mondjuk, azt már értettem, hogy ha a tanárunk egyvalakit hív magához, akkor úgy mondja, „igyi szjuda”, ha meg több gyereket, akkor „igytye szjuda”. Igyi, igytye – gyere, gyertek. De miért nem működik ez a szabály az „ismételd meg” azaz „isorasz” ige esetében? Ha egy embernek mondja, ha az egész osztálynak mindig csak „isorasz” és sohasem „isorasztye”.

Ha nincs ilyen játékos orosz tanárom, akkor valószínűleg más univerzumban élnék, és a fene tudja, hogy most mit csinálnék éppen, de aligha írnék szerelmesregényt Oroszországról és Szásenykáról.

(p. 16-18.)

...szerettem a bányász lakótelep szélén álló nagy panelházban lakó oroszokat is: sokszor fociztunk együtt a „szovjet” fiúkkal, aztán, amikor elkezdtem komolyan oroszul tanulni, és Szimonovot meg Puskin-t meg Majakovszkijt olvastam, akkor még csak magyarul, néhányszor vendégeskedtem egy orosz családnál. A tanárom szervezte meg, a nagy bajuszos: legyen kivel gyakorolnom. Emlékszem, a nagymama egyszer hosszan mesélt Leningrád blokádjáról: ott volt ő is, az emlékeit mesélte könnyes szemmel, és jegyzetelte is nekem, amit mondott, hogy aztán elmesélhessem a következő oroszversenyen, ha „A Nagy Honvédő Háború”-t húzom... Nem sokat értettem belőle, de az arca ma is előttem van, s rajta az újra átélt szenvedés és a büszkeség, hogy kibírták, hogy végül győztek, és ezt az arcot láttam végig, miközben Helene Dunmore megrázó regényét, az Ostromot olvastam.

És ott volt Olga is: a legszebb lány a házból, első szerelmem s álmod, ott beszélgetett mindig a ház előtt a barátnőivel, miközben a bányász lakótelep legmenőbb srácai próbáltak udvarolni neki. A nagyfiúk. Én tizenégy éves lehettem akkor, már majdnem nagyfiú, ő talán tizenhat. Szerettem volna Szimonovról meg Majakovszkijról és Puskinról beszélgetni vele, de nem mertem soha megszólítani, meg hát nem is tudtam még annyira oroszul: csak köszöntem, zdravstvuj, és néztem rá nagy, sóvár szemekkel.

Mindig fél nyolckor ment el az oroszok iskolabusza az úton, én meg pár perccel fél nyolc előtt ott álltam, vártam egy kicsit, jött a busz, integettem Olgának, és Olga visszaintegetett: szőke haja szikrázott a busz ablakában... (p. 24.)

Igazából csak egyszer fociztunk Várpalotán az oroszokkal. Mindig csak a házuk körül játszottak, a város szélén – talán csak ott érezték otthon magukat. De egyszer elterjedt a hír, hogy jönnek focizni a pályára, kihívtak minket. Nagy volt az izgalom: jönnek az oroszok. Lehet, hogy Olga is jön a barátnőivel, megnézni a meccset. Az évszázad meccsét a várpalotai bányász lakótelep pályáján. Jött mindenki: Keizer, aki csocsóban volt verhetetlen, de cselezni is nagyon tudott, a tüneményesen tehetséges kis Föcs, aki az úttörő-olimpián már ötödikes korában játszott a hetedikesek-nyolcadikosok nagypályás csapatában, és úgy kígyózott át közöttük, hogy csak lesték, amíg rá nem jöttek, hogy muszáj lesz felrúgni, jött Tomi, akinek olyan volt a mozgása, mint Nyilasié, jött a kőkemény Zsolti, Laci a bombaerős balosával, aki mindig bal külsővel varrta be a büntetőt, jött az ügyes irányító középpályás Kefír, meg jöttek még sokan, cserének, reménykedve, hogy ők is játszhatnak egy kicsit... Csapatkapitányt választottunk, kezdőcsapatot hirdettünk. Megbeszéltük a taktikát, és gyakoroltunk. Szöglet- és szabadrúgás-variációkat. Középhátvédet játszottam, addigra az lett a posztom. Vagy épp akkor. Mert előtte is, utána is cselezni szerettem elől, gólt lőni. De nem lőttem soha elég gólt, valahogy mindig megjedtem a kaputól, a helyzettől, a lehetőségtől. .. Kicsleztem a védelmet, aztán belerúgtam a kapusba. Vagy mellé. Vagy már nem is volt erőm lőni, az utolsó csel után nem értem utol a labdát. Béla, az edzőm csinált védőt belőlem. Gyűlöltem miatta – miért nem hisz bennem? Volt, hogy a tizenegyeseket gyakoroltuk, és sehogy se tudtam berúgni.

– Látod, a góllövés nem megy neked. Cselezni tudsz, de félsz a kaputól. Védőnek jó leszel. Mert tudsz kemény lenni.

Most örültem, hogy középhátvédet fogok játszani. Ahhoz volt kedvem. Megállítani az oroszokat. Harcolni, becsúszni, ha kell, szabálytalankodni. A véretem adni a győzelemért. Körülállták a pályát a cserék, meg a bányászok, meg az orosz asszonyok, lányok. Ott volt Olga is: szurkolt az oroszoknak. Félszegen intettem neki, és visszaintegetett. Még apám is lesett az ablakból – akkor egyszer ő is megnézte, hogyan focizok. Nagy meccs volt, kemény, szikrázó összecsapás. Kétszer vezettek az oroszok, kétszer egyenlítettünk. Kettő-kettő lett a vége. (p. 416-417.)

Ráadásul gyerekkoromban kifejezetten szerettem az orosz tankosokat, akik rendszeresen a mi kis szocialista bányavárosunk határában gyakorlatoztak. Nappal recsegő Szabad Európa rádió, este meg nem lehetett rendes en nézni a tévéhíradót vagy a filmet, mert a szovjet tankosok recsegő beszélgetését vette a tévé. Ez volt a hidegháború Várpalotán: az az állandó recsegés, de nekem a világ természetes zaja. A világ recseg, na és?

Meg időnként hallani lehetett az ágyúzást a határból: gyakorlatoznak a szovjetek. Jöttek Hajmáskérről: feltartóztathatatlan áradat. Vigyázni kellett, hogy olyankor ne menjünk gombászni. Aztán meg kerülgettük a bombatölcséreket. Mi pedig, gyerekek, sokszor kiszaladtunk a szovjet tankosokhoz a határba, és ők szovjet csokit adtak nekünk, pontosan úgy, ahogy az olvasókönyvünkben a második világháborús szovjetkatonákról szóló elbeszélésekben. Egyszer még a tank belsejébe is bemászhattam: Iván mutatta, mit kell csinálnom, hogy „bumm!” legyen. Csináltam, de nem volt bumm. De azért jó volt így is, bumm nélkül.

Tőlük tanultam az első orosz szavaimat: „*Jaffa i maty.*”

(p. 23-24.)

„Apa”

És olvasott. Volt vagy háromszáz könyv otthon, és majdnem mindet elolvasta. Meg anyám a könyvtárból is hordott haza neki könyveket. Büszke volt rá, hogy olvasott ember, bár nem volt ez annyira ritka akkoriban a bányászok között. Legalábbis azt hiszem. Ha erről beszélt, mindig elmondta, hogy egyetlen olyan könyv van a „könyvtárában”, amit képtelen elolvasni. Gorkijtól a Klim Szamgin élete. „Én azt már vagy ötször elkezdtem, fiam, de nem lehet elolvasni, annyira unalmas.” Az Anya meg, hát, az olyan hazudós könyv. Meg az is unalmas. A legjobban Zola Germinalját szerette, mert az bányászokról szól. A Germinalt és Berkesit. Én meg tizenhárom-tizennégy éves koromban elolvastam Zola összes regényét. Én is a Germinalt szerettem a legjobban, pedig sohasem jártam bányában; most már csak a vak bányalovakra emlékszem belőle, hogy mennyire sajnáltam őket. Meg a Nanát, naná...

Egyszer olvastam egy kis Berkesit is, csak hogy tudjak vitatkozni apámmal – meg leszólhassam a rossz ízlése miatt.

Nem nagyon kedveltük egymást. Vagy nem is tudom. Álomban mindig él, és csodálkozom, hogyhog y nem halt meg, amikor annyira beteg volt már húsz évvel ezelőtt is. Van, hogy valami nagy-nagy öröm tölt el ilyenkor, van, hogy megijedek: hát soha nem leszek végre szabad? Szóval nemigen jöttünk ki. Gyakran kellett elmennem érte a kocsmába, anyám küldött, hogy vigyem haza, mert elissza az egész nyugdíját, és amikor kicsi voltam, előfordult, hogy hazajött velem, amikor meg nagyobb lettem, azt akarta, hogy igyak velük. Néha ittam. De nem szerettem hallgatni azokat a részeg beszélgetéseket a barátaival, mert nem értettem semmihez, amiről beszélgettek. Se a kőművesmesterséghez, se a disznóvágáshoz, semmihez... Meg nem is érdekelt semmi ilyesmi. Ő pedig, azt hiszem, kicsit lenézett: nem lesz soha igazi férfi belőlem. Egyszer például kijelentettem, hogy többet nem vagyok hajlandó részt venni a disznóölésben. Láttam az arcán, hogy nem tetszik neki, de nem szólt semmit. Úgy-ahogy elfogadta, hogy más vagyok, mint ők. Ő meg a testvérei. De nemigen kedveltük egymást; én sokáig úgy gondoltam, csak ő a hibás benne, hogy annyit üvöltöznek anyámmal: miért kell mindig inni? Később meg-értettem, hogy ez azért bonyolultabb volt. Mindig bonyolultabb.

(p. 72-73)

Bánta-bánya bányásza és a gombászás

[...] Ő jobban tudja, mert ő az apám, és mindent tud. Egy ideig ezt gondoltam, naná. Még oroszul is tudott valamennyire: *lámpocska Lényina, jolocska, gyevocska, igyi szuda, szovjetszki szoldát*. Különösen a *lámpocska Lényinát* szerette emlegetni. Meg általában Lenint: hogy mennyire szép és igaz volt a lenini eszme. És ő maga is milyen jó ember... Meg okos is volt, de még mennyire.

– Tudod, fiam, szemináriumra el kellett volna olvasnunk egy könyvét: valami Empiricizmus. Tudod, amit a Hofi „Egymillió picit krisztus”-nak mondott. Na, abból semmit se értettem.

Később azt gondoltam, hogy semmit sem tud jobban, sőt folyton csak hülyeségeket beszél. Meg az ízlése is milyen már: Berkesi, Szilvási...

De az biztos, hogy értett mindenhez... A gombákhoz is például.

Megtanultam, ahol kicsit zöldebb a fű, ott lehet gombafolyás. Sok-sok apró csibegomba. És milyen öröm volt csipegetni – lesz belőle finom csibegombaleves vagy csibegombapörkölt.

Apámmal jártuk a környékbeli mezőket, hegyeket. Volt, hogy kettesben, volt, hogy az egész család: felmentünk a legmagasabb hegyre a Bakony alján, onnan látni lehetett a Balatont. Csak egy kis csücsköt belőle, de akkor is – ott a Balaton ahová egyszer majd elmegyünk. És el is mentünk: nyaraltunk! Nem sok mindenre emlékszem belőle, csak arra, hogy mennyi kukoricát ettünk: elmentünk apámmal a legközelebbi táblához, és két jó nagy táskát teliszedtünk.

Szerettem kukoricát lopni, mert izgalmas volt – figyelni kellett, nem jön-e a csősz. Mert akkor el kell bújni. Vagy elfutni. Ezt a szót nagyon szerettem: a „csősz”. Nem tudtam, mit jelent, most se tudom – igazából olyan kevés szóról tudjuk, hogy mit jelent –, de szerettem volna, hogy egyszer jöjjön. Olyan bajuszos, puskás ember. Soha nem jött, és most már, gondolom, soha nem fogom megtudni, hogy néz ki egy csősz. Van-e még csősz egyáltalán? Van-e nagy bajusza és puskája? Olyan félelmetes-e, mint a szunyigók vagy a pomogácsok? Szerettem apám szavait. Például azt is, hogy „rézorrú bagó”. Dunsztom sincs, mi az. Honnan vette? Ha meg azt kérdeztem tőle, hogyan ismerkedtek meg anyámmal, mindig csak azt mondta, hogy meglátta egy bálban, és rögtön szerelmes lett: „Olyan ágybacsalogató szeme volt.”

„Ágybacsalogató”. Próbálom lefordítani angolra, oroszra, spanyolra, de nem lehet. Primanyivajuscije v posztyel glaza. Nem ugyanaz. Mégiscsak a magyar a legszebb nyelv a világon. De lehet, hogy csak nem tudok elég jól oroszul, angolul és spanyolul.

Mikor gombásztunk, először a Parasztnegyed szélén lévő gazos zsidótemető mellett mentünk el. Megdőlt sírkövek, furcsa betűk: szerettem bóklászni közöttük... „Zsidó” – ez is csak egy szó volt, amit nem értettem. Aztán jött az őrbódé, ahol szovjet katona állta el az utunkat, ha az ivánok épp gyakorlatoztak. Igaz, akkor különben se indultunk el: messziről láttuk a tankok által felvert port, hallottuk a becsapódásokat. Az őrbódét elhagyva jó fél órát baktattunk egy szurdokban, aminek a végén ott volt Mátyás király vadászkastélya. Már mint a rom egy domb tetején, amihez fel lehetett mászni, aztán elképzelni, hogy valamikor itt járt Mátyás király, innen ment vadászni. Szásenykának sokat meséltem Mátyás királyról.

Meg Bánta-bányáról is meséltem neki: ott volt a kiskert mellett nem messze, ott dolgozott apám valamikor... Sokszor láttam a tárnabéjárat tátongó kapuját, nap nap után, amikor demizson szódavizet vittem apámnak az ő szomorú, kiaszott kertjébe, ahol lecsapódott ősszel a szőlő levelére a szénpor. Benéztem a tárnába, a mélybe futó rettenetes csőbe, és szerettem volna elindulni – menni felfelé, a föld mélyébe.

Mi lehet ott? Mutánsok, szörnyek? De tudtam: gyáva lennék hozzá. Meghálnék a félelemtől – összepréselné tudómet a klausztrofóbia rohama. És egy röpke pillanatra megint csodáltam az apámat: ő naponta lement oda, a Pokolba. Volt, hogy épp jöttek elő a bányászok – ilyenkor félrehúzódtam: megnyitották a szódacsapot, és csak ittak, ittak... üres árkokat vajt a víz az arcukba.

Aztán ittuk a kertben a fröccsöt apámmal, a pancsolt, kénszagú bort, s lassan, lustán, mintha vasárnap volna, néztem, a munkásosztály hogyan álmódja vissza magát az éden fái közé. Vissza a földbe, a röge... Fent szürke bányavidék, a mélyben a rücskös tárnafalak. S lassan, lustán, mintha mindig vasárnap volna, kötöttük a szőlőt, sort sor után, pontosan, szépen, ahogy csillag az égen... Majd szólt a sziréna, s köröttünk lassan kiürültek a kertek. S míg szólt a sziréna, apám megdermedt, majd remegő kézzel gyújtott cigarettát, beleszívott, és hosszan köhögött – szája a tárnabéjárat, agyában a csillék dübörögtek, s felszállt tüdejéből a szénpor.

Bánta – azért nevezték így azt a hepehupás, bokros-bozótos vidéket a Bakony alján, aztán meg a bányát is, mert Mátyás király állítólag ott vadászott egyszer, és fogadást kötött Beatrixszal, a feleségével, hogy melyikük ejt el előbb egy szarvast. Megegyeztek, hogy majd kürtszóval jelzik, ha sikerült. Mátyás gyorsan lőtt is egy szarvast, de nem szólt a kürtösének, hogy kürtöljön, mert úgy gondolta, Beatrix úgysem tud lelőni semmiféle szarvast. Ügyetlen fehérszemély. De persze kiderült, hogy ez a Beatrix mégiscsak talpraesett nő, tud lőni, nem is akárhogy, és ő is gyorsan elejtett egy szarvast, és azonnal jelezte férjének, a nagy orrú Mátyásnak, hogy ő győzött. Zengett a kürtszó a mezők fölött, a diadalmas hallali halihó – vadászni de jó! –, Mátyás pedig megbánta, hogy nem kürtölt, és hogy ilyen rossz véleménnyel volt Beatrixról, meg általában a nőkről. *Pozsalel*. És attól kezdve szerette és tisztelte a feleségét. És Magyarországon Mátyás óta szó sem lehet arról, hogy a nőket alacsonyabb rendűnek tekintsük, és különben is mi vagyunk a világon a legfejlettebb nép ebben a tekintetben is: amire bizonyíték, hogy nincsenek nemek a nyelvünkben – nálunk abszolút egyenjogúság van nemcsak Mátyás, hanem tán időtlen idők óta.

Hogy apám mit bánt meg, *o csom on pozsalel*, és mit nem, azt nem tudom. Talán megbánta, hogy fiatalon annyira hitt az emberek jóságában és a szempillantás alatt megvalósítható kommunizmusban. „Gyarló az ember” – ezt is gyakran mondta. Gyarló – milyen szép szó! Ballagtunk haza a kertből, emlékszem, épp a mandulás mellett mentünk el, sőt még arra is emlékszem, ahogy a szellő biszergette a bőrömet, meg az ötszáz méterre lévő város sziluettjére is – minden apró részlet itt van a fejemben, igaz, kicsit elmosódva, mint Leonardo *Utolsó vacsorája* vagy a *Sohase félj* minden taktusa. De hogy miért épp az a pillanat ragadt meg így az emlékezetemben, hogy miért akkor sikerült véletlenül az idő farkára lépnem, azt nem tudom.

Tudod, mit jelent az, hogy gyarló? – kérdezte apám.

– Hm.

Borús kedélyű, hallgatag gyerek voltam, főleg apámmal, mert általában nem értettem, mit beszél. Ha volt néha valami derű, egy kis megcsillanó napfény a kapcsolatunkban, egy gyors kéz sietve betömte néhány felhővel a szakadást. Megcsillanó napfény: amikor például egyetlenegyszer elmentünk kettesben focizni, passzolgatni a zsidótemető melletti pályára, ahova már senki sem járt, és megmutatta, hogyan rúgja ő a tizenegyest, és csak lestem, ahogy a szemével becsap, hogy jobbra ugorjak, és hajszálpontosan bevarrta a labdát a másik sarokba. Igen, homályosan emlékszem, hogy talán volt valami röpke idő, amikor istenítettem az apámat, talán büszke voltam rá, hogy annyi mindenhez ért, a tizenegyest is úgy rúgja, mint egy igazi profi, de mivel éreztem már akkor

is, hogy sohasem leszek annyira erős, mint ő... és lázadni fogok ellene, ez a fiúi szeretet keserédes vagy inkább dühös volt már akkor is.

Na, mondok neked egy *eklatáns* példát. Nagyon szerette ezt a szót is: *eklatáns*.

És akkor elmesélte, hogyan rúgták ki a pártból. Volt egy újítása, elvették tőle a fejesek, ő meg balhézott miatta, és kirúgták. Vagy ő maga lépett ki? Mert máskor úgy mesélte.

Meg szerette azt mondani, hogy még nem kaptam pofont az élettől. Főleg, amikor a szabadságról kezdtem beszélni neki. Hogy nincs nálunk szabadság, hogy ez nem demokrácia... Majd ha az első pofont megkapom, utána nem lesz olyan nagy szám. Nem mintha nagy szám lett volna. Nem sokat beszéltem. De néha mégis – olyankor valami gát átszakadt bennem: és ömlöttek ki a szavak... Volt, hogy csesztetett a hosszú hajam meg a trapéz nadrágom miatt.

– Na, majd éjjel, amikor alszol, levágom.

Nem tudtam, hülyéskedik-e. Pedig hülyéskedett. Csak én soha nem értettem, mikor viccelnek velem. Még ma is néha zavarba jövök emiatt. De tényleg szégyellte, hogy hosszú hajam van. És elhatároztam, hogy ha megpróbálja levágni a hajam, világgá megyek. Ellopom az összes pénzt – tudtam, hogy hol tartják –, és felszállók az első vonatra...

Aztán sohasem kaptam olyan pofont, mint ő. Kaptam pofonokat, de akkorát, mint ő, sosem. De nem mondom, hogy nem volt igaza. Csak mázlista vagyok. Egyelőre?

Miután elmentünk Mátyás vadászkastélyának romja mellett – meg néha fel is másztunk rá, ha épp olyan kedvünk volt –, kiértünk a gombatermő erdőszélekhez. A csibegombát szerettem a legjobban, de kicsoda öröm volt színes pirókot találni, vagy szép nagy vargányát, amit még nem kezdtek ki a kukacok; apám azt is tudta, melyik a tinóru közülük. Vagy sudár őzlábgombát. A csiperke unalmas volt, azt nem is szerettem, meg nem is csiperkének hívtuk, hanem sampionnak, az volt a gomba-gomba: fehér, unalmas, seízű. A friss, zsenge pöfetegnek apám különösen örült, s aztán milyen élvezettel szelte, sütötte a rezson! Szállt a finom gombaillat. Az íze már nem volt annyira jó, de az illat! A pörköltet, levest anyám készítette, az az ő dolga volt. Néha összekaptak azon is, nincs-e mérges a gombák között, de apám biztos volt a dolgában: nem szedett le olyan gombát, amit nem ismert. Mindig megmutatta, hogyan lehet felismerni a galócát.

Ha pácolt csibegombát eszem Szásenykával Moszkvában, mindig apámra gondolok. Ha meg gombalevest, akkor az anyámra. Hogy az övé finomabb volt. Ha az orosz falusi-népies írók hősei elmennek gombászni, akkor újra ott vagyok gondolatban a Bakony alján az erdőszélen, és lesem, hol zöldebb a fű.

Talán ezért szeretem annyira Roman Szencsint. Az ő híres regényében, a Jeltisevékben is megy a család gombát gyűjteni: megvan belőle az ebéd, a vacsora, nem kell pénzt költeni rá. Mert pénz sosincs elég, és abból a kevés nyugdíjból italt is, cigarettát is kell venni.

Mert mit ér az élet, ha reggel nem lehet rágyújtani, és nem lehet meginni két-három sört vagy két-három fél deci kevertet egy nap?

Elképelem, ahogy ülünk a Béke étteremben apámmal – az volt a kocsmá, ahova járt –, és elmesélem neki, mennyire szerettem gombászni vele. Talán még kibékülhetünk. És beszélgetünk egy kicsi Leninről is. (p. 55-61)

Bántai kertszövetkezet a 70-es évek végén

Olyan tizenhét éves lehettem, amikor meghozták a trágját a kiskertbe. Három kilométerre volt a várostól egy kertszövet kezét, [apám] ott vett magának egy kiskertet: dolgozgatott, itta a lőré, amit ő maga csinált, borzalmas volt, de ők – ő meg a rokkant, részeges bányász haverjai a kertszövetkezetben – büszkék voltak a borukra. A kertjükbe menekültek hazulról, ott rúgtak be, ott ültek a kulipintyójuk előtt, szidták az ivánokat, a szovjetkatonákat, akik ellopják a termést, éveken át tervezgették, hogy közösen építenek majd kerítést, és felbérelnek egy őrt ...

A kisházak közül jó párat apám épített, és nemigen fizettek neki semmivel, csak ételt, italt kapott, főleg italt, de ő büszke volt rá, hogy barátságából dolgozik nekik... Sok barátja volt. Legalábbis sok embert nevezett a barátjának. Nemrég egy lány megjegyezte, hogy mindenkit a barátomnak mondok. „Nem lehet ennyi barátja az embernek.” És hirtelen apámra gondoltam, hogy mi mindenben hasonlítok rá mégis. Ilyenkor, az ilyen pillanatokban mindig rosszul érzem magam. Nem akarok hasonlítani rá.

Szikes, köves dombtetőn volt a kertje, talán mert ott olcsóbban mérték négyszögölét: az első években alig termett benne valami – papírvékony, ízetlen paprika, gyöszös, féregrágtá kukorica, éppen csak megduzzadt, alig

gömbölyded, méregerős hagyma. Ki kellett szedni a köveket, meg jól megtrágyázni a földet – ott fent keményen kellett dolgozni a kevéske termésért. Ha lementünk a nővérem keresztaipájához a kertszövetkezet alsó végébe, csak lestem, milyen buja ott a kert: jóformán dolgozni sem kell, nő minden magától.

Most érzem a kisház szagát: mondjuk, hogy bűdös volt ott bent, főleg a permetezőszerektől, de gyorsan meg lehetett szokni... Ahogy beléptem, ott álltak a sarokban a kerti szerszámok: ásók, kapák, sarabolók, lapátok – és pókháló mindenütt, játszik rajta a fény: finom csipke vagy horrorfilm emberevő pókokkal. A polcon amerikai, szögek, csavarok, vetőmagok... (p. 75-76.)

„A szabadság oázisa”

Otthon éreztem magam Puscsinóban, mert ugyanolyan volt, mint Várpalota. Vagy majdnem ugyanolyan. Várpalotán a bányát számolták fel, itt a patakon túl lévő óriási tudományos kutatóintézetet. Munka nem volt se Várpalotán, se itt, Puscsinóban. Nemigen lehetett tudni, miből élnek meg az emberek. A város közepén nyüzsgő piac, ott szinte mindent meglehetett venni. És, ahogy mondtam már, volt egy patak a város közepén – a túlsópartján meg gigantikus épületkomplexum, a hajdani tudományos kutatóintézet, amit most nem használtak semmire. Szellemváros, mint odahaza nálunk a hajdani bányatelep az üres hivatali épületekkel. Ahol mindig fújt a szél, kavarta a port, amiben még mindig érezni lehetett a szén szagát – mintha már ott lennének azon a forgószelek verte, megmeredt földön, amely lassú ütembe fordul az Orion-csillagzat ködképe felé.

Ott dolgozott anyám, a Gépüzemben, és néha elvitt magával. Amíg takarította az irodákat, én rajzoltam vagy csak néztem, ahogy leszórja a lépcsőt és a folyosót fűrészporral – a fűrészpor beitta a szénport, és így könnyebb volt felsöpörni. Várpalotán a bánya közelében mindent belepett a szénpor, a bánya mellett lévő focipályát is, ahol mi, serdülők a hátsó, salakos pályán edzettünk: szürke mezben, nadrágban, mert azt a szénport semmilyen mosóporral nem lehetett eltüntetni.

Mikor még nagyon kicsi voltam, és mentem anyámmal a Gépüzembe, és odaértünk a sporttelep piros-fekete rácsos kapujához, és meccs volt éppen, vagy akár csak edzés, valahogy úgy volt varázslatos a látvány, ahogy az ember az erdőben, fölérv a hegytetőre, megérzi, hogy mégiscsak van értelme a „szabadság” szónak. Na jó, nem az „ember”: hanem én. Ahogy onnan, a hegytetőről megláttam a Balaton csücskét, és egyszer csak mesebeli tóból átváltozott valósággá...

De mindegy is, hogy miért, a lényeg, hogy földöntúli szent révülettel telt meg a szívem a focipálya, a színes mezek látványára már akkor, négy-öt évesen. Mondjuk, hogy a szabadság reményét és ígérését jelentette számomra a futball, vagy, mondjuk, egy alternatív valóságot: egy másik bolygót, ahová talán el lehet menekülni ebből a rideg, idegen világból – és azon a bolygón nem olyan szürke és kietlen minden, mint a bányatelepen vagy a bányászvároska bús lakótelepén, ott a felnőtt férfiak nem az asszonnyal veszekszenek, nem főzelékszágú szobában alszanak két műszak között, Kőbányai Világostól és keverttől bódultan, a fél doboz elszívott Munkás vagy Románc áporodott füstjében, hanem *játszanak* vagy nézik a játékot – együtt, boldogan, tarkán. Szeles, kushadó szürkeség, és benne egy sportpálya színes téglalapja: a szabadság oázisa...

(p. 107-109.)

„Foci, Baranyi”

Az utolsó pillanatban a vendégcsapat középhátvédje becsúszva szerel. De mindegy, mert úgylis les volt. Keszeg, fiatal gyerek intette be, ő szaladgál előttünk az oldalon mentén. A kísértés ellenállhatatlan.

– Mit integetsz, te buzi? – bődül fel mellettem az egyik szurkoló–, Na, jól van, tényleg les volt. Figyeled, ez a gyerek milyen jól lenget? – szól oda a barátjának. – Ilyen nincs is.

Tízperc múlva a gyerek újból lenget. Határeset volt. – Na, jól van, mégiscsak hülye vagy – állapítja meg a beszédes szurkoló mellettem, mint aki megnyugodott, helyreállt a világrendje: a partjelző hülye.

Legközelebb meg azt üvölti oda neki:

– Mit lengetsz már megint, te bizonytalan vallású?

Bizonytalan vallású... Ilyen finom zsidózást ritkán hallani. A gyereknek tényleg nagy orra van. De aligha zsidó. És biztosan nem buzi. Nem mintha meg tudnám állapítani. Különben Várpalotán vagyok, egyszer csak kedvem támadt megnézni a meccset: vagy tizenöt éve nem voltam a pályán, ahol én is játszottam annak idején, kisfiúként, a nagy Baranyi Sanyi korában. Most a megye egyben nyomják: bezárt a bánya, nincs már pénz jó focira. [...]

De igazából a fociról akartam mesélni. Meg arról, hogy ez a tökéletes hűség még ott sem mindig működik. Mert az életben mindenféle kiszámíthatatlan dolgok történnek. Például az, hogy Baranyi Sanyi átigazol a Várpalotából a Videotonhoz, és a Videoton az Újpest ellen játszik. Ezt most részletesen el fogom mesélni, úgyhogy ha valakit nem nagyon érdekel a foci, nyugodtan ugorja át ezt a részt. A Várpalotai Bányász serdülő csapatában játszottam, amikor Baranyi Sanyi volt a király, Abban a szezonban egy ideig arról álmodoztunk, hogy a csapat feljut az NB I-be, és minden meccsre kiment vagy háromezer néző. Mert Sanyival szárnyakat kaptak a többiek is. Sanyi – vagy a becenevén „Cigány” – akkora király volt, hogy amikor a csapat szünetben bement az öltözőbe meghallgatni az edzői eligazítást, őt kint maradt beszélgetni a szurkolókkal, flörtölni a csajokkal. Szép fiú volt, és mindig fekete pólót vagy pulóvert viselt, úgyhogy én is fekete pólóban és pulóverben kezdtem járni. Egyszer együtt utaztunk Fűzfőre, a nagy Várpalota barátságos meccset játszott az alsóbb osztályú kiscsapattal, és akkor rúgtam életem legnagyobb gólját: húsz méterről kapásból a lécz alá. Sanyitól kaptam az erőt hozzá, ebben egészen biztos voltam. Sanyi volt az Isten. Igaz, őt meg kikaptak, és a többiek veszekedtek vele, hogy miért nem passzol. Egyszer mentek be az edzésről, mi meg még épp játszottunk, és megálltak nézni a kicsiket. Jobbszélső voltam, elhúztam a védő mellett, és be akartam adni, de lecsúszott a labda, és nagy falsot kapva a kapu felé tekeredett. A kapus egy gyors visszavetődéssel kitolta.

– Láttad, milyen finesz es ez a gyerek? – mondta Sanyi Lukónak, a kőkemény jobbhátvédnek. – Űgyes volt, kicsi! – kiáltott oda nekem.

Nem sokkal később lőttem is egy hasonló gólt, ráadásul nem edzésen, hanem életem egyik legfontosabb meccsén, a városiúttörő-olimpia döntőjében. Alig hittem a szememnek, amikor láttam, hogy ott ül a lelátón Ica, az a lány az osztályból, akibe szerelmes voltam. Szóval elhúztam a labdát a bal szélén, és be akartam adni, de lecsúszott a labda, és a kapus fölött bekanyarodott a hosszú pipába. Rögtön a lelátóra néztem, hogy Ica látta-e.

Aztán Sanyi átigazolt a Videotonba, én meg Pestre mentem tanulni. Az Apáczaiba. És életemben először kimentem a Megyeri útra. Beálltam a B-középhe. Újpest– Videoton meccs volt. Kijött a Vidi melegíteni, mire megszólalt a fehérváriak ötvenfős kórusa: „Bara-nyi Sanyi! Bara-nyi Sanyi!”

Szerettem volna velük kiabálni: ott volt az Isten, és imádni akartam, együtt a többiekkel. Aztán olyan erővel, hogy egész lelkemet betöltötte a tömeghez tartozás semmihez sem hasonlító édes-förtelmes érzése, felzúgott az újpesti B-közép:

„Mi vagyunk a pestiek, ti meg a vidékiek, a k... anyád, a jó k... anyád!” És én, a csóró vidéki gyerek, aki egy hónapja éltem Pesten, boldogan üvöltöttem velük együtt, hogy „Mi vagyunk a pestiek, ti meg a vidékiek...” De azért nem volt egyszerű utána sem, legalábbis egy ideig úgy éreztem, hogy meghasadt a lelkem: igen, az Újpestnek szurkolok, de Sanyi, a király, a Videotonban játszik. Igaz, nem tetszett a játéka. Várpalotán okos, gólerős irányító középpályás volt, a Vidiben meg középhátvédet csináltak belőle: iszonyat kemény volt, fejjátékban verhetetlen, de az NB I-es játékosok mellett darabosnak tűnt. Főleg Törőcsik mellett. Törőcsik meghúzta, Baranyi felrúgta. Istenek csatája. De az igazi Isten mégiscsak Törőcsik volt... (p. 115, 336-337.)

„Nem is volt olyan bús az a lakótelep” (Várpalota, 2010-es évek)

Mindent megbocsátottam már Várpalotának, a bányász lakótelepnek, az apámnak. Azt hiszem. És igazából nem is volt olyan bús az a lakótelep. Meg hogyan lehet egy lakótelepnek megbocsátani? Ha bús, ha nem bús. Hankiss Elemér írta egy cikkében, még a rendszerváltás hajnalán, hogy a magyar politikusoknak ismerniük kellene az országot. És felsorolta, hogy mi mindent. Ott volt a felsorolásban ez is: „Várpalota bús lakótelepét”. Most bús, az igaz. Nemrég még ott volt a régi házunk előtt a pálya, ahol annyit fociztam: már nem játszott rajta senki, benőtte a gaz... Most meg parkolót építenek a helyén: mégiscsak van fejlődés, gyerekkoromban jó, ha tíz embernek volt kocsija az egész lakótelep en. Nyugodtan lehetett focizni az úttesten is a házunk előtt. Vagy lábtengetni. Szásenykával néztük meg, és nem hittem a szememnek: parkoló? A focipályám helyén? Akkor voltam legközelebb ahhoz az érzéshez, amikor az ember lelke kiszökik a testéből – állítólag tök könnyű, mert hiszen van lelkünk, nem igaz? És miért ne léphetne ki néha a testünkből? És ott cselezett a lelkem, az én kicsi gyereklelkem, ott kígyózott át az orosz fiúk között, akiknek megmutatta, hogyan fociznak a magyarok. A kocsma sincs már meg, ahová annyiszor kellett elmennem, hogy megpróbáljam hazavinni apámat, nehogy eligma az egész nyugdíjat, meg ahonnan a kevertet vittem haza butellában minden vasárnap. Semmi sincsen. Nincs bánya, nincs NB I B-s focicsapat és NB I-es kézicsapat, nincsenek neonreklámok a belvárosban, nincs meg az édességes trafik, ahol

mindig tíz deka kókuszcsesmegét vettem edzés után. A bolt sincs meg, ahol tizennégy éves koromban dolgoztam, és titokban mindig teliettem magam cseresznyével a raktárban. A város szélén szupermarketek: Lidl, Tesco ...

KGST-piac sincsen már, nem jönnek harsány lengyel seftesek, de a nővérem még mindig ott dolgozik Szászával, az ukrán férjével. Egyre nehezebben élnek meg. Nincs munka, nincs remény, a fiatalok Angliába mennek dolgozni: ott jobb.

A könyvesbolt még megvan. Egy kicsi, dacos könyvesbolt, nemigen értem, hogyhogya nem zárt még be: nem ismerek olyan embert a városban, akinek valaha is eszébe jutna, hogy könyvet vásároljon. Nemcsak azért, mert nem olvasnak, hanem mert nem lehet három-négyezer forintot könyvre költeni nyolcvanezres fizetésből, amikor szinte mindenkinek van valamilyen devizahitele is.

III/8/3. Malota László: Elmúlt napok boldogsága

Részletek Malota László: Elmúlt napok boldogsága c. könyvéből (2009)

A várpalotai születésű Malota László botrányokat okozó sikerkönyveivel lett országosan ismert. A nálam csak néhány évvel idősebb író 2009-ben megjelent regénye Várpalotán játszódik. Ebbe a szöveggyűjteménybe olyan szövegrészleteket válogattam be, amelyekben leírt hangulatokról már nekem is vannak emlékeim: a kulcsos gyerekekről, az iskola előtti sorakozóról, az iskolai ünnepségekről, a művelődési ház hangversenyeiről stb. Kicsit talán egyoldalúak, kicsit talán „malotásak”, de semmiképpen nem hiteltelenek. **B. L.**

Kulcsos gyerekek

...lementem a várkertbe, hogy a zöld fák között megnyugodjak, s feldúltságomra ott keressek gyógyírt. Felültem a várárok körüli zöld korlátra, lenéztem a majd öt méter mély terméskő falú árokba, aminek az alján erőtlen patakocská folydogált.

Mennyit játszottam az előtt titokban odalent, minden tilalom, fenyegetés ellenére, és majd nem én is ittam abból az oldalsó falból folyó, mindannyiunk által kristálytisztának hitt vízből, amitől aztán az egyik gyerek vérhast kapott, annak ellenére, hogy a többiek közül is többen ittak belőle, de valahogyan azoknak az utca-gyerekeknek nem ártott meg, ahogyan más sem, lehetséges, hogy a szervezetük hozzá edződhetett a mostoha körülményekhez.

Mennyire irigyeltem őket, amiért az iskola végeztével kimehettek az utcára, késő estig kint maradhattak, míg nekem csak tanulás után lehetett kijönnöm, és sötétedésre mindig haza kellett mennem, ha egyáltalán elengedtek velük, mert legtöbbször az apám lejött velem a ház elé, és csak addig mehettem, amíg látott. Akkoriban ezeknek a szabadjára engedett, kulcsos gyerekeknek az életét szerettem volna én is élni, akiknek a nyakába akasztották a lakáskulcsot, és nem törődve velük elengedték vagy elzavarták otthonról. Szabadnak hittem őket, akik bármerre elcsatangolhatnak, bármit megtehetnek, akiket tizenévesként felnőttként kezeltek, nem is sejtve akkor még, hogy valójában sehogyan sem kezeltek, és semmire sem neveltek. Az utca nevelte őket, általában börtöntöltelékké vagy munkakerülővé, a kilátástalan cél nélküli felnőttkorba úgy kerültek, hogy gyerekkoruk nem is lehetett a szó nemes értelmében. Kinevettek, amiért időre haza kellett mennem, „felfőtték a pizsamát” mondták oly gyakran, és önfeledten vihogtak... de hová tűnt ez az önfeledtségük, miféle börtön falai közé záródott be még gyerekkorukban örökre az életük, s hová lettek ők maguk, elvesztek az utca forgatagában, az érzéketlen ismeretlen tömeg magával sodorta őket, vagy talán már nem is élnek? Milyen jó lenne, gondoltam a korlátot ülve, találkozni valamelyikükkel, s hallani, hogy jól van, sikeres ember, boldog családapa vált belőle, aki megadja mindazt a törődést a gyerekeinek, amiktől őt megfosztották annak idején.

Vagy hasonló sorsra jutottak, mint amire a biciklijeink, amelyekkel a vár körül száguldoztunk, a Csepel, Camping bicajok, amiket felemésztett az idő, s alaktalanná formált valamelyik szeméttelép présgépe. Próbáltam visszaemlékezni, hogy mi lett a szovjet gyártmányú Szputnyik típusú bringámmal, aminek a kereke folyton leeresztett, s a lánca minden útpadkáról való leugratás alkalmával leesett. Mennyire szerettem azt a kerékpárt, pedig sokszor szégyenkeztem amiatt, hogy nem férfiváz. Olyan furcsa érzéssel töltött el a tudat, hogy ugyanazokon a domboldalakon, ugyanazok a fák között játszottunk, ahol akkor is ültem, s a környezetet meg sem kellene változtatni, csak az időt valahogyan visszaforgatni, hogy megint gyerek lehessenek, aki nyáron biciklijével

versenybe száll a vár körül, vagy télen a nagypapa gyártotta szánkóval lesiklik a meredek domboldalon, át a buktatókon, kifarolva állva meg. Mennyit szánkóztunk az édesanyámmal, aki mögém ülve a szánkón annyiszor lecsúszott velem a várkertben, amíg meg nem betegedett. S milyen ünnepnapi gyönyörűség volt, amikor egyszer összefutva apukám egyik korábbi munkatársával, húsz forinthez juthattam ajándék gyanánt, amiből éppen tíz gombóc fagyalt került ki a szemben lévő Ifjúsági büfében, ahová egyedül kicsit félttem bemenni, mert a hátsó részeken ijesztő alakok italoztak, flippereztek, azzal a fényes vasgolyós flipperrel, amihez sosem lehetett hozzáférni, s amit olyan gyakran láttam rugdosni valami ideges játékos által, aki a letiltás miatt dühödött úgy fel. Egyszerre vágyat éreztem, hogy kimenjek a várkertből, s átsétálva az utca másik oldalára benyissak abba a helyiségbe, ahová gyerekkoromban remegő lábakkal mertem csak belépni, de csalódtam, mert a falakon kívül semmi sem maradt meg a múltból, úgyhogy szomorúan indultam az alsóváros felé, Eszterékhez. (p. 43-46.)

[..]

Iskola

Néhány perccig még hallgatásba burkolózva néztem az immár teljesen lebetonozott iskolakertet, ami még a mi időnkben fákkal volt tele, melyeknek a földre hullott, megsárgult leveleiben szaladgáltunk ősszel, s árnyékába menekültünk a forró nyári délelőttök melege elől, s fagyoskodtunk kopott koronáik alatt, a hideg téli reggeleken, amikor arra vártunk a tanárokkal együtt, hogy végre kinyíljon a hatalmas boltív alatti rácsos vaskapu, s bemenekülhessünk a fagyos levegőről az iskolába, elárasztván a folyosókat, s az osztálytermünk előtti lelakatolt szekrényekbe rakjuk a kabátjainkat, amiben alig fért el ilyenkor a fele osztály téli, gyakran hó áztatta ruhája, nemhogy a több mint harminc gyereké, s ha esett odakint, a lányok, akik már felnőtt nőknek hívén magukat esernyőkkel közlekedtek az esőkabát helyett, s ide rakták be az összecukott ernyőket, amelyektől még állottabb levegő lett délutánra, amikor az éppen aktuális kulcsos, aki a héten a szekrénykulcsot birtokolta, ki nem méltóztatott nyitni a szekrény lakatját, amit türelmetlenebb időnkben magunk feszítettünk szét, főleg olyankor, amikor olyan osztálytárs látta el a kulcsosi teendőket, aki még életében egyszer sem érezhette a megnyugtató ténytet, hogy időben érkezett meg az iskolába. Mi már régen a tanteremben ültünk, amikor ő megérkezett, s gondolom mindannyiszor elszomorodva nézett a bezárt szekrényre a kihalt folyosó oldalában, érezvén fontosságának teljes hiányát, s a kulcs jelentéktelenségét, melyet a kezében szorongatott, s amit elsőként tett zsebre odahaza indulás előtt. A magam részéről azért szerettem ezeket a szekrénybe történő pakolással járó átöltözéseket, mert ilyenkor a kettővel mellettünk lévő szekrénynél láthattam akkori szerelmemet, Nórát, aki a másik osztályba járt, s emlékszem amíg be nem ment, nem vettem le a sűrke dzsekimet, amit a svájci rokonom küldött valami szeretetsomagban nekünk...

[..]

De hová tűnt már az a felhőtlen, örömteljes nyár, a hőségtől forró betonjával, amin mezítláb járva azon versezgettünk, hogy ki bírja tovább a cipő felvétele nélkül, a napfénytől kiégett, sárgára színeződött parki fűvön való naphosszat fekvéssel, a felelőtlen fiatalságunkkal, ami olyan hamar véget ért, hogy döbbenet álltunk az élet reánk mért felelőssége előtt, amivel a tanáraink annyiszor fenyegetőztek, és óva intettek a felkészületlenséggel való kezdéséértől.

Az iskola alsó, park felőli bejárata előtti védőkörlátra ültem, ahol általános iskolás koromban oly sokszor várahoztam, ha később végeztek a másik osztályba járó barátaim, szemüveges, iskolaköpenyes, oroszlankitűzős kisfiúként, akiért hatodikos koráig eljöttek az iskolába, nehogy elüsse az autó hazafelé menet, s aki gyakran kerülővel ment haza, hogy elkerülje a bejáratnál reá várakozó más osztályokba járó fiúkat, akik valami lányügy miatt alaposan meg akarták verni. Szinte magam előtt láttam a reggeli sorakozókat az alsó udvaron, ahol az iskola összes növendékének osztályok szerint össze kellett gyűlnie, és csak órakezdés előtt húsz perccel lehetett bemenni az épületbe, akármilyen idő volt odakint.

Iskolai ünnepek

A havonkénti ünnepekre, amelyek órák hosszat tartottak, s legalább három gyerek elájulását követelték, akik a levegőtlen tornateremben, a zsúfolt tömegben képtelenek voltak tovább vigyázállásban állni, valami mozgalmi dalt énekelve, melyeket egyébként nagyon szerettem, hiszen a maguk módján nevelő hatással voltak ránk, csak a politikai befolyásoltság súlya kevésbé kellett volna az arra még gyenge kisgyerekek vállára, lelkére nehezíteni, s olyan szövegeket oroszul betanultatni, amiknek a jórészt nem is értettük, s vérről, harcról, rablán-

cokról, meg olyan hősookról szóltak, akikről teljes képtelenségeket állítottak, mint annak idején Leninről, aki, a könyveinkben írtakból megtudván, fél percenként lapozott, és amit olvasott szóról-szóra vissza tudta mondani. Rettenthetetlen szovjet hősök fényképei lógtak az osztálytermek falain, álltak a folyosók csarnokaiban, vörös zászlók lengtek a magyar helyett a lépcsőfordulók felett, s a faliújságok a Vörös Hadsereg menetelő, mindenre elszánt katonáinak a fényképein hirdették, hogy a korábban megbéklyózott, igába fogott nép kivívta a szabadságát, és most már minden ember egyenlő. Matrózruhába öltözve, másort adva az iskolánk majdnem ezer tanulójának, emlékeztünk meg november hetedikén, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, elsütöttük a képzeletbeli Auróra cirkáló ágyúit, amiről több évtizeddel később kiderült, hogy valójában éppúgy nem lóttek vele a forradalom idején, mint ahogyan mi sem az ünnepségünkön. Milyen különleges, kiválasztott gyerekek éreztem magamat, amikor egy alkalommal, már felsősként, úttörőként a család orvosa által nemzett Lenin elvtársnak öltözhettem, kinek „*Száját harsány szó feszíti szét, bajusza mereven fölfelé néz, homloka ráncában az emberiség...*”¹³¹ Egyébként ugyanezen az ünnepélyen esett bele ájulásának következtében egy nyolcadikos a fákllyákból álló tűzbe, megégetve szinte az egész hátát, úgyhogy nem sokáig nyílt alkalmam Vlagyimir Iljics Uljanov elvtárs lenni, ennek a Zoli nevű szentségtörőnek a gyengesége folytán, amit azt követően napokig sajnáltam, s talán némiképpen ennek mértékét tükrözi, hogy az a ki nem teljesedett szerepvállalás volt életem utolsó színházi fellépése, egyszóval ez a sajnálatos balszerencse örökre beárnyékolta színművészi lehetőségeimet.

Haragudtam, amiért nem evett kellő mennyiségű cukrot, felkészülvén az ünnepség adta nehézségekre, mert ezzel kiküszöbölhette volna a leégését is, hiszen akkoriban a tanárok számunkra a vércukorszint leesésével magyarázták az ilyen jellegű padlóra borulásokat. Már akkor sem értettem, hogy ilyen alkalmak előtt miért nem tömtek a szánkba egy darabot az akkoriban oly divatos kockacukorból, hogy megelőzzék a kidőléseket, amik – valljuk meg őszintén – csorbát ejtettek az ünnep méltóságán, hiszen kifelé menet nem a hősookról beszélgettünk, hanem azt vettük számba, hogy hányan és milyen módon ájultak el, s irigykedve tekintettünk arra, akinek a közvetlen közelében történt meg eme tiszteletlenség.

Egyébként, így utólag már bevallhatom, hogy én is mindig féltém tőle, hogy elsötétül a világ az Amuri partizánok, vagy más dal éneklése közben, és összecsuklom, kivisznek, leültetnek, lenyomják a fejemet, míg felfelé való nyomást parancsolnak számomra, hogy a vér visszatérjen az agyamba, minek következtében tudatosulhat benne a megalázó helyzetbe való kerülés ténye, hiszen akár hetekig tartó gúnyolódást érdemelt a többiektől az a szerencsétlen, aki vette a bátorságot, és elájult. Egyszer egyébként a rajvezető is összecsuklott, pedig ő előkelő, kevésbé levegőtlen, ablak alatti helyen állhatott, mely váratlan esemény láttán hangos nevetésben törtek ki a tanulók, és voltak olyan bátor nevetlenek, akik a kockacukor-fogyasztás hiányosságára hívták fel az odaugró tanár urak figyelmét, akik ölben fosztottak meg bennünket a rajvezetőnk jelenlététől, akit szerencsére odakint sikerült életre pofozni, amely művelet végrehajtására sokan közülünk örömmel vállalkoztak volna. Egyébiránt nemcsak ezért maradt emlékezetes számomra ez az április negyedike, természetesen amellet, hogy a Szovjet Hadsereg felszabadította sok évvel azelőtt hazánkat, hanem mert az ünnepségen való fegyelmezetlen viselkedésemért, késlekedés nélkül, már a következő órán osztályfőnöki intésben részesültem, amivel egyben megerősítettem a következő ünnepélyen való előkelő helyen való névenmlítésemet, hiszen bevett szokás volt, hogy az effajta méltóságteljes, nagy emberek és tetteik előtt való főhajtás után felsorolták az iskola legrosszabb növendékeinek nevét, nem felejtvén ki a már meglévő beírásokat, osztályfőnöki és egyéb intőket, rovókat, aminek mennyiségével arányos elismerő üdvözlő hang hallatszott ilyenkor, amit a tanáraink nemhogy elcsitítani, de fékezni is képteleneknek bizonyultak legtöbbször. Bár nem tölt el utólagos büszkeséggel, de az alsó tagozatos éveimet leszámítva nehéz lenne olyan iskolai ünnepséget találnom, amikor ne hallottam volna a strigula-rendszernek egyenes következményeképpen ilyen intő, s nevelő felsorolások alkalmával a saját nevemet, kivéve persze azokat, amiktől valamilyen ürügy elhíttése eredményeképpen sikerült távol maradnom, ebből kifolyólag némi késéssel, a nővéremtől még aznap, rám büszke barátaimtól már másnap értesülhettem a nevem el nem hallgatásáról, és természetesen a végső sorrendben való pozíciómról, ami miatt előttük sosem kellett szégyenkezniem, hiszen a legtöbb esetben az előkelő első háromban sikerült bekerülnöm strigula mennyiségemmel, amit legtöbbször az órán való bekiabálás miatt húztak eleven vadsággal az engem fegyelmezni képtelen tanárok, hirtelen támadó haragjukban meg sem kísérelték felfogni, hogy milyen nehéz a gondolkodóba esett felszólított diák töprengését kivárva visszafogni magamat, hogy a feltett kérdésre való eredménnyel a segítségére ne siessék.

131 Részlet Majakovszkij: Beszélgetés Lenin elvtárral című verséből.

Rendetlenkedés a hangversenyen...

Egyébként ilyenféleképpen megvalósuló helyezésemben elért sikerességemnek egy alkalommal, a bérletes hangverseny miatt áldozatául eshettem, miután az előadás végeztével a karmester felénk fordult, amely mozdulatát a fellélegzés, s megnyugvás kiváltotta tapsviharral köszöntük meg, a véget érő szenvedés beköszönésének jegyében, és rohanhattunk ki az oldalsó ajtókon át a Jószerencsét Művelődési Központból, ahová havonta egyszer összegyűjtve minket elcibáltak, hogy elviselhetetlennek tűnő előadásban, betekintést nyervén a kultúra ezen területére, súlyos, számunkra legtöbbször értelmetlenül klasszikus zenei darabokat hallgassunk, amiket nem általános iskolás gyerekeknek kellett volna előadni, hanem zeneileg képzett felnőtteknek, vagy olyanoknak, akik rendelkeznek minden érzékkel ezen remekművek befogadására, amelyeket a zeneszerzők bizonyára nem gyermekek számára komponáltak. A karmester azonban ez esetben határozott, sőt ideges mozdulattal elhallgattatta a tapsot, intvén, hogy beszélni óhajt, amit türelmetlen füttyülés követett, mire innen-onnan tanárok ugrottak fel, hogy ezen cselekedetük által csendre bírják a diákokat, leginkább azért, mert őket valószínűleg jobban érdekelte a karmester kikíváncsolt mondandója, mint minket, akik minél előbb az utcán akartunk lenni, hogy az időközben lehullott hóban meghentergessük egymást, és közös összefogással megdobáljuk a sikongató lányokat. A karmester szavai, viselkedése azonban némileg lekötötte figyelmünket, ugyanis csaknem tájékozva kérte ki magának a rendetlen viselkedést, amit szerinte tanúsítottunk az előadás alatt, és a magam részéről döbbenetesen figyeltem, mint lesz egyre magasabb a dühtől ez az egyébként alacsony köpcös emberke, s vadul rázott kezével mint fenyeget meg tanárainkkal egyetemben mindannyiunkat, és vetíti előre, hogy ha a következő alkalommal is hasonló megtiszteltetéssel hallgatjuk az általa dirigált zenekar előadását, akkor biztosra vehetjük, hogy az utolsó előadásnak lehetünk fültanúi, őt többet nem látjuk munka közben a karmesteri emelvényen. Szavainak természetesen meglett az eredménye, na nem a tanulók körében, mert a magunk részéről a kuncogáson kívül viselkedésének utánzásáig jutottunk, ellenben a tanárokkal, akik hazafelé már a következményekkel fenyegetőztek, amikből leginkább négyen részesültünk, mi, akik az iskolába visszaérve hamarosan az igazgatói szoba előtt jelentkezhattunk az ellenőrzőkönyvünkkel a kezünkben, kitéve a tanári folyosón elhaladó, a hangversenyen történekről első kézből értesülő nevelők fejcsoválással megerősített neheztelő pillantásainak kereszttüzeinek.

...és a büntetés

Négyünk közül egyikünk sem ringatta magát abban az illúzióba, hogy mindez megúszható osztályfőnöki figyelmeztetéssel, főleg én nem, akinek már csak rovó következhetett, hiszen az intő is bekerült az ellenőrzőkönyv hátsó pontozott soraiba, amit a szülő és iskola értesítési felirattal láttak el, s ami már nekem betelőben volt, hiszen egyes tanárok nem bírván kivárni az osztályfőnök kézírását, maguk vették bele a tanári megrovásokat, vagy a fogalmazni jobban szeretők egyenesen a szülőkhöz szóltak soraikkal, amiben nagyobb fegyelmezésre, komoly büntetés kiszabására kérték fel, vagy szólították fel őket, vérmérséklettől függően. A négy ellenőrzőt kézzel járatottuk egymás között, elismerő bólogatásokkal, s irigységgel tekintvén a várakozásra a várakozás nehéz, szorongó idejében. Az akkori ott lévők közül csupán egyetlen fiú tudhatta magát igazgatói figyelmeztetés tulajdonosának, aki az iskola melletti sorozatos lopásokkal érdemelte ki ezt a szülőknél küldött pár sorocsát, mely „igazgatói figyelmeztetésben részesítem” szöveggel zárult, amit ösztönösen észrevettem, hiszen tapasztalt ember létemre csak az utolsó sorokat olvastam ilyen esetben, ugyanis az előtte lévő sosem változott, s az évek során számomra unalomig ismétlődött, mert akkoriban már nyolcadikos voltam, aki látván ennek a hatodikosnak az igazgatóját kissé szégyellte magát, hogy végzős létére még nem részesítették ilyen mértékű nevelésben, bár kiindulva abból, hogy ezt még igazgatói intő, rovó, tantestületi intő, rovó követte volna a iskolából való eltanácsolásig, nem tűnt olyan vészesnek, de azért mégiscsak igazgatói volt, amit én addig még sosem kaptam, így sülljedhetett mindössze a hármassig, vagyis a változóig a magatartási minősítésem a bizonyítványban, bár szerintem nekem nem süllyedett jó év óta, hiszen egyetlen évben sem engedtek tiszta lappal, vagyis példás osztályzattal kezdeni év elején, nekem valahol a változónál kezdődött az első tanítási napom is, lehettem én bármilyen kezelhető, jól nevelt iskolás. Akkor is eszembe jutott ez, tudva az előzményeket, vagyis a hangversenyen való viselkedésem körülményeit, amikor három társammal az agyonfestett igazgatónőre várakoztunk, akinek mindig cigarettaszagú lehelete volt, és kávéval érkezett a tanterembe, úgyhogy ha óra után odahívott, hogy az órai viselkedésem miatt leszidjon, ezt a kávé-cigaretta keverékszagot árasztotta, ami még rosszabb volt. De az igazgatónő nem mutatkozott, úgy feltételeztük, hogy már várakozó állásonra helyezkedett odabent, és pró-

bálgatta a tollának erejét, amivel négy ellenőrzőben is ott szándékozta hagyni az aláírásával ellátott kézjegyet. A gondnoknő az előtérben lévő, fából készült, kuckószerű irodája irányából jött felém, és barátságos tekintettel dorgált meg: – Már megint rossz fát tettél a tűzre? – kérdezte minden rosszindulat nélkül, hiszen szeretett engem, és én is őt, máskülönben Móni nevű lányába alsó tagozatban szerelmes voltam, úgyhogy a jó viszony innentől keltezhető. – Ez egyszer nem, Jutka néni – válaszoltam őszintén, de tovább nem juthattunk, mert az igazgató helyettesi szoba ajtaja kinyílt, s bebocsátást nyertünk átmenve rajta az iskola első emberéhez, amely rövid időt mind a négyen a megszeppent kisiskolássá válásnak áldoztunk, úgyhogy az igazgató előtt bűnbánó, rosszkisfiúk gyanánt álltunk meg, remélve viselkedésünk által kiváltott rokonszenvből táplálkozó kedvező elbírálását, ami az esetleges szóbeli figyelmeztetésben kimerülő dorgálást vonhatta volna maga után, s ezzel végződvn a találkozás, amit kifelé menet azonnal mindannyian elfelejthettünk volna, anélkül, hogy szüleink értesültek volna erről a találkozóóról, s az ott elhangzó szavakról. Azonban mindez azonnal szertefoszlott az igazgató dühöngő kirohanása láttán, aminek szövegéről sajnos nemhogy most, de már akkor sem lettem volna alkalmas beszámoló jellegű összefoglalást fogatosítani, hiszen amint érzékszerveimmel a hangerőt igyekeztem tompítani, mindössze az idő múlására figyeltem, ami nehézkesen közeledett az elbocsátás idejéhez, s eljutása után már nem volt alkalmam az ellenőrzőmmel együtt távozni, amit másnapig megvontak a tulajdonom tárgyai közül. Az ilyen jellegű, tanárok és szüleim között folyó üzeneteknek egyébként az a napja volt a legkellemetlenebb, amikor ellenőrző nélkül hazatérvén anyukám érdeklődött annak hollétéről, s legtöbb esetben nem tudtam mit fülleneni, hiszen amikor óra közben valamelyik tanár kivitette velem a könyvecskét az íróasztalára, még nem lehetett tudni, hogy meglepszik-e ezzel, s másnap, anélkül, hogy a beírások részlegesen kézlenyomatát és gondolatait betűk formájában otthagyná, visszakapom-e, esetleg megúszom tanári figyelmeztetéssel, vagy nem sajnálván a fáradságot, külön az én érdekemben felkeresi az osztályfőnökömet, aki felhatalmazásával élve eme figyelmeztetést vagy intőt ellátja osztályfőnöki előszóval. Mert az otthoni elbírálásban mindenképpen szerepet játszott, hogy milyen mérvű és típusú a beírás, így nem lett volna jó előre bejelenteni egy osztályfőnököt, amikor csupán enyhe kis tanári figyelmeztetés került az ellenőrzőbe. A már korábban említett hangversenyi viselkedés következménye számomra nem volt kétséges, úgyhogy igyekeztem kerülni otthon a szüleimmel folytatott beszélgetésben az iskolára vonatkozó kérdéseket, sikerrel, ennek következményeképpen csupán egyszer kaptam meg a leszádást, pontosabban egyszer sem, legalábbis ebben az esetben.

[..]

Hazafelé az Alsóvárosba

– Akkor viszlát – intett felém ott az iskolaudvaron, és elsétált, míg én még maradtam a padon, elnézegetve a szemközti templomot és a szintén megváltozott kertjét, ahová kisiskolásként átugráltunk, pedig semmi érdekes nem volt a kőfalon túl, talán csak a tiltás elleni cselekedet izgalmának érzete, s a lebukás szívdobogást előidéző lehetősége vitt rá bennünket, hogy odaátról leskelődjünk vissza az iskolaudvaron játszó rendes gyerekekre, akik nem merték volna követni vakmerőnek hitt tettünket. Anna már régen eltűnt a látóteremből, amikor magam is elindultam lefelé a Táncsics utcán, át az áruház előtti szökőkutas téren, lefelé a Gárdonyi utca irányába, hogy a vasútállomás felé, az alsóvárosnak menjek haza. Az utamat övező jobbról-balról lévő házak közül elég sok megőrizte azt a külsejét, amilyen gyerekkoromban is volt, valószínűleg azért, mert öregemberek lakták, akik a legtöbb ilyen korú emberhez hasonlatosan beletörődően úgy gondolták, majd felújítják a gyerekeik, ha akarják, nekik arra a kevés időre, ami még hátravan az életükből, bőven megfelel így is. Az a ház, aminek léte valahogyan már ki is ment a fejemből, szintén a régi állapotában állt, csupán a korábban rózsaszínű házfal fakult ki az évek múlásával, s mállott itt-ott le róla a vakolat, pergett le a festék az ablakairól, amelyek helyenként már rothadásnak indultak. Megálltam a kertkapuban, hevesebben verő szívvel, s letörten néztem be az udvarra, fel a félig látszó tornácra, s egyszerre megelevenedett előttem a múlt, s a kertet váratlanul benépesítették egykori életem fontos, vagy éppen jelentéktelen szereplői, s megint együtt volt a nagyapám családja, a hat testvér, akik az egyikük hazalátogatása miatt gyűltek össze, Endre bácsi miatt, aki a torinói szalézi szerzeteseknél szolgált, s akit ennél fogva mindenki különös udvariassággal vett körül, s ajnározott, tisztelettel nézve fel rá, pedig bármily bántó is lesz, de őszintén szólva agyilag talán a legkorlátozottabb testvér volt hatuk közül, s más érdeme nem is nagyon jut eszembe, minthogy pap volt, ha ez érdem egyáltalán, mindenesetre az akkori rokonok előtt ez hatalmas érdemnek számított, s pár ember kivételével mindenki megbecsülését kívívta vele.

III/8/4. Géczi János: A bunkerrajzoló

Részletek Géczi János: A bunkerrajzoló. Likó Marcell élettörténet-rekonstrukció (2015) c. könyvéből

Likó Marci nálam egy évvel fiatalabb, sok párhuzam van az életünkben. Mindketten az Ady-lakótelepen laktunk, mindketten szerény körülmények között nőttünk fel, életkori „előnyöm” révén egy évvel előztem meg a 9. Számú Általános Iskolában és a Faller Szakközépiskola ipari elektronikai szakán, majd egy évfolyammal járt alattam a Berzsényi Dániel Főiskola művelődésszervező szakán is. Nem voltunk ugyan barátok, de jó ismerősök voltunk és vagyunk a mai napig. A Géczi János által rekonstruált élettörténeteit, anekdotáit nem csak azért ismerem jól, mert sokat személyesen is végigröhögtünk Marcival 2004-ben, amikor a Vad Fruttik a Trianon Múzeum hátsó termében próbált, én pedig ekkor egy kényszer szülte helyzet miatt a szomszéd teremben laktam éppen, hanem azért is, mert a leírt várpalotai történetek nagy része az én személyes gyerekkoromat is jelenti. Néhol egyoldalúak a történetek? Igen, bizonyára, hiszen ez egy érzékeny személyiség által megszürt világ Géczi János által szabott irodalmi köntösben. Hiteles? Igen, nagyon is. Személyesen tanúsíthatom. Sajnos.

B. L.

Ady-lakótelepi lakás a 80-as években

Az első lakásunk, ahová a nagyszüleimtől költöztünk, egy lakótelepi bérház. Várpalotán, a Szabolcska Mihály utcában áll ez az épület, és ugyanúgy három lépcsőházból áll, mint minden, azon a környéken található tömbház. Mi a legfelső emeleten kaptunk lakást. Nem tudom, hogy mi költöztünk-e először ide, vagy éppen megürült, és nekünk ismét kiutalták. Ez utóbbi a valószínűbb. Anyám a November 7. Erőműben dolgozott, a nagymama valami módon betekerte oda. Apám akkor többnyire kiküldetésekre járt, egyszer még le is rajzoltam őt, hisz nem nagyon tudtam róla egyebet, csak hogy kiküldetésen van, és azt sem tudtam, hogy pontosan melyik cégnél áll alkalmazásban. Akkor már gmk-s korszak volt Magyarországon, azt hiszem, és apám, aki eredetileg a fémiparban tevékenykedett, sok ilyesféle helyen dolgozott. Mi mindenesetre megkaptuk ezt a lelakott lakást, és az is tény, hogy feltehetőleg nem az erőműtől, mert aki ott dolgozott, azt általában a Készenléti lakótelepre tették be. Úgy gondolom, három-, talán négyéves lehettem, valahol a bölcsiből való kikopásom idején történt az ügy.

Amúgy ezt a lakást apám szerezte meg. Mellékesen, ha még várunk két hetet, akkor a vadiúj tízemeletes panelek egyikébe költözhattünk volna, mondta az öregem alig egy éve, karácsonykor, a közös ebéd után, Szabadi-ban, de anyám már nem bírta cérnával nagymuteroméknál.

A lakásunkba barna ajtó vezetett, rajta piros névtáblán állt az apám neve: Likó János. Amikor belépsz, fent jobbra egy fából faragott elefántfej fogad, ébenszínű. Az előszoba padlója szocreál műkövel borított, még a puha talpú cipő is kopog rajta. Ilyennek képzelhető el egy hullamosó padlója. A fürdőszoba és a konyha falán fehér csempe. A helyiségekben először olajkályhák, majd pár évre rá radiátorok biztosították a fűtést. A radiátorok piszkossárgák voltak, kicsik, és kevés meleget adtak. A városgazdálkodási vállalat szakemberei szerelték fel, szétb...va a friss tapétázást.

Az előszobából két szoba nyílik: jobbra a nagyszoba, amely erkéllyel is rendelkezik. Az erkélyt fémkorlát keríti körbe, valójában egyetlen, függőlegesen elhelyezett fémrács. Az erkélynek nincs teteje, szabadon áll az ég alatt. Balra található a fürdőszoba, a vécé, a konyha, és szemben a spájz, attól jobbra a kisszoba. Jómagam a nagyszobában egyedül a zöld szőnyeget szeretem. A család összevissza használgatja a szobákat, emlékszem, van egy időszak, amikor anyám és apám együtt alszik, aztán olyan is, hogy összevesznek, és mert én még kicsi vagyok, az anyámmal egy szobában alszom.

A zöld szőnyeget, mivel a nagyszobában éltünk együtt, így kedveltem meg. Apa a kisszobába költözött át. Olyan 6-7. osztálytól kizárólagosan az enyém lett a nagyszoba, én használtam az egészet, anyámék pedig átvonultak a kisszobába. Úgyhogy ebben az időben anyámmal reggelenként a konyhában találkozunk, éppen főz, persze csak akkor, ha azon a napon hétvége van. Hétköznap a kihűlt, celofános tetejű tea, és egy szelet kenyér várt, mivel mire felkeltem, anyám már elment otthonról. A hétvégék a házi teendőkkal teltek. Nos, anyám engem így vagy úgy, de megreggeliztetett. Nem vetett fel bennünket a pénz, úgyhogy azt ettem, ami éppen a hűtőszekrényben akadt. Sokszor egyetlen szelet kenyeret. Megtanultam utálni azokat a helyzeteket, amikor a kenyérré nem találtam margarint, mert csak zsír volt otthon, és mert amúgy is rossz evő voltam, nem szerettem az ócska kaját. És az én anyám sokszor egy szelet zsíros kenyeret csomagolt, hogy azt vigyem az iskolába, és olykor tett rá néhány karika parizert is. Uzsonnára zsíros-parizeres kenyeret ehettem, amíg mások meg mindenféle finomságokat.

A zöld szőnyegünk vált az új lakásunkban töltött életünk központjává. Ez a zöld szőnyeg megvolt akkor is, amikor a főiskola elvégzése után elhurcolkodtam otthonról, és talán a mai napig is meglelném az apámnál, aki továbbra is az egykori lakásunkban él. A zöld szőnyegen kívül volt egy egész falat elborító szekrényisorunk. NDK-s, furnérlapokból összerakott, peremükön élzárófóliával letakart, faerezetet utánozó darab. A szekrény- és fiókgombok aranszínűek. A szekrény szabadpolcain vagy 80-100 darab könyv, azokból nem volt hiányunk, főleg a *Galaktikához* köthető, science-fictionok, ilyenekben utazott apám, 2001 *Űrodüsszeia*, *Csillagok háborúja* könyvben elmesélve. Rengeteg fantasztikus könyv halmozódott föl, s mellettük akadt néhány lengyel nyelvű kiadvány is, amiket anyám olvasgatott, ha az ideje és a kedve engedte. Anyám leggyakrabban forgatott könyvének a borítóján egy mérleg tányérjába ejtett bőrkesztyű volt, amelyet összefröcskölt a vér. Biztos valami kemény krimi lehetett.

A konyhánk egyik sarkában ülőgarnitúra állt, amelyhez hozzápaszították az állítható magasságú asztalt. Az asztalunk lábán fémkarok voltak, azokat húzogatva lehetett emelni vagy süllyeszteni az asztallap magasságát. Ez az asztal, miként a sarokülő is, összepréselt faforgácsból készült, melynek a felületét fóliával borították. A sarok-ülőgarnitúrát amúgy piros műbőrrel húzták be; a konyhában állt a hűtőszekrényünk, és minden egyéb, ami egy szokásos házigényi konyha bútorzata. A padló pvc-vel borított, gyorsan bepenészedett a kő alatta, de bepenészedett a lakóhelyiségek valamennyi sarka is, mivel a háztömb legfelső emeletén laktunk, és könnyen beáztunk. A falak penésztét anyám hipóval tüntette el, sokat bénázott vele. Egy narancssárga spriccelőből fújt hipót a penészes felületekre, és ronggyal súrolta azokat – a keze sokáig hipószagú maradt.

A konyha fala meszelt volt és csupasz. A konyhaszekrény tetején állt egy üres brandysüveg, furcsa dugóval a szájában. A nagyszoba egyik polcán feküdt egy kicsi sakktábla, azon sokat játszadoztam, hogy elüssem az időt. A sakkbábuk kezelését korán megtanultam, ki lehetett őket szedni és visszarakni a dobozokba, más-más módon voltak felhelyezhető a táblára, a változatosságuk elszórakoztatott. A sakktábla felületén lyukak voltak, a bábuk alján pedig apró pöckök – feltehetőleg útisakknak készült. És ami fontos: ha velük foglalkoztam, már nem bántott, hogy egyedül vagyok, és nem is félttem annyira otthon. Mert én sokat voltam egyedül. Anyám ekkor már a Nitrogénművekben dolgozott három műszakban, és magamra voltam hagyva. Apám, aki reggel korán járt el dolgozni, nem mindig érkezett haza a délután közepén, inkább a kocsmában mulatta az idejét, de nekem otthon kellett lennem, mert a gyerek helye ott van.

A ház, amelyben élünk, Várpalotán, a Szabolcska Mihály utcában épült. Az Ady lakótelepen. A tömbháznak három lépcsőháza volt. Amúgy háromemeletnyi magas építmény, részben téglából készült, amit nagy értékűnek, mindenesetre a panelnél jobbnak mondtak, bár a téglarészeket betonfelületek fogták össze, sok-sok erkéllyel, vaskorlátosokkal. Zöld vasajtók pöffeszkedtek rajta, amelyekben hiába is nyíltak ablakok, mégis bunkerszerűvé, vagy inkább laktanyássá alakították a házat. Alul pinceablakok sorjázta, mivel minden lakáshoz tartozik egy pince, amúgy a ház alját kő kerítette be. Betonszürke egy világ. Még a vakolat is szürke. Az egyik szomszéd ház narancssárga színű, de a másik hasonló a miénkhez. Ez utóbbinak ruszki ház volt a neve, mivel abban orosz katonák laktak. A két épület színösszeállítását annyiban tért el egymástól, hogy amíg nálunk minden korlátot zöldre mázoltak, a ruszki házé világoskék volt. A ruszki házban lakókkal senki nem tartotta a mi háztömbünkötől a kapcsolatot, magam sem találkoztam gyakorta velük. Az ottaniakra mindenkor ferde szemmel néztünk, magam sem tudom, miért is, mert az okáról sosem beszélünk.

A ház jobb oldalán narancssárga telefonfülke áll, a bal oldalon a házfalra zöld festéssel mázolták föl az üzenetet: Farkas Timi Love. A felirat kiegészült egy zöld szívvel. Farkas Timit senki nem ismerte a házban. Nem a környéken lakhatott. Lépcsőházanként nyolc lakás volt, emeletenként kettő. A lakók nagyjából egy éven belül kerültek a házba, még a hetvenes években, majd ha valaki elköltözött, hamarosan jött a helyére az új. Mi másodhullámos betelepülők voltunk.

A lépcsőházakban nem volt lift. Az első lépcsőházban is vasból volt a korlát, zöldre mázolván. Öt lépcsőfokként kis vasgömböcök díszítették a korlát felső rúdját, amelyeket valaki egy idő után lefűrészelt. Kelltek azok a vasgömbök, valószínűleg csúzlizáshoz. Elég nagy munka lehetett lefűrészelni mindegyiket. Koncsikné és Kelemen Lajos fia, a Kiki kitalálta, hogy átfurakszik ezen a korláton, és résről résre bújva felmegy a legfelső emeletig. Már az első két rács közé beszorult a feje, és üvöltött, mint egy vadállat. Lajos elfűrészelte az egyik függőleges vasat, káromkodott, hogy ez a gyerek nem is lehet az övé, mert az hagyján, hogy szőke, de még ostoba is. K...anyázott alaposan. Így nemcsak gömbök nélküli, de foghíjas is lett a lépcsőházunk korlátja, így is maradt, amikor huszonöt éves koromban elköltöztem onnan, és látom, ha nagy ritkán meglátogatom apámat, ilyen az most is. A felül elreszelt vasrúd még egy darabig megvolt, de mivel szerettük rezgetni, egy idő után alul is elvágta, elvitték. A vasrúdról még

annyit, hogy egyszer csak a Kikihez került, aki egy nyári délután ledobta a harmadik emeletről, és a rúd a ház előtt beszélgetők mellett ért földet, egy jókora részt kihalva a betonból – a Koncsikné k...ra elverte ezért.

Kiki rettenetesen rossz gyerek volt, előfordult, hogy levágta a saját haját, foltokban, mintha Csernobillból érkezett volna, senkinek sem fogadott szót, pedig az anyja ütötte-verte, állítólag pálinkás kenyérral is nyugtatzták, de nála semmi sem használt.

A saját lépcsőházunk földszintjén a Bakosárpiék laktak. Bakosárpi apukájának a neve, Bakos Árpád a névtáblán szép cirkalmas betűkkel volt felvésvé. A Vági Laci, aki a kisegítő iskolába járt, folyton azt bizonygatta, hogy nem Bakos a Bakosárpi neve, hanem Rákos. Csak mi, akik a rendes iskolába járunk, hisszük azt, hogy Bakos. A lakást négyen lakták, Árpi bácsi, Marika néni, a két gyerek: Katika és az én legjobb barátom, Bakosárpi, vagy másképpen, ahogyan anyám elnevezte, az Árpiku.

Lakótelepi élet a 80-as években

A lépcsőházban – ami kezdetben inkább jellemezte számomra ezt a háztömböt, mint a külső kinézete – mindenkit áporodott szag fogad. Más szaga volt, mint a lakásunknak, és más, mint a házból kilépve a városnak. Én szerettem ezt a lépcsőházat. A faláról folyamatosan pergett le a festék, szorgalmasan vakargattam a száraz pikkelyeit. A lépcsőház szagát a rengeteg gyerek vizelete okozta. Hogy, hogy nem, kialakult az a szokás, hogy akiknek közülnk pisilnie kellett, azok a ház elől nem a saját lakásukba szaladtak fel, hanem lementek a pincébe, és ott végezték el a dolgukat. Lent a pince fülkéiben, illetve a folyosó zugaiban-sarkaiban jól el lehetett bújni, és bárki békében hugyozhatott. Szóval a gyerekek okozták a lépcsőház pisiszagát.

Mind a lépcsőházban, mint a házban, mind a szomszéd háztömbökben jó pár velem egykorú gyerek élt, s mi a házak közötti játszótéren a pingpongasztalnál, a mászóknál és a padok között töltöttük életünk nagyobb felét. Ez a világ szerethetőnek mutatkozott, és tetszett a hangulata is, de nem csak nekem. Mindenki elfogadta a másikat, a családok befogadták a másik család gyerekeit, és nyilván nem csak azért, mert az itt lakóknak számos közös tulajdonságuk – például a pénztelenség – volt.

Az emeletünkön a lakásunkkal szemben a Koncsikék laktak. Cigány családként rengeteg gyereket neveltek. Erzsi, Zsuzsi, Pityu, Jutka, Csabi, Robi, Lala, Kiki és Szandika. Én egykeként nőttem fel, akire aztán rávetette magát a háztömb gyereksereglete. Még meg sem érkeztünk a házba, de már csúfoltak. A nagyobb gyerekek, a Cöcke meg a Czirády Gyula, a Penóék, meg a Csicsa. A Koncsik gyerekek nem piszkáltak. Majd egy idő után pedig úgy tekintettek rám, mintha a család tagja lennék, mintha a cigány házaspár saját gyereke volnék. Mondják, azért, mert az anyám is idegen, afféle lengyel, aki a gyerekével érthetetlen nyelven kiabál. *Marcelek hocstutájsöpko!* Arra a gyerekre, akivel ekként beszélnek, furcsán néznek az emberek, mint egy csodabogárra. (p. 64-69.)

Az első emeleten élt a Ráborszkiné. ... Vele szemben lakott a Molnár bácsi. Ő az, aki reggelként fél és háromnegyed hét körül kiment az erkélyre, és az erkélyről köpködté alá a tüdejéből-torkából a slájmot. Én azt gondoltam, a világ legtermészetesebb dolga az, hogy az ember reggel, ha felébred, menten az erkélyre megy, és köpdös, lehetőleg minél nagyobb turhákat. Kiment ő mindig, kicsulázott egy derekasat, elszívott aztán egy talpas munkást, vagy kettőt. Mivel korán nyitott a háztömbünk mellett működő Lignit, nyitásra éppen odaért. Oda ment, mert szerette az alacsony fűtőértékű helyet, beült, és egy hosszúlépés mellett üldögélt ott délig, amíg nem jött az ebéd. Akkor fölballagott Molnár nénihez. így élték – a bányász és a párja – a nyugdíjas éveiket, mindketten a maguk sötétkék melegítőjében. Molnár néni szénválogató volt a bányában, egy futószalag mellett töltötte a teljes életét, és elkülönítette a szentet a meddő közöttől napi nyolc órában, vagy mennyiben.

A házunkat betonplacc futotta nagyrészt körbe. A ház elé be lehetett kanyarodni ezen a betonlapon, parkolni lehetett, de volt parkolóhely a ház mögött is. A parkolón túl fű, padokkal. Az erkélyekről minderre lehetett lenézni. Tartozott egy-egy garázs is a lépcsőházakhoz, de azokat idegenek bérelték. Mi éppen ezért futballkapunak használtuk a fémajtókat, mivel nem védte azokat tiszteletben tartandó tulajdonos. A garázkaput nagyon jól lehetett eltalálni, szerettük ám, hiszen ha berúgtuk a labdát, az meg is döngette az ajtót. Szólt a gólunk, jó hangosan, dicsőítősen.

Első dalom¹³² asszonyosága, Molnár néni pedig úgy ordibált egy-egy gól után, hogy majd leszakadt miatta a ház. Röhögtek is rajta a szomszédok, hogy egyszer még Sümegegre kerül. Molnár néni rendületlenül üvöltött, miért nincsenek a ház elé kicsapott gyerekek csendben, itt éjszakások is laknak. *Fogjátokbeaszátokatvégre, van-*

132 A Vad Fruttik zenekar Molnár néni című daláról van szó

nakakikaludniakarnak. A Molnár néni fia, a Lisztes ugyanis éjszakás melós volt. Aki, ha volt éppen ideje, mindig beállt közénk focizni, még kamaszként is hitt abban, hogy híres futballistává válik. És akkor is... fogjátok be a pofátokat! Nem értem, miért kell itt játszanotok. Ilyen volt a Molnár néni. Sokat dumáltunk az erkélye alatt, volt, amikor a fejünkre öntötte a hipós vizet, takarodjatok a p...ba. Ő volt a mi házi banyánk. A mumusunk. Ha valakit utáltunk, akkor az Molnár néni volt.

Lisztesék fölött átellenben a Penczék laktak. Erzsi néni, Pityu bácsi, két fiú, Spigi és Penó. Tőlük tanultam a füttyjelet, mivel volt egy füttyjel a nagyobb fiúk között, ezzel a jellel értesítették egymást, hogy itt vagyok a ház előtt, gyertek! Nagyon nehéz volt ezt kifütyülni, sokáig tartott, amíg megtanultam. És a csapat mindegyik tagja – Penó, Spigi, Mambó, Cöcke, Gyula, Csicsa – ismerte. Na és a Vági Béla, meg a Kujber Karcsi, bár ő nem járt abba a társaságba, ahová mi, és a Tanyi. Azaz mind a kilencen. A fiatalabbnak számító hármas, Vági Laci, Árpiku és én is tudtuk a jelet. Ráberszki Zoli is ide tartozott, amíg itt lakott. De mialattunk is volt még egy korosztály, az pedig Lala, Kiki a Koncsikéktól, és Manyi fia, Gyurika. Szegényke ufó volt, nagyon nagy fejet hordott a nyakán. Spigi bácsi a mentőknél dolgozott, Erzsébet néni nem tudtam, pontosan hol is, túl azon, hogy konyhás néni volt. A két fiút nevelték. Élénken él az emlékemben egy csőtörés a lakásukban. Valamiért mennem kellett hozzájuk, Spigi bácsi a falnak támaszkodott éppen, és a falból egyszer csak kiszakadt egy szelep, éppen a feje mellett lőtt ki. A víz menten ömleni kezdett. A Spigi család nagyon kerek família volt, nem volt náluk agyonverlek-hangulat, helyette szeretetteljes légkör uralkodott. Szállt a lakásban a füst, mert az Erzsébet néni cigizett, – Árpiku családjában is dohányoztak –, és a tetejébe mindig mindenki szotyizott. Spigi bácsiékkal szemben Szabóék, Sanyi bácsi és Jutka néni lakott. Ők voltak, akikhez időnként menekülni lehetett. Az ő lánygyerekeik már elvándoroltak tőlük, amikor megismertem őket, nyugdíjasokként éltek, vagy ha nem is, Jutka néni akkor húzta az utolsó éveit a varrodában, a Sanyi bácsi azonban otthagya a bányát. A bányászok mindig hamarabb vonultak nyugdíjba. Néha meghívtak minket, lementünk hozzájuk. Náluk ettem először téliszalámis szendvicset. Emlékezetes pillanat volt, olyannyira, hogy a nyári foglalatosságomról született fogalmazásomba is bekerült ez a vendégség. (p. 93-95, 97-99)

A szomszéd lépcsőház földszintjének lakóira nem emlékszem. Biztosan nyugdíjasok voltak. Az első emeleten Taligáék éltek. Taligáné a hajtatóban dolgozott. Az inotai hajtató a Hőerőművel szemben terült el, hatalmas üvegházrendszer, ahol egynyári növényeket, parkba ültethető virágokat neveltek a hőerőmű melegével. Az erőműben dolgozók, de anyám elbeszélése szerint a hajtatósok is kamumunkát végeztek. Oda csak azokat vették fel melóra, akik semmi másra nem valók, akik már nagyon azon vannak, hogy kitérjenek a feladat elől, igyekeznek, hogy lerokkantsák magukat. Taligáné direkt lerokkantosította magát. Az ő két fiúgyereke, Cöcke (Laci), és Mambó, amúgy pedig Pisti. A lány neve Ancsi. [...] Taligáék fölött Szabóék éltek Peti és Laci a fiuk, Viki, a lányuk. Normális család.

Pecázás a bányatavaknál

[Bakos] Árpi bácsi sokat eljárt pecázni, és náluk mindig volt hal. Marika néni gyakran süttött halat, mégpedig zsírban. Anyám nagyon csóválta a fejét, gyorsan megtanultam, hogy zsírban halat sütni egészségtelen. Én nem szeretem a halat, mivel halszaga van. Egyszer azt hittem, Marika néni fasírtot sütt, és ettem belőle, hát, rántott halikra volt, elég nehezen nyeltem le. Marika néni mindig is át akart téríteni halhitre, na, Marcellkám, akkor ezt kóstold meg, ez busa, nagyon finom ízű. Pedig minden halnak halíze van. A tavaknak, ahol Árpi bácsi pecázott, ugyancsak halas a szaguk. Várpalota mellett egy csomó tó van, a bányák miatt sok az ázott bányató is. Az S2 a leghíresebb. A Gráblerre is kijárt, de azt mi, gyerekek is gyakran fölkerestük, mert az volt hozzánk a legközelebb, és oda nem kellett horgászengedély. Állítólag egy német tankot süllyesztettek el benne a ruszki a világháború végén, és szélcsendes időben látni lehetett az öbölben, de én sose láttam. Egyszer a srácokkal – olyan 12 lehettem – találtunk egy óriási harcsatetemet a tó partján, aminek valaki levágta a fejét. Mikor ebéd után visszatértünk újra szemrevételezni, épp egy család pakolta a tetemet egy műtrágyás zsákba, aztán meg a kordájukra – megehették vajon? Meg ott volt a Büdös-tó, meg mások, amiknek nevük sincs. Inotán pedig a víztározó, ami az erőműhöz tartozott. (p. 85-89)

Bunkerépítés és „pirózás”

A háztömbünk mögött kartondobozokból házakat építettünk. Tévé- és hűtődobozokból állt a gyereklakótömb, és Szabó Peti olyan bunkert csinált magának, amiben világítás is volt. Hungarocellból felfüggesztett polcai

is voltak. Nos, azok voltak sikeresebbek, akik felszereltebb, komfortosabb lukat tudtak maguknak építeni: ide hurcoltuk be – hogy kicsit tapizhassuk őket – a bátrabb csajokat.

Azt hiszem, miután meguntuk a dobozvárost, felgyújtottuk az egészet. Hiszen a bunkerépítésen túl a másik fontos dolog, ami érdekelt minket, az a pirózás volt. A dolgok felgyújtása nagyon ment nekünk, Pingponglabdába tettük a gyufafejeket, és felgyújtottuk. Vagy gyufafejekkel megtöltöttünk egy gyufásdobozt, amennyivel csak lehetett, összetekertük cellulusszal, és nekidobtuk a házfalnak. És az felrobbant. Mellettünk volt a lőtér, ahol gyakran rendeztek lögyakorlatot, és ezek után ott érdemes volt fémeket gyűjteni. Még robbanóanyagot – ekrazitot vagy magnéziumot, vagy azt a fekete gumyszerű rakétahajtóanyagot, az égett a legszebben. A kutya se figyelt ránk. Ebből a lőtérből éltek az itt lakók, amióta van. A Monarchiában, az első világháború környékén, a második világháborúban, majd meg az oroszok alatt. Lőtt itt mindenki, és mindenki maga után hagyta a kilőtt töltényeket. Szép Jani bácsi, anyám egyetlen barátjának a férje megcsinálta azt, hogy kiment a lőtérre éleslövészetkor, és amikor a helikopter lőtt, akkor futott a helikopter nyomában, minden lövés után hatalmas sárgaréz hüvelyek pottyantak alá, az egyik kezében a zsák, a másikon a kesztyű, kapdossa fel és dobálja a zsákba a forró hüvelyeket. A sárgaréz nagyon sokat ér.

Mi is repesztünk és hüvelyezünk, ha tehetjük. A legnagyobb fogásuk Romhányi Petiéknek, inotai barátainknak volt. Egy deszantos ládát találtak egyszer a Koroncziáikkal, tele éles lőszerrel. A Koroncziáéknak csak az ejtőernyő kellett, a Petikééknak meg a muníció.

Rengeteg töltényt vittek haza, de arzenáljuk híre szétszivárgott a faluban, és lecsaptak rájuk a katonák és a rendőrök. Peti és Balázs már felrobbantották egyszer magukat, amikor Balázs, az okostojás benzinnel fűtött a házuk kazánjában, az berobbant, leégette a haját meg a szemöldökét. Peti szobájának kinézetén elképedt az a katona, aki a rohamosztaga élén belépett: két szürkére festett bomba állt az ajtófélfá mellett, a falon éleslőszerrel teli hevederek lógtak, és volt egy páncélöklő is, szintén falra függesztve. Petikétől magam is kaptam vaktöltényeket. Néha éles töltényt is hozott magával. Tüzet raktunk a rét közepén, beledobtuk az éles töltényt, és akkor futás. Bumm! Olyan is volt, hogy füstjelzőt égettünk, szállt a füstje, mi meg katonának éreztük magunkat.

p. 104, 107-109.

Lignit Kupa

... Czitóczky minden évben rendezett egy Lignit Kupát. És a házunk mögötti általános iskola szabadtéri kézilabdapályáján zajlottak a meccsek. A kupára pályázó összes csapat azon a pályán játszott, kispályás focit. Ott volt lelátó is. A focicsapatok a különböző házakban szerveződtek, jöttek a piros, a sárga, a zöld, a kék meg a barna háztömbből, mindegyik több lépcsőházas, négyszintes ház, hát el lehet képzelni, valamennyiből összejött egy-egy kispályás csapat. De ezeken túl érkeztek még az iskola mögötti családi házas negyedből is páran. Jöttek a Lignit Kupára, amely valódi össznépi eseménnyé vált. A kézilabdakapura felkerült a háló, bíró jött, mérték az időt, hány perc egy félidő, helyezések voltak. Lehetett nyerni, ha jól emlékszem, egy láda sört, meg ilyeneket. És volt beszédtema a Lignitben, előtte, közben, utána. Mezek voltak, rivalizáló csapatok, rivalizáló drukkerék. Olykor tíz, tizenkét csapat is összeállt. És a kupa egy nap alatt lezajlott reggel kezdődött, este végződött, mindenkijátszott mindenkivel, fél óra volt egy-egy meccs. Sokan azért jöttek, mert a Lisztes is focizott. Menjünk, nézzük meg! Iszonyú béna fazon volt, pedig a Fradiban is játszott valaha.

p. 97-98.

III/8/5. Kilián László: „Elidőzőhely” (2014)

*Kilián László: A mitográfus cifrakönyve
(Zalaegerszeg + Veszprém: Pannon Írók Társas., 2014) egyik traktátusa (p. 82-84.)*

Utazom. Visz a jármű. Báméskodom. Jellemző az emberre, hogy lakott vidékre másképp néz. Kevesebben vannak, akiknek nagyobb gyönyörűség a hegyek, dombok, erdők mezők, délibábok fürkészése, mint a majorságok, falvak és városok nyüzsgése, illanása.

Mondom, utazom. és a kisváros külső, kertvárosi övezetében rám tör a felismerés. Talán attól, hogy tudom, ez a rész a Loncsos, aztán a Mandulás, túlhan a Józán, a Bögre és átellenben a Baglyas. Mint egy-egy üdülő, víkendező vagy vakációzó hely.

Pedig itt laknak. Állandó lakcím alatt. Élik mindennapjaikat. Talán egyenesen hétköznapian. Mégis. A családi házak, így elpotyogtatva a kertes domboldalon, mégis üdülnek, üdültetnek, sőt üdítenek.

Igen, mert a várakozás lényegében különbözik az időzéstől, az elidőzéstől. A várakozás egy lehetetlen feszültségű készenlét. Azt mondom ilyenkor: na, majd akkor aztán. Ez ekként rám is dermed. Ehhez viszonyítva – és ettől elvonatkoztatva is – az időzés ez az érzemény az üdülőövezetnek mutatkozó kertvárosos lankák láttán.

Mintha. Mintha ez a nagy világba vetettség, szolgálatos, küldetéstudatos, kötelezettségtől béklyózott életke-
ret maga lenne a legnagyobb merénylet ellenünk.

Mintha. Mintha életünk és ez a lakóhely közeg vagy környezet igenis elidőző hely lenne. Az örömért, a kényelemért, a szabadság legigazabb terepe a domboldallal, gyümölcsösssel, méhessel és borospincével, de hovatovább, ennek megfelelő időbeosztással, de kötetlen cselekvő kedvvel.

Ha a lakóövezetről mind makacsabbul hisszük, hogy az a penzumok gonosz díszlete, díszletből valóságos fogda, korlátlabirintus válik.

Ha a lakóövezetről csak mint alvóhelyről gondolkodunk, önkéntelenül azzá is tesszük egy rabságos lustaságból, bizony alvóváros lesz. Talán még az álmok is kivesznek, kimenekülnek belőle! A korlátlabirintus, a hortyogásra igazított, de álcázott ketrec a hétköznap, avagy a megrögzött rostoklás. Benne a törékeny időben.

Az üdüléssel, szellőzködős, elidőzős rácsodálkozás legyezőjének kitárulta pedig az ünnep. De ez az ünnep több, mint pillanat, több, mint könnyű és kiüresedő szélfutam. Ez az ünnep az igazi jelen! Élményszerű valóság. Az érzékek összességét birizgáló. Ha az előbb azt mondtam, a jelen a bekövetkezés, ami egy pillanat, akkor most miért lehet azt mondanom, hogy a jelen, az ünnep több egy pillanattal? A bekövetkező ünnep jönni tud! És van. Így lesz jelen valóságosan a jelen.

III/9. A MOSOLYÁT TANULÓ VÁROS

Csővári János: „Üzenet az utókornak” (1988)

*Zenei élet Várpalotán (Várpalota, Várpalota Városi Tanács V.B. Művelődési, Ifjúsági és Sportosztálya, 1988)
című könyv előszava*

Egy város kultúrája az utókor számára is üzenet. Csak akkor van igazán múltunk, ha a kultúrában marandót alkottunk. Persze ez a gondolat valamennyi város, valamennyi település számára fontos lehet. Mi, várpalotaiak kevés városi hagyománnyal, de mégis nagy múlttal rendelkezünk. Településünk története jelzi, hogy az itt élő ember annyit mindig alkotott, hogy a település fennmaradjon vagy – a kedvezőbb feltételek között – viragozzék. Kulturális életünk ezekben az években – talán nem túlzás – a fénykorába fordul. A zene, ének, képzőművészet megfelelő teret kapott ahhoz, hogy valóban a városias módon élő és gondolkodó emberek otthona lehessen Várpalota. E szükségletek igényű érlelésében nagy szerepet játszott a Jó Szerencsét Művelődési Központ, amely a zeneiskolával válllvetve két évtizede vesz részt eredményesen a város tanulóifjúságának komolyzenei nevelésében. A Nagy Gyula Galéria létrehozása nemcsak a képzőművészetet, de valamennyi zenét szerető és értő ember számára is felejtethetetlen élményt nyújt. Zeneiskolánk tanárai, a helyi énekkarok nagyszerű élményt adó koncertjei mellett igazi világhírességek lépnek fel a jó akusztikájú teremben. Zenei életünkben új szint képviselnek a templomi hangversenyek. A könnyűzene fórumává vált a Sportcsarnok. Természetesen művelődési házaink is mindent megtesznek a komoly- és könnyűzene híveinek kedvére. Dicsérem mindazokat, akik a művészetek fellendítésében nem keveset vállaltak. A kultúra irányítóit, a Zeneiskola tanárait, az intézmények vezetőit. Városunk Tanácsa tettekkkel bizonyította és bizonyítja, hogy a kulturális élet fejlesztését, fellendítését mindennapos munkájának tekinti. A kultúrát befogadó sok intézmény mellett most elkészült városunk új büszkesége, a régóta jogosan nagy hangsúllyal jelentkező igényeket kielégítő Zeneiskola.

A nagy helyi hagyományokkal rendelkező zenei oktatás tehát méltó otthonba került. Biztos vagyok benne, hogy az intézmény falai között zenét tanuló fiatalok nemcsak szószólói, hanem szervezői, irányítói lesznek egykor városunk zenei, művészeti életének. Az ünnepi esemény, az új intézmény használatba vétele egyben a legjobb alkalom arra, hogy városunk zeneszerető lakossága és mindazok számára, akik figyelemmel kísérik Várpalota kulturális életének fejlődését, rövid számvetést készítsünk zenei életünk jelenéről és múltjáról. [...]

Mészáros Imre: Palotai Műhely (1994)

Várpalota az a város, amelyért nem szoktak lelkesedni. Sem az átutazók, sem a pár napot időzők, de még a helybeliek se nagyon. Amikor 1972-ben idekerültem, egy ideig én is úgy éreztem, hogy egy záptojásba költöztem. Mígnem egy fényes őszi napon felmentem a Baglyásra, azután a Fajdasra, később a Mórocztetőre. Aki palotai s nem mássza meg ezeket a pontokat, annak sohasem derül ki, hogy csúnyának hitt, bűdösnek tartott városa kívülről milyen szép.

Talán ez a csodálatos földrajzi környezet az egyik oka annak, hogy Várpalotán évtizedek óta folyamatosan virul a képzőművészet. A másik ok az, hogy mindig akadtak errefelé olyanok, aki élre álltak, csoportokat szerveztek, tanítottak, kiállításokat rendeztek, képzőművészeti gyűjteményt alapítottak. Móroczt Miklós, Nagy Gyula, Lendvai József, Szelestey László, Koncz József, Tenczer Károly, Újhelyi Gábor lelkes működése nélkül aligha beszélhetnénk itt képzőművészeti hagyományról.

A most bemutatkozó Palotai Műhely a legendás hírv Bányász Képzőművész Körből nőtt ki. Létezése és működése alakulásától kezdve a Nagy Gyula Galériához kötődik.

Nem hivatalosan bejegyzett társaság, inkább baráti csoport. A rendszeresen ismétlődő kollektív kiállítások, valamint a tagok egymás iránti figyelme és szimpátiája a legfőbb összetartó erő. Az összetétel mindenféle szempontból eltérő, mégsem alakult ki hierarchia. Aki kevesli a Műhely adta lehetőségeket, az szabadon társulhat máshova is.

A veszprémi Szakszervezetek Székháza Kisgalériájában rendezett grafikai bemutatkozás kivételével a közös kiállítások eddig [1994-et trunk ekkor – B. L.] „hazai pályán” rendeződtek. Legfőbb ideje elkezdni a vendégszerplést.

[Forrás: Mészáros Imre: Palotai Műhely. [Várpalota]: Nagy Gyula Galéria, 1994]

Ármás János: A mosolyát tanuló város (1999)

„Itt vagon kezdődése Veszprém-vármegyének. Régen ez vár volt. Most egy közönséges és naponként csinosodó... mintegy negyedfél ezer lakosokat számláló mezőváros, mely különös jogokkal bír...” – ajánlotta 1834-ben útleírásában Palotát Oláh János, a tudós prédikátor. Ma a várpalotai ember mondja, itt kezdődik Veszprém megye, egy közösséget alkotó, naponta csinosodó. mintegy huszonnégy és félezer lakost számláló város, mely, ha másutt nem is, de az itt élők lelkében különös jogokkal bír.

Mondható: Thuri György várvédő kapitány városa, a Zichy grófok, kastélyt és ispotályt építő Waldstein János gróf, a költő öccse, a mészáros Petőfi István, a Szindbádot, a bolygó hajóst megénekelő Krúdy Gyula, a nyelvtudós Bán Aladár, az operaházi magánénekes Ney Dávid, városa, no de ne feledkezzünk meg, hogy itt született Nyilasi Tibor, itt kamasz(k)odott Kuncze Gábor, innen indult Balázs Péter színművész és a Padödő-sztár Falussy Mariann is.

Szép névsor ez, bővíthető persze hosszan, például a festőkkel. Nagy Gyulával és Szelestey Lászlóval, a modern bányászatot megalapozó Faller Jenővel vagy éppen minden palotai kedves barátjával, a díszpolgárok doyenjével, a kilencvenedik esztendejét (kopogjuk le aktívan!) töltő Csiky Ivánnal.

Az igazság a tudós prédikátor, Oláh János ajánlásában keresendő, miszerint ez a város különös jogokkal bír: Várpalota a várpalotaiaké. Bányászkodásba generációkon át belenőtt, beletanult, beleszokott családoké, az iparfejlesztés idején az ország szinte minden tájáról ideérkező, munkát, otthont kapóké, a szocialista város „Sztálin-barokk” épületeit, a szénport, a pernyét, a lőtér bummgóságát, szovjet éleslövészetten az óvoda homokozójába csapódó lövedéket elviselőké.

Különös jog várpalotainak lenni. Azok joga, akik vállalták, hogy idejönnek, akik itt éltek és élnek, maradtak és maradnak, akik ma sem mennek el innen. Akik vállalták a „piszkos tizenkettő” minden nyűgét, akik túléltek a rendszerváltás után a nehézipar átalakulásának következményeit, a bányák bezárását, az elbocsátásokat, akik nem kerestek máshol otthont, amikor háromezer-kétszáz munkanélkülit regisztráltak, akik nyögtek, ha tudták, fizették az ország legmagasabb távfűtési díjait.

Világot látott, a világba a palotaiak hírére is, itt élőket is elvivő kedves barátom kérdezte, mert tőle is megkérdezték itthon is, a világban is: miért nem mosolyognak a palotaiak. Igaz a kérdés, de válaszolni csak a palotai ember tud: mosolygunk mi, csak a magunk módján. Nem látványosan, nem gesztusokkal, de csendesen, halkán. Különös jog ez is. várpalotaiak joga.

Persze, nem élnek itt szomorú emberek, a palotai polgár valahol azért optimista. Nem a loncsosi ház, nem a hétvégi kert a Baglyasban, a Kisbadacsonyan, nem az újonnan induló vállalkozás jelenti csak az optimizmust. Hanem az ittlét – bár ezt tényleg csak a palotaiak érthetik.

Van már irigylésre méltó közkomfort, gázhálózat, csatorna, modern vízbázis épült japán hitel segítségével. Van kórház, épült a város erejéből, anno tízezer ember jelentette ki azon az estén: a városé is marad, és megmarad.

Vannak jó iskolák, kórusok, van Cserregő néptáncsoport, vannak templomok, és van képzőművészeti alkotócsoporthoz, nyugdíjasklubok, és kertbarát körök, családsegítő szolgálat, a városháza szociális segélyeket elbíráló irodája, munkahelyteremtő befektetők és munkanélkülistől menekülő kényszervállalkozók, jó konyhájú éttermek és bögrekocsmák, kilakoltatottak és svihákok, családok és rászédettek, az önkormányzó testület kócos ülései, alkalmasint hamis hangú, önös céljaikért lobbizó képviselők, köpönyegforgatók és kurzuslovagok, szép időben a főtéren sarkán a világ dolgairól dödögő öregurak, a piacon állandó kuncsaftokat váró nénikék, használt ruhák között is az olcsóbbat kereső családanyák. Várpalota a várpalotaiaké.

Ipari parkok Inotán és Palotán készenlétben állva várják a befektetőket, úgy tűnik, nem olcsó az optimizmusuk. Régi üzemek újjáalakulnak, megrögzött palotaiaknak meglepő az átfestett cégtábla, amely azonban munkát garantál.

Lassan a városhoz ér Öskü felől a négysávos út, s talán nem is olyan lassan majd Fehérvárig. Aztán ezen az úton jöhet az újabb befektető, mert az itt előállított termék ezen az úton már kényelmesen továbbszállítható. S ami legalább ilyen fontos: telt ház van a bölcsődében és az óvodákban. Mert Várpalota elsősorban az apró várpalotaiaké.

Senki se féljen, megtanul a város mosolyogni, a szájuk szegletében már látszik is némi fény. De tessék ezt a palotaiakra bízni! Hadd találják ki saját jövőjüket, boldogságukat. Kedves lelki jóbarát érdeklődött, mit gondolok a városról. Nem a kérdés elől kitérve válaszoltam: én itt születtem, itt nőttem fel. S hozzátettem, mi várpalotaiak nem nagyon beszélünk arról, szeretjük, vagy nem szeretjük ezt a várost. Mi itt élünk, mi megéljük, mi pontosan tudjuk, mikor és miért mosolygunk.

[Forrás: *Napló, Várpalotai Napok '99. 1999. október 8.]*

Csepin Péter: „Hazaértem” (2003, 2005)

Részletek az úti beszámolókból

2003. június 5. hetvennyolcadik nap, haza-felé a harmincötödik, csütörtök, Magyarország

AZ EGYIK KERESKEDELMI TV STÁBJA RIPORTOT KÉSZÍTETT VELÜNK. Nyűgösek voltunk, és nem igazán együttműködők, főleg az elején. A végére megennyhültünk, de a leadott riportot megnézve, nem voltunk elragadtatva a végeredménytől. Az út mondanivalója számukra annyiban kimerült, hogy munkanélküliek vagyunk és néha csak kristálycukrot eszünk. Ha olvasták volna a naplomat, az is kiderült volna belőle, hogy koldulásból tartjuk fenn magunkat, hajléktalanok vagyunk, és alkoholisták is.

Dunaföldváron elénk vág egy pick-up és a kocsiból kiugró sofőr megkérdezi, honnan jövünk. Rodostóból, feleljük, erre a kezembe nyom tízezer forintot. – Köszönöm fiúk, helyettem is csináltatok, jó utat! Azzal elhajt, se előtte, se azóta nem láttuk. Mezőfalván, a Zöldfa Étterem vezetője, Horváth János, hideg söröket hoz elénk, és ebédre is meginvitál. Mikor fizetnénk, azt mondja, ez a minimum, amivel hozzájárulhat az úthoz. Hantosan Kovács Huba kínál meg borral bennünket, és arab lován Seregélyes határáig kísér, mutatja a számunkra ismeretlen földutat, rengeteg időt spórolva meg nekünk. Belsőbárádon Gabival találkozunk, fehér ruhájában annyira vonzó, hogy legszívesebben még ma éjjel hazavágtatnék hozzá. Ritával és Gyulával jött elénk, ők adták kölcsön Gere Zolinak a másik hucul kancát. Szremkó Zoli és András a híd közepén állítják le az autót, elé pokrócot terítenek, és azon szolgálják fel a vacsorát a vendégeknek, akik csipegetnek egy keveset, de még sötétedés előtt hazamennek, holnap látjuk egymást. Bujtás Attila hétvégi házában alszunk, visszaértünk a legelső éjszaka helyszínére. Szörnyű, de mintha tegnap lett volna. Elképesztően rohan az idő.

Napi: 70 km; Hazafelé: 1521 km; Össz: 3074 km

2003. június 6. hetvenkilencedik nap, haza-felé a harminchatodik, péntek

NAGYON SZÉPEN, EGYENLETESEN ÜGETVE JUTOTTUNK EL ŐSIIG. A Bakonyt már reggel óta láttam, le sem tudtam venni a szememet a drága hegyeimről. Ahogy közeledtünk Palotához, egyre többen üd-

vözöltek bennünket idehaza. Nádasdladányban utánunk kiabált egy anyóka: – *Hejj, huszárok, mit esztek ti, hogy ilyen soványak vagytok, pattogatott kukoricát?* Kacagva ügettünk tova. Ősiben csatlakozott hozzánk Bátor Zsuzsi, és fél óra múlva majdnem elvesztettük. Arab kancája a hídon megijedt valamitől, megperdült és a szembe jövő kamion alá farolt. A sofőr hiába fékezett, a ló csak táncolt hátrafelé, egyenesen a kerekek alá. Ha Zsuzsinak nem lett volna annyi lélekjelenléte, hogy odadobja a szárat és hajtja előre minden eszközzel a kancát, délután már temethettük volna. Annyi időre szükség lett volna, hogy szétválogassuk egymástól az ő és a lova csontjait. Nem hiányzott az utolsó kilométereken ez a riadalom, egy-egy infarktussal lettünk gazdagabbak. András beállt elének, a hirtelen megjelent Szilágyi Zoli mögénk, és biztosították az utolsó szakaszt. A vár elé már kisimult idegekkel érkezünk. Itt kisebb tömeg üdvözölt minket. Barátok, rokonok, ismerősök, az ország több részéről, Balog Lujó barátom Szlovákiából érkezett a tiszteletünkre. A városvezetés viszont nem tartott minket érdemesnek arra, hogy megjelenjenek a hazatérésünkkor. Hazudnék, ha azt állítanám, nem fájt. De legalább nem képmutatóak, és minket is megkíméltek a bájolgástól, ezt is értékelni kell. A sok remek ember azonban igyekezett feledtetni a keserűséget. A várban ünnepélyesen elhelyeztük annak az emlékplakettnek a párját, amit Rodostóba, a Rákóczi Múzeumba vittünk.

Ez volt túránk záróakkordja. Remélhetőleg sikerült felhívni a figyelmet a Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc életművére, valamint a szabadság- harcot végigküzdő, a függetlenséget életük árán is kivívni akaró egyszerű kurucokra. Minden korban szükség van karizmatikus vezetőre, akit szívesen követnek nagy tömegek. Ma is elkelve, hiszen új veszély leselkedik ránk, az egyformává válás. Ha utunkkal sikerült pár ember figyelmét ráirányítani saját történelmünkre, ha valakinek láttunkra az a gondolata támadt, hogy a hagyományörzés fontos dolog, már megérte. Mi igyekeztünk helytállni.

A népet meghívtuk vacsorázni, a szüleim fácánlevest, vaddisznópörköltet készítettek ipari mennyiségben, aki számított, hivatalos volt oda is. Itthon még csak most kezdődik a nyár, a sok fehérbőrű közül kisötletlik az expedíció tagjainak cserzett arca. Mosolyognom kell, ha rájuk nézek, jó csapat volt. A lakoma előtt, lovainkkal kinyargaltunk a tanyámra. Ezerszer járt ösvényen vitt a lovam, ismerős a táj minden dombvonulata. Hazaértem.

Napi: 57 km; Hazafelé: 1578 km; Összesen: 3131 km

[Forrás: Csepín Péter: *lakásunk volt paripánknak háta... azaz nyolcvan korty alatt a Balkán körül p. 93-95.]*

2005. november 26. kétszázhuszonharmadik nap, szombat hazafelé a száztizenharmadik

REGGEL A KÉT DIDERGŐ, állig öltözött marhahajcsár megkérdezi, hogy a fenébe nem fagyunk meg egy szál ingben. András a bizalmába fogadta őket és titokzatos mosollyal félrehúzza ingét, fellibbentve a fátlyat a hadititokról: télen van póló az ingünk alatt. Kis hűja, hogy nem késelik meg. A fekvőtámaszok is melegítene, a lábemelésből is eljutottunk az ötig. Tehát szinte edzettnek lehet nevezni a csapatot.

Hajmáskérről már kilencen indulunk meg Bántapuszta felé. Ott Kovács György érdemes üvegesmester vezetésével egy helyi lovaskocsi, két helyi és vagy tucatnyi Silverados lovas csatlakozik hozzánk. Eördögh András és Zerinváry Szili fel-alá vágatnak lovaikkal. Mint két sztyeppéi felderítő.

A palotai várban állófogad a polgármester, és mindazon ember, aki izgult értünk a hét hónapos távollét alatt. Gere Zoli is itt van, és a XVI. századi hagyományörzők színe-java. Szremkó Zoli pedig jelzi, hogy már úton van felénk. Ezt követően a szüleim adnak ülőfogadást mindannak, aki befér hozzánk. Mi először kivisszük a tanyára az állatokat, és csak utána csatlakozunk az ünneplőkhöz. Tartunk rögtönzött sajtótájékoztatót, élménybeszámolót. Rajtunk most jön ki az, amit Santiagóban a zarándokokon láttunk. Vége van valami nagyon jónak az életünkben. És mostantól nem pillanatokra engedünk be idegeneket a mi kis közösségünkbe, hanem felbomlik a nagy csapat, mindenki megy a saját fészkebe. Ha nem lenne kinn az a bitang hideg, tán még kétségbe is esnének. Pedig megkaptuk, amit akartunk, megismertük, amire kíváncsiak voltunk, ennek ellenére, vagy éppen ezért mintha valami üresség lenne ott belül. Gabinak alig pár napja van az átállásra, csütörtökön már dolgozni megy. Körben boldog emberek, mi meg ücsörgünk szerényen, mosolygunk a szánkkal, és örülünk ugyan a hazaérkezésnek, a rég nem látott rokonoknak, barátoknak, de furcsa lesz, hogy holnap nem kell nyergelni.

Napi: 20 km; Hazafelé: 3534 km; Összesen: 7058 km

[Forrás: Csepín Péter *vetett ágyunk kemény nyeregkápa... a Hadak Útján az óceánig p. 185.]*

Andrássy Antal: Gyengülő gazdaság, erősödő urbanizáció (2009)

Részlet a Volt egyszer egy Erőmű (Várpalota, Bakonyi Erőmű Zrt., 2009.) c. könyvből, p. 12-13.

A város fejlődése a rendszerváltást követően, a '90-es években azonban megállt, illetve elkezdett az ipar visszaesni. Az egymásra épülő iparszerkezet alapja, a szénbánya fokozatosan leépült, 1992. október elsején felhagyott a mélyműveléssel. Így a kiszolgáló társaságokkal együtt mintegy négy és fél ezer munkahely szűnt meg a városban és környékén. A bánya egyes kiszolgálóüzemei – irányítástechnika, pajzsgyártás, építőipar, szállítás stb. – egy ideig még biztosították munkát alkalmazottaiknak, de a tökehiány 2004 év végére folyamatosan felszámolásra készítette a tulajdonosokat. Az erőmű sorsának megpecsételéséhez többek között hozzájárult a várpalotai bánya bezárása is. Egy ideig ugyan más bányákból származó szénnel még üzemeltették, de a tulajdonos – gazdaságtalansága miatt – végül is 2001-ben leállította. Megszűnt az alumíniumkohászat is, s itt már csak az alumíniumfeldolgozással összefüggő profilban tevékenykednek, félkész és kész termékek gyártásával foglalkozva. A hazai szénbányászat visszaesésével együtt megszűnt az Országos Földtani Kutató és Fúró Vállalat is. Mindemellett több száz munkahely megszűnését okozták azok az olyan kapcsolódó tevékenységek, mint például az autóbuzsos személyszállítás, a vasúti szénszállítás, éttermek, mosodák stb. tönkremenetele és megszűnése is. Napjainkban már csak a palotai és az inotai városrészekben formálódó ipari parkok jelentenek némi reményt, biztató reagálást a változó gazdasági klímára, miközben azonban. Péten örvendetesen még mindig tartja magát a nitrogénművek, amely – további fejlesztésekkel erősítve pozícióját – immáron az ország egyetlen nagy kapacitású műtrágyagyára. Várpalota a várossá nyilvánításakor még kimondottan falusias képet mutatott széttagolt kerületeivel, földszintes házaival. Ez természetes otthont nyújtott a háború utáni években látványosan növekedő, de még 1949-ben is mindössze tízezer lakosnak. Ám három évtized alatt a dinamikus iparfejlesztésnek köszönhetően megháromszorozódott az itt élők száma, s megközelítette a harmincezetet. Több száz lakás épült valamennyi kerületében, Inotán az új üzemek szomszédságában úgynevezett készenléti lakótelep épült – magát a falut 1956 után villamosították s Péten is megépítettek egy-egy többemeletes épületekből álló lakótelepet. Palotán kezdetben a bányászkolóniát bővítették, majd a házigyári technológiák révén messziről látszó magas házakkal beépítették a Tési-dombot, s elkészült a vele egy magasságban fekvő Ady-lakótelep. Beépítették a közöttük fekvő felsővárosi völgyet, a Kismezőt, s a Kálvária-dombot is. A tömeges lakásépítés keretében a város keletre, nyugatra terjeszkedett, Inotára nézve változatlanul magas házakban biztosították a szükséges otthonokat, míg Öskü felé az úgynevezett Loncosos-dűlőn a magánerős építkezési törekvések jegyében mutatós családi házak nőttek ki a földből. A lakosság gyarapodásával, a lakótelepek kialakításával párhuzamosan ugyancsak nagy ütemben bővült a kereskedelmi ellátó, az oktatási, az egészségügyi, a közművelődési, a kereskedelmi és szolgáltató hálózat. Bölcsődék, óvodák, iskolák, ABC-áruházak tucatjai, művelődési házak épültek. Az inotai lakótelepen – még az ötvenes évek közepén – kettő is, mert a kohó és a hőerőmű egymással versenyezve ragaszkodott a saját művelődési házához. Később győzött a ráció, a két kultúrházat egyesítették, hogy közösen elégítsék ki a gyártelep közművelődési, kulturális igényeit, leginkább az erőmű Béke Művelődési Házában, míg a kohó Magyar Ezüst Művelődési Háza jó ideig könyvtárként, képzőművészeti kiállítóhelyként működött tovább. A közművelődés egyik centrumaként a belvárosban 1958-ban megépült a Jó Szerencsét Művelődési Központ, és megkezdődött lassú ütemben, szakaszosan a Thuri-vár helyreállítása, amelyben többek között helyet kapott a Magyar Vegytudományi Múzeum és a Várpalotai Bányászattörténeti Gyűjtemény.

Az urbanizációs fejlődés, gyarapodás különösen látványossá vált a nyolcvanas évek elejétől, amely sajátos módon azt követően sem akadt meg, hogy Várpalota egyre inkább leépült, illetve átstrukturálódott, s az egykori szocialista iparváros reprezentánsainak egy része ma már jószerivel csak emlék. Az infrastrukturális, kommunális, kereskedelmi hálózat nagy ütemű bővítése – autóbusz-pályaudvar, sportcsarnok, bevásárlócentrumok – minden tekintetben komfortossá, lakhatóvá tette a várost. A városfejlesztés minőségi színvonalának emeléseként Várpalota az 1990-es években bekapcsolódott a Japán Császárság támogatásával megindult ún. japán programba, amelyben az iparfejlesztések káros hatásait igyekeztek felszámolni a lakosság érdekében. 1998 végére a város összes belterületi telkén elérhetővé vált az egészséges ivóvíz, a teljes körű csatornázottság, valamint az épületek teljes körű hőellátása. 1997. október 1-jével megbomlott Várpalota város egysége, a pétfürdői városrész, mely a rendszerváltás során gazdaságilag a legkevesebbet veszítette, önállóvá vált Pétfürdő néven. Ám így is jelenleg mintegy 23 ezren élnek Várpalotán, s élvezik a városi életforma minden előnyét, köztük az egykori erőmű dolgozóit. Többségük jobbra már csak nyugdíjasként, míg mások a város kisebb-nagyobb termelő-, szolgáltatóüzemeiben, intézményeiben igyekeznek épp úgy helyt állni, mint egykori munkahelyükön, amelyet a bezárása óta eltelt egy évtized ellenére sem felednek.

Utószó

Tisztelt várpalotaiak, kedves könyvbarátok!

Engedjék meg, hogy először egy idézettel illusztráljam e könyv újrakiadásának szükségességét és fontosságát:

„De sokszor hallottam már azt a mondatot, hogy a jelenben kell élni, és felesleges a múlttal foglalkozni! Amikor valaki azt mondja, hogy értelmetlen a múlttal foglalkozni, hiszen azt már nem lehet megváltoztatni, nagy precizitással fejezi ki, hogy azt gondolja: az segítene rajta, ha a múltat megváltoztathatná. Azt hiszi, a múlttal kapcsolatos egyetlen lehetősége az volna, ha azt meg nem történtté tehetné vagy átírhatná, és mivel ez lehetetlen, nincs dolga ezzel. A sejtjeink azonban őrzik a múltunkat, így az hatást gyakorol a jelenünkre. Ezért éppen annyira érdemes a múlttal foglalkozni, azt földolgozni, elrendezni, amennyire a jelen szempontjából szükségünk van rá. A múltat pontosan azért kell helyére tenni, hogy a jelenben élhessünk.” (Pál Ferenc atya)

Könczöl Imre könyve első kiadásakor hiánypótló műnek számított. Fő- és alcíme jól tükrözi funkcióját. A szerző az első fejezetben röviden összefoglalja városunk történetét, majd kronologikusan felsorakoztatja azokat az „irodalmi” (jó részt inkább történeti forrásokból álló) szemelvényeket, melyek településünkéről szólnak, vagy róla említést tesznek. Budai László – nagy elődjéhez méltón – fontos kiegészítésekkel bővítette az eredeti kiadást, az általa beválogatott idézetek teljesebbé teszik a városunkról alkotott képet, s elvezetnek bennünket a mába, napjaink társadalmába.

A kötet olvasása olyan csodálatos időutazásba repíti olvasóit, melynek során történelmi korokon keresztül követheti településünk tündökléseit és hanyatlásait. Szinte minden szemelvényből kitűnik e hely varázsa. Ezért jutottak eszembe Pál Ferenc atya gondolatai: ha megismerjük múltunkat, látni fogjuk értékeinket, melyek segítenek nekünk a jelen megélésében és a jövőnk tervezésében.

Aki e könyvet olvassa, rádöbben arra az igazságra is, amit Peter Ludwig Berger szociológus, teológus így fogalmaz meg: *„[mai világunk] ...maga a lázálom, amelyben az individuum a rendezetlenség, az értelmnélküliség és az örület világában süllyed el. Ebben a lázálomban a valóság és az emberi azonossága a rettenet értelmetlen formáivá torzul. Egy társadalomba beletartozni egyenlő az épelméjűséggel, abban az értelemben, hogy az embert a társadalom megvédi az érték- és értelemvesztés rettenetétől a végső 'tébolyától'.”*

Az ő gondolatait is érdemes szem előtt tartanunk. Ha az előttünk járók nem hittek volna a közösség erejében, nem fogtak volna össze, nem őrizték volna értékeiket, s nem szerették volna településüket, akkor nem lettek volna képesek újra és újra elkezdni az életet, újra és újra virágzó várossá változtatni Palotát a hosszú évszázadok folyamán.

Ez a könyv segíthet abban, hogy megismerjük múltunkat, ezáltal elkerüljük az „érték- és értelemvesztés rettenetét”, és hogy mi is virágzóvá tegyük városunkat, vagy ahogyan Ármás János némi poézissel fogalmazott: „újra tanuljuk mosolyunkat”. Ezért szívből kívánom, hogy minél több palotai család könyvespolcára kerüljön föl, minél több iskolás gyermek kezében forduljon meg e könyv annak érdekében, hogy tanuljunk belőle: tanuljunk meg őseinktől a küzdelem, az összefogás képességét. Legyünk büszkéek Várpalota múltjára, tegyünk meg mindent jelenéért, mert e két dologtól függ helyi közösségünk jövője! A jelenünk mindig a jövőnk nyitánya, éppen ezért kívánom, hogy lehessen ez az utószó egy, a következő évszázadok történetét összefoglaló majdani könyv leendő előszava!

Várpalota, 2015 decembere

Tisztelettel:

Katona Csaba
Várpalota város alpolgármestere

Tartalomjegyzék

I. fejezet VÁRPALOTA RÖVID TÖRTÉNETE	5
I/1. KÖZÉPKORI VÁRAK ÉS TELEPÜLÉSEK	5
Hány vár volt és hol feküdt Bátorkő?	10
I/2. VÉGVÁRI IDŐK – TÖRÖKELLENES HARCOK	12
Téveszmék Palota régi nevééről	14
I/3. A TÖRÖKÖK KIŰZÉSÉTŐL A SZABADSÁGHARCIG	15
I/4. 1848–1945. A MEZŐVÁROSI KIVÁLTSÁGOK MEGSZŰNÉSÉTŐL A FELSZABADULÁSIG	18
Mikor kezdődött a bányászat?	19
I/5. ÚJ VÁROS SZÜLETIK	22
Személy-, intézmény- és helynévmutató	25
II. fejezet VÁRPALOTA IRODALMI KISTÜKRE	27
II/1 A KÖZÉPKOR EMLÉKEIBŐL	27
A honfoglalók Pét mezején (Anonymus: Gesta Hungarorum)	27
Veszprém városa	27
Bátorkő első hiteles említése (oklevél 1326-ból)	27
Bátorkő várát Nagy Lajos király a kont családnak adományozza (1350)	28
A „Péti per” irataiból	28
Levél Palotáról Kapisztrán Jánosnak (1456. május 17.)	29
II/2. MÁTYÁS KIRÁLY ÉS VÁRPALOTA	30
A Kikeri-tói patkónyom	31
Kinizsi ugratója	31
Bánta nevének eredete (I.)	31
Bánta nevének eredete (II.)	31
Márkus szekrénye	31
Palotai pálcának pedig nem lesz száma	31
Csóri csuka, nincsen mája, palotai pálcá, nincsen száma!	32
A csóri csuka meg a mája	32
Mátyás Ujlakinak ígéri Bosznia királyságát	32
Kisfaludy Sándor: Essegvár	33
Mikszáth Kálmán: A szelistyei asszonyok	33
Móra Ferenc: A palotai varga	35
Vásárhelyi András éneke	36
Páter Tomori Pál tréfája	37
II/3. VÉGVÁRI IDŐK	38
Erdődy Simon zágrábi püspök, horvát bán beszámolója a Móré László elleni 1533. évi ostromról, Palota kirablásáról, a magyarok rabságba hurcolásáról	38
Szkhárosi Horvát András: Móré Lászlóról	39
Eötvös Károly: Móré Lászlóról	39
Gárdonyi Géza: Móré Lászlóról	39
Végvári élet Palotán	41
Takáts Sándor: A nagy Thury György	43
Nagy Thury György hadba indul	46
Hamza bég csellel akarja elfoglalni Palotát	46
Thury György megvédelmezi Palotát Arszlán budai pasa támadása ellen (1566)	47
Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem Második ének	49
Palota ostroma 1566-ban	50
Végbéli vitéz éneke	53
Alistáli Márton(?): Az vitéz Túri György haláláról	53
Sinka István: Kanizsával szemben	55
Thury Benedek várkapitány leveleiből	56
Takáts Sándor: Erdődi Pálffy Tamás	56
A palotai várórség levele Teuffel András győri generálishoz	59
Wathay Ferenc: A gályás rabokról	60
Vajtai Márton(?): Veszprémi hajdú levele palotai töröknek	61

II/4. A KURUC SZABADSÁGHARC	62
Szentesi György: Siralomének.....	62
Bottyán tábornok 1707. július 3-i levele Bercsényi Miklósnak	63
Thaly Kálmán: Még nők is köveket hengergettek alá.....	63
II/5. XVIII-XIX. SZÁZAD	63
Palota 18-19. századi földrajzi leírásaiból.....	63
Tomka-Szászky, (János – K. I.) Joannes: Introductio in orbis hodierni geographiam... Pozsony, 1748.	63
Korabinsky, Johann Matthias: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn... (Pozsony, 1786.)	63
Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 1. köt.	63
Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. 2. köt.	64
Rómer Flóris: Ujlaki vár Palotán	64
Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. 4. köt.	65
Jancsik Ede: Kirándulások hazánkban. I. köt. (Pest, 1863.)	65
A Palotai Árvaház alapítólevele (1793)	65
Naszályi János: Életem folyásának leírása	68
Vörösmarty Mihály Várpalotán.....	70
A Kossuth utcai volt iskola leírása az 1846. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben.....	70
Széchenyi István Waldstein Jánosról.....	70
Eötvös Károly Waldstein Jánosról.....	71
II/6. PETŐFI VÁRPALOTAI ROKONI KAPCSOLATA	72
Petőfi Sándor: Szeget szeggel.....	73
Petőfi Sándor: Kovács Pálhoz	74
Halász Gyula: Petőfi István Várpalotán.....	74
Petőfi István verseiből.....	75
Hogyha meghalok... ..	75
Hull a levél... ..	75
Elmegyek én... ..	75
Sír a rózsám... ..	75
Sokszor... ..	76
Jókai Mór: A magyar Tempevölgy	76
Eötvös Károly: A bakonyi szűr.....	77
Singer Ábrahám: Az első szénbánya.....	79
II/7. ÁLMOK, REGÉK ÉS A VALÓSÁG (1900-1945).....	79
II/7/1. Faller Jenő: A „Jó Szerencsét” Olvasókör megalakulása.....	79
II/7/2. Bán Aladár.....	80
Bán Aladár verseiből	81
A „szülői ház” ciklusból	81
Még áll a ház... ..	81
Most is oda vágyom... ..	81
Itthon vagyok megint... ..	81
Az én műzsáim.....	82
A népért.....	82
Öregkori epigrammáiból.....	82
II/7/3. Krúdy Gyula és Várpalota	83
Krúdy Gyula: Nem kapott pénzt a nagyanyám	83
Radics Mária levele Krúdy Gyulának.....	84
Nagyanyámnál.....	84
Várpalotai tájkép.....	85
Látogatóban Palotán.....	85
Krúdy Gyula: Sobriék	87
Krúdy Gyula: A betyárok országútján	91
Krúdy Gyula: Útinaplómból	92
II/7/4. [Társadalomrajz].....	94
Tatay Sándor: Szociális misszió.....	94

A pétfürdői pokol.....	97
Patonai János nyugdíjas bányász visszaemlékezéseiből.....	99
A nyilasok palotai tömeggyilkossága	101
II/8. „HOSSZÚ KÉMÉNYEKEL NYÚLVÁN AZ EGEKIG” (1945 UTÁN)	102
Veres Péter: Királyszállási közjáték	102
Így kezdtük az erőmű építését	104
„Formálódtak az emberek...”	104
Új kohó a Baglyas-alján	105
Jankovich Ferenc: Hol a régi Bakony? (Részlet)	107
Garai Gábor: Inota (vers, 1954).....	108
Gyurkovics Tibor: Útravaló (vers)	109
Németh László: Ha most lennék fiatal.....	109
Fodor András: Irodalmi Majális Várpalotán (1966)	111
Szij Rezső: Palota festője: Nagy Gyula (1922-1966)	112
Népszokások, éneklési alkalmak Várpalotán.....	113
Palotai népdalok	114
Tatay Sándor: Vár a pusztaságban	116
A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA AZ ÚJRAKIADÁSHOZ	118
III. fejezet KIEGÉSZÍTÉS KÖN CZÖL SZÖVEGGYŰJTEMÉNYÉHEZ.....	119
III/1. RÉGI IRATOK A KÖZÉPKORI PALOTA TÖRTÉNETÉHEZ	119
Bátorkő egyetlen ismert ostromáról (1284).....	119
Az oklevelek regesztái, átiratai.....	119
1393-es oklevél Palota első (ismert) említése Palotai Konth Miklós nevében	120
Palota mezőváros egyetlen (ez ideig ismert) középkori oklevele (1453. március 24.).....	120
Corvin János Palotára hozza a Szent Koronát 1490-ben (egy német zsoldos emlékei szerint).....	121
Palotai zsidó polgár (1542 körül).....	122
III/2. KÉT PALOTAI VONATKOZÁSÚ BOSZORKÁNYPERES IRAT A XVIII. SZÁZADBÓL	122
Palota mezőváros tanúsítja, hogy Patonai Mihályné nem boszorkány (1724).....	122
Boszorkányvád felülvizsgálati kérelme a Palotai Úriszék előtt (1733)	123
III/3. PALOTA A XIX. SZÁZADBAN	123
III/3/1. Richard Bright híres utazó Palota mezővárosról (1815)	123
III/3/2. Erdőgazdálkodás	124
Várpalotai erdőgazdálkodásról Waldstein János idejében (1866)	124
Sztáray Antal nagybirtokos erdőgazdasága a székesfehérvári országos kiállításon (1879)	126
Az Erdészeti csoport kirándulása a várpalotai erdőben Sztáray Antal vezetésével	126
III/3/3. Korrajz.....	127
Eötvös Károly: A palotai mészárlás (Hoster Fülöp-ügy) (1881)	127
József főherceg fogadása Várpalotán (1882)	129
Sztáray Antal gróf nekrológja (1893)	129
Zichy Gábor gróf nekrológja (1899)	130
III/4. KIEGÉSZÍTÉS A XX. SZÁZAD FORRÁSAIHOZ	130
III/4/1. Várpalota katonavárossá válik	130
Barakk-tábor épül Várpalotán (1914)	130
Gyakorlóerődök, utász-, aknavető, és gáztanfolyamok (1917).....	131
Nagyszombathy Miksa a „Mátyás várkastély” rekonstrukciójáról (1933)	132
Dr. Koller Sándor Várpalota első (jelenleg ismert) díszpolgára (1914)	132
III/4/2. Witzleben Altdöbern Henrik birtokairól.....	133
„Hogyan kerül a német császár sógora a hajmáskéri tüzérségi lövőtér közvetlen közelébe?” (1903)	133
Mátyás király vadászkastélya leégett (1909)	134
A kincstár hírhedt szerzeménye (1913).....	134
A várpalotai birtokvásár (1913).....	135
Országgyűlés előtt a várpalotai birtokvásár ügye (1913)	137
III/4/3. Várpalotai játékok.....	138
Szerelmi dal, játék, csalmese Várpalotáról (1906)	138
Fallerné Jász Lilla: Várpalotai betlehemes játék (1935).....	139
III/4/4. Látomás 1927-ből. Múltunk és jövőnk	140

III/4/5. Hamvas Béla: A Bakony (1937)	141
III/4/6. Bányászélet a két világháború között	143
Hóman Bálint látogatása Várpalotán (1939)	143
Szent Borbála kultusza a régi Várpalotán	143
Csiky Iván: Borbála napi „díszmenet” (1944)	143
III/5. LÁTOMÁS 1952-BŐL: A SZOCIALISTA VÁROS	144
III/6. VÁRPALOTA AZ 1956-OS FORRADALOM- ÉS SZABADSÁGHARCBAN	147
III/6/1. Sándor László: Nálunk így kezdődött... ..	147
III/6/2. A forradalom tisztasága	148
III/6/3. Szarvas József: A várpalotai események 1956-ban	149
III/7. A '60-AS '70-ES ÉVEK VÁRPALOTÁJA	154
Jó Szerencsét, Várpalota! (1960)	154
Egy idealista kísérlet: Vidámpark és parkerdő a Grábler-tó mellett (1961)	154
Kátai Imre: „Várpalota a szocialista építés szimbóluma” (1974)	155
III/8. „REGÉNYES” HANGULATOK A „SZOCIALISTA VÁROSBÓL”	156
III/8/1. Bozsik Valéria: Szerelem és kísérlet (1966)	156
Raport a trösztigazgatóságon	156
A várpalotai pajzs áttervezése	158
Tragédia	159
Várpalotai fejlesztésű fejtőgép	160
Hófűvás.....	160
A tröszt átszervezéséről és arról, amit a város köszönhet a trösztnek	161
Vidámpark és halászcserda	163
III/8/2. M. Nagy Miklós: Ha nem is egy bomba nő. Szerelmesregény (2014)	165
Oroszélmények.....	165
„Apa”	167
Bánta-bánya bányása és a gombászás	167
Bántai kertszövetkezet a 70-es évek végén	169
„A szabadság oázisa”	170
„Foci, Baranyi”	170
„Nem is volt olyan bús az a lakótelep” (Várpalota, 2010-es évek)	171
III/8/3. Malota László: Elmúlt napok boldogsága	172
Kulcsos gyerekek	172
Iskola.....	173
Iskolai ünnepek	173
Rendetlenkedés a hangversenyen... ..	175
...és a büntetés.....	175
Hazafelé az Alsóvárosba	176
III/8/4. Géczi János: A bunkerrajzoló.....	177
Ady-lakótelepi lakás a 80-as években	177
Lakótelepi élet a 80-as években	179
Pecázás a bányatavaknál.....	180
Bunkerépítés és „pirózás”	181
Lignit Kupa	181
III/8/5. Kilián László: „Elidőzőhely” (2014)	182
III/9. A MOSOLYÁT TANULÓ VÁROS	182
Csővári János: „Üzenet az utókornak” (1988)	182
Mészáros Imre: Palotai Műhely (1994)	183
Ármás János: A mosolyát tanuló város (1999)	183
Csepin Péter: „Hazaértem” (2003, 2005)	184
Andrássy Antal: Gyengülő gazdaság, erősödő urbanizáció (2009).....	186
KATONA CSABA: UTÓSZÓ	187